

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XLII.

ÉVKÖNYV.

1917.

BUDAPEST.

1917.

VI

327

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1917.

BUDAPEST.

1917.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

FERENCZ JÓZSEF ÉS A MAGYAR ZSIDÓSÁG.

A midras regéli, hogy az Egyiptomból kiszabadult Izraél a Vörös tenger partján különös alakban látta az Istent: harcosnak tűnt fel neki, később a szépség teljében pompázó ifjúnak, végül tanulásba mélyedő aggastyánnak. Ez a látomás az újkori zsidóság történetét szemlélteti. Előbb harc volt a történelmi eszménye: az emancipáció-küzdelem. Aztán a szépség életformáiban való megújulás, a vallásgyakorlat esztétikája; majd pedig a tudomány, a belső kultúrálódás. Jogi emelkedés, istentiszteleti reform s szellemi újjászületés, a zsidó műveltségnek erkölcsi s történelmi tudatossága: ez a fejlődés útja, a hihetetlen átalakulás. Egyenjogúság, megnemesült kultuszformák és a «könyv» — ebben a képben jelentkezett az Isten a modern magyar zsidóságnak, ez volt vallásos lelkesedése, történelmi istenszolgálat.

Az Egyiptomból való kivonulás pillanata volt az ötven évvel ezelőtt a magyar zsidóság számára, a politikai és kulturtörténelmi megváltásnak ideje, külső s belső szolgátnak lerázása. Előtte a viharos tenger, óceánja az előítéletnek, a vallástföltő bizalmatlanságnak, testvérvizálynak. S ezen ijesztő hullámok

közt mintegy «szárazföldön» kelt át a magyar zsidóság, megkezdte az újkori fejlődés vándorútját — de nem sivatagpálya volt — s csakhamar eljutott a Szinájhoz, a kinyilatkoztatáshoz, meghallotta a történeti szentségnek parancsolatát, a magyar zsidó polgárrá avatásának igéjét, az 1867. évi XVII. törvénycikket. Ezt a tóraadást nem kísérte villám és mennydörgés, nem szenvedések, véres küzdelmek tragikus terméke volt, hanem a fejedelmi igazságérzetnek s embertbecsülésnek sugallata, az alkotmányos Ferencz József uralmának egyik legelső ténye. Benne nemcsak történeti érték, hanem erkölcsi szépség is, nemcsak a jogállam követelte dekórum, hanem egyéni ihletettség, mely halhatatlan királyunk alakját nem az uralkodói törvényesség sablonjának mutatja, hanem az emberiség jótevői, a kulturtörténet nagyjai közé emeli.

Tőle kaptuk polgári megdicsőítésünk szentírását; a tanítása sokkal több, mint egy modern alkotmány közhelye: biblikus fenség érzik rajta, mintha a történet szellemének bűnbánata, engesztelődése inspirálta volna, egy martyr-népnek kétezeréves fájdalma. Fájt a mi királyunknak minden igazságtalanság, ezért akarta az 1867: XVII. törvényt. Nem az újkori államkormányzat stilusa kedvéért, hogy csak sallang lett volna, vagy erkölcsi póz, hanem messiási küldetésnek hite, az igazságnak s az emberiségnek prófétai hangulata, emelkedettsége. A magyar zsidók egyenjogusításában Ferencz József lelki nagysága tükröződik; kormányzati opportunizmustól menten a szabadság s az igazság eszméjének lelkesült szolgálata.

Az emberiesség ama nagy törvényének megalkotását nem szentségteleníté meg a maradiság s az erkölcsi szűkkeblűség száz vitája, parlamenti perpatvar, mint a nyugati országokban, mert királyi cselekedet volt, a messianizmus fölkenntjének akarata. Mily találón mondták a bölcseink, hogy Izraél «a világnak bírója». Semmi önhietség, magát imádás ebben a fölényes szóban. Az emberiség sorsát intézők erkölcsi érték-mérője, hogy miképpen bánnak a zsidósággal; a zsidóság helyzete a humanizmus, a türelmesség s az igazság próbaköve. A «zsidó törvényeken» látszik hamisítatlanul a törvényhozások szelleme, uralkodók gondolkozása.

Büszkén s meghatva nézzük a magyar Corpus juris bizonyosságát, egy klasszikus szabadelvűségnek s az erkölcsi fenségnek tanuságát, az 1867 : XVII. törvényt. Lefokozzuk, ha csupán a célszerűség, az okosság művének, a kor politikai divatjának nevezük. Hiszen a zsidóságnak kivételes «kezelése» sokhelyütt még ma is korszerű; a zsidóság elnyomása, politikai lealázása mindig legitim; a «zsidó törvény» még az európai politika laboratóriumában is nélkülözhetetlen vegyület volt — oly természetes képződmény, mint az olvasztó tégelyben a salak. A közéleti, társadalmi haladásnak színarany eszméit termelhette a modern törvényhozói szellem kohója, de velejárt az elmaradhatatlan szemét is, melyet a gyűlölet és embertelenség szofistái talán még többre becsültek a ragyogó nemes fémnél: a zsidót megbélyegző rendszabály. Nem kellett szégyelniök, hiszen ősi örökség volt s a történeti bűnököt is «megne-

mesbiti» a patina : Ferencz József királyunk magasztos elhatározása nem szorult se könyörgésre, se dialektikai mesterkedésre, magától jött : ez az ideális vonás sugározza be művét s uralkodói hivatottságát történeti halhatatlansággal. Az 1867 : XVII. törvény nem számitgató államművészet, kényszerű engedmény, hanem ethikai hódolat az emberiség örök, nagy elveinek.

A igazságszeretet megváltó munkája, önzetlensége, királyok messianizmusa a történelemnek legforradalmibb jelensége. A fejedelmek rendszerint a «*quieta non movere*» elvének megszemélyesítői, a konzervativizmus fölesküdtjei. Talán nincs is a bibliának súlyosabb szava — fönséges ellentét — mint mikor messiási uralkodóról beszél, hogy a trónról árad szét a népeknek a haladás és a szabadság teljessége. Hajszálmérleggel mérik a reformokat azok, akiknél az *imponderabile* is — egy szó, kézmozdulat, tekintet — oly sokat nyom a latban ; a legkisebb újítás is akárhányszor drámai esemény. — Ferencz Józseftől nem kellett koldulnunk : magától adott s rendkívül sokat adott nekünk ; levette rólunk «Egyiptom gyalázatát». A megcsontosodott tradíciók embere, a legmélyebb vallásos érzés ihletettje szentséges kulturtörténeti radikalizmus szerepében : szakítani tudott többezeréves históriai hazugsággal, megszentelte emberi jogunkat. Az ujkori történetnek egyik természetes, de természetességében is csodás eleme a zsidóság rehabilitálása. Benne a végletek találkozása, mint nálunk is : szinte átmenet, fokozatos fejlődés nélkül, a jogtalanságra jogokban való megdicsőítés. Megcáfolta ez a prófétának csodálkozó kételyét,

hogy «egy nép egyszerre születhetik-e?» Egyszerre, mintegy varázsütésre lett néppé a magyar zsidóság a polgári jogegyenlőség áldásaiban, a látható és láthatatlan ghetók leomlása által. Ez a lerombolás építés volt — mondhatjuk az ősi szóval. S ha nem vállalja, ki vonhatta volna kérdőre a királyt? A zsidóság ügye nem zavarta se a felsőbb tizezrek, se az alsóbb milliók álmát, de háborgatta volna feledhetetlen királyunk lelkiismeretét; a lelkiismeretnek, meggyőződésnek, nemes érzésnek is fejedelme volt; lelki szükségesség, énjének szubjektív megnyilatkozása az 1867: XVII. törvény.

Ellentétben a Kohelet mondásával, ő «uralkodott a szellem fölött», urrá lett a korszakok szellemén, az idők hazajáró lelkén. Nem kísérté, meg nem tántorítá Ferencz Józsefet a kétezeréves igazságtalanság emléke, a megszentelt és szentesített brutalitás a történelem s a törvénykönyvek lapjain, hanem megilletődött általa. Urrá lett a hagyományon: a multnak sötét háttéréről mily gyönyörűen válnak le királyunk erkölcsi egyéniségének körvonalai. Megdöbentően mély bölcsesség a talmud regéjében, hogy Isten az első embert kettős arccal teremtette. Ez a költészet a «savoir vivre» élettörvénye, az alkalmazkodás filozófiája. Kettős ábrázat az uralkodóké is, csak az egyiket látjuk, a másikat nem. Ferencz Józsefen nem álarc volt a türelmesség s az ember-szeretet, hanem igazi, belső képe, lelkének lelke. Ez az 1867: XVII.-nek pszichológiája: nem a királyt, hanem az embert ismerjük meg belőle. Ez a törvény igazán emberi dokumentum. Az a király, a kinek egy-

egy nyilatkozata történeti pillanat volt, a kultur-história ünnepe, midőn például azt hirdette, hogy «a zsidók a trón és haza iránti hű ragaszkodásukat mindenkor beigazolták» (1883); «hogy köztük s más hitfelekezetbeli polgártársaik között a hiten kívül más válaszfal fenn ne álljon» (1883); vagy «Szégyellem magam, hogy az antiszemitizmus betolakodott» (1886 ápr. 20.) «Népeim irányában a valláskülönbség nem képez válaszfalat szívemben» (1894 szept. 17.) «A durvaságok miatt nagyon fölháborodtam» (1899 dec. 11.) «Nagyrabecsülöm a zsidókban a családiasságot s a jótevésben való örömeiket» (1909 nov. 26.) — az a király, aki így beszélt, az örökkévalóság számára élt; nemcsak uralkodott, hanem tanított is, tanította meggyőződésből az emberiséget s az igazságot.

Az embertbecsülésnek és jogegyenlőségnek ez a szelleme, mely Ferencz József uralmában lüktetett, a leghatalmasabb nemzeti politika is volt. A magyar zsidók hálája, hűsége micsoda energiája lett a magyarosodásnak; szabad érvényesülésük micsoda neki-lendítője a magyar erőnek, a magyar munkának, a nemzet anyagi gyarapodásának, szellemi haladásának, erkölcsi emelkedésének, történeti dicsőségének. A magyarság és a zsidóság multja elégia volt, a jelené himnusz lett, a megifjodás a fölvirágzás regéje, hőskölteménye. A magyar zsidók egyenjogusítása nem paragrafus-betűk, hanem egy új honfoglalás, a nemzeti szellem terjesztésének titáni gondolata, legnagyobb szabású koncepciója. Templom és iskola, gyár és műhely, hírlap és könyv, irodalom és művészet, a nemzeti célokért való dologtevésnek s áldozatkész-
ség-

nek száz tere oly bizonyágai a magyar zsidóság magyarságának, melyek őt nem ugyan a genealógia vagy a közjogi érvényesülés, hanem az erkölcsi és produktív munkaérték szerint «történeti» osztállyá teszik. Nem egyoldalú zsidó érdek volt az 1867 : XVII., hanem providenciális nemzeti ajándék. A midras költészete valósult meg általa, mely azt meséli, hogy a tóra betűi, tűzírása a kinyilatkoztatáskor sötét s piros lánggal égtek, majd fehér fényben világítottak. Ez vallásunk, ez a zsidóság rettenetes végzetének és csodás megváltásának szimboluma. Vérpirosan s gyászos sötétségben ragyog, de végül tiszta, mosolygó, megtermékenyítő sugárzásban, a történeti elismertetésben — s árad belőle a fehéren tündöklő világosság, a magyar kulturának, erkölcsi művelődésnek, a hazaszeretetnek és az európaiságnak szeplőtelen, izzó tűzírása. Vérnek, gyásznak színe az üldözés, az elnyomatás, a martirium, a szellemi eltorzulás és meddőség; napsugaras fényözön váltja föl; lángja, heve a zsidónak magyar érzése, a nemzeti művelődésért való rajongása az ötven éve megadott politikai szabadságban.

Négy esemény érttet meg velünk — zsidó és nemzeti szempontból egyaránt — Ferencz József uralkodói egyéniségének erkölcsi nagyságát s bölcsességét: az *egyenjogusítás*, a *kongresszus*, a *rabbi- és tanítóképző megalapítása* és a *receptió*. A Szinájjal példálództam, politikai kinyilatkoztatásnak neveztem polgári jogegyenlőségünk törvényét. A kinyilatkoztatásnak bibliai eseményére következnek *mispátim*, a jog- és rendszabályok; aztán *teruma*, a szent adományok törvényei, a szentélyépítés. Ez a sorrend

magyarázza a történeti áldásokat, melyekben Ferencz József a magyar zsidóságot részesíté. A Szinájra, szabadságunk megszentelésére következett — nem véletlenül, hanem szükségszerű, logikus kapcsolatban — *mispátim*, a rendszabályok fejezete, a felekezeti jogrend megalkotása. A jogegyenlőség elvet proklamált, ez az életet akarta formálni, a belső fejlődésnek, a zavartalan erő kifejtésnek feltételét, biztosítékát megadni. Az 1867: XVII. törvény egy igazságtalanság megszüntetése volt, a zsidónak csak kulturtörténeti autonómiája emberi és honpolgári szabadságunk élvezésében, de az utána mindjárt felkínált egyházi autonómia világteremtés lett volna a tóhuvabóhúból, fölséges kibontakozása a haladás erőinek; a disszonanciák, a felekezet méltóságát, tekintélyét aláásó testvérharcok helyett tartalomban és formákban kulturált kehilla-élet, melyben nem csinálnak a vallásból adminisztrációt, se az adminisztrációból hitvitákat. Ez lett volna legméltóbb apotheózis, fénylő megigazolása az 1867: XVII. törvénynek: a szervezettség, a rend, a harmónia világának soha nem sejtett virulása. Akkor megvalósul, amiben Jezsajás próféta látta a babylóni zsidókat felszabadító Cyrus, perzsa király küldetését, hogy «előtte Isten megnyitja az ajtókat, a kapukat, hogy be ne zárassanak... s a ferdeségeket kiegyenesíti». Akkor megnyílnak az exiliumból kimenekült magyar zsidóságnak a műveltségben s szilárd jogrendben áteszményült egyházi élet, önkormányzat «vas-zárai», az ősi visszasságok átka lekerül rólunk és az egyenjogusítás törvényének Jákób-szavától megmámore-

sodva nem kell annyiszor éreznünk a kiábrándító Ézsau-kezet. Nem Ferencz József nagylelkű akaratán mult, akinek 1868 július 30-iki leirata alapján a halhatatlan emlékű báró Eötvös József miniszter megküldötte a megyéknek a kongresszusi választások szabályzatát. Készült a magyar zsidóság történeti nagykorúsítása; kéretlen gyámkodás nehezedett rá addig is. Különben a zsidóság lábai alatt az egyik földrengés a másikat érte; nehéz volt az ilyen talajon jogrendet építeni. De ledőlhetett földindulás nélkül is; elég volt hozzá egy ökölcsapás. Közeledett a jóvátevés a legnemesebb magyar szabadelvűség ösztönzésére. Nemzeti föladata lett, ami azelőtt regényes érzélgésnek látszott: a zsidó ügy rendezése. Valamikor az elméletiségnek filantróp föllengzése lehetett a zsidóság helyzetével való foglalkozás, a szegyenkezés s a részvét nekibuzdulása, mely körmel akart sziklát repeszteni, apró-cseprő jogszabályokkal elsöpörni a zsidóság útjából az égis meredő akadályokat. A zsidóság belső rend és szervezettség hiányában megbénult a haladásra, mintha csak falábakon dőcögött volna; falábnak összetakolása s szögezgetése volt az időnkint megadott kicsinyes jogorvoslás. De most, Ferencz József király jószágából lélek szállt volna az «elszáradt csontokba», igazi élet, a megifjodás, fejlődés ereje, kimondhatatlan áldásul felekezetünknek s a magyar nemzetnek. Báró Eötvös József, aki nemcsak ismerte, de érezte is a zsidóság tragikumát — jobb sorsra érdemességének irodalmi műveiben is szószólója volt — az ellágyuló szent komolyság s az irántunk való szere-

tetnek vajmi ritkán hallott, örökszép szavaival buzditja a kongresszust feladatainak megértésére s helyes megoldására. Ime, pár részlet megnyitó beszédéből (1868 dec. 14.) «Midőn Öfelségének legmagasabb elhatározása folytán a kormány által e hó 10-ére egybehívott izraelita hitfelekezeti közgyűlést megnyitom, egyszersmind szívesen köszöntöm az összejöött képviselő urakat s örömmel üdvözlöm az egész tanácskozó testületet, melyben most legelőször gyűltek egybe Magyarország izraelita vallású polgárainak választott képviselői, hogy mint önálló és szabad vallásos társulat egyházi és iskolai ügyeiket önmaguk szervezzék és rendezzék. Önöknek, uraim, jutott azon szép feladat, már e legelső alkalommal bebizonyítani, hogy az ország izraelita polgárai saját ügyeiket helyesen és egyszersmind az ország állami és társadalmi viszonyainak megfelelőleg rendezni ép úgy képesek, mint a hazában létező bármily más egyházak és vallásos társulatok. Az 1867: XVII. t.-c. az izraelita lakosokat az ország keresztény lakósaival egyenjogú polgárokká tette a polgári és politikai jogok gyakorlatában; e kongresszus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet, mint vallásos társulat is, épen olyan szabad, önálló és autonóm testületet képezzen, mint a keresztény autonóm egyházak... Bizton reménylem, hogy azon hatás által, melyet a szabadság minden nemes emberi törekvések sikerére mindig gyakorol, gyors fejlődésnek fognak indulni mind intézményeik, mind összes szellemi életök. És mert a szabadság áldásait bizonyosan fokozott mértékben érzik azok, kik majd két ezredéven át az elnyomatás

nyomorait túrték, meg vagyok győződve, hogy épen e szabadság a legerősebb kötelék leend, mely a honizraelita polgárait minden viszonyok közt azon hazához köti, melynek alkotmánya nekik e szabadságot biztosítja».

Sokat várt a király is a gyűlés munkájától, a legnagyobb áldást, a magyar zsidóság testvéri békességét s e békében a nyugodt fejlődést. Erről szolt a kongresszus hódoló küldöttségének 1868. dec. 23-án «Kedvesen fogadom a magyar izraeliták hódolatát annál is inkább, mert meg vagyok győződve, hogy a kongresszus testvéri egyetértésben folytatván tanácskozásait, hit-sorsosaik javát mozdítja elő. Biztosítsák küldőiket királyi kegyelmemről.» Csalódás érte a lelkes bizalmat; a nemes törekvés nem arathatott teljes sikert. Az emancipáció, a magyar zsidóság politikai Szináj-eseménye nem lelt folytatást a *mispátimban*, mert a szervezkedést megghiúsította a pártszakadás. Sok keserűség gyülemlott föl a lelkekben már az előkészítés során. Hiszen a zsidó vallásos élet szelleme mindig a szabad mozgás principiuma volt, örökös nyugtalanság, a művelődéstörténetnek «perpetuum mobile»-je. A zsidónak talán faji jellege is, de minden bizonyal a szellemi struktúrája — kivált az évezredes ősi tanulmányok révén — a legszélsőbb individualizmus: zsarnokságnak érzi a fegyelmet, bénultságnak, a fejlődés veszedelmének az állandó, megmozdithatatlan keretekbe való illeszkedést. A ziláltság, rendetlenség is csak korcs-tünete az elfajult szabadság-elvnek. Minden életformáján dialektika, az én-nek érvényrejuttatása. De végre is ez a néplélektani sajátság csak meg-

nehezítheti a külső szabályozást. Sokkal nagyobb baj volt a vallást féltő bizalmatlanság, megbántott becsvégy, a világnézetek nagy ellentéte. Korszakos változások idején az alkotás heve, a fejlődés láza együttjár a kultúrtörténeti határsértésekkel, irányok, vagy osztályok képviselőinek jogsérelmével: nehéz az egymást megértés. A tanulság pedig? Az, amit Buckle mond az angol civilizáció történetéről írt művében — történetbölcseletének meg újra visszatérő vezérgondolata — hogy nem a reformok teremtik meg a korszellemet, hanem a korszellemnek kell megteremtenie a reformokat; történeti intézmény vagy törekvés csak akkor életképes, ha közszükséglet, ha a nemzedékek szellemi s erkölcsi diszpozíciójából fakadt. A kongresszusi tanácskozások (1868 dec. 14 — 1869 febr. 23.) eredménytelensége azt bizonyítja, hogy a magyar zsidók egyházi önkormányzatának még nem érkezett el az ideje, korai volt a kísérlet, a jobbak lelkétől lelkezett álom; hiányzott az egyetemes és vallási kultúrának előfeltétele, mert csak ott, ahol kultúra van s megindult a tömegek művelődése, van tudatosság, erkölcsi kényesség, tolerancia és megértés. «Egyet szólt az Isten, kettőt hallottunk.» Egy szervezet volt a zsidóság vallási eszménye, kettő lett belőle. Mind a kettőt szentesíté Ferencz József; a kongresszusit 1869 jún 14., az orthodoxot 1871-ben. De a csonka alkotmány is üdvére vált a belső rendtartásnak, jelentős oltalmat nyújtott a békés fejlődésnek, a hatáskörök s az ügyvezetés megállapításával. Nem is a holt paragrafus teszi az életet; alá van rendelve a nagy, iratlan törvénynek, mely dicsőséges gondolata a zsidó

egyházi kormányzatnak, hogy nem a hivatalon, hanem az egyéneken mulik az érvényesülés. A szervezkedés kudarcát megsínylette felekezetünk méltósága, közjogi igénye, csak egynek nem ártott: a magyar zsidóság magyarosodásának. A nemzeti szellemnek, nyelvnek nem befogadója, hanem propagálója, szerelmese lett a magyar zsidó, féltő harcosa. Kultuszátette; zsidóköltők, írók ajkain a tősgyökeres magyarság búbája, zamata. «Mintha nem is volna zsidó» — ez a naiv dicséret jár ki ma is sok helyütt a zsidó magyarságának; pedig de jó volna, ha sehogyse dicsérnék azt, a mi a zsidó lelkének természetes életnyilvánulása. A nemzeti műveltség «csont a csontjából, hús a húsából». A görög világban görög volt, az arabban arab; ép így összefort a zsidó az európai kulturákkal is.

Kapott és adott polgárjogot a magyar zsidó. Azt, amelyet kaptunk; a törvénykönyvben; a vallásos életben pedig, a melyet adtunk; szent nyelvünk lett benne a magyar is. Szinte évszázadok választanak el bennünket a nagy-mihályi «p'szak» napjától (1866 Kiszlév 14.); orthodox zsinagógákban is hódít a magyar szó. Magyarosodásunk nemcsak hazaszeretet és becsületérvzés, hanem a legszebb hála, Ferencz József intenciójának megértése. A magyar dicsőségért való tudományos s anyagi munkával, a nemzeti szellem istápolásával, magyar közművelődési s emberbaráti célokért hozott áldozatokkal ünnepeltük az élő jósgát s a halott emlékét. Embervoltunkat, magyarságunkat piedesztálra emelte, zsidóságunkat pedig megvédte a történeti és vallási meghamisítástól. Mert

félő volt, hogy a hitfelekezeti szakadás, az adminisztratív elkülönödés a zsidóság kettősségének tévtanát csempészi a lelkekbe. Az igazság és a lelkiismereti szabadság sérelmét látta volna királyunk az oktrojált szervezetben, de bölcs elhatározással utasította a kormányt ama történelmi cselekedettel fölértő rendelet kiadására, mely megállapítja, hogy a különféle alapon szervezkedett hitközségek a zsidóság s az állam szempontjából egyaránt ugyanazon vallásfelekezethez tartoznak (1888 jun 21.). Ugyanily szellemben döntött az 1890. évi 341. sz. kultuszminiszteri rendelet is. Kicsinyes gondnak látszik, ha ott a szédítő magasságban egyházkormányzati kérdésekkel bibelődnek. A vallásügyek ugyan sokszor világproblémákká tudtak nőni; ez korántsem volt az, mégis törődött vele a király, mert erősnek akarta látni felekezetünket, nem szétdaraboltnak, mert ismerte a politikai élet fizikai törvényét, hogy kis okból is nagy okozat eredhet s ha pl. a «kétfelekezetről» való elméletet magáévá teszi, belső zürzavarnak dobja prédául a zsidóság életét, energiája elsorvad az örök viszályban, ami fájdalmas vesztesége, súlyos csapása volna a nemzeti érdeknek. Gondot fordított a zsidóság emelkedésére, mert *egynek* tudta a magyarság erősödésével. Ez hozta a mispátim szakasza, a felekezeti jogrend megalapítása után *teruma*, a szent adományt, jóságának legjavát, páratlan szellemi s erkölcsi üdvére a zsidóságnak, megbecsülhetetlen nemzeti értékül a magyarságnak: a rabbi- és tanítóképzőt. Művelt papképzés, vallási kultúra terjesztése: valóságos lélektani rejtély egy konzervatív fejedelemnek ily önmehtagadása, szent-

séges radikalizmusa, hogy megteremti párját ritkító áldozatkészséggel a szellemi felvilágosodásnak egyik legfontosabb intézményét.

A régi bölcsek avval is mérték a tudomány jelentőségét, hogy ez a fogalom a biblia egyik versében két istennév közt fordul elő. «A tudás Istene az Örökkévaló.» A zsidónak az Isten volt a tudománya s a tudomány az Istene: az ellentétek e gyönyörű harmóniája a zsidó lélek fölséges titka. Érezzük, látjuk, ez az egész történelmünk: a vallási műveltség vallásunk erőssége. Magyar rabbikar és tanítóság: nem egyik leghatalmasabb tényezője-e belső megújulásunknak, felekezeti tekintélyünknek, erkölcsi tudatosságunknak, történeti önérzetünknek?

Ferencz József még 1850 szept. 20-án elengedte a Haynau által a magyar zsidókra kivetett hadisarcot s egyuttal elrendelte, hogy a magyarországi zsidók közművelődési céljaikra egyénenként adózzanak s így teremtsenek elő egymillió forintnyi iskola-alapot. Mikor ez a pénz megvolt, fölmerült a terv, hogy Bécsben alapítanak rabbiképzőt (1851). Pontosabban határozták meg az iskola-alap célját 1856-ban. Első sorban rabbiképzőre gondoltak, aztán minta-iskolákra tanítóképzővel kapcsolatban. Rendeltetése lett volna még szegényebb zsidó népiskolák segélyezése s alapítványi helyek szervezése vak és süketnéma zsidó gyermekek számára. A magyar zsidók hazafiságát sújtó birságból tartják fenn a rabbi- és tanítóképzőt. Dicsőség volt a bűnhődésük is, büszkeségük a kárpótlás, s jellemző az ajándékozóra, hogy kulturjavakra gondolt és jellemző a zsidóságra, hogy kulturjavak teszik a történeti bol-

dogságát: tudományossá lett a hagyományban, hagyományos a modernségben, magyarrá a zsidóságban, művelté a vallásban; ez a zsidó templom és iskola, a rabbi és tanító működése.

A római császárok és más idegen uralkodók akárhányszor áldozatot mutattak be a jeruzsálemi szentélyben, de soha még fejedelem ily drága, szent adományt nem helyezett a zsidóság oltárára, mint Ferencz József: összehasonlíthatlanul becsesebb, mint a Sámuel Hanágidok és az Abrabanelek spanyol királyaié, kik zsidókat tettek első államférfiaikká, vagy mint a perzsa despotáké, kik szeszélyes nagylelkűségükben szentélyt építettek: Ferencz József áldozata nem epizódja volt a szentségnek, hanem szentséggé varázsolta a zsidóság életét a tudományos szellem, a hitéleti finomodás, a vallási és emberi kultúra örökkévaló ereje által. A minden izében katona-királynak gondolkozása mily eszményi kedvtelésben, a közoktatásért való buzgalomban revelálódik. Mintha magára vette volna a fejedelemről szóló bibliai parancsot, hogy «vele legyen a Tan élte összes napjaiban.» Vele volt a kultúra gondja, a zsidóságé is, a magyarságé is; de ne említsük külön: amaz ezt is szolgálta. A rabbiképző fénykort derített a magyar zsidóságra. Neveltjeinek működése indította meg községeinkben a kulturálódást. Mestereinek s tanítványainak szellemi munkássága világhírt szerzett a zsidó tudománynak s a magyar névnek. E főiskola megalapítása Ferencz Józsefnek második emancipációs tette volt: az első csak politikai, ez meg a kulturtörténeti egyenjogusítás. A rabbiképző intézet 1877. okt. 14-én nyílt meg

s kevéssel rá meglátogatta a király. Minden, amit tapasztalt, az iskolának külső s szellemi fölszereltsége, a tanítás s a növendékek tudása örömmel tölté el. Megelégedetten s őszinte jóakarattal ígerte meg további védelmét az intézet számára (1877 nov. 15.).

Hajdan örülhettek a zsidók, ha a királyok kegyessége irántuk csak egy negativum volt, hogy nem bántották őket; ez a passzív jóság is sokat ért nekik. Az életökért folyton remegőknek legnagyobb igénye a puszta élet. Kiváltságos fejlődési kegynek érzett a közöny, ha megtűrte, hogy a zsidóság magára hagyatva, elhanyagolva tespedhessen, mint — a bibliai kép szerint — a dohos, «seprőjén pihenő bor, melyet nem öntenek egyik edényből a másikba s nem megy számkivetésbe...» Már az is jólelkűség volt, ha a zsidókra nem zúdítottak exiliumot s előkelő nembánomsággal a zsidóság szellemét ráhagyták a vis inertiae-re, hogy legyen, ahogy lesz: vegetáljon, dohosodjék, mint a soha meg nem bolygatott, seprős bor. Ferencz József nem így gondolkozott, nem érte be a bántatlanságunkkal, hogy megkímélt, megváltott az exiliumtól, hanem fölfrissülést, szellemi újjászületést, közéleti s társadalmi érvényesülést adott a zsidóságnak. A magyar zsidóság szelleme mindinkább megtisztul a «seprőtől», a tudománytalanság lerakódásaitól. 1867: XVII. és 1895: XLII., polgári egyenjogúsítás és vallásunk recepciója: e két korszakos törvény ezeréves álom beteljesedése, a történelem legendája, a magyar zsidóság renaissancea, zsidó és nemzeti műveltség, meg a hitélet esztétikája. A messianizmus művét

betetőzte az 1895: XLII, vallásunk becsülete, történeti fölmagasztalása, megszentelése. Majdnem azt mondtam, hogy Ferencz Józsefnek erkölcsi megszentelése; a keresztény hitbuzgóság fejedelme vallási jogegyenlőségünk megvalósítója: a történelem csakugyan nem ismer lehetetlenséget.

Ami a külső formák etikettje, az a gondolkozás számára a konvenció; amazt szigorúan tartotta, ezen túltette magát Ferencz József. És a királyok nem akkor voltak a legnagyobbak, midőn népeiknek adtak szabadságot, hanem midőn magukat szabadították meg a rabságból, az igaznak hirdetett tévedések bilincseiből. Ferencz József, a históriának egyik legkatholikusabb királya, ámulatba ejtette a világot azzal a kultúrtörténeti «eretnekséggel»; az ilyen eretnekség a legtisztább, a legigazabb vallás. Ferencz József nemcsak «udvarképessé» tette a zsidót, hanem — ami sokkal több, minden — történeti méltóságot adott hitünknek. Az egyéni logika becsületesebb, józanabb volt, mint a történelem logikája; ebből az következtetett volna, hogy minden marad a régiben, de Ferencz József egyéniség volt, reformer, a legmerészebb újító ebben a kérdésben. Az egyéni mindig érdekes, a rosszban is, hát még a jóban s Ferencz Józsefnek ez az egyéni jósága több a jótettnél: szentség. Nála nemcsak templomi ügy volt a monotheizmus tisztelete, hanem állami intézménynek, törvénynek sem tűrte az erkölcsi pogányságot: ez a recepció. Már ennek előtte s utána is kitüntető kegyelme sugározta körül a zsidó közélet annyi sok emberét, ünnepi alkalmát és intézményét; kezdettől

fogva recipiált bennünket a szívében, jó szívvel volt hozzánk. A ránk ragyogtatott fény nem egyszer elégtételünk akart lenni, másoknak meg kritika s kioktatás... Igazságérzete, pártatlansága nem a passzivitás. Tudott haragudni és bírálni; nem fojtotta csöndes sopánkodásba fölháborodását a kultúrtörténeti botrányok láttára. Tiszaeszlár napjaiban, vagy a luegeri korszakban, mindig megtalálta a szót, mely «üdvös a maga idejében» s lesujtotta a közszellem méregkeverőit. Elhangzott az ítélet «Őfelsége a király nevében» nemcsak kódexek alapján, hanem az emberiség nagy, iratlan törvényeinek a lelke szerint is. A messiási uralkodó bibliai jelleméhez híven «megüté az országot szája vesszejével s ajkainak leheletével megölé a gonoszt; az emberiség volt csipőjének öve s a becsületesség derekának övezője». A sokat szenvedett emberek altruizmusával s erkölcsi finomságával kegyelt, óvott bennünket, a zsidó érdemen a vallást nem nézte szépséghibának. Akárhány tette, szava tiltakozás a kor irányzata ellen s az ilyen óvást emelés megannyi virtuális győzelem volt a számkra, ha az igazságunk alul maradt is az örök küzdelemben.

Azt szerette volna, ha «nem rontanak s pusztítanak a szentség hegyén», a történeti s társadalmi fejlődésnek magaslatain; a külső s a belső béke volt lelkének remegő vágya. Amazt sokszor elsiratta, élte alkonyán se menthette meg; emezt, a belső békét mindig helyreállította. És nem a modern állambölcsék módszerét követte, akik a társadalmi elégedetlenségnek háborgó tengerét a faji és vallási dema-

gógiának olajával akarták lecsillapítani, hanem ellenkezőleg: a humánus igazságok, a művelt erkölcsiség, emberszeretetet olajcseppjeivel lecsöndesíteni a zsidógyűlöletnek félelmesen csapkodó hullámait. Vagy mindegy, akármivel: úrrá lett fölöttük, megfékezte őket, mint a mitológia istene a viharos óceánt. Mitoszok, ábrándok, a képzelet színes mesevilága váltak valósággá abban, amit Ferencz József tünevényes jósága, erkölcsi gyöngédsége s prófétai hévben szárnyaló igazságszeretete értünk tett és e valóságok egykor mitosszá lesznek a zsidó nép hálájának regeszöví ihletében, imádságos emlékezésében. Poézissá szellemül a történelem, mint ahogy történelemmé igazult költészet a Ferencz József korabeli magyar zsidóságnak emelkedése: királyunk lelki nemessége s felekezetünk nemzeti dicsősége által. Nekünk a magyarság nem probléma, a nemzetnek se legyen az a zsidóság. Ez a vallomás, ez az óhaj Ferencz József vallási liberalizmusa. Irodalom, tudomány, művészet, humanizmus, kereskedelem, ipar, gazdaság, a béke műveinek, a háború heroizmusának, emberfölötti áldozatainak története jórészt «zsidó történet». Majd ha nem gúnyos hanglejtéssel nevezik «zsidó» történetnek, akkor lesz teljes s élő igazság a recepció. Befogadott vallás lettünk. A király szankcionálta a dicső elvet; majd kivívjuk egyszer a társadalom szankcióját is. Ferencz József szentesíté a törvényt s példát is mutatott a megtartásában: a zsidó tehetsége, nagyrahitottsága még az exkluzív katonai pályán is gyönyörűen érvényesül. A király tanított a példájával: irott törvények helyett ő maga lehetett

volna az emberiességnek s az igazságnak élő törvénye. Messiási fejedelem, akit azzal is jellemez Jezsájás, hogy «nem szemeknek látása s füleinek hallása szerint ítélt». Látta, hallotta a gyűlöletnek durvaságait, az elfogultság tévelygését; röstelhetette, ha a polgári, vagy bármily hivatásbeli munka értékelésében a vallás döntött: de hát nehéz a lelkeknek parancsolni.

Kegyes volt hozzánk a mi királyunk. Fölemelt a porból, mert embernek királyi volt s királynak is ember. Polgárok lettünk s megmagyarosodtunk. Művelt zsidóságban s magyar műveltségben örökkön élő szellemének megértése. Legyen áldott s áldás Ferencz József király emléke.

Makó.

Dr. Kecskeméti Ármin.

HÓSEA ÉLETE.

Ámós próféta hamarosan eltűnik a színről; de amit földézett, az életé maradt, az a forradalmi szellem. Első hangjában annyi volt az erő, hogy többre már nem vihette; az élet hangulata mégis csak most lett igazán forradalmi: most, hogy első prófétájának kidültével jött a második is. Aki a hagyományokkal szembe merészkedett, többé nem egyetlen ember volt, hanem a megmaradásra, diadalra törekvő rendszer. És megjelent a revolúciónak az a gyakori véletlenje is, hogy egy önmagában semmis

vonással a félelmetesnek a színe ütött ki a mozgalmón: az, hogy a támadó szellemnek hamar akadt híve ott a támadta szellemnek hatalmasai között, a papságban. A pásztor-prófétára jött a pap-próféta. Ez persze csak gyanú (l. alább); ha megáll, egy érdekes színnel több van a prófétaság történetében — de ha semmibe vész is, az a forradalom csak forradalom volt. Ámósz prófétáskodásának legnagyobb hatása, hogy egyáltalában támadt utódja. Ehhez a hatás-hoz kettő kellett: az ő ereje meg az élet készsége; és a kettő közül emerre esik a nagyobbik rész. Olyan volt e revolúciónak a szelleme: az utód nem kész örökségbe lép, hanem új földadatot vállal, az előd szellemében valót. Ha Ámósz ephémér jelenségül jön és tűnik tova, egyénisége akkor is külön értéke a zsidó szellem történetének; így azonban, utódnak meg utódoknak a támadtában, az erkölcsi ember eszméjének e nagyjairól arra a még nagyobbra térül tekintünk, aki munkába parancsolta őket: az izraeli népszellemre.

Kezdetről való a zsidó szellemben a moralizmus készsége: Ámósszal nem az első embere jött el, hanem a csak magát érző akarátának az ideje. Az övé volt az idő: jönnek egymás után az emberei. Az elődtől sokat tanul, aki utána következik; de a tanítványt nem a mester vezeti, hanem a prófétaság géniusza. Egyéniségre megint egyéniség: folytatja a munkát; de úgy, mintha senki még elébe nem dolgozott volna. Ámósz az egyén jogán lép föl prófétául: nincs iskola, nincs hagyomány, a maga érzése az élő törvény; és ahogy szelleme diadalmaskodik,

neki sem támadt iskolája, elvei nem súlyosulnak hagyománnyá; amit tanított, nem a kész, nem a végleges: hogy nemcsak új meg újabb anyaga kerül a prófétai istenösmeretnek, de a közvetlen hatásokban is az új egyén él; az eszmék megisméltése nem a tekintélyért való, hanem az igazságukért. Meglepő kép egymás mellett az első próféta meg a második; szinte irritálón érdekes. Egyek az alapelvben, az erkölcsi monotheizmus átérzésében; és kerül az elvnek fundamentális eleme, amelyben akár ellenséges felek is lehetnének a kettők: hogy Ámósz óvatos, a Mindenség istenéről jelzőül sem használja az Izrael istene megnevezést; az utód meg arra vigyáz, hogy félreértés se hihesse, hogy a Monotheos nem Izraelnek a külön istene. Az első új rendszer mellett hamar ott van egy újabbik, szintén a moralizmusé: benne hát az elv, hogy nem a rítus kell Adónájnak, hanem az erkölcs; mégis ahogy Adónájt megérzi, amit az erkölcs fogalmául hirdet, más mint az Ámószé. Rideg fönség az egyikben, hogy Isten majdnem filozófiai fogalom, és vallása a komor igazságosság; a másikban meg az érzés végtelensége, hogy a vallásosságot az emberi jóság teszi és a szeretet mindenhatóságának a hite. Szinte ellentétes elvek; de az új nem bántja a régít: hogy tévedett; jön a maga jogán, az élő percnél élő igazságául. Van prófétai eszme, amelyet csak érint, vagy csak sejtet Ámósz, és az utód tovább fejti, vagy végső formába dolgozza ki (az isten-bikák kipurancsolása); sőt egészen új elv is fölbukkan, aminek nyoma sincs amott; olyan is, amire nem is gondolhatott más, annyira

szubjektív eredetű (Isten és Izrael szerelme). De az utód nem kiegészítéssel áll elő, hogy amaz a rendszer hiányos; hanem a magáét nyújtja: semmit a másikért, mindent magáért. Ez a prófétai szellemnek sajátos pszichéje; és innen az a látszólagos ellenmondás, hogy az új szisztéma a régit tovább fejti, mégis független is tőle; és innen, hogy legott a klimaxon kezdhette a prófétai vallás, és élete mégis csupa változás és fejlődés. Mindjárt a második emberében. Ahogy folytatja a munkát, úgy hat, mindha ő kezdené meg: nem hogy kezdő, hanem a követésben is önálló. A fejlődés, természetesen, nem az alapelven jelenkezik, nem azon, hogy Adónáj tisztelete az erkölcsös élet: ennek nincs fokozata, ennek csak változatai lehetnek; hanem a belőle folyó, vagy valahogyan belékapcsolódó kérdéseken, hogy micsoda formák, micsoda gondolatok nem férnek össze az erkölcsi isten-eszmével meg a végtelen Isten eszméjével.

Így folytatja Ámósz munkáját Hósea, Beéri fia (Hós. 1₁). Első fölléptének a keretje szinte egészen az, ami Ámósz nagy jelenetée volt: a szín Bétél fóruma; a trónon még II. Jerobeám. Hogy az országos első-pap ki volt, nem mondja meg a könyv, de még Amaczja lehetett (Ám. 7₁₀); és a hallgatók csoportjában öreg emberek állhattak, akik öregek voltak már Ámósz ottjártakor is. Öt évnyinél aligha volt nagyobb az időköz Ámósz utolsó beszédjétől Hósea első prófétai szaváig. Egyik prófécijája hamaros végét jósolja Jerobeám házának, a Jéhú-dinasztianak (1₄): hát él még Jerobeám; vagy ha nem, hát

a trónon még a fia, Zakarja. Jerobeám valószínűleg 746-ban halt meg, Zakarja csak hat hónapig vitte: ebben aztán a kronológiának az a teljes bizonyosságú ténye, hogy az az év már Hósea prófétáskodásáé. Innenre jutunk e terminuson, ha az a fenyegetés vaticinium ex eventu; csakhogypost factum-jóslatnak ügyetlen a szó, nagyon becsületes: hogy jövendölésében olyan vonás is van, ami nem következett be; az, hogy a prófécia a dinasztia vesztével egyszerre bekövetkező eseményül látja az állam megszűntét is. A könyvnek krónikai bevezetője megmondja, hogy a beszéd még Jerobeám idejére esik (11^{b_2a}), és e följegyzés hiteles lehet; olyan, aminő az adat, hogy a próféta apja Beéri volt. Kerül aztán bizonyossága is. Nem szól Zakarja félesztendeje mellett más, csak a nem-prófétai okoskodás, hogy a gyorsan jött katonai lázadások napjaiban (l. alább) könnyebb volt, természetes volt, a halálos vég hirdetése; de a prófétai történetlátás nem tűri meg ezt az anyagi pragmatizmust: nem veti meg a percek lehetőségeit, ennyire azonban mégsem szorul rájuk. Nem kell persze az az elv sem, hogy a jövő hirdetése annál prófétaibb, minél kevésbé tetszik ki a jelen realitásaiból; ezúttal azonban akár ez a kritérium is szóhoz juthat: olyan a beszéd hangja. Csak az nem valószínű, hogy Hósea legott ezen a fenyegetésen kezdte: úgy érezzük, idő kellett hozzá, hogy belefejlődjék abba a haragba, a dinasztia teljes elvetésébe; vagy még első beszédben is kerül pszichológiai megigazolója a hangnak: hogy hirtelenségében Ámósznak a hatása (Ám. 7⁹). A tény pedig az, hogy ez a Jerobeám idejebeli prófécia is

nem a legelején áll Hósea működésének; előtte mások: négy-öt is; és ettől a csoporttól jókora idő vitt ama fenyegetésig. Nem a szám teszi, hanem a hang: Hósea már rég benne a prófétáskodásban, amikor lecsap a dinasztíára és a nemzetre. A kezdettel nem jöhetünk le hétszázötvenen innenre.

Jönnek aztán a fiatalabb próféciák, történeti vonatkozásoknak hijján levők, de olyanok is, amelyek a legélesebb kibélyegzésben a Jerobeám utáni esztendőök eseményei. Ezekből a beszédekből bizonyosan tudjuk, hogy Menachém király első-második esztendejét (745/3) megérte Hósea. Vannak azonban a gyűjteményben ezek utánról való darabok is: hogy nem kronológiai anyag, hanem a belső fejlődés tanúsága utalja őket emerrébb. Arról nem eshetik határozott szó, hogy a próféta gondolkodásának átalakulására mennyi idő kellett, egy év-e, öt-e, vagy tíz; de a változás oly nagy, a régivel úgy szembe forduló, hogy inkább hosszabb időre kell vennünk, mint rövidebbre. Sok azonban nem igen lehetett ez a több sem, mert azok a változó hangulatok mégis csak egymásból folynak. Azt nem tudjuk, meddig vitte Hósea; de azt tudjuk, ha csak nagyjában is, hogy, a természeti lehetőségeken belül is, meddig nem vihette. Könyvének a krónikása még Hizkia alatt is működésben látja (1₁). Az mellékes, hogy 715 volt-e, vagy 727 Hizkia trónra léptének az esztendeje; mert nem érte meg Hósea 733-at sem: Tiglát-Pilézer akkor gázolt végig Gileádon, Galileán (II. Kir. 15₂₉; Ezs. 8₂₃^b), Hósea szeme előtt meg mindenfelé eleven élet, áldozás meg politikai cselszövés (Hós. 5₁. 6₈. 12₁₂).

A nagy király akkor Ácház protektorául csapott le a Júda ellen Arameával szövetséget kötött Efráimra: a koalíciósok 735-ben ostromolják Jeruzsálemet (Ezs. 71. 2): hát ez az év is túlra esik Hósea prófétáskodásán; mert nemcsak hogy beszédjeiben semmi nyoma a testvérek ellenségeskedésének, hanem ami asszír szövetséget megemlít, annak éppen Efráim a bűnöse (513^b. 711. 16. 89). Ácháznak efráimi ellenfele, Pékach, királygyilkosul jut a trónra, 736/5-ben; keserves szót tud Hósea királyok meggyilkolásáról (74—7. 1015^b), de erre a témára nem kellett Pékachig várnia (l. alább). És így vagyunk az asszír adózás említésével is (513. 79. 89. 10): hogy a samáriai Menachém, a damaszkusi Reczón meg a tyrusi Hiram társaságban, egy 738-iki listán jelen meg Tiglát-Pilézer hűbéresei közt (Tiele, *Babyl.-assy. Gesch.*, 231); de fizetett Menachém a nagykirálynak már előbb is (II. Kir. 1519), mindjárt uralkodása elején (l. alább) — és amire Hósea céloz, az orvosság-keresés (513), a szerelem-vásárlás (89) meg a visszaforduló ij politikája (716), ez az eset is lehet; sőt inkább ez lesz, mint a 738-iki (l. alább). És még van történeti anyag, amelyet egyformán vállalnak a 745—738-iki évek: az egyiptomi szövetség keresése (711. 16. 122). Ezsajásznak Egyiptomot megfenyegető prófécijája (191—17) minden bizonnyal 740 utáni, és az a maga idejébe foghatná Hósea panaszát is; csak hogy Efráimnak egyiptomi politikája már előbből való, Menachém uralkodásának az elejéről: hogy az új király ellenesei dolgoznak rajta (l. alább). Hósea célzásai pedig inkább vágnak ezekre a próbálgatásokra, mint már kész kialakulásra. Nem

lehetetlen hát, hogy megérte Hósea az asszír adózás évét, 738-at, vagy Pekachja megölésének az esztendejét is, 736-ot; mégis, mert a beszédeknek e vonásai ráillenek korábbi eseményekre is, sőt emígy elevenebb bennük az élet: ajánlatosabb a föltevés, hogy Hósea prófétáskodása nem terjed túl 740/39-en. Történetlátásának változásaira, ahogyan Menachém alatt Efráimról gondolkozott, nem kevés és nem sok az öt-hat esztendő. Prófétáskodásának teljes tartama jó évtizednyi lehetett: 751/50—740/39.

Fölléptekor Júda trónján még Uzzia, Efráimén II. Jerobeám; és mindkét államban a régi jólét és békesség. Ámósz fenyegetései egyelőre nem váltak be: akár mulathatott is rajtuk a közszellem, az efráimi büszke öntudatosság, a «Jákób gögössége» (Ám. 6₈). «Izrael gögössége» (Hós. 5₅. 7₁₀). Izraelben paloták épülnek, Júda megszorította a megerősített városokat (8₁₄); Efráim buja szőlőtőke, megtermi gyümölcsét (10₁), kerti földnek a plántája (9₁₃); bőviben van «étel, ital, gyapjú, len és olaj» (2₇), «gabona, must, ezüst, arany» (2₁₀), «szépen hozott a földje» (10₁), jóllaktak és fennhéjázó lett a szívük (13₆), az egyesek meggazdagodtak (2₄^b. 12₉), és a királyi kincsházból lesz mi drágaságokat elhordania az asszír hódítónak (13₁₅). Aztán hamar rádöbbenhetett Efráim Ámósznak egyik jóslatára (7₉), amit Hósea is megismételt (1₄): hogy kard fog végezni Jerobeám dinasztiájával. «Jákób gögösségének» diadalmas királya 746 körül halt meg; Júda trónján tovább is Uzzia, és az agg Uzzia még újabb három efráimi királyról hallhatott híreket. Csupa véres híreket. Jero-

beámra a fia következett, Zakarja; a fia következett meg a vég: Zakarját hat hónapnyi uralkodása után megölte Sallúm (II. Kir. 15₁₀), vagy Salmán (Hós. 10₁₄). A trónra ül; de nem sokáig tart a méltóságában: egy hónapra rá megölte Menachém (II. Kir. 15₁₄). Nem bizonyos, hogy az a Hósea említette Salmán azonos Sallúmmal; különösen ellene szól, hogy Salmánt Bét-Arbélen elkövetett kegyetlenkedésben mutatja be — de hát az sem megy, hogy azon a néven IV. Salmánasszárt értsük (így: Wellhausen), vagy a móábi Salamánút (Schrader; Riehm): amúgy a szó nem lehet Hóseaé, mert Salmánasszár későbbi időé; emígy meg a kronológiai nehézség helyett a pszichológiaival van bajunk, hogy nem igen értjük meg Hósea példálódzását Bét-Arbél sorsával: Efráim végzetének állítja oda a képéül; kicsiny helység lehetett a galileai (I. Makk. 9₂) Arbéla, semmi szerepe az eddigi történetben; akármi érte, nem igen nehezdedhetett halálos súllyal az efráimi közszellemre. Más-képen szól a fenyegetés, ha Salmán mégis Sallúm, az a Bét-Arbél pedig más volt; az, amit a szó helyében a Septuaginta nyújt: *béth Jerobeám*. Azt, azt idézhette Hósea a rettenet példájául, hogy «fölríadnak a tömegek, kipusztulnak az erősségek, ahogyan Salmán kipusztította Jerobeám házát a harc napján; hogy széllyelzúztak anyát gyermekestül» (10₁₄). Közmondásossá is válhatott az a «harc napja». Ami történt, talán régi elégedetlenségnek a véres leszámolása volt; de a támadásban így is együtt lehetett a polgári harag meg a katonai lázadás.

Egy hónap, és megint királygyilkosság: Hósea

szomorú gúnnyal mondhatja el, hogy déltől másnap reggelig tart az efráimi királyok uralkodása (7₆. 7. 10₁₅^b). Hogy Menachém a dinasztia megbosszulójául, vagy a katona-király riválisául ragadt-e fegyvert, arról nem hallunk semmit; de emezt kell kiolvasnunk Hósea szavából, hogy egymás után jönnek a nem Adónájtól való, az illegitim királyok (8₄); és még inkább a tényekből, hogy Menachémnek hadsereggel kell kieroszakolnia a meghódolást, hogy ellenében hatalmas párt tartja magát, és hogy csak asszír segítséggel tudja biztosítani a trónját. Eladdig Tirca volt az otthona (II. Kir. 15₁₄), és az efráimi uralkodóknak ez az egykori székesvárosa (I. Kir. 14₁₇. 15₂₁. 33. 16₆—18. 23) akárcsak a székhelye lett volna neki (II. Kir. 15₁₄. 13); nem is lehetetlen, hogy valamelyik régebbi dinasztianak volt a leszármazottja. Tircából a nem messze Samáriába siet, Sallúmot megöli (14); de a trón még nem az övé. Samariából, úgy látszik, kiszorítják: megint Tircában van (16); onnan kel fenyítő útjára. Véres út volt; a Királyok Könyve csak egy állomását említi, azt is hibás néven. Tipszáchtot nevezi meg (16), de az Eufrátes melletti Thapsakusban (I. Kir. 5₄) igazán nem volt Menachémnek keresni valója; hát nem Típszách lesz — hacsak nem volt Efráimnak is ily nevű helysége — hanem Tappúach (Thenius; Kittel, Riehm). Itt indul meg a királyi munka: «Menachém akkor — Tircából operálva — levette Tappúachot [?], mindent, ami benne volt, és a határait, mivelhogy nem nyitott neki [?] kaput; levette [?] és [?] mind a várandósait fölhasította» (II. Kir. 15₁₆). Aztán Hósea tud fejetlen-

ségről, vérontásról (4₂. 5₂. 6₈), aminek bűnösei a papok (5₁. 6₉), a nép nagyjai meg a királyi ház (5₁). Csupa célzás; a kortársak értettek belőlük, nekünk nem mondanak el semmi bizonyosat. Látjuk a szikhemi úton leselkedő gyilkos papok bandáját (6₉), de számunkra semmi élet a jelenetben: csak sejtjük benne a politikai gyilkosságot. Majd sorban a többi: a gileádi vérontás (6₈), a miczpái törvetés meg a tábor-hegyi háló-kiterítés (5₁). És megint a krónikásé a szó, aki elmondja, hogy Menachém «napjaiban [?] fölvonult Phúl, Assúr királya, az ország ellen; Menachém ezer talentum ezüstöt adott Phúlnak, hogy tartson vele, hogy erősítse meg az uralkodását. Menachém úgy teremtette elő a pénzt... amelyet Assúr királyának kellett adnia... hogy kivetett [?] Izraelre, mind a harcos-osztályhoz tartozókra... fejéenként ötven sékel ezüstöt. Asszír királya akkor visszafordult és nem maradt ott az országban» (II. Kir 15₁₈^f—20).

Phúl nagykirály azonos Tiglát-Pilézerrel (Tiele, 226); ismeri a biblia ezen a néven is (15₂₉). A Minchimmi Samirinai, a Samáriai Menachém, név meg is jelen Tiglát-Pilézernek 738-iki vazallus-listáján (Tiele, 218, 228); de nem bizonyos, hogy a két jelentés egyazon esetről szól. Gyanúval kell, hogy fogadjuk Menachém adózásának azt a későiségét; két okon is. Az egyik a krónikás szava, hogy Menachém «a maga uralkodásának megerősítését» várta tőle: ez pedig nem a hatodik-hetedik évnek, hanem mindjárt a legelsőnek volt a gondja; a másik Hósea panaszának a hangja: hogy a mögött tényleg az idegen hatalomnak beédes-

getése (5₁₈, 8₉. 10; 7₁₂; 14₄), nem pedig a váratlanul jött ellenségnek a kibékítése. Mellékes, hogy a 738-iki dátum pontos-e (Tiele, 233): lehetséges, sőt valószínű, hogy Menachém akkor is fizetett, akkor, vagy előbb egy-két esztendővel; de bizonyos, hogy nem az volt az első pénz, amit Tiglát-Pilézer kapott tőle: hanem az, amin az asszír segítséget vásárolta meg. Hamar ott tarthatott: az ellenpárt szorította; ez meg Egyiptommal próbálkozhatott (I. Hós. 7₁₁. 12₂^b). A nagykirály csak 743-ban kerül Szíriába; 744-ben és 745-ben a messzibb Keleten van elfoglalva (Tiele, 228): Menachém követei oda is kimehettek, vagy 743-ban Arpád alatt keresték föl Tiglát-Pilézert. Hósea szavaiban tényleg a távolság képzete (5₁₃. 7₁₂. 8₉). A Királyok Könyve csak egy adózásról tud: arról a későiről, amikor Phúl «fölvonult az ország ellen» (II. Kir. 15₁₉); de mintha eredetileg kettőről is beszámolt volna. Nagyon összevissza megy a szöveg; csakhogyan ez megeshetett úgy is, ha nem kétféle jelentést dolgozott együvé — hanem hogy anyagában is megvan a kétféleség: itt Phúlnak fölvonulta az ország ellen és a béke megvásárlása (19^a. 20); ott Menachémnek az a kérése, reménye, hogy Phúl «vele tart és megerősíti az uralkodását» (19^b). Nem egy lélegzetre való hangok. Ezzel velejár, hogy Menachém kétszer is fizetett Phúlnak. A mostani szöveg csak egyszeréről tud, és azt mondja, hogy az ezer talentumot [60000 minát, 3000000 sékelt, 9000000 koronát] 50—50 sékel, 1—1 mina, kivetésével hozta össze Menachém, úgy hogy 60000 ember járult hozzá (I. Ed. Meyer, Gesch. d. Alt. I. 449); de az eredeti föl-

jegyzés inkább úgy szólhatott, hogy Menachémnek nem hódolt meg az ország, Tappúachot megfenyítette (II. Kir 15₁₆), és «Menachém ezer talentum ezüstöt adott Phúlnak, hogy tartson vele, hogy erősítse meg az uralkodását (19^b); [de a pártfogás nem tartott Menachém] egész idején át (l. 18^f): Phúl, Assúr királya, fölvonult az ország ellen (19^a), és Menachém kivetett... Izraelre, mind a harcos-osztályhoz tartozókra... fejenként ötven sékel ezüstöt... hogy a pénzt... oda adja Assúr királyának;... Assúr királya akkor visszafordult és nem maradt ott az országban» (20). Lehetséges, hogy ez a hadisarc is ezer ezüst talentumnyi volt. Ezt ki kellett préselnie Menachémnek; az elsőt «adhatta»: akkor még tellett a kincstárból (l. Hós. 13₁₅^c; 10₆^a). A szín háttérében Egyiptom; nem mint hódító, hanem mint segítségre fölkért hatalom (7₁₁. 12₂; 7₁₆). Eleintén, úgy látszik, Menachém ellenzői hívogatták a fáraót, ő meg a nagykirályhoz fordult; végül azonban alighanem maga Menachém is egyiptomi politikát kezdett, hogy nagyon drága volt az asszír szerelem (8₁₀), nagyon kellemetlen a Járebkirály, a Kapcáskodó király, barátsága (5₁₃. 10₆); és Phúl akkor «vonult föl az ország ellen». Hósea rajzán e későbbi Efráim képe: egy beteg (5₁₃) aggasztán (7₉).

Mindez az anyag Efráim történetéé: Júdáról nincs történeti híre Hóseának. Szóba teszi Júdát; keveset, csakúgy mint Ámósz; mélyebb érzéssel mint Ámósz — de bizonyos, hogy szemben a júdai Ámósszal, Hósea Efráim prófétája. Könyvének egy és más vonása mintha júdai származása mellett szólana: az, hogy a

déli állammal kíméletesebben bánik, mint az északi-
 val; erről helyenként halálos megundorodás hangján
 beszél (9₁₁—17. 12₁₅); és bárha van szava Júda bűnös-
 ségéről is (5₅. 10. 12. 6₄. 8₁₄), ezért is Efráimot teszi
 felelőssé (4₁₅. 6₁₁), hívebbnek vallja Júdát (12₁), félti
 Efráim hatásától (4₁₅); és még inkább az, hogy némely
 beszédje a jövő népét, Efráim teljes elvetésével (2₆),
 Júdában keresi (17); vagy ha Efráim bevonásával
 egységes nemzetül látja őket (2₂), a vezetőséget Júdára
 bizza, Dávid dinasztijára (3₅). Gyanú fogadja Júda
 megdicsőítésének e szavait (Wellhausen, Smend,
 Nowack); de eloszlik a gyanú, megmaradnak a Hóseáé-
 nak. Rikító «júdai» színek: mögöttük mégis éles
 világításban az efráimi ember. Maguk azok a júdai
 vonások is ott tűnnek föl efráimi alapon: sehol Júda
 magában, magáért; előtte, mögötte mindig Efráim;
 és akárhány beszéd, amely csak Efráimról tud:
 mintha a másik nem is léteznék. Sem a vallási, sem a
 politikai élet nem érdekli, csak az efráimi vonatkozá-
 sokban. Persze ugyanez elmondható Ámoszról is; de
 semmi túlvittség a szóban, hogy Ámósz csak a lelké-
 vel nézi Efráimot, Hósea a szemével is látja. Hósea
 beszédjeiben csupa reális történet. Igaz, Ámósz idejé-
 ben még nem volt «történet», csak az ő prófétai
 lelke érezte meg a szelét, az asszír veszedelmet;
 Hósea Efráimjának azonban már a szemébe porzott a
 fürgeteg első söprése: de előttünk a tény, hogy ami
 történeti anyag e beszédekben, legföllebb ha szemér-
 nyi jut belőle Júdára (5₈): a nagy, a súlyos valóságok
 mind-mind Efráimé. Uzziáról semmit nem hallunk,
 csak Jéhu-Jerobeámról, Sallúmról és a Menachém alatti

eseményekről, a király-gyilkosságokról, az asszír szövetségről meg adóról, a politikai fondorlatokról. Hósea prófétáskodásának a tíz éve Efraim történetének a tíz esztendeje. Mindez érthetetlen, ha Hósea júdai polgár volt; viszont Júdának az a fölkarolása összefér a prófétának efráimi származásával: hogy Júdában tényleg egészségesebb volt a közszellem, amint hogy épen ezért prédikált Efráimban a júdai Ámósz is; aztán az erkölcsi és politikai sorvadástól kikezdettt Efráimról könnyen amarra fordulhatott az efráimi próféta lelke: ha nem vonzotta Júda, hát hajtotta Efráim; Dávid házának a becsülete pedig a végtelenbe nőhetett Sallúm és Menachém véres trónja mögött. De Hósea olyannyira efráimi ember, hogy a megésményítette Júdáról csak visszaszáll a lelke a maga Efráimjára; hiába, hogy Efráim hűtelen asszony, hogy Adónáj elkergeti (24. s. 9₁₅), szerelme igazában mégis csak Efráimé (14₅). Hogy az Efráim királyairól szóló «a mi királyunk» mondásba (7₅), magát is belefoglalja Hósea (Ewald), az nem bizonyos; a részlet a hűtlen nagyurakat mutatja be, hogy «nappal» a hódolat járja, az ajkakon a «mi királyunk» — estére betegre itatták tüzes borral. Aztán hogy Júdába is eljutott; hogy Ámósz oda visszakergették, ő meg a papság haragja elől (l. alább) oda menekült (Ewald), az nem tetszik ki a könyvből. Mert ha van is frázisa, amely délről északnak haladó állomásokat említ (5₈), e motívumból épen nem következik, hogy Hósea akkor csak délen lehetett; még kevésbé értékesíthető az «ottan» szó használata (67. 10. 9₁₅. 13₈) annak tanúságául, hogy Hósea e beszédek elmondásakor

vagy leírásakor idegen országban van — mintha a szóval csak másunnán mutathatna át Efraímba. Bétélben prédikált Hósea és, valószínűleg, Samáriában; talán ott kezdte, itt meg folytatta.

Hósea életéről többet tudunk, mint az Ámószeről. A tekóai pásztor oldalán keresnünk kell és nem látjuk bizonyosra a hitvest, a gyermeket; Hósea beszámol róla, hogy családos ember; beszámol valami meglepő nyíltsággal, ami egyszerre kínos is, fönséges is. Amit följegyez, igazi vallomás nagy-nagy boldogtalanságról és végtelen szerelemről: hogy felesége hűtelen volt hozzá és hogy ő tovább is szerette; elvált tőle meg visszafogadta. Ebben a megörökítésben semmi nincs a nagyon is őszinte autobiografiák naivságából; benne az a finom idegzetű prófétai szubjektivitás, ami odáig is elvihetett, hogy az egyén életének ilyen legsajátabb ügye élő eleme lett az összesség életének, a mindenség életének. Felesége: Gómer, Dibláim leánya (1₃); és, prófétáskodásának ezen szakaszáig, három gyermeke van: két fia, Jizreél (1₄) meg Ló-Ammi (1₈. 9), és egy leánya, Ló-Ruchámá (1₆). Hósea mély szeretettel csüng a feleségén, de Gómer «másnak a szerelmét is fogadó, házasságtörő asszony» volt (3₁); el is hagyta a férjét, vagy a próféta taszította el magától (v. ö. 2₄. 3₂). A gyermekeket is, úgy látszik, vihette az anyjuk (v. ö. 2₆; 9₁₅). Az asszony új gazdát kap (3₂): bizonynyal szeretőjéhez került, akár feleségül, akár ágyasul. A gyermekek nevében, legalább kettejükében, a megcsalt férj hangulata; a Ló-Ammi jelentése: Nem-népem; az apa és gyermek viszonya szem-

pontjából: Nem-családombeli; a Ló Ruchamáé: Nincs-irgalom-neki (I M I T), Nem-szeretett; némi kiegészítéssel: Apja-nem-szerette. Az első név, a Jizreél, el is üt ezektől, valahogyan rájuk is vág; hogy értelme szerint, «Isten a magvetője», az apai szeretet is választhatta, amint hogy járta is személynévül (I. I. Krón. 4₃); de ahogyan Hósea ezúttal alkalmazza, az is átok hordozója: hogy a gyermekre Jizreél völgyéről kerül e név, arról a vérmezőről, ahol Jéhu kiirtotta az Omri-dinasztiát — hogy Adónáj «megveszi Jéhu házán a jizreéli elontott vért (Hós. 1₄) és összetöri Izrael ijját Jizreél völgyében (5).

Ez után pedig kezdődhetik a tünődés, hogy mikori a gyermekek születése; különösen, hogy mikori az első: tudott-e már akkor a férj a hitves bünéről. Az Apja-nem-szerette és a Nem-népem nevében bizonyosra veheti a kritika a későiséget, de a Jizreél név neutrálisnak tetszhetik; mindenesetre másszellemű, mint azok: nyomában hát a föltevés, hogy Hósea akkor még boldog férj volt (Wellhausen, Nowack); hanem hogy az a semlegesség mégsem eléggé határozott, mégis csak éle van a szónak: hogy a gyanú is szóhoz juthat, hogy már Jizreél is házasságtörésben született (Smend, Alttest. Rel. Gesch. 188). Hósea szomorú naplójának a bötüje emezt a felfogást igazolhatná meg: hogy az «rimáskodó asszony elvételéről» meg «rimaságban lett gyermekekről» beszél (1₂); de a valóság csak nem volt ily nyomorúságos — mert kétségtelen, hogy a leírásba, a teleológikus feldolgozásban, az eredmény célul került belé, és az igazság az lesz, hogy Hósea csak nagy-

későn tudta meg a valót és mind a három gyermeket szerencsétlenségének fölismerése előtt csókolhatta meg.

Óhatatlan, hogy ne így lássuk az eseményeket. Különös napló: Gómer . . . várandós lett és fiat szült (1₃), Jizreélt (4); újra várandós lett, leányt szült, a Ló-Ruchámát (6) . . . elválasztotta . . . megint várandós lett és fiat szült (8), a Ló-Ammit (9). Évek története; akkor is, ha nem vesszük számba az elválasztás későiségét (l. Gem. 21₈): és Hósea mindez időn át együtt él a «másnak a szerelmét is fogadó, házasságtörő asszonnyal» (l. 3₁); együtt élt vele, de szinte semmi másért, csak a prófétai szeszélyért, hogy gyermekei legyenek, akiknek majd az Izraelre lecsapó ominózus neveket adhatja, a Jizreélt, a Ló-Ruchámát meg a Ló-Ammit. Megvolt a három név: akkor elkergette Gómert. Kínos abszurdum; nemcsak erkölcsi, de pszichológiai is. Megértjük az embert, meg a prófétát, ha Hósea csak a harmadik gyermek születése után tudott a bajról; és az esetnek teleológikus értelmezése épen oly jogosult, vagy épen oly kevésbé jogosult így, mint amúgy, ha korábbi az értesülése. De azok a megbélyegző nevek? azokat, az első kivételével, csakugyan csak a fájdalom adhatta. Hát azok a nevek is utólag valók. A Jizreél eredeti név, jó értelmű, ahogyan később Hósea is használja (2₂₅); minden célzatosság nélkül adhatta fiának, közkeletű név lehetett (l. I. Krón. 4₈) — csak aztán gondolt a próféta a névnek ominózus értékére (1₄^b. 5). Hogy a Ló-Ruchámá és a Ló-Ammi miből lett, nem tudjuk; de föl kell tennünk, hogy az eredeti formá-

ban már megvolt belőlük valami. A Ló-Ruchámá Ruchámá lehetett: a «Szeretett», nem mert Hósea is rátér e formára (2₃), hanem mert bizonyág nélkül is kétségtelen, hogy járta ez a női név (v. ö. I. Krón. 2₄₄). Máskép vagyunk a Ló-Ammi és Ammi névvel: hogy a próféta kifejti ugyan ezt amabból, a Nem-népemből a Népemet (2₃), de gyermeke nevéül nem igen gondolhatunk erre; inkább az Ammiélre: ez kelendő is volt (II. Sám. 9₄; Num. 13₁₂).

Tragédiájának e prófétaí feldolgozásakor rég benne volt már Hósea a prófétáskodásban (l. alább). Jött a különváltság korszaka; utána pedig a világ meglepetése: hogy a feleségét visszafogadta. Nagyon szerette; Adónáj akarta, hogy szeresse (3₁), és «visszavásárolta tizenöt ezüstön és egy chómer meg egy létek árpán» (3₂). A létek csakugyan a fele lehetett a chómernak, ez pedig jó negyedfél hektoliternyi véka (l. Nowack, Archäol. I. 205); de a vásárlás aligha becslésre járt, hanem kialakult szokásra; ezt sejteti különösen az árpa használata (v. ö. Num. 5₁₅). Gómer haza kerül, de bűnhődésre; csakhogy azt a büntetést a lelki finomság méri rá, együtt a mélységes szeretet és az erkölcsi komolyság: hogy jó darabon együtt lesznek, de nem egyek; nem másé, de a férjé sem (3₃). Időt enged a hitvesnek a magába térésre, az erkölcsi megerősödéssre: hogy szerelemben forduljon majd a szerelemben felé hajló férjéhez.

Kár, hogy nem beszél Hósea ugyanilyen határozottsággal a miliőről is, ahonnan kikerült. El akarta-e hallgatni; és véletlen-e, hogy mégis elárult belőle valamit? Nem sok az áruló nyom; de a kevés is elég

a gyanúra, hogy Efraímnak e nábija, minekelőtte mint próféta a hivatalos vallás ellen kitámadt, maga is szentélyben szolgált kóhén volt (Duhm, Theol. d. Proph. 131). Nem az, hogy nagyon ismerős a templomi élettel, a kultusz aprólékosságaival (8₁₃. 9₄; 4₁₂; 13₂): ebben akár többet is nyújt nála Ámósz (4₄. 5), pedig ő pásztor volt. Nem a papság külön szótárának egy-egy terminusa sem: hogy az astartei erkölcstelenséget a sikkúc-undorság szóval bélyegzi meg (9₁₀) és hogy beszél erkölcsi «tisztátlanságról» (5₃. 6₁₀) meg rituálisról is (9₄): e szóhasználatra rájöhetett nem-pap is (I. Ám. 7₁₄; v. ö. 27). Az a szó meg épen az életből való, hogy a papnak kellene ismernie az isten tóráját (4₆). Még az sem éles papi vonás, hogy a ritualizmust a maga legsúlyosabb jelentőségében tudja bemutatni, hogy nélküle megbénul az élet (9₃₋₅): ez a hang a hallgatóság szellemében való, és nem hiányzik belőle a szelidebb gúny sem. Hagyományok, irások ismerete (l. alább) különösen a papságban járhatta, de kizárólagosságról csak nem lehet szó, ahogyan Ámósz példája is mutatja (2₉; 6₂; 9₇). Hanem abban a hangban van már valami a papi céhszellemből, a tudás arisztokrata magahittségéből, amely a népet úgy értékeli, hogy «értelmetlen», belátás nélkül való, műveletlen (4₁₄). Bizonyítékul azonban ez sem válik be: mert ahogy Hósea használja a szót, nem a tömeget csekélyli le, hanem a papságot vádolja vele. Erre aztán, ahogy Hósea a papságot támadja, csakugyan kell, hogy fölneszeljen a kritika: nem volt pap-e, aki ilyen hangból tud beszélni — hogy nemcsak mint vezetőket

vonja őket felelősségre, együtt a többi nagyokkal (5₁); és nemcsak egy véletlen botrány, a politikai gyilkosságnak egy esete, az, amit főlhány nekik (6₉), de magát a papi élet szellemét, a papi gondolkodást, a nép jámbor hitétől messze eső valóságot állítja ki élő gyalázatossággul (4_{6—14}). Itt a frivolitásnak egy szava az áldozatok hasznosságáról (4₈), amit talán csak kartárs súghatott oda a kartársnak az őszinteség bolond pillanataiban; vagy, ki nem mondottan is, csak az érezhette meg, aki ott élt abban a levegőben és nem bírta ki tovább abban a levegőben. És a vádra jön a panasz, hogy lecsapott rá a papok ökle; a panaszban pedig valahogyan a vallomás, hogy maga is kóhén. Erre kell gondolnunk példájából, hogy a gibeai eseménnyel bélyegzi meg üldözőit (9₉): kegyetlen történet, amelynek nagyon szánalmas, nagyon gyáva hőse egy efráimi levita volt (Bir. 19₁); hogy átutaztában rátámadtak Gibeá polgárai, éjjel ellenségesen körülvették a házat, meg akarták ölni, ágyasát pedig meggyalázták (20₅). És ha az ily célzás nem vág világosan Hóseának a levitaságára, ott van a szó, amely elsírja, hogy volt idő, amikor ott csapott le rá a gyűlölködés «istene házában» (Hós. 9₈): ez a kóhén szava; azé, aki a teplomnak volt a polgára.

A pásztor-prófétára nyomban a pap-próféta következett: a minden erkölcsi revolúciók eszményeül jelenkező alakulat; de aztán Hósea sorsában szintén az, a minden erkölcsi revolúcióknak elmaradhatatlan kísérője: a hatalom ökle. Hát a hatalom nem is szeretheti, ha lelkiismeretről; a kiváltságosság nem,

ha igazságról beszélnek neki; és kétszeresen jaj volt a vakmerőnek, aki a kaszt-papság számvetését próbálta megzavarni: az ő kezükben ostor volt az isten-eszme is; főképen ha támadó maga is tagja volt a rendnek és jól ismerte a rendet. Tud róla Hósea is egy-két strófát. Előbb Ámósz, most ő; de a két esetnek más-más a géniúsa. Ámósz előtt a méltóság, Hósea körül a kicsinyesség; ott az első-pap, itt papok csoportja, talán rendetlen, lihegő lökdösődésben; a júdai prófétát kiutasítják, és a mi gúny éri (Ám. 7₁₂), az sem durva szó; «Efraím látnoka» (Hós. 9₈) nyers szidalmakat hall, hogy ‚bolond‘, hogy ‚örült‘ (7), és ami még éri, az nem gúny, hanem rúgások. Nem mondhatjuk, hogy mindez azért, mert ő pap volt, mert renegát volt; de kétségtelen, hogy bűnösségében súlyosbító körülmény volt, hogy az volt. Hát a nélkül is bűne lett volna, hogy megtámadta a papságot; meg aztán volt más bűne is, nemcsak az, hogy a papok bűneit kivitte a fórumra. Látjuk az összecsapás jelenetét, vagy inkább jeleneit; kár, hogy a vonások ezúttal nem oly élesek, mint az Ámósz-Amacja-epizódban. Talán töredékes irásokkal van dolgunk (9₇—9 és 12_{13. 14}), talán egykor egységes, de szétszakadt darabbal; anyagában mindenesetre kétféle, egy korábbi meg egy fiatalabb, esemény, de ez nem ront az egységen: semmi visszáság benne, ha a későbbi bántalmazásra megszólalt a réginek is az emléke. Amikor ez esett, még a papot látták benne: gúnyolták mint prófétát, és üldözték mint papot; épen az volt a bűne, hogy próféta akarattal lenni. A «bolond», az «örült» csúfneve (9₇) kijárt

neki mint prófétának (v. ö. II. Kir. 9₁₁; Jer. 29₂₆); de ez nem bántja: szent előtte a hivatás, rámutathat Mózes példájára (Hós. 12₁₄); hogy a templomban lecsapott rá a gyűlölség, és hogy «tört vetettek neki» jártában keltében (9₈), abba belejajdul, és rábízva Adónájra, hogy elbánjon az üldözőivel (7). A másik, a későbbi ügy más természetű; nem mondja el világosan, de elég világosak a célzásai: hogy e bűne nem lehetett más, csak elűzött feleségének a visszafogadása. Az elvált és máshoz ment asszony újra elvételének tilalma (Deut. 24₄; Jer. 3₁) járta-e már, nem-e (I. I. Sám. 25₄₄; II. Sám. 3₁₄: 6_{20—23}), nem tudjuk; ha ismerték is, talán csak a papságra volt kötelező — hát Hósea vagy a törvénnyel nem törődött, vagy a külön papi tisztességgel. Megszenvedett érte. A szóban, amely a gibeaiakkal példálódzik (9₉), több van, vagy több lehet, mint csak a levitaság motivuma. Előzményeiben majdnem az ő esete az eset: hogy . . . volt egy odakerült levita férfi Efraim hegységének leghátulján, aki a júdai Betlehemből vett magának ágyas nőt; de ágyasa hűtlen lett hozzá, elment tőle az atyai házba, a júdai Betlehembe. Ott volt négy teljes hónapig; akkor fölkerekedett a férje, utána ment, hogy a szívére beszéljen; vissza akarta vinni (Bir. 19_{1^b—3^a}). Ment is az asszony (10); Gibeában megháltak volna, de megtámadták őket: az asszonyt meggyalázták, hogy belehalt (20₅). Nem kell a teljes analógia, de a becsmérlésből is kijuthatott Hósea feleségének is; és ki tudja, nem járta-e más formája is a gibeai hagyománynak, hogy még találóbb volt a rámutatás. A törvény ellenében pedig, ha

járta, a próféta a szerelmével védekezik: hogy a hitvesért sok minden megbocsátható a férjnek. Példát is idéz, bár nem egészen a maga esetére vágót: Jákób patriárka szolgaságát Ráchelért (Hós. 12₁₃: Gen. 29₂₀). Ezzel a háttérrel eléggé érthető a darab:

Jákób megfutott Arám mezőségére és Izrael asszonyért szolgált és asszonyért örködött; meg prófétával hozta föl Adónáj Izraelt Egyiptomból és prófétával hagyta őrizni (12₁₃. 14).

Én pedig, Efraímnak Istentől rendelt öre... a próféta ellen madarász töre minden útjain, gyűlölség az istene házában (9₈). Mélységesen megromlottak: mintha a gibeai napok lettek volna (9_{9^a}).

Ráemlékszik majd a bűnükre, megveszi a vétküket (9_{9^b}); eljönnek a számolás napjai, eljönnek a fizetés napjai (7^a) a te sok bűnödért; mert nagy-nagy a gyűlölség (7^c). Majd megtudja Izrael, hogy hát bolond-e a próféta, örült-e a szellem embere (7^b).

Végig a prófétai beszédekben, talán az egész ó-kori irodalomban, nincs hang, amely a papok kipellen-gérezésében a Hóseáéhoz volna fogható (4_{1—14}). Rikító színekben mutatja be az uralkodó vallást, azt a kanaáni szellemű ritualizmust. Csupa túlvittségek: a társadalomban teljes erkölcsi anarchia (1—3), a templomokban az astartei szentség fanatizmusa (13. 14); és itt is, ott is a papság a maga végtelen romlottságában (4—12), hogy a közszellem elnyomorodásának ők az oka, és az astartei szeretkezésnek ők a lelke. A hang erősen a szubjektív érzése, mögötte sok-sok átélt keserűség; de az odavágott kemény igazságokban van egynémely

művelődéstörténeti veridiktum is. Természetes is, hogy a nemzeti vallás papjai és prófétái nem hagyták szó nélkül azokat az oltár ellen, a tóra ellen, Adónáj ellen, ő ellenünk szóló beszédeket. Érzi Hósea, megérezte, hogy «jobb, ha az ember nem veszekszik, ha nem dorgálgat, az ember (4₄); de el kell mondania, ami úgy nyomja a lelkét. Látott papokat politikai törvetésben (5₁) meg akik politikai gyilkosságnak voltak a véresei (6₉; 5₂); aztán ott látta őket Adónáj kiszolgáltatásában (4₆): ahogy a vétek megengeszteléséért járó áldozatot vagy birságot kirótták (8), ahogy a tóra mindenféle követeléseiről beszéltek (6) meg ahogy félrevonultak a templom kedésáival (1₄). Az áldozati rítusoknak is csak azért oly buzgó őrei, mert az a kultusz jól jön a gyomruknek, kenyerek a tömeg vétke (8); de a tömeg bűne is, hogy nem ismerik Adónájt, és hogy ezért el kell pusztulniok, az is a papság bűne (8. 1₄). Hogy is tartotta volna Hósea az ilyen papok tóráját tóranak: egész életük Adónájnak nem ismerése (6). Meg kell semmisülnie, mondja, a papság «anyjának» (5). Nem világos a célzás, de valahogy mégis a céhre kell értenünk (l. Nowack); vagy inkább arra a szellemre, amely a papságot «szülte»: akár a papság fogalmára, akár magára a rítus-vallásra.

Nehéz elhinni, hogy Hósea is nem kóhén volt. Papok ellen csak volt-pap tud olyan gúnnyal, olyan lenézéssel beszélni, ahogyan Hósea beszél; és csak a velük ellentétbe került egykori társat gyűlölik úgy a kaszt emberei, ahogyan Efraim kóhénjai Hóseát gyűlölték. Ha e föltevés megáll, Hósea átélt a családi

drámáját megelőzőtt másik tragédiát is : azt a válságos lelki tusát, amelyben a pap elhidegül a papi hivatástól. Vergődésében a nyomorúságnak kétféle elemét is látjuk : nemcsak azt, hogy társaiban lealjasult a szellem ; hanem azt a másikat is, a súlyosabbat, hogy a vallást, ahogy élt, kikezdte a kritikája : hogy a ritualizmus, a maga legszentebb komolyságában is, nem lehet maga a vallás. Az volt, a kételkedő pap-típus, aki ajkait összeszorítva rejti magába gyötrő gondolatait ; a papi eszmék sziklájához láncolt Prometheus, de a zsidó szellem Promethetusa, aki istenért lázadt isten ellen ; és az a sas neki nem a máját tépdeste, hanem a szívét. Amíg eljött az ő Chironja is : hogy meghozta számára a magában meg nem találta megváltó eszmét a tekóai pásztor. Az azt prédikálta, amire ő addig félve gondolt : hogy a papok által tanított és gyakorolt vallás nem istentisztelet, nem Adónáj vallása ; mintha csak az ő kételyeit, maga előtt is titkolt igazságait kiáltotta volna ki a nagyvilágba az az idegenből jött próféta. Senki annyi áhitattal nem hallgathatta Amószt, mint ez a bételi pap ; vagy nem is áhitat volt az, hanem reszkető izgatottság. Ámósz nélkül Hósea talán nem is lett volna prófétává. Erős lélek volt ; de erejében is csak odáig vitte, hogy néma szenvedésben emésztette magát : lázadozásában is pap volt, hogy lelkét lenyügözték a hagyományok, a formák. Hiába, hogy megérezte magában a «rúach Adónájt», Adónáj igaz megértésének erkölcsi fanatizmusát (9s), nem tudta, hogy ami benne él, az a prófétai ihlet. Nem tudta mindaddig, amig Ámósztól nem

hallotta a legitimációnak új, egyedül igaz formáját; azt, hogy «szólott az Úr-Adónáj — ki fog nem prófétáskodni?» (Ám. 3_s). Akkor ott hagyta a «rendet», a papság külön «anyját» (l. 4_s).

És ha nem volt pap? Egy érdekes színnel kevesebb van akkor Hósea egyéniségében. Marad elég; csupa szín a lelke. Mindenféle tónus a halovány szerelmi bánattól a sötétben tüzelő dühig. Ha pap volt is, nem a formákba száradtak közül való volt; és ha nem is volt pap, mélységesen vallásos lélek volt, valósággal arisztokratikusan vallásos lélek, akit bánt a profán élet és aki túlteszi magát a profán gondolkozáson. Akármilyen volt, van benne valami abból az arisztokrataságból, amelynek legfőbb gondja a templom és a politika; de abból is, amelynek nem monopóliuma ugyan, de könnyű áldása a gazdagság és a műveltség. Erről világosan beszélnek az írásai: hogy történeti utalásainak anyagában nemcsak a közkeletűek, Egyiptom (2₁₇. 11₁. 12₁₀. 14. 13₄) meg a puszta (9₁₀. 13₅; 12₁₀), Mózes (12₁₄) meg Jákób (12₄. 5. 7. 13); és nem csak a közelmúlt eseményei, Sallúm kegyetlensége (10₁₄), a micpái, a tábor-hegyi (5₁), szikhemi (6₉), gileádi (6₈) epizódok, meg száz évvel előbből a jizreéli vérontás (1₄); hanem a szélesebb tudás példái is: a báal-peóri vétkekesség (9₁₀), Izraelnek Kánaán előtti kanaanizmusa (l. Num. 25₃); az Ákhór-völgy motívuma (2₁₇), hogy a honfoglaláskor az volt a bevonulás kapuja (Józs. 7₂₄); a gibeai eset (9₉), benne a benjáminiak hitványsága, egy levita ember drámája (Bir. 19. 20); és másfajta célzás is Gibeára (10₉), esetleg Gibeára és Gibeónra: hogy Dávid akkor nem

aknázta ki az Isbóseten aratta diadalt (II. Sám. 2₁₃; 24. 25). És fölül e történeti iskolázottságon a prófétának történeti tekintete, ahogyan a jelent nézi és a jövőt látja. Átható összefoglaló tekintet, amely előtt a pillanatnyi részletekben már a kész alakulat: hogy az asszír segítség mögött (8₉; 14₄) nem az erőben megújhodott (5₁₃), hanem az elvéhédtt (7₉) és koldusbotra jutott (8₁₀) Efráim. Benne a politikusnak nem való prófétai naivság is, a fegyvertelen államnak, az erkölcsi gondviselésre bizott erkölcsi államnak az ideálja (17. 2₂₀. 14₄); de benne amaz is, a prófétai irrealitásokban is megtermő politikai éleslátás. Gazdagságáról nincs közvetlen szava; de ráviszi ítéletünket egyrészt függetlensége: hogy felesége visszafogadásával semmibe merte venni a társadalmi konvenciókat; másrészt nagy tekintélye: hogy belédobhatta szavát a nagy politikába (5₁₃. 7₁₁. 12. 16. 8₈—10). Úgy látszik, közel is állt hozzájuk, akik az ország ügyeit intézték (5₁); meg talán közvetlen tanúja is volt egy királyi dőzsölésnek (7₄—7).

Pap is lehetett, arisztokrata is; nem volt a népből való: megérzik rajta, hogy nem ott élt, ahol a szegénység éhezik. Érez a gyöngékkal, de sehol könyvében a «szegény» szó; beszél a gyöngékért, de hangjából hiányzik az Ámósz közvetlensége. Szocializmusában valahogyan a szalón hangulata: Ámósz a jog és igazságosság néptribúnja, Hóseát inkább a szeretet és az irgalom bírja szóra. Lelkének épen ez az alap-eleme: a szeretet; nem a nyers, ős-emberi, hanem a kultúrának ideges szerelme: nagyon lágy, nagyon finom és nagyon erős is. Ámósz a szabad természet

fia, prófétaságában is a vadállatokkal egykor fölvelt pásztor; Hósea városi ember, akit — eleintén — fogva tartanak a formák; és mindig kész a bocsánatkérésre. Az Ámósze mellett asszonyi lélek, gyáva és gyöngéd; különösen eleintén: akkor merő passzivitás volt. Az a pásztor nem kérdezett céhet, iskolát, hagyományokat, maga avatta prófétává magát; Hósea talán belepusztul tépelődéseibe, hogy magától nem vitte volna az aktivitásba, ha a lekötöttségéből föl nem oldja az új igazság, Ámósze igazsága. És ahogy szembe kerültek a hatalommal, mennyire más volt Ámósze, mint most Hósea: Amacjának ott a férfias méltóság felel (Ám. 7₁₄—17), a gyűlölködő papokat itt asszonyos siránkozás fenyegeti meg (Hós. 9₇—9). Aztán szóhoz jut, levegőhöz jut Hóseában is az erő, de az az asszonyi nem vesz ki belőle: kitörhet belőle a szenvedély (13₇. 8), de amikor átkozna, akkor is könyörög (9₁₄), és istene is sírva büntet (6₄. 11s). Ez a végtelen gyöngédség, de a végtelen erő is az ő csodás szerelmében: hogy akit szeret, szeretni tudja a csalódás fájdalmában is; és fölveszi érte törvénnyel, világgal. Ez a mély szerelem, ez a mindent megszentelő, ez a gyöngédségre is, erőre is hangoló, ez Hósea lelkének legegységibb vonása: a szerelemnek a költője lehetett volna, a szerelemnek prófétája lett.

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

AZ ÉNEKEK ÉNEKE.*

I.

SULAMIT.

Jöjj kebelemre, csókolj meg szerelmem,
 A te szerelmed jobb a tüzes bornál,
 Hadd ittasodjék szépségedtől lelkem,
 Mert ragyogóbb az : olajnál, bibornál.

Vigyél magaddal, hadd fussak utánad,
 Jobban óhajtlak, mint királyi pompát,
 Mámorban, tűzben, lángban égve várlak,
 Hogy ajkaim a szádat megcsókolják.

Én szép vagyok, bár fekete a bőröm,
 Oly szép vagyok, mint Kedárbeli sátor,
 Én szép vagyok, bár szépségem nem őrzöm,
 Hogy így beszélek : csodálkoztok — látom.

A nap sütött rám, azzal nem gondoltam,
 Ugyet magamra keveset vetettem,
 A ti szőlőtök nyestem és gondoztam,
 Magam szőlejét azért elfeledtem.

Mondd meg nekem, te lelkem édes lelke,
 Merre vagy és hol legeltetsz délben?
 Nem kell nékem a társaid szerelme,
 Tiéd vagyok, csak a tiéd egészen.

* E fordításokból egynémely fejezet szétszórta n megjelent több lapban. Sir Hasirim fordításom teljességében csoportosítva ezen a helyen jelenik meg először.

SALAMON.

Kihez hasonló gerlicém, galambom?
 Oly büszke vagy, mint ménje Fáraónak,
 Kincsem, gyémántom mind elédbe tartom,
 De orcáid kincsnél jobban ragyognak.

SULAMIT.

Az én kedvesem hősök daliája,
 A keblemre mint mirrhacsokor illik,
 Az én kedvesem ciprusfürt virága,
 Mely Én-Gedinek kertjeiben nyilik.

SALAMON.

Szép vagy te, a szemeid galambok,
 Nyoszolyánk száz liliummal ékes,
 Hivogatnak, mint ezüst harangok,
 Jöjj hát velem, hadd vigyelek édes.

Oda, hol a házunk gerendái
 Cédrusokból vannak kifaragva,
 S illatosak, mint az erdők fáí —
 Ciprusokból házam padozatja.

II.

SULAMIT.

Olyan vagyok, mint Sáron rózsaszála,
 A völgyi rétek liliumvirága.

SALAMON.

De mint a rózsza — tövises az ága —
Olyan vagy rózsám lánytársid sorába.

SULAMIT.

Mint almafa az erdős rengetegbe':
A legények közt olyan az én párom,
Utána vágyom, árnyát úgy sóvárgom,
Édes gyümölcsnél édesebb szerelme.

Emlékezem: a présházba vitt engem,
Mint zászló lengett szerelmünk felettem,
És mazsolabort, almabort szürcsöltem,
Mert szerelemtől nagy beteg a lelkem.

A balkarja volt fejem alatt vánkos,
S a jobbkarjával úgy ölelt szorosán,
Üdítetek dús illatbalzsamokkal,
Oh rózsák! rózsák! sok piros virágok!

Ti lányok! lányok! Sálembeli szűzek!
Megeskettek a páston bűvó őzre,
S a muharosban rüggyető ünőkre;
Hadd ébredjenek maguktól a tüzek!

Ne bántsá senki, senki föl ne költse:
A szerelem úgyis vad tűzre gyullad,
S ha egyszer ég: a könnyed váltig hullhat,
Az el nem alszik, úgy lángol örökre.

Már hallom is a haraszt zörrenését,
A hegyeken át, égve szerelembe,

A völgyeken át futásban lihegve,
Rohan felém — már hallom is a léptét.

Most állott meg a rácskapum tövébe,
Most zörgeti meg ablakomat halkán,
Ráismerek az édes-bűvös dalban,
Mely fölcsendül az illatterhes éjbe.

A PÁSZTOR.

Kelj föl szerelmem, ébredj szép virágom,
Oh jöjj ki hozzám, gyönyörű leányka!
Elszállt fölöttünk már a télnek árnya,
S az ólmos felhők, mint egy gonosz álom.

És kék ibolyák hajtanak a kertben,
S a tymián a mámorát most ontja,
S a mirtusbokor kelyheit most bontja,
És pálmafákról édes illat lebben.

SALAMON.

Kis galambom, szirtodudból szállj föl,
Én hozzám jöjj! bujdosó kis gerlém!
Én reám nézz elbűvölő szendén,
Turbékoló kis galambom, szállj föl!

Hadd halljam az ajkad kacagását,
Hadd lássam a pirban égő orcád,
Két karoddal szerelmesen fonj át,
Hadd álmodjam élted legszebb álmát.

Gonosz rókák dézsmálják a fürtöm,
Most mikor a szőlőgerezd érik,

Üzzétek el! hajszojátok vérig!
Föl ne dúlják boldogságom, üdvöm!

SULAMIT.

Tied vagyok, s enyém vagy örökre,
Még mielőtt künn a hajnal pirkad:
Kedvesedet ölelésre hívjad —
Meneküljünk! innen messze szökve.

Tegyünk úgy, mint erdők őzikéje,
Liliomok között barangoljunk,
Mint gazellák: hegyeken bolyogjunk,
Rejtsen minket hegyek meredélye.

Bérci sasok szálljanak fölöttünk,
Ne lesse meg senki ölelésünk,
Ne hallja meg senki esküvésünk,
Vadgalambok búgjanak köröttünk.

III.

SULAMIT.

Nyoszolyámon éjszakai csöndben
Álmaimban karjaimba zártam,
Fölebredtem: sehol sem találtam,
Sebes árként patakzott a könnyem.

Fölugrottam lángban, szenvedéllyel,
Hadd keressem, akiért zokogtam,
Utcák során kószálva bolyongtam,
Még a hajnal küzködött az éjjel.

Megkérdeztem az öröket sorba:
 Nem láttátok, akire úgy várok?!
 Pálmatermet. Mandulavirágok
 Nyilnak ajkán lángoló bokorba.

Körém gyültek éjszakai árnyak,
 Óh, de engem semmi sem riasztott,
 A szívemben száz rózsát fakasztott
 Hó szerelmem. S úgy vittek a vágyak.

Kihajtott a szívem édes álma.
 Megtaláltam, akire úgy vágytam.
 Nem eresztlek, akire úgy vártam!
 Elviszlek az anyám kunyhójába.

Lányok! lányok! Sálembeli szűzek!
 Megesketlek az erdei őzre,
 S a muharban rüggyető ünőre:
 Ébredjenek maguktól a tüzek!

Ne bántsa hát, senki föl ne költse!
 A szerelem úgyis tűzre gyullad,
 S ha egyszer ég: könnyed váltig hullhat,
 El nem alszik, úgy lángol örökre.

UDVARHÖLGYEK KARA.

Mi az, ami úgy lebben a légben,
 Mint karámok pásztortüzes füstje?
 Mirha, tömjén fürösztik ezüstbe,
 Fehér ködök úsznak így az égen.

Minden nárdus illatát kiontja,
 Minden balzsam útját oda vette,

Mi vonul hát ily fényes seregbe',
Künn a pusztán csillogó sorokba?

Lássad meg hát Salamon hordágját,
Díszesebbet sohasem láthattál!
Ragyogóbbat sohsem álmodhattál!
Sulamit! nézd Salamon pompáját!

Hatvan hős, a hősök leventéi,
Harcokbanótt, harcratermett, szálas,
Délceg mind, és mind araszos, vállas,
Úgy állnak mint puszták jegenyéi.

Öveiken kardvas csörren-zörren.
Ugy vigyázzák a királynak álmát,
Kergetik az éjjel minden árnyát,
Virrasztanak — s a haraszt se zörren.

Libánoni cédrusból a hordágj!
Talpaczata ezüsttel kitöltve!
A támlája színaranyból öntve!
Vánkosait biborszálból fonták!

Ébenfából, kipárnázott széken
Nézzétek meg Sálembeli lányok
A királyt. Óh vannak-e királyok
Még ily díszes ragyogásban, fényben?

Nézzétek meg feje ékességét:
Anyja tette büszke homlokára,
Nézzetek e csodás koronára,
Csodáljátok gyémánttüzű fényét!

Ez a dísz az örömnapján várta,
Lakodalmi ünnepére kapta,

S a királyt e koronával anyja
Nagy pompával akkor koronázta.

IV.

A PÁSZTOR.

Olyan szép vagy Sulamit. Én kincsem.
Szemeid mint hófehér galambok.
S mint a hárfa, olyan édes hangod.
Rajtad kívül üdvösségem nincsen.

Kecskék nyája gileádi lejtőn :
Olyan hajad hollózuhatagja.
Fehér bárány fürösztve patakba :
Úgy csillognak fogaid megejtőn.

Ajkadat lángkarmazsin takarja.
Kicsi szájad : rózsákból font sátor,
Halántékod, arcod úgy világot,
Mint a kertben bibor gránátalma.

Csillog, villog Dávid magas tornyán :
Sok ezer pajzs ezer drága kővel,
Óh, de fölér minden ékes gyönggyel
Egy kis gödör hónyakadnak ormán.

Mint az őzek : olyan a két melled,
Liliom közt őzek ikerpárja,
Mint a hegyek mámor-illatárja :
Ajkadról a balzsamos lehellet.

Míg a reggel lágy szellője ébred,
És az árnyak szerteszét oszolnak,

Csókjaimmal hajnalig csókollak,
Nem eresztlek a szívemről téged.

Eljutok a balzsamhegy fokára,
Elérem a tömjénbércek ormát,
Karjaim a nyakad általfonják...
Hajnal lesz már... hajnal nemsokára...

Siessünk hát, meneküljünk innen,
Jöjj velem a Libánontól messze,
Ne vesztegelj itt e zord hegyekbe,
El ne vakulj kincsem, semmi kincsen.

Hagyjuk el Sznirt, Ámmánát s a Hermont,
Oroszlánok barlangja: minékünk,
Párducoknak itala: a vérünk,
Ölelésük, csábításuk megront.

Megbűvöltél szemed varázsával,
Megigéz egy tekinteted engem,
Egy nézésed törbe ejti lelkem,
Megégettél ajkad parazsával.

A szerelmed: mámorítóbb bornál,
Színméznél is édesebb a szájad,
Ruháidból csodás illat árad,
Illatosabb minden balzsamoknál.

Mint egy titkos, elzárt kert, úgy csábítsz,
Mint egy forrás, sziklák közé rejtve,
Almavirág nárdus közé vetve:
Olyan vagy — az illatoddal kábítsz.

Nárdus, fűszer, cipressus és páfrány,
Álóé és mirrha nőnek ottan,

Balzsamforrás titkos habja csobbán,
Ott terem a fahéj és a sáfrány.

Oda való az én boldogságom,
Hol a réten csupa szagos ámbra,
Libánoni üde forrás árja :
Az fürösztí az én szép virágom.

Északszellő ! járd át tündéerkertem,
Rázzad meg a cseresznyefa-ágát,
Szórd a fűbe fehér virágszálát,
Közeleg már, akit vár a lelkem.

Úgy várom a kedvest italával,
A serlegét színültig megtöltöm,
Balzsamomat elébe kiöntöm . . .
Úgy várom a szerelem dalával.

V.

SALAMON.

Kis kertemben titkos, édes fészek,
Mirrha, balzsam énreám ott várjon,
Csókmézekre : borra, tejre vágyom,
Szerelemtől a szívem oly részeg.

SULAMIT.

Álom ölel — de éber a szívem,
Köpogtat a pásztorom az ajtón,
«Nyisd ki húgom, úgy tüzel az arcom,
Nyissál ajtót, galambom, szelidem.»

«Hajamon hús éjszakai harmat,
Permeteg hull, csöpög egyre róla,
Üdvösségre hív e boldog óra,
Az ajkamon tűzrózsák fakadnak.

Hogy öltsem fel sebtén a ruhámat?
Ajtómat hogy előtted kitárjam?
Hús a padló s mezetlen a lábam,
Hátha szívem, megszólhatnak, meglátnak?»

Ugy könyörgött; és kezét szobámba
Benyújtá az ablakrésen által,
Úgy vívódott lelkem ezer árnnyal,
Őt kereste szívem izzó vágya.

Föl is keltem és ajtót nyitottam,
Kezemről a mirrha illatméze
Lecsorgott a kilincsnek fejére —
Úgy ujjongtam! olyan boldog voltam!

Óh, de jaj! az utca üres, messze,
Részvételen csillagok ragyogtak.
Éji baglyok nesztelen suhogtak,
Kedvesemet nem láttam semerre.

Eltávozott, hová tűnt oly gyorsan?
Szóltgattam. Oh, de mindhiába,
Belesírtam a nagy éjszakába,
S egyszerre csak utána osontam.

Utcák során kutattam, kerestem,
Nem törődtem már a hűvös éjjel,
Erdőn, réten jártam szanaszéjjel,
Nem féltem már — csak sírtam, szerettem.

Órség cirkált künn az éjszakában,
 Reám támadt. Hajamat cibálták.
 Köntösömet széjjelráncigálták.
 De én egyre csak őt lestem, vártam.

Jeruzsálem szüzei, leányi!
 Fölesketlek titeket az égre!
 Beszéljetek kedvesem szívére!
 Olyan kínos, szerelemben várni!

Ha látjátok: mondjátok meg néki:
 Hogy én érte száz kínokat tűrök,
 Hogy én érte sírni meg nem szünök,
 Hogy a szívem túske, tövis tépi.

Mondjátok meg: nagy beteg a szívem,
 Érte vagyok szerelem betegje,
 Érte csillan égő könny szemembe,
 Hogy kívülről boldogságom nincsen.

UDVARHÖLGYEK KARA.

Szerelmesed több-e, mint sok mások?
 Nincs-e olyan, más leánynak ifja?
 Miben rejlik nagy érzésed titka?
 Mi bódít el? Milyen tűzvarázsok?

SULAMIT.

Úgy tündököl, úgy ragyog fehérben,
 Biborokban az én délceg ifjam,
 Hódítóan, vakítóan, ifjan,
 Ezrek közül kiválik merészen.

Fején mintha arany csillámolna,
 Haja mint a hollók sötét árnya,
 S mint galambok tejbemártott szárnya,
 A két szeme mintha villámolna.

Vizek erén galambok ha rengnek,
 S lágy habokban röppennek szeliden,
 S ezer csillag ring a messze vizen:
 Olyan szeme van a kedvesemnek.

Csupa tüzek lángkeretbe fogva:
 Úgy villanak sugarak szeméből —
 Mintha villám törne elé éjből,
 Lángparazsak fellegekbe fönva.

Orcái mint balzsamágyak halma,
 Rózsák égnek álla szögletében,
 Liliom a bársonyrét gyepében,
 S forró mirrhát őriz édes ajka.

Ujjai mint rúdaranyos ércek,
 Mindegyik: topázzal ékes állvány,
 S mint zafírral ékesített márvány:
 Elefántesont termete oly délceg.

A Libánon legszebb cédrusfája
 Nem oly karcsú, mint az ő alakja,
 Bár csügghetnék mint az alma rajta,
 Olyan édes csókos harmatszája.

Pirkadásig róla énekelnék,
 S nagy szépségét nem tudnám leírni,
 Udv csak egy van: őt szeretni, birni,
 Bár érezném újra lángszerelmét!

Ilyen az én szerelmesem, lányok!
 Nekem kedves, világoknak kincse!
 Ilyen a vad szerelmek bilincse!
 Mindhalálig csak ő reá várok...

VI.

SALAMON.

Forogj, forogj Sulamitom körbe,
 Hadd csodáljuk tündérbájos táncod,
 Láttatok-e már ily hüvös táncot?
 Cédrustermet hómárványba öntve.

Milyen büszke lépted szökellése!
 Milyen szép, kicsiny sarudban lábad!
 Csipőidnek hajlása varázslat!
 Művész álma: merész ívellése.

Mint a kehely színaranyból öntve:
 Élő gyémánt öled csillanása,
 Benne mámor, boritalok lángja,
 Tűzzel, vérrel, mákonnyal keverve.

Acélbúza: tested ragyogása,
 Liliommal ékesítve végig,
 Örületbe, örvényekbe szédít —
 Nincs a földön semerre se mása!

A két melled: két kicsiny gazella,
 Elefántcsont torony: nyakad orma,
 És a fejed: mint a Kármel dombja,
 Olyan büszkén emeled magasra.

Szemeid : opálos vizek fénye,
 Örvényesek mint tavak Hesbonban,
 Bat-Rabbimnak kapuinál sorban
 Így ringatnak csillagot a mélybe !

Libánonnak tornya büszke ívben
 Damaszkusba kitekint a rónán,
 Orrod ilyen — ezer édes rózsán :
 Arcod hamván nyugoszik szeliden.

Hajfonatod : mint a bibor villan,
 Király lett a hálóinak rabja,
 Reám zuhant forró zuhatagja,
 S a szívemen száz bilincse csillan.

Milyen szép vagy ! add nekem szerelmed !
 Én galambom ! éltem legszebb álma !
 Az alakod karesú, mint a pálma,
 Mézdatolya : két kis hamvas melled.

Egy vágyam van : hogy e pálmát birjam,
 És gyümölcsét leszedjem magamnak,
 S ha a lombok : hajfürtid takarnak,
 Minden könnyem üdvömben kisírjam.

Melled legyen datolyagyümölcsöm,
 Leheleted : almafám zamatja,
 Mámorborom : Sulamitom ajka,
 Csókjaival serlegem megtöltöm.

Szédítsen az italod mámorba !
 Égesse el torkomat a lángja !
 Fogaim közt hadd szisszenjen árja !
 Hadd perzseljem ínyem tűzborodba !

SULAMIT.

Kedvesemé vagyok mindörökké!
 S én utánam eped ő szünetlen,
 Úgy bolyongunk künn a kertben ketten,
 El nem válunk mi már soha többé.

Réti mesgyén ölelkezve járjunk,
 Falvakon át menjünk énekelve,
 S ha a nappal áthajlik az estbe:
 Hegyi kunyhó legyen a szállásunk!

Korán reggel csalogánydalt lessünk,
 Csalogasson szőlőhegyek orma,
 Ott a barack illatát már ontja,
 Koszorúba almaloncot szedjünk.

Ott, ahol a mámor újra éled,
 Ott, ahol a mandulák virulnak,
 Ott, ahol a mustbogyók pirulnak,
 Szerelmemet ott adom tenéked.

Az eperfa lombja rezdül lágyan,
 Ajtónk előtt hamvas szeder érik —
 Új gyümölcsöt és az édes régít
 Én kedvesem! mind tenéked szántam.

VII.

UDVARHÖLGYEK KARA.

Merre ment hát gyönyörű! a híved?
 Hadd keressük, járjuk be a rétet,

Miért hagyott könnyek között téged?
 Miért zokog érette a szíved?

SULAMIT.

Kedvesem a napsugaras mezőn,
 Szőlőhegyek felé vette útját,
 Liliomból fonja koszorúját —
 Ott dalolgat balzsamontó lejtőn.

Övé vagyok — szívem ezt suttogja —
 S ő az enyém, tőle el nem válok,
 Visszajön még... én csak erre várok,
 Kertjében a nászcsokromat fonja.

SALAMON.

Tirza bája föl nem ér tevéled,
 Szemeidnek tüzes mosolyátul
 Jeruzsálem fénye elhalványul,
 Ne nézz reám! mert a szemed éget.

Ne nézz reám! mert mint a csatában
 Lándzsahegyek villanva sebeznek,
 Úgy szegeznek villámot szívemnek,
 Szemeidből török: tüzes árban.

Hajad: mint a kecskenyáj patakban,
 Hömpölyög a lápos vizi éren,
 Gileádi bársonyos fenyéren:
 Úgy zuhan le sötét zuhatagban.

Fogaid: mint hófehér bárányhad,
 Amikor a fürdőből kiszállott —

Ikerpáros, tejszínű gránátok —
Füröszthetném bár benne a számat!

Fátyol mögül csillámlik az arcod;
Halántékod hajló ívellése:
Kettémetszett gránátalma éle,
Bár szedhetnék róla édes sarcot!

Hatvan büszke királynők remegnek,
S nyolcvan nemes fejedelmi lányok
Kegyem lesik és minden gitárok
Kezeimben csak nekem penegnek.

Nekem hódol Juda leányserge,
Rácsos kertem kerítésén állnak,
Intésemre, hívásomra várnak,
Szerelemnek bilincsére verve.

De én csak egy kis gerlét kívánok,
Ové minden epedésem, vágyam,
Lányok, szűzek őt dicsérik százan,
Rabjai a királynék, királyok.

Ki az, aki mint a hajnal fénye
Napsugárral tör elé az éjből,
S mint a holdfény estvéli sötétből,
Száz sugarat hint a völgyi mélybe?

Lemegyek a diófás kertembe,
Minden bimbó illatát úgy érzem,
Minden gránát virágját megkérdem:
Ég-e értem gerlém szerelembe?

Völgyet, mezőt, bércet bebolyongok,
S úgy lesem a szőlővenyigéket:

Fakad-e már indáikon élet?
Minden rózsán úgy el-elborongok.

Nem ismerek már magamra többé,
Egy leányért ég a könny szememben,
Egy leányért epedek szünetlen —
Halálomig szeretem, örökké...

VIII.

SULAMIT.

Óh, bárha az én testvérbátyám lennél!
Hogy elmondhatnám: egy anyától lettünk,
Te engem akkor bátran átölelnél,
S nem csúfolódnék senki sem felettünk.

Utcák során is csókolnálak téged,
Elvinnélek az anyám sátorába,
Sok tüzes italt adnék én elébed,
Lángot kevernék gránátok borába.

A balkarja a fejem alatt vánkos,
S a jobbkarjával úgy ölel szorosán,
Üdítsetek dús illatbalzsamokkal,
Óh, rózsák! rózsák! sok piros virágok!

Ti lányok! lányok! Sálembeli szűzek!
Megesketlek a pástonbúvó özre,
S a muharosban rüggyető ünőkre,
Hadd ébredjenek maguktól a tüzek!

Ne bántsá senki, senki föl ne költse,
A szerelem úgyis vad tűzre gyullad,

S ha egyszer ég: a könnyed váltig hullhat,
Az el nem alszik, úgy lángol örökre.

UDVARHÖLGYEK KARA.

Kedvesére támaszkodva ottan,
Ki az, aki közeleg a pusztán?
Halk tilinkó kíséri az útján,
Csalogányok mámoros dalokkal?

A PÁSZTOR.

Kedves nékem, almafátok árnya,
Nincsen szebb hely széles e világon,
Ahol anyád, az én boldogságom
Fájdalommal hozta a világra.

Tégy szívedre, mint piros pecsétet,
S mint egy gyűrűt tégy engem karodra,
Mint a tűz, a szerelem úgy ébred,
S úgy lobog, mint alvilágok pokla.

Paraszai: gyújtó lángolások,
Isten tüze éltető kohója,
Sok vizeknek sodra el nem oltja,
Nagy tavak, sem tengeráradások.

Szerelemnek nincsen ára, bére;
Kit egy hű szív nem szeret halálig,
Koldus marad szerelemben váltig —
Nem adják azt aranyért cserébe.

SULAMIT FIVÉREI.

Van nekünk egy szép kicsiny nővérünk,
Alig szökkent még halomba melle,
Hogyan védjük meg mi a testvérünk,
Ha reá tör királyok gerjelme?

Ha ő kőfal — s ostromolják bőszen:
Ezüst bástyát emelünk elébe,
Ha meg ajtó — s úgy törnek feléje:
Cédrustörzsek óvják meg erősen!

Szóleje van Salamon királynak,
Bet-Hamonnak gyöngye, ékessége,
S ezer siklust kapnak bér fejébe
Csőszei, kik reája vigyáznak.

Én a szőlőm a szivemben hordom,
És ezüstöd, Salamon! nem kérem,
Nekem is van kétszáz ezüst pénzem,
Csőszeidnek azt is odaszórom.

A PÁSZTOR.

Kis gerlicém, rejtekén a kertnek,
Pajtásaim vágynak a dalodra,
Zendüljön meg ajkad rózsabokra,
Hadd örüljünk édes énekednek.

SULAMIT.

Mint a futó öznek lába dobban:
Balzsamhegyre menekülj galambom,
Én az arcom kebeledre hajtom,
Vigy magaddal ölelő karodban...

LUXUS A GHETTÓBAN.

— Adalék a XVII. és XVIII. századbéli zsidók belső történetéhez. —

A szigorú elzárkózottság, melyet a ghettó falai létesíteni hivatva voltak, nem akadályozta meg a ghettó falain kívül uralkodó divat behatolását. Nők és férfiak, kik adott alkalmakkor szívesen sűrögtek-forogtak a ghettó falain kívül, nagy buzgósággal utánozták a lakóhelyük divatját. És a hogy a városok hölgyei és urai jártak divatos ruházatban, úgy a zsidó-utca leányai és fiai a fennálló kanonikus törvények mellett is szívesen hódoltak a fényűzésnek. Drága kelmékből készült pompás ruházatban vonultak fel egyes ünnepélyes alkalmakkor. Lakodalom, circumcisio és zsinagógalátogatások alkalmából fényűzés költözött be a ghettókba. Minél erősebben és szigorúbban zárták be a zsidót, annál inkább akarta volna a *profanum vulgus* a ghettóban is meghonosítani a ghettó falain kívül uralkodó luxust. Azonban figyelő szemmel örködtek Izrael őrei a nép fölött. A rabbik és a községi előljárók, kik a hatóság előtt felelőséggel viseltettek, aggodalmas szemmel kísérték a luxus terjedését. Vallási szempontoktól eltekintve, a közjólét érdekében azon voltak, hogy a mindinkább terjedő luxusnak gátat vessenek. Elsősorban nem akarták a gazdagság látszatát sem kelteni. Hiszen óriási teher gyanánt nehezedett vállukra az adók súlyos sorozata. Tudták, hogy a zsidó elő-

szeretettel disziti feleségét és gyermekeit, nagy áldozatok árán is és ezen szertelenségnek végzetes következményei lehetnek az egész közösségre. A hangos mulatozást is el akarták kerülni. Nem akarták a szomszédok figyelmét felhívni, mert tudták és sokszor nagy áldozatok árán tapasztalták, hogy azok szívesen résztvesznek egy kis ghettó-fosztogatásban. Ezért szigorú rendeletekben, melyeket bizonyos idő lefolyása után megújítottak, a ghettó belső életét is megállapították. Hazánk és külföldi községek idevágó rendeletei, melyek történeti tudat hiányában többnyire elvesztek, fényt derítenek eleink életére. Jelen sorok a *mantuai* hitközség XVII. és XVIII. századbéli rendelkezéseit akarják ismertetni, melyek a mindinkább elharapodzó luxus korlátozását célozták.

Ma már ritkaságszámba menő *hébernyelvű* falragaszokban, melyeket a zsinagóga bejárata elé függesztettek és melyeket az egyes házakba is elküldtek, közlik a *mantuai* község vezetői községük és annak kerületének tagjaival ruházkodási- és fényűzés ellen hozott intézkedéseit. Nem volt az különben novum, mely a ghettó falain belül keletkezett. Már régebben intézkednek olasz városi hatóságok ez ügyben. A *bolognai* városi tanács pl. már 1450-ben rendeletében három kategóriába osztja a női lakosságot és állapítja meg azok számára a ruházkodási szabályzatot. Szigorúan tiltja az arany- és ezüstszövésű szöveteket és az összes hermelinfajokat. *Modena* városi tanácsa az uszályok hosszúságát szabályozza rendeletében. Csipkék és a túlságos mély ruhakivágás ellen küzd a *milánói* városi tanács ren-

delete. Nem csoda, hogy a mantuai zsidó község is ilyen határozatokat hoz. A XVII. és XVIII. századokban 1650 óta bizonyos évi turnusokban megállapították a *Pragmaticát* vagy *Prammariat* [פרגמאטיקה], a rendeletet a ruházkodásról, mely a lakomákról, ajándékokról, mulatságokról is intézkedik. Ezen gazdag lombardiai város, mely selyemtermelése és kereskedelme által vált ki, 1708-ig a *Gonzagák* fennhatósága alatt állt. 1797-ig osztrák uralom alá tartozott. Rövid francia fennhatóság után ismét az osztrák Lombardiának volt része. Nagy zsidó községe volt, melynek élén jeles nevű rabbik állottak, kik előljáróival egyetemben nagy szeretettel gondozták a gondjukra bízott nyáját. 1650-ből, III. Gonzaga Károly idejéből való az alább közölt bővebb ruha-intézkedés, melynek szószerinti fordítása következőképen hangzik:

«Ez a megegyezés rendje, melyre nézve megegyeztek Mantua szent gyülekezetének gyűlésén — az Úr óvja őket — a férfiak és a nők ruházata és ékszere ügyében, a lakomák és ajándékok ügyében a következő öt esztendőre.

Számbavettük utjainkat és vissza akarjuk vezetni lábunkat, hogy járjon véneink nyomdokán, kik azt mondták nekünk: a száműzetés szerszámaid készítsd elő magadnak [Ezék. 12. 3], hogy né váljék dolyfössé szívünk; mert látták, hogy eltűnt a hatalom és oda van a legjobb és a legrosszabb [V. M. 32. 36] és hogy elszegényedett Izraél. Mire való nekünk a gyarlóság, hogy tévelyegjünk és hogy királyok ruháját öltjük, holott mi szegények és meggyötörtek

vagyunk, tudás és belátás nélkül. Vétkeink miatt számkivetésbe kerültünk országunkból, úgy nem illő a dölyf és fennhéjázás lépcsőin felmenni; összetörve küldtek el bennünket, nem mehetünk a megváltottak útján. Itt van még öreg apánk tanácsa is: Miért mutatkoznátok másoknak.¹ Gyakoroljátok ezért ma a jót és az egyenest Isten szemében, hogy tetszést és szeretetet találjatok a fenséges fejedelem magas színe előtt. Ezért kerekedtünk fel és határoztuk el mi, a gyülekezet — őrizze meg őket Sziklájuk és Megváltójuk [= יצ"י] — vezetői nemzedékünk tiszteletreméltó tudósainak beleegyezésével ezen határozatokat, mert minden akaratumk és szándékumk odaírányul, hogy teljesítsük menyeyi Atyámk és Királyumk akarátát és a fenséges fejedelem ő Magasságának akarátát, hogy boldogakká és szerencsésekké tegyük szent gyülekezetumk — [יצ"י] — tagjait és hogy életben tartsunk meg egy nagy népet. Egyetértettumk mindenben egyetemesen és részletesen, ami világos lett előttumk Isten segítségével. Vajha az Örökkévaló Istenumk keltemetessége lenne rajtumk és kezumk munkáján [Zsolt. 90. 17] tetszésül a legfelsőbb Király előtt, a világ Királya előtt, ki kegyelemre adjon bennumk fenséges, dicsőséges fejedelmumk előtt, kinek trónusa a naphoz hasonlóan szilárd legyen és hold gyanánt örökké fennálljon [Zs. 72. 5. 18] Amen! Így legyen akarata!

¹ I. M. 42. 1. V. ö. Taanit 10. b. למה תתראו אמר להם
יעקב לבניו אל תראו עצמכם כשאתם שבעין . . . כדי
שלא יתקנאו בכם.

1. Akár férfiú, akár nő, akár fiatal, akár öreg, öt éves korától fölfelé, akár mantuai városbeli, akár kerületbeli, nem viselhet ruhát plüsből [פילפה = felpa], bársonyból [וילוטו = velluto], vagy félig bársonyból, sem brokátból [ברוקאטו], sem finom gyolcsból [טיליטה = teletta], akár arany- és ezüstszövésű, akár csokorhímzéssel, akár csokorhímzés nélkül [פיורי = fiore], sem pedig ruhákat bélelve [פודראטי = foderare = ruhát bélelni] plüssel vagy bármelyikével a fentemlítettek közül bármily színűek és kelmebeliek volnának.¹ Minden más szövetet [דראפי = drappo] felvehetnek akármilyen színben és mindenki tetszése szerint használhatja. Csakhogy azon ne legyen sem ezüst, sem arany, sem drágakő, sem gyöngy, sem fonaldísz [לוסטרינו = lustrino = Flitter], akár valódi, akár hamis. Azonban alkalmazhatnak a ruhán fekete csipkét [פיצי = pizzi], más színűt nem, de azt is csak másfél ujjnyi szélességben és csak egy csipkét. Azonban a ruhaszegélyeket és kihajtókat [פנטי = punto, מוסטרי = mostra], épúgy a fővegeket és sipkákat [צוקומי = zucchetta, ברייולי = berriuola] készíthetik bármely kelméből, csak ne legyen rajta arany vagy ezüst. Kisdetek hordhatnak arany- vagy ezüstszövésű

¹ V. ö. Köhler Bruno: Allgemeine Trachtenkunde III. Theil, 2. Abth. [Leipzig. Reclam] 239. o.; A női felsőruha általában ezen drága kelméből készült. U. o. 218. o. szerint: Die von den Vornehmen zu Überkleidern verwendeten Stoffe mussten jetzt sämtlich mit Gold u. Silber durchwirkt sein. Als Gewebemuster liebte man Arabesken, Blumen u. verschnörkelte Tierfiguren.

fejkötőt, de nem lehet azon drágakőcsatt [מידאליו = medaglia].

2. Nem viselhet férfiú, akár nagy, akár kicsiny, öt éves korától fogva tarka fodrokat [פיראדולו = pregolina?] bármilyen kelméből is készültek legyen, sem pedig fodrokat damasztból [דמאסקו = damasco], sem pedig diszekkel vagy virággal szőtt vászonkelmét [טיליטה = teletta opera]; ép így nem viselhet semmiféle zsinórszegélyt [קורדילה = cordella] vagy széles zsinórt [בינדילו = bindello = ezüst- vagy aranyzsinór a ruhák szegélyezésére] szegélyezésre [גווארניציאונני = guarnizione] a nadrágokon bármilyen színből, még feketét sem.¹

3. Nem hordhatnak a férfiak lábbelit [קלציטי = calcetto = vászon vagy kelméből készült lábbeli] selyemből, kétféle színűt [דופיי = doppio] vagy rosszabb selyemből² [באילה = bavella], csak fekete színűeket, sötétbarnát [טאני = tane], organtint, [ארניינטי] [קאוליו = cavolino?] sötét és kámzsa színűt [פראטיסקו = fratesco = kámzsa, itt a színre vonatkozik] fekete-barna színűt [מורילו = morello. V. ö. Güdemann. Erziehungswesen der Juden in Italien. Wien 1884. Note XIV. 330. o.] természetes színűt, zöldest [וירדון = verde] [טויסטמאה ?]. Az övet [צינטי = cinta] is a fentemlített színekből lehet csak készíteni. Ha van

¹ L. Köhler f. i. h. 232. o.: «Mit Bändern verschnürte Überhose».

² Man fertigte die Schuhe... aus Sammet oder Seide, schwarzgefärbte herrschten vor, doch liebte man es auch, Schuhe in der Farbe der Beinlinge zu tragen. Köhler f. i. h. 235. o.

rajtuk csipke, ne legyenek szélesebbek a *sedicino* [סִידִיִּסִינוֹ] nevezetű mértéknél és azok is csak az említett színekből készülnek; a többi szín tilos. A gyermekek 13 éves korukig bármilyen színű lábbelit hordhatnak.

4. Férfiak és nők nem viselhetnek nyakszallagot. [קוֹלָרִי = collare], muffot¹ [מְנִיקִיטוֹ = manicotto], keresztzsallagot [טְרַאוֹרְסִינִי = traversini], fejfátyolt [פּוֹנְטִי = fazzoletto] eiris-csipkével diszítve [פּוֹנְטִי = פּוֹנְטִי] sem pedig aranycsipkés övet [צִינְטוֹ = cinta]. Ép úgy nem hordhatnak hajfonatot [טְרֵיִצִי = trezza = treccia] körülvéve zsinórral, melyben volna arany vagy ezüst, korálok, akár igaziak, akár hamisak.² Ép úgy nem hordhatják azt az ujjakon. Nem diszíthetik magukat és nem hordhatnak virágdísz, még természetes virágokat sem arannyal, gyöngyökkel, valódi vagy hamis kövekkel. Azon napon, midőn zsidó vagy zsidónő távozik a városon kívül, vagy érkezik a városba, hordhat bármily ruhát, akár arannyal vagy ezüsttel van is diszítve.

5. Az asszonyok csak egy aranyláncot viselhetnek, vagy egy arany fonatot [קוֹרְדוֹנִי = cordone] vagy gránátfüzért arany csattokkal, [טְרַאמַגְלִיּוֹ = tramaglio] vagy arannyal diszített füzért [פּאַסְטֵינִי = festone], aranykarperecet kezükön, vagy kis nyakláncot [קוֹלָאֲנִינָה = collana] is hordhatnak a karperecek helyén, de mindennemű korálok, drágakövek és gyöngyök — akár valódiak, akár hamisak — nélkül. Azonban a lán-

¹ Férfiaknál is szokásos volt. V. ö. Köhler. 235. o.

² Köhler f. i. h. 217. és 242. o.

cot és mindazt, mit megengedtek nekik, *kétszer* csavarhatják nyakuk körül és nem többször és a lánc vagy fonat többi részét rejtsék el ruhájukban, hogy kívülről egyáltalán ne legyenek láthatók. Ép így fülbevalókban csak korállt viselhetnek, de nem drágaköveket. Ép így ujjaikon csak három gyűrűt hordhatnak, jegygyűrűjüket is beleszámítván; ezen gyűrűkön lehetnek bármilyen értékű drágakövek vagy gyöngyök, csakhogy nem lehet számuk több háromnál.

6. Ha asszonyok társaságban kimennek, hogy a menyasszonyt kísérik, vagy a gyermekágyas nőt, ki a zsinagógába megy [mikor felkelt], vagy bármely más társaságban, nem lehetnek többen ötnél, beleszámítván a menyasszonyt vagy a gyermekágyas nőt.

7. Táncmulatságot [פִּיסְטָה = festa] semmilyen helyen vagy időben senkisémm rendezhet, ha csaknem a gyülekezet tekintetes előljáróságának beleegyezésével. Csak a körtáncot, melyet az askenázok — őrizze meg őket Sziklájuk és Megváltójuk — szoktak lakodalmak alkalmával rendezni szombat este, melyet nyelvükben *micva táncnak* [מִצְוֵת דְּאֵנְצִי] neveznek, megtarthatja bárki a tiszteletreméltó gyülekezetből lakodalmi örömnél engedély nélkül, de csak azon feltétellel, hogy férfiak férfiakkal, nők pedig nőkkel táncolnak. Különben tilos. [Lásd: *Berliner*: Aus dem Leben der deutsch. Juden. 49. o.]

8. Lakodalmi *nagy lakománál* többen nem ülhetnek asztalhoz, mint *huszonnégyen*, férfiak és nők, a vőlegény és menyasszony, tizenhároméves fiúk és tizenkétéves leányok kivételével. Az idegenből jövő

vendégek is beleszámíttatnak mindaddig, míg nincsenek többen 44-nel; ha többen volnának 44-nél, úgy nem számíttatnak a 24-hez. A többi lakománál, mely a lakodalmak alkalmával van, a fentemlített első lakoma kivételével hat ülhet az asztalhoz akár férfiú, akár nő, a vőlegény, a menyasszony, az idegenből jövő vendégek és a háznép beleszámítása nélkül. Körülmetelési lakoma alkalmával *tizennyolcan*, eljegyzésnél *tizenketten*. A circumcisió előtti éjszákán, melynek *vigilia* [וילייה] a neve,¹ tizenketten ülhetnek asztalhoz, belefoglalva a háznépet, fiúk és leányok beleszámítása nélkül. Lakodalmaknál, circumcisiós lakomáknál ételajándékot [פייאטי = piatto = tányér étellel] csak a férj és feleség szüleinek és testvéreinek lehet küldeni, épúgy a szülésznőnek [קומארה מילדת = comare] és a szegényeknek is.

9. Az első koma, kit *compadrenak* neveznek [קומפאדרי], csak hat *scudo* értékéig, mantuai értékben, adhat ajándékot; a mohel² pedig és a második koma, kit *compadronenak* [קומפאדריני] neveznek, három *scudo* értékig adhat ajándékot. *Purimkor* az első koma *tizenkét* mantuai líráig adhat ajándékot akár élelmiszerekben, akár nem élelmiszerekben; a második koma pedig *hat* líráig. Sebuoth napján pe-

¹ A német zsidóknál *Wachnacht*. Tanulással, külön e célra szerzett imák éneklésével töltötték az időt. Külön agendák is készültek ez alkalmakra. Lásd pl. Codex Kaufmann 416, katalogusom 145. oldalán.

² Gyakran nagy összeget fizettek, hogy a *miczvat* végezhessék.

dig az első koma hat liráig, a második pedig két liráig adhat ajándékot.¹

10. Idegenből jövő vőlegénynél, ha elvesz mantuai, vagy kerületbeli nőt, a menyasszony bármily ruhát viselhet mindaddig, míg vőlegénye a városban van nála, míg házában marad, még akkor is, ha házában nyilvános lakomákat tartanak. Ha azonban elutazott a vőlegény, arája is köteles a város többi lakósa rendjéhez alkalmazkodni. Az eddig említett ruházkodási tilalmak csakis azokra vonatkoznak, a kik nyilvános helyeken megfordulnak, vagy kapukban, melyek az utcára nyílnak. A házakban pedig mindaddig, míg nincsenek bennök vigalmak vagy nyilvános lakomák, bárki tetszés szerinti ruhát vehet föl. Ép úgy férfiú vagy nő, kinek házában zsinagóga van, nem mehet a zsinagógába oly ruhában vagy tárggyal, mit megtiltottunk, még ha nem is kell az utcán átmenni. Idegenből érkező emberek, kik a városba vagy kerületébe érkeznek, nem kötelesek a fentemlitetteket betartani két hónapon át. Ha azonban városunkban vagy kerületében két hónapon át tartózkodnak, kötelességük nekik is elfogadni és megtartatni ezen egész ruharendet, mint a szent gyülekezet többi tagja. Ha eltávoznak és a városon vagy annak kerületén kívül tartózkodnak két hónapon át, akkor visszatérésükkor kívülről jövőknek tekintetnek és egy hónapig tetszésük szerint viselkedhetnek.

11. Purim napján az ajándékküldés parancsának

¹ Sebuotkor vezették be a gyermeket a tanulásba. Ilyenkor ajándékot kapott.

teljesítését illetőleg [Eszter 9. 22] az ajándék pénzértéke nem haladhatja meg a négy lirát mantuai értékben, akár élelmiszer legyen az, akár nem.

12. A fentemlített ruhatilalom alól kivételt képez a kitünő orvos Benjamin *Portaleone*¹ [שער אריה], ki testén tetszésszerinti ruhát viselhet, csak nem lehet azon arany vagy ezüst.

13. Ezen megállapodásunk teljességében és részleteiben érvényes öt teljes évre, melyek ma kezdődnek, vasárnapon, Tévész Ujholdján a 410. évben a kis időszámítás szerint [1650.] egymásután számítva.

Bárki, akár férfiú, akár nő, akár mantuai községünk fia, akár kerületbeli, aki megszegi ezen *pragmatica* bármelyik paragrafusát, büntetését azon mód szerint nyerje, melyet most említünk. Ha férfiú, úgy neveztesse *bünösnek* ki megszegi a bölcsek szavait. Ha pedig — Isten ments — megismételné, ne legyen felszólítható a tóra elé. Semminemű cházán nem szólíthatja a tóra elé, mindaddig míg megtér és felfogadja, hogy megőrzi és megteszi mindazt, amit reá rónak. Ha pedig nő szegi meg, úgy neveztesse *bünösnek*, ki megszegi a bölcsek szavait. Ha pedig megismételné, hirdessék a héberek egész táborában minden zsinagógában a gyülekezet szolgája által, hogy ő engedetlen és megszegi a bölcsek szavait. Ha pedig tovább marad ellenszegülésében, ismételjék meg a kihirdetéseket hónapról-hónapra; míg megtér és felfogadja, hogy többé nem tér vissza

¹ Családjáról l. Mortara: מוכרת חכמי איטליה. 51. o. 2. j. és Kaufmann D. Allg. Z. d. J. 62. évf. 1898. 24. és 25. sz.

hűtelen cselekedetéhez és tartson meg mindent, amit reá róttak. Ha pedig az említett lakomák egyikén valaki a meghívottak közül tiltott ruhában jelennék meg, vagy pedig ha a lakomaadó többet hívna meg a megállapított számnál, egy férfiúnak vagy nőnek sem szabad leülnie ezen lakomához, beleértvén a rabbikat is, míg el nem távozik a lakomától az a férfiú vagy nő, ki tiltott ruhát visel. Ép úgy, ha a lakoma értéke meghaladná a fent megállapított értéket, senki sem ülhet le e lakomához, még a rabbik sem, míg a lakoma nem állja meg a fentemlített értéket, hacsak nem akarnak a bölcsek tanítását megszegő bűnösöknek neveztetni. A gyülekezet jogában áll újabb szigorításokat is hozzátoldani az idő- és helyviszonyokhoz képest, hogy minden férfiú és nő teljesítse ezen ruházkodási rend minden intézkedését egyetemében és részleteiben elejétől végig. Aki pedig engedelmeskedik, bizton és nyugodtan lakozik majd és rajta nyugosznak majd a Jónak és Jótevőnek jó áldásai. Amen! Úgy legyen! Aláírva: Abraham b. Sabbattai dal Vecchio [Mortara f. i. h. 68. o.], Jechiel b. Jedidja Salomo Norsa [U. o. 45. o.], Modena József; és Izsák b. Mordekhai Forti. [U. o. 25. o.]

Ezen rendelet intézkedései az idők folyamán mindinkább bővültek. Egy század mulva már negyvenkét paragrafusra bővül a *pragmatica*. A mantuai község belviszonyaira és kulturéletére élénk fényt derít az 1771-iki *pragmatika*, melyet szószerinti fordításban közlünk.

Ez a rendelet, melyet hoztak egyértelműleg a tiszteletreméltó delegátusok — őrizze meg őket Szirtjük

és Megváltójuk [י"צ], amidőn tanácskoztak szerdán, Chesván havának 15-én a teremtés 5532-ik évében, mely megfelel a rendes számítás 1771-iki év október 23-ának. Hozták pedig azt ama felhatalmazásnál fogva, melyet a mantuai egyetemes gyülekezettől nyertek hétfőn, Tammusz hó 12-én a teremtés 5531-iki évében, mely megfelel 1771 június 24-ikének, a midőn kijelölték a fentemlített tiszteletreméltó delegátusokat, hogy megvizsgálják, átdolgozzák, gyarapítsák vagy csökkentsék Istennek, rajtuk levő jószágos keze szerint a rendeletet, mely készült hétfőn, Tevész Ujholdján 5531-ben és most a régít az új miatt megszüntetik. [III. M. 26. 10.] Ezen rendelet őrizete szerint álljanak Mantua és környezete gyülekezetének összes emberei a mai naptól kezdve, 1777 február végéig.

Nehéz *cherem* és kiátkozás terhe alatt elhatározták és megállapodtak, hogy aki — Isten ments [י"ח] szándékosan megszegi egyikét is részleteinek, rögtön és azonnal tekintessék kítaszítotttnak és *cherem* alatt levőnek anélkül, hogy ezt ki kellene róla hirdetni. Kiközösítése csak az egész gyülekezet — őrizze meg őket Szirtjük és Megváltójuk [י"צ] — beleegyezésével legyen megszüntethető. Aki pedig engedelmeskedik, lakozzék nyugodtan és vigyen el áldást az Örökkévalótól és igazságot üdvének Istenétől [Zs. 24. 5] és merre fordul, boldoguljon.

Ezek a szavak, melyek szóról-szóra felolvastattak előttük és elhatároztattak szavazás [באלומאציוני = ballottazione] és többség által szokás szerint.

Szemünk látja, hogy állapotunk mindinkább nyo-

moruságosabbá válik nap-nap után nagy bűneink folytán és a kiadások összefonódtak, nyakunkra szálltak, [Siralm. 1. 14] sokan pedig a föld népéből dísz és fenséget öltöttek törvény ellenére [Zs. 104. 2], nem irányították szívüket, hogy alázattal járjanak [Micha 6. 8], amint ez illik mindenkinek, ki elintézi dolgait jog szerint [Zs. 112. 5], különösen pedig nekünk állapotunk szerint. Ezért, hogy a helyest és a jót cselekedjük Isten és ember szeme előtt és hogy jót tegyünk gyülekezetünk tagjaival megállapodtunk mindabban, mely világos lett előttünk Isten segítségével. Legyenek szavaink és tetteink tetszésül a világ Királya előtt. Amen! Úgy legyen!

1. Egy férfiú sem viselhet sem felső ruháján, sem alsó ruháján, akár maga a ruha, akár pedig az alsó ruha [פידרי = fidera] bársonyt [וילוטין = velluto], plüst [פילפה = felpa], bibort [סקארלאטון = scarlatto] vagy selymet, vagy ruhát, melynek [szőtt] virágai más fajból volnának, vagy a ruha színétől különböznek; vagy himzett inget [קאמיוולי = camiciuola] vagy szegélyzettet [בורדור = bordura]. Ép úgy tilosak a selyem- vagy gyapjuruháknál a bibor-vörösorszínű [פינטון = vinata?], kármazsin [קרמיזין] és hússzínű [אינקארנטי = incarnata] színek. Csak ezek vannak megengedve: a belső ruhák [קורפיטי = corpetto] vörös színű [רוברצי = rubizzo] skarlát csíkokkal.

2. Mindennemű arany és ezüst még fonalakban is tilos mindenütt és minden körülmény közt. A mai naptól kezdve még a legbelsőbb *árbá kánfotra* [négy-szögletű rituális ruhadarab] is fennáll e tilalom, épúgy a fövegekre is [ביריטי = barett]. Kinek azon-

ban van már olyan, használhatja e rendelet tartama alatt. Ép így tilosak a sarucsattok [פִּיבִּי = fibbia], öv- és nyakcsattok, ép úgy az arany- és drágaköpcsok, még ha nem valódiak is. A ruhákon csak egyszerű ércsattok vannak megengedve, vagy fehér és zöld összetételűek, csak nem lehetnek aranyból, vagy ezüsből, akár sodrott, akár fonott minőségűek. Az ingen hordhatók arany, ezüst vagy hamis kövekből készült kapsok. de nem lehetnek gyöngyökből vagy valódi kövekből.

3. Nem szabad hordani csipkéket [פִּיצי = pezza], sem foglalatot [אינטאגליאני = intaglio] az ujjnyíláson, sem a tunicán, sem a kézelőn [מאניקיני = manichino], sem a נייאבו-on [?] sem pedig más helyen.

4. Parókát csak hálóban lehet viselni, vagy hosszú-kás formában és nem nagyon szélesen. Máskép tilos. Akiknek saját hajzatuk van, hátrafelé lógva hordhatják azt, vagy helyezték el hálóba.¹ Parókánál és saját hajzatnál vigyázzanak, hogy ne legyen benne szalag [גאלאני = gallone], vagy más fonat, mely a nyakra vagy a mellre lelóg.

5. Zacsok talliszok számára férfiaknál, vagy imakönyvek számára nőknél egyáltalában tilosak, még keresztülutazóknak is; a már meglevőket pedig nem szabad használni.

6. Asszonyok még a belül hordott ruhákon vagy dísz tárgyakon sem hordhatnak arany vagy ezüst szö-

¹ Zuweilen wird das Haar in das Netz oder in den Haarsack versteckt. Köhler f. i. h. 242. és 234. o. Egyébként az intézkedés itt, mint a későbbi rendeletekből kitűnik, férfiakra vonatkozik.

vedéket, girlandszerű munkát [מורד I. Kir 7. 29.], sem pedig hímzett vagy fonott munkát, vagy bármily más formában. Ép úgy ne legyen sem látható, sem található plüs [פילפה = felpa] vagy bársony [וילוטו = velluta].

7. Engesztelési napon és Ab hó 9-ikén használt saruk,¹ ujjak, fátyolok [וילוטני = velotino], mit tesznek a nyakra, köpenyegek [טאברני = tabarrano], kapucnik [קאפוטי = cappotto], felső palástok [מנטליי = mantiglia] használhatók plüsből, bársonyból, selyemből, vagy bármely más szövetből. Azonban nem készülhetnek *blonda* [בלונדא = Blonden, csipkenem] [אינטוילאני =] tagliato és nyersselyem csipkéből.² Együttal vigyázni kell arra, hogy ne legyen fentnevezett ruhákon semmiféle hímzett munka.

8. Az ujjakon egyedül hordható arany vagy ezüst bársonyon és plüsön kívül.

9. A csipőkön a betétek megengedtetnek; de a csipkés övek [גורדא אינפונטי = corda inpunti] továbbra is tilosak.

10. A lelógó uszály, azaz *strascico* [סטראציני] minden ruhán tilos.

11. Felső általvetőt [אדריאני = andrienne] hozzáköthetnek fonallal a csipőkhöz, ha az utcára mennek, vagy ha otthon vannak, ha ott társaság van.

12. Mindenféle selyem vagy másféle hímzések, szövött applikáció, paszományos munkák [ראפורטי = riporto = hímzés] *blonda* csipkéből [פיצי = pizzi] vagy bársonyszalagból [ציניליאה = ciniglia], vagy bár-

¹ Nevezett napokon børsarut viselni tilos.

² Punto tagliatoról l. Köhler f. i. h. 223. oldal jegyzetét.

mily más kelméből tilosak akár ruhákon, akár egyéb díszeken. Akinek azonban van már régibb időből ily módon készült ruhája, viselheti azt ezen ruházkodási rendelet érvényességének tartama alatt, azaz 1777 februárjáig. Selyem ruhákon mindenféle szín megengedhető. Ép úgy megengedtetnek fonalak és fodrok selyemből, vagy fodrok köröskörül fekete színű kelméből [נאֶרֶזָה = nerezza] vagy ugyanazon ruha kelméjéből, ép úgy az ujjakon és a testen a csípőig. Azonban az engedély feltétele, hogy mindezen fodordísz értéke nem haladhatja meg a hetvenöt lírát. Egyszínű selyem ruhákra, fahéjszínűkre [קַנְיִיאַנְטִי = cannellatto], vagy gyapotruhákra, vagy selyemnél olcsóbb kelmékből készültre, szegély gyanánt reá lehet adni a fentemlített díszeket, csakhogy azoknak ugyanazon kelméből kell készülniök, értékük pedig meg nem haladhatja a fentemlített összeget.

13. A ruhák kivételével, melyek régebben készültek, amelyekre nézve fennáll a döntés, ami megtörtént, az megtörtént [ismeretes talmudikus elv], az asszonyok a mai naptól kezdve csak *egy* ruhát csinálathatnak, melynek értéke rőfönként nem haladhatja meg egy zecchino (צִיקִינוֹ = $3\frac{1}{2}$ gr. arany) értékét. A többi ruha értéke rőfönként nem haladhatja meg a 36 lírát. A ruha magassága legalább háromnegyed rőföt tegyen ki a városban divó mérték szerint [tehát tilos a dekoltázs!] és ha nagyobb volna a magasság az említett mértéknél, nem haladhatja meg a költség a megállapított összeget.

14. Asszony nem mehet nyilvános közterekre, melyeket határol a négy főkapu, vagy a ghetton kívül

nappal, fekete általvető nélkül, mely ruháin van. Ez általvető nem lehet bársonyból, sem pedig vékony kelméből, melyen átlátszanának rajta levő ruhái. Leveheti, ha elérkezik azon házba vagy helyre, ahová menni szándékozott. Ezen rendelet alól kivéttetik az, aki egész fekete selyem ruhát visel, vagy egyszínű ruhát, melynek kelméje silányabb a selyemkelménél. E kötelesség reáharul azon asszonyokra és menyasszonyokra, akik elkísérik a menyasszonyt, ha ura házába bevonul még az esetben is, ha ez éjjel történék. Csak az elkísérendő menyasszony oldatik fel e kötelesség alól.

15. Férjes vagy jegyben járó nők egyaránt nappal az említett nyilvános utcákon, még ha zsinagógába mennének is, csak hosszú fejkendőben [צִינְדַלֵּל = zendale] jelenhetnek meg; azt úgy hordják, hogy egész fejük betakartassék. Ezért nem tűzhetik fel a fej közepére, hogy hátrafelé lógjon. A szolgálók ellenben és az üzletekben foglalatoskodók és a falusi emberek feleségei nem kötelesek a *zendalet* viselni. Tíz évnél öregebb, de 15 évnél fiatalabb hajadonoknak elegendő egy kis fátyol [קְלִיפָּה = califfe]. Akár férjes nőknek, akár pedig hajadonoknak csak egy [מוֹשְׁחֵטָה = moschetta] legyező engedélyeztetik.

16. Nyakékek, brostük, nagyok és kicsinyek, csatok, akár egyedülálló, akár sorbarakottak [בוֹטוֹנִירָה = bottiniera], akár igaz-, akár hamisgyöngyből készültek, nem hordhatók. Csak aranyláncokat, borostyánláncokat és gránátfüzérekét szabad viselni.

17. Nyak körüli gyöngyök, nagyok és kerekék egy sorban hordhatók. Ha nyomottak és egyenlőtlenek,

mit *scaramazzo* [סקאראמצי] névvel szoktak jelölni, esupán két sorban viselhetők; kicsiny kerekekből pedig hat sor, a legkisebbekre nézve, ha fonott munkájúak [טורטוליני = tortiglione = csavarmenetű], nincs meghatározott mérték.

18. Fehér, színes, valódi vagy hamis kövekből álló nyakdísz csak egy sorba felhúzva viselhető [פריזי = fregio = foglalat] egy nagyobb függővel a közepén. Viselhető még helyette a nyakzsinór is [נאלאנו = collana] a róla lelógó díszbojttal [פייקי = fiocco = quaste, נייילי = niello = fonalakból készült dísz], csak hogy a lelógó dísz a nyakzsinórtól ne legyen kétujjnyi nagyobb távolságnyra. Mindenesetre tilos a ruvido [ריבוטה] nevű nyakdísz.

A fentemlített ékszerekből, gyöngy, valódi, vagy hamis kövekből készültek, csak egyet használhatnak díszre, de nem kétfélet egyszerre. Ép úgy nem viselhetnek kettőnél több gyűrűt, a jegygyűrűt bele nem számítva. Óra és hozzávaló tok asszony nál ne legyen látható, sem található.

19. Az öveken levő zárokon és csattokon [פיבי = fibbia] és a sarukon levő csattokon nem lehetnek drága- vagy hamiskövek; a sarukon levők pedig nem készülhetnek aranyból.

20. Csokrok (a fejen) és a turbánszerű fejdíszek csak selyemből vagy tollból hordhatók.

21. Gombsorok [בוטונירי = bottoniera] és virágok, melyeket a bájkendőkre ¹ [ינטאליי = gentiligia] és

¹ Sittsame Frauen verengerten die allzuweite Halsöffnung des kurzen Leibchens durch ein feingefältetes *Brusttuch*.

kendőkre [fazzoletto = פאצולייטי] alkalmaznak és mindennemű virág vagy csokor az öltözeten, csak a menyasszonyt illeti meg, hogy menyegzőjének éjjelén és nappalán és a házassági hétben díszítheti keblét friss virágcsokorral vagy művirággal.

22. A jobb sapka [קופייא = cuffia] a prémmel, a muff, a nyakdísz (szőrmeből) [מאניקנו = manichino, טורנה קולו = torno collo, סטוליטה = stola] és minden ami idetartozik, értéke nem haladhatja meg a 900 lira értékét ezen város értéke szerint.¹

23. A csipkék, melyeket az ujjakon vagy egyéb megengedett díszítéseknél használnak, értéke rőfönként meg nem haladhatja a 15 lirát; ép úgy a blonda, amely megengedhető díszítésekre, értéke nem haladhatja meg az öt lirát rőfönként; a sipkák szőrme-farkai és szalagjai (melyeken az aranynak, ezüstnek, valódinak vagy hamisnak nyoma sem lehet) tükkel legyenek feltűzve, nem lóghatnak le szabadon.

24. Menyasszony, ki kívüllakó vőlegénnyel jár jegyben, vagy ha bennlakóval jár jegyben és otthon marad, még ha ott lakomák is volnának, öltözködhetik és díszítheti magát tetszés szerint, csak ha házából távozik vagy visszalép frigyéből, újból a ruharend intézkedései alá tartozik.

25. Kívülről jövő menyasszony, ki férjhez megy közösségünk fiainak egyikéhez, nem tartozik ruház-

Köhler f. i. h. 240. Ezt gombsorokkal és virághímzésekkel díszítették. L. u. ott.

¹ A szőrme használatáról fejdíszeken, felsőkabátokon, ruhaszegélyezéseken l. Köhler f. i. h. 221. o.

kodási szabályzatunk törvényei alá érkezése után egy napon és egy éjjelen át, de több ideig nem.

26. Ha a gyermekágyas nő (legelőször) megy a zsinagógába, vagy ha onnan visszatér, vagy bármilyen nő alkalmi kíséretében nem lehet több négy asszonynál a gyermekágyas nőn vagy menyasszonyon kívül. Ezen nőket, kik fentemlített okból jönnek, vagy akik más alkalmakkor meglátogatják társnőiket, nem szabad kínálni itallal a [ניוקולאמי] nevű likőr] kivételével. Helyette adható cukorsütemény [סאוויירדי = savoiardo] és biszkvit [ביסקוטנו = biscottino] hat soldo és nem több értékében. Csak ha elkísérik a menyasszonyt ura házába éjjel, midőn a ghetto kapui zárva vannak, mehetnek nők társnőjük kíséretére meghatározott szám nélkül.

27. Ezen megengedett italból és biszkvitből álló kínálás engedélyeztetik menyasszonyoknak és minden más asszonynak, legyen az idevaló vagy kívülről jövő. Nem adhatnak hozzá semmit sem, még ha nem is étel, el nem küldhetik azt házukba sem a látogatás előtt, sem utána és semmiféle alkalomkor.

28. Az első koma nem adhat a gyermekágyas nőnek 200 liránál értékesebb ajándékot; ehhez hozzájárulhat még hatvan lira értékű Purim napján és hatvan lira értékű Sebuot napján; többet semmiesetre sem, akármilyen időben vagy akármilyen alkalomkor. A Mohel ajándékának végső értéke 120 lira lehet, a második komáé pedig negyven lira. Még egy fillér értékűt sem adhatnak hozzá, akár az első koma, Mohel vagy második koma feleségüknek nevében sem, vagy azoknak nevében, kik helyettük végzik a paran-

csolatot. Mindezen ajándékok közt helyet nem foglalhat a marcipán [מרצאפן] vagy másnemű édesség, mely teljesen megtiltatik. Mandolás csemege [קונפיטי] megengedett. Ez a tilalom még akkor is fennáll, ha a gyermekágyas nő atyja vagy fivére lenne az első koma, noha ezek az értéknél többet is adhatnak. Ha a gyermekágyas nő szegény, a koma többet is adhat, de a fölösleget nem adhatja a circumcisio napján. Ezen napon idegen nem közeledhetik, hogy bármily dolgot is küldjön ajándékba. Következők kivételnek ezen tilalom alól: a gyermekágyas nő szülei, fivérei, nővérei, sógorai, a gyermek atyja, szülei, fivérei, nővérei és sógorai. A rögtön a szülés után elküldött ajándékok, mint pl. a cukrozott csemegék [פיניקיאטו = pinocchiato], megengedettnek, csakhogy értékük meg nem haladhatja a 12 lirát.

29. Lakodalmakkor csak két nagy lakomát lehet tartani. *Egyet* péntek este, azoknál, kik pénteken tartják esküvőjüket, vagy az esküvő napját követő éjjelen azoknál, kik más napon tartják esküvőjüket, a *második* pedig a szent szombati napon. Résztvehet azokon csak *tizenöt* férfiú és *hat* nő, bele nem értvén a tisztelendő rabbikat — őrizze meg őket Isten és tartsa meg őket [נר"ו] — a soros előljárót, a kántort azon templomból, ahová imádkozni jár, kívülről jövő vendégeket, vőlegényt, menyasszonyt, háznépet, szüleiket, fivéreiket és nővéreiket. Más napon rendezett lakomákon csak *négy* férfiú és *két* nő vehet részt e fentemlített rokonokon és kívülről jövő vendégeken kívül. Ha két lakodalom volna egy időben egy házban, a két nagy lakomához lehet meghívni 22 férfiút

és 9 nőt, bele nem számítva a tisztelendő rabbikat, soros előljárót, fentemlített előimádkozót, kívülről jövő vendégeket és a fentemlített rokonságot, többi lakomán pedig résztvehet négy férfiú és két nő, a kívülről jövő vendégeken és fentemlített rokonokon kívül.

30. Eljegyzésnél csak egy lakomát lehet tartani, vagy nappal vagy éjjel, amelyhez meghívható *tizenöt* férfiú és *hat* nő azokon kívül, kik a lakodalmi nagy lakomáknál nem foglaltatnak a tilalomba. Ugyanezen szám ülhet asztalhoz lakománál a circumcisio napján, vagy az utána következő éjjelen, ha az böjtnapra esnék; a vőlegény és menyasszony rokonai helyére lépnek itt a született gyermek atyja és anyja, rokonai, a Mohel, az első koma nejével, a második koma és az a nő, ki vele együtt végzi a parancsolatot. A circumcisio előtti éjjelen pedig csak a legközelebbi rokonok, kívülről jövő vendégek és a parancsolattal foglalkozók maradhatnak a lakománál.

31. Mindenki, akiben istenfélelem lakozik, nagyon vigyázzon arra, hogy ne gyarapítsa e megállapított számot az említett lakodalmi, eljegyzési és circumcisiói lakomáknál akár külön felállított asztalok által, akár pedig más leleményes cselfogás által.

32. A tekintetes előljárók — őrizze meg őket Isten — vegyenek mindig részt a fentemlített nagy lakomáknál egymásután rangjuk szerint és örködjenek, hogy ne szegjék meg a törvényeket és ne változtassák meg a rendeleteket. Ha pedig a turnusban a sorrend valakire reákerül és bizonyos oknál fogva el nem mehet, figyelmeztesse az utána következőt,

hogy az helyettesítse. Erre is ügyeljenek az előjárók.

33. Mindezen lakomáknál csak a mandulából készült csemege van megengedve, más tilos. Megengedtetik azonban a cukrozott füge פנייקי és cukrozott ánís [אניסיני]. Tilosak azonban a mézzel vagy bármilyen más módon cukorban főtt gyümölcsök. Savoiardón kívül mindennemű édesség tilos. Tálalható az asztalra vagy húsfogás vagy halfogás. Mindkettő nem tálalható egy lakománál. Ezen tilalom alól kivételt képez az ú. n. harmadik szombati lakoma házassági, eljegyzési vagy circumcisiói lakomán, ha tudja ez által megtartani a hal és hús parancsolatját,¹ felállíthat egy vagy több tálat az asztal hosszúságához mérten. Azonban besózott halak, előételek és más hasonló dolgok, melyeket az asztal köré szoktak elhelyezni, egyáltalában tilosak.

34. A circumcisió előtti éjszakán egyedül kávé adható a tiszteletreméltó tudósoknak, kik az asztal körül vannak és mindazoknak, kik véletlenül ott vannak, vagy amikor a fáklyákat készítik, az askená-zok szokása szerint² csemeget is adhatnak. A circumcisió alatt a nőknek ניקיאלטי és csemege kivételével kávé is adhatnak és a férfiaknak is; mást nem.

35. *Purimkor* a tiszteletreméltó tóratudósoknak

¹ סעודה שלשית név alatt ismeretes szombati lakoma, mely lehetőleg halból és húsból áll.

² Németeknél szokás volt, hogy a szomszédság asszonyai viaszkból, melyet hoztak, nagy gyertyát készítettek a gyermekágyas nő szobájában. A fürthi minhagkönyv [1767] צור יודש nek nevezi.

adott ajándékon kívül csak *három* barátnek vagy rokonnak szabad ajándékot küldeni. Az ajándék értéke, melyet fentemlített napon küld a vőlegény a menyasszonynak és a menyasszony a vőlegénynek, nem haladhatja meg a hatvan lirát.

36. Mind az ajándék betakart táliban küldendő, a takarók nem készülhetnek aranyból vagy ezüsből.

37. Ha ifjú *bármicvá* lesz, a gratuláló vendégeket meg lehet kínálni kávéval vagy más itallal, ניקילאטה kivételével, továbbá savoiaro és mandulából készült édességgel.

38. Lakodalomkor népünk fiaiból alakult zenekar [אקארײמין] megengedhető. Férfiak és nők közt a tánc mindig tilos. Együtt táncolhatnak azonban a táncmester és egy család tagjai.¹

39. Kártyázás mindenütt tilos, azon helyek kivételével, ahol a királyné² — gyarapodjék fensége — engedélyével játszanak. Játshatnak azonban a család tagjai és az egy házban lakó, kívülről jövő vendégek, kik kivételnek a tilalomból, castellet [קאסטילון],³ sakkot [סקאקי = scacchi], dámot [דאמה], lottót és fogadást [סקומיתין = scommessa].

40. Peszach—Szukkoth félünnepén, Iszrú-Chág⁴ napján, Purim két napján és éjjelén, az első Adar 14-ik napján, Chanukka nyolc napján kártyázhatnak asszonyok asszonyokkal még pénzre is, a férfiak pe-

¹ Jellemző az olasz zsidók kulturájára.

² Mária Terézia.

³ Castellina, gyermekjáték három dióval.

⁴ Az ünnep utáni nap neve.

dig a férfiakkal *pénz nélkül*. Férfiak azonban sohasem kártyázhatnak nővel vagy nő helyett, épúgy nő férfiú helyett. Megengedtetik azonban a vőlegénynek eljegyzése egész időtartama alatt (ha ő kívüllakó és a vele jövő vendégeknek) kártyázni menyasszonyával és egész háza népével. Az esküvő hetében a lakodalmas házban játszhatik a vőlegény családja a menyasszony családjával; szüleik, fivéreik, nővéreik és a kívülről jövő vendégek. Más férfiak csak a mulatság kedvéért játszhatnak ezen házakban pénz nélkül.

41. Akik eltávoznak a városból vagy a környezetből foglalatosságuk folytán, akár férfiak, akár nők, minden alól feloldatnak távozásuk és érkezésük napjain és éjjelein. Ha a kerület valamelyik falujában tartózkodnak két napon át, érkezésük és távozásuk napjai kivételével, kötelesek ezen rendelet szerint viseltetni.

42. Utasok, kik véletlenül jönnek és nem akarnak letelepedni városunkban, avagy a kerületünk faluiban érkezésük után harminc napig nem tartoznak engedelmeskedni e rendelet intézkedéseinek. Ha tovább itt maradnak, a város lakóinak tekintetnek, míg nem kapnak engedélyt az előljáróktól, kik évente vannak. Arra is vonatkozik, ha elköltöznek és visszatérnek és nem maradnak a városon kívül harminc napig, kötelesek engedélyt kérni az előljáróktól, ha azoknak tetszik őket feloldani.

43. Mind a tilalom, mely felsoroltatik ezen rendeletben akár a ruházatra, akár a gyöngyökre, akár az egyéb ékszerekre, vonatkozólag, kötelező férfiakra és nőkre akkor, ha kimennek a házból nyilvános utcára vagy más közelfekvő udvarra, vagy bárhova, ahol ez

feltűnő lehetne, még akkor is, ha a közellevő zsinagógába mennének, melyet elérhetnének anélkül, hogy nyilvános úton mennének oda. De magában a házban megengedhetők az összes eltiltott ruhák és ékszerek (azoknak, kik ilyenek birtokában vannak; újakat azonban semmiesetre sem szabad készíteni). Ha azonban ugyanazon házban volnának örömök vagy nyilvános lakomák, vagy napok, melyek hivatalos látogatásokra valók, mint pl. az esküvői nap előtti szombat, vagy ha a nők társaságban mennek gyermekágyas nő látogatására, más ruhát és ékszert nem vehetnek fel mint azokat, melyeket világosan megengedtünk fent, mást semmiesetre sem, még ha házukban maradnának is.

44. Mind a fentemlített dolog tilos minden férfiúnak és nőnek, ki mantuai községünk és környezetének tagja — őrizze meg őket Sziklájuk és Megváltójuk — 10 éves kortól felfelé. Ezen megállapodás szavait egyetemességében és részleteiben magukra és ivadékukra vették és vállalták nehéz átok terhe mellett, mely jóváhagyatik az alólírott tisztelendő rabbitól. Mindennemű kétség iránt, mely a rendelet valamelyik részletének megértése iránt felmerülhet, kérdezzék meg a kiváló, előttünk teljesen megbízható urakat: Mose Chajjim Szalamot, Izrael Elchanan Monferinot, a levitát [ל"ם], és r. Izrael Hakohent — őrizze meg Sziklájuk és Megváltójuk — kiknek engedély és felhatalmazás adatik ezen rendeletek körül felmerülő minden kétely tisztázására. Ez üdvül szolgáljon, szerdán, Chesvan havának 15-én a Teremtés 5532. évében.

Jakob b. Simcha Jehuda Saravval,¹ ki ezt elrendeli. Izrael Gedalja b. Mose Cases, községi jegyző.

1776 december 16-án újból megállapították a ruha-
rendet a következő hat évre. Bevezetésében szigorúbb
hangon beszél: «Aki megszegi — úgymond — egyi-
két a határozatoknak, azt ezen derék emberek (az
előljárók) megbüntethetik tetszésük szerint, megfenyít-
vén és megbírságotván őt vagyoni állapota szerint és
bűne szerint, hogy jelül szolgáljon az ellenszegülők-
nek. [IV. M. 17. 25.] A többiek pedig hallják és fél-
jenek és ne vétkezzenek többé. [V. M. 13. 12.] Az a
férfiú vagy nő pedig viseli vétkét és a többség aka-
rata ellen vétkezőnek neveztetik és a hozzá hason-
lóra mondatik, aki elkülönödik a gyülekezet útjairól,
nem fogja látni a gyülekezet vigaszát.» [Tánithita].

Maga a hirdetmény nem paragrafusokra oszlik,
hanem áttekintőbb módon a férfiak törvénye, nők
rendje, menyasszony törvényei, lakomák, ajándékok,
circumcisio emberei, zene, tánc és játék, utasok és
távozók című fejezetekben állítja össze az idevonat-
kozó intézkedéseket, melyeket ugyancsak Izrael Ge-
dalja b. Mose Cases az orvos, hitközségi jegyző ír alá.

Az intézkedések körülbelül megegyeznek az előb-
biekkel. Hozzáteszi, hogy a camisol és a nadrág
férfiaknál készülhet pamutbársonyból és pamutplüs-
ből. A tarka színeket megtiltják. A lakomákhoz az
elsőszülött megváltásának lakomáját is sorozza. A je-
lenlevők számát 36-ban állapítja meg. E számba fog-
laltatik az egész rokonság is. Menyasszony, ha férje

¹ L. Mortara f. i. h. 59. o.

házába kerül, csak apósának és anyósának egy-egy inget hozhat ajándékba.

Az 1794 december 14-éről keltezett intézkedés, mely hat évre szól, az előző pragmatika felosztását követi. Aláírta Aser Izsák b. Jakob Chajjim Castel-Franco. Újabb intézkedést nem tartalmaz, csak SOPÁNKODIK, hogy szabad a császár engedélyével egyes helyeken kártyázni. Ezt korlátozni akarja. Érdekes adatok ezek, mutatják a vezetők céltudatos gondosságát, mellyel meg akarták a gondjukra bízott gyülekezetet óvni a luxus örületes kinövéseitől.

A szövegben előforduló olasz szavak.¹

אדריאני	andrienne	גאלאני	gallone
אטוילאני	tagliato	גווארניציאוני	guarnizione
אינטגליאני	intaglio	גורדא אינפונטי	corda in punti 20
אינקארנטי	incarnata	דאמה	damo
אניסי	anis	דופיי	doppio
אקאדימיאה	academia	דאמסקו	damasco
באוילה	bavella	דראפי	drappo
באלוטאציני	ballotazione	וילוטי	velluto 25
בוטונירה	bottoniera	וילוטיני	velotino
בורדור	bordura	וילייה	vigilia
בינדילו	bindello	וירדון	verde
ביסקוטטו	biscottino	טאבריאני	tabarrano
ביריט	barett	טאני	tane 30
בלונדא	blonda	טורטוליוני	tortiglione
ברוקאטו	brocato	טורנה קולו	torno collo
בריוולי	berriuola	טיליטה	teletta
גאלאנו	collana	טיליטה האופרה	teletta opera

¹ Az olasz szavak magyarázatában többnyire a Lipsésben 1793-ban megjelent Nuovo Dizionario ... del Abbate Annibal Teuchero c. nagy szótárt használtam. A csillaggal jelzett *hat* szót Szemere Samu dr. barátom volt szives azonosítani.

טראוירסיני	traversini	35	פילפה	felpa	
* טראמיליני	trama, tra-		פינטו	vinata	
	maglio		פיניקייאטו	pinocchiatto	70
טריצי	trezza,treccia		פיסטה	festi	
יינטאלי	gentiligia		פיצי	pizzi	
לוסטרינו	lustrino		* פיראדולו	pregolina ?	
מאניקינא	manichino	40	פנטי	punti	
מוסטרי	mostra		פראטיסקא	fratesco	75
מוסקיטה	moschetta		פריזיו	fregio	
מורילי	morello		צונטי	cinta	
מידאליא	medaglia		צוקוטי	zucchetta	
מנטלי	mantiglia	45	צינדאלו	zendale	
מניקוטא	manicotto		צינטא	cinta	80
נייאבא	?		ציניליאה	ciniglia	
נייווילי	niello		ציקינא	zecchino	
נייקולאטה	pálinkaféle !		* קאולין	cavolino	
* סאוויירדי	savoiardo	50	קאמיזול	camicinola	
	(ismeretes cu-		קאסטילא	castellina	85
	korsütemény)		קאפאטי	capotto	
סטאליטה	stoletta		קאלאנינה	collona	
סטראציני	strascico		קאלרי	collare	
סידסינא	sedicino		קאמארה	comare	
סקאקי	scacchi		קאמפאדרי	compadre	90
סקאראמאצי	scaramazza	55	קאמפאדריני	compadrone	
סקארלאטא	scarlatto		קאנפיטי	confetto	
סקאמאסי	scommessa		קאפיא	cuffia	
פאסטיני	festonne		קארדאנא	cordone	
פאצאליטי	fazzoletto		קארדילא	cordella	95
פנטי אין אירא	punti in airo	80	קארפיטי	corpetto	
פאדראטי	foderare		קאליפא	califfe	
פיבי	fibbia		קאליצטי	calchetto	
פיניקי	fico		קאנייאנטי	cannellatto	
פידרי	fidera		קארמיזי	carmisi	100
פיורי	fiore	65	ראפארטי	raporto	
פייאטי	piatto		* רובירצי	rubizzo	
פייקי	fiocco		* ריבוטה	ruvido	

Budapest.

Dr. Weisz Miksa.

VERSEK.

SOK ÉV UTÁN.

Hajamat a dér már megeste,
Érzem, közelg a borus este
S ifjúkorom a hegy megett
Felém búcsuzót integet.

Hej, hány reményláng szállt az égnek,
Most már parázslanak, nem égnek.
Szellő fú s hűs lesz hirtelen
S távolból hív egy sírverem.

És valami úgy visszavon ma
Oda a távol kis templomba
S amely talán még visszavár,
Ki tudja, mennyi éve már!

Csak egyszer ülnék még a padba,
Ahol nevem volt befaragva,
És hullathatnám könnyemet
A régi imakönyv felett.

S amit szívem oly vágyva áhit,
Hadd sírnám el újból imáit.
Csak egyszer még, mint egykoron,
Csünghetnék mindegyik soron.

És oda szállna tán elémbe
Minden betű, mintha beszélne
És hosszú ujja engemet
Korholva int és fenyeget:

Mikor kifosztott már az élet,
 Akkor látunk csak újra téged?
 Gyermekkorod mult délibáb!
 Ne itt keresd! Csak menj tovább! —

Csak menj tovább! Ezt hallom egyre.
 Batyum tovább viszem a hegyre.
 Már est van és hátam megett
 A templom búcsut integet.

AZ UTOLSÓ SZÓ.

Ha megtörve, haldokolva
 Búcsut int az teneked,
 Ki e földön mindened volt,
 Akit szíved szeretett.

Megremeg még fonnyadt ajka,
 De szava nem tör elő
 S hogy megsúgja, amit érez,
 Testében már nincs erő.

Élted' adnád, ha sejtenéd,
 Mi is ez a suttogás.
 Ajka rándul, de szavait
 Fátyol födi, egy csodás.

S ha már régen künt is pihen,
 De bús, csöndes éjjelen
 Az a szótlan, néma beszéd
 Almodban még megjelen.

Tépi szíved, egyre tépi,
 Vajjon mi is lehetett

Az a végső, csöndes búcsú,
Az a néma lehelet?

Haló szava vádolt-e, vagy
Vígasztalni keresett? —
Elvitte a rejtélyes szót
Mindörökre kedvesed.

Lelkével szállt fel az égbe
S meg nem hallod sohasem,
Csak ha szíved a szívével
Találkozik odafenn.

Budapest.

Feleki Sándor.

AZ ISTENISMERET FEJLŐDÉSE.

Összes testi és lelki tulajdonságaink között nincs egy sem, mely annyira elválaszthatatlan lenne az ember fogalmától, mint a vallás. Amennyire csak vissza tudunk tekinteni az emberi-nem fejlődésének történetébe, mindenütt ott találjuk a hitet, mint az emberiség leglényegesebb tulajdonát.

Nincs és nem is volt oly élő néptörzs, mely ennek hijjával lett volna; még a beszéd sem természetesebb és jellemzőbb tulajdonsága az embernek, mint a hit. Nem kívülről belénk oltott eszme vagy fogalom ez tehát, hanem oly érzet, mely velünk születik és így a priori meg van bennünk. Ez azonban csak egy népre, mint egészre vonatkozik, de az egyes emberre nem mindig, mert hiszen az egyednél mindenféle

természetellenes jelenség megnyilvánulhat akár rendellenes okból, akár a ferde fejlődés következtében. Az egyes ember vallástalansága a legtöbb esetben valamely okból beállott lelki meghasonlás következménye.

A normális emberi lény, mihelyt öntudatra ébred, érzi erejének gyarlóságát és tapasztalja, hogy sorsát nem egyedül saját akarata irányítja. Érzi, hogy testi szervezete a porhoz akarja őt kötni, de ugyanakkor föltámad benne a vágy, hogy kiragadja magát a földi dolgok ezen láncolatából és kapcsolatba lépjen a mindenséggel, melynek része és fölemelkedjék egy földfeletti lényhez, melytől függőnek érzi magát. Így hát a hitet a legvilágosabban úgy határozhatjuk meg, hogy az az emberi léleknek a végtelenség felé való vágyódása.

Ezt a mindenek fölött uralkodó erőt kereste mindig az ember és a legősibb időben a körülötte fekvő tárgyakban vélte föltalálni, leginkább azokban, melyeket reggelre kelve legelőször pillantott meg. Ez az, mit az Amerikát fölfedező portugál hajósok elnevezése alapján ma is fetisimadásnak hívunk. Fetisét az indiánus és néger a nyakán hordta vagy otthonában őrizte. Nem valami varázsszert látott ő abban, mint a portugál hajósok hitték, hanem a tárgyat magát, tisztán érzéki megjelenésében vette körül istent megillető tisztelettel. Újabban ugyan azt hiszik, hogy már a fetisimádó nem a tárgyat magát imádta, hanem azt a lelket, melynek lakóhelyéül képzelte azt, de ez bizonyára a fetisimadásnak csak egy későbbi, magasabb fokán következett be.

Ha kiindulunk ama általánosan ismert és elfogadott elméletből, hogy a gyermek fejlődése első éveiben keresztül megy mindama fejlődési fokozatokon, melyet az emberiség évezredek alatt tett meg, úgy világos előttünk, hogy a fetisimádó eredetileg magát a talált tárgyat imádta, mint ahogy a gyermek azt a tárgyat, mely neki megtetszik és melyhez hozzájut, különös szeretettel veszi körül, ragaszkodik hozzá és ki nem adja kezéből, mintha félne, hogy akkor valami baj éri. De van a fetisimádásnak egy maradványa, mely a fejlettebb vallásokban él ma is és ez az ereklyeimádás, melyről tudjuk, hogy szintén csak a tárgyat magát veszi körül imádatszerű tisztelettel, anélkül, hogy azt élőnek képzelné, vagy lelket tulajdonítana neki.

Csak később kezdi a gyermek játéktárgyait magához hasonló élő lénynek tekinteni, kivel társalogni kezd, gondozza és hizeleg neki. Így hát csak későbbi fejlődési fok az animizmus, vagyis ama hit, mely minden tárgyban egy érző, gondolkodó és akarattal bíró szellemet vél föltalálni és már nem a tárgyat, hanem a benne lakozó lelket imádja.

Ezen animizmusból fejlődik ki aztán a spiritizmus, vagyis ama hit, hogy a lelkek nincsenek hozzákötve a tárgyakhoz, hanem elhagyhatják azt, a földön és légben megjelennek, részben saját ösztönüktől hajtva, részben valamely varázserőtől kényszerítve. Az imádott tárgyaknak mindeme fejlődési fokozatokon meghatározott száma nincs és azért tulajdonképen isteneknek sem nevezhetők, mert sem nevük, sem személyiségük kialakulva nincs és egymáshoz semmiféle

rangfokozatban nem állanak. Imádásuk csak abban áll, hogy ellenük varázseszközökkel küzdenek, tánccal, énekkel, lármával, kiabálással védekeznek támadó hatalmuk ellen, míg a jóknak vélt szellemek kegyét ajándékokkal igyekeznek megnyerni és erejüket áldozatokkal növelni. Valami nagy hatalmat nem tulajdonítanak nekik; varázserejük nagyobb varázslattal legyőzhető, sőt igen könnyen megtéveszthetők és ki játszhatók.

Lassankint aztán a határtalan számú szellem bizonyos meghatározott számú istenekké redukálódik. Ez úgy történik, hogy egyes fetis, mely eredetileg csak egy ember istene és annak is csak bizonyos időre, állandó hatalomhoz jut és a tulajdonos gyermekeire, egész családjára, később a tőle származó egész törzsre átöröklődik. Így lesz a fetisből, az egyes ember istenéből, a törzs istene, a *totem*. De megfogyatkozik az istenek száma azáltal is, hogy a természet szám-talan megnyilvánulása közül idővel csak a kiválóbbak és állandó jellegűek részesülnek imádásban, mint pl. a nap, a hold, feltünőbb csillagok, föld, tenger, viharok stb. A hit ezen alakját *szabeizmus*nak nevezik egy szabeus nevű nép után, kiknél ezt először találjuk. Az istenek nemcsak állandó neveket kapnak, hanem személyük, jellemük, történetük — *mithosz* — kialakul. A legtöbb isten valamely nagy ember, kiváló hős, ki mint ember fölladozza életét és mint Isten föltamad. Majd egymáshoz való viszonyuk is szabályozódik. Itt-ott a monarchikus politheizmust találjuk, de rendszeren a sok isten fölött egy trinitás, hármasság uralkodik. A szumiroknál Bél, Anu, Ea; a

babilonoknál Sin, Samas, Rammon; a görögöknél Zeus, Poseidon és Hades; a védáknál Brahma, Visnu, Siva; Perúban Illatici, Viracochi és Pachacamæ. Igen gyakran mint apaisten, anyaisten, fiú- és leányistenek lépnek egymással viszonyba. Zeus és Hera kedvelt fia Apollon, elkényeztetett leánya Athéne; Egyiptomban az istenek Set és Núbnek a gyermekei, Akkadban Istar az istenek anyja.

Magasan emelkedik mindezen vallások fölé Zarahustra hite a perzsáknál, melyet *dualizmusnak* szoktunk nevezni. Itt már Ahura Mazda a hatalmas, a bölcs, igazságos és erkölcsös Istenség, kinek hatalmával egy teremtménye sem mérkőzhetik, de azért még körötte is zúgnak a rossz szellemek, kiknek nem ő az ura és parancsolója, hanem Ahriman. Vele szemben Ahura Mazda ereje önmagában nem elegendő, hanem varázslattal, bűvészzel kell küzdeni Ahriman ellen és így amannak hatalmát erősíteni.

Mindeme vallások fejlődési iránya egyenes és könnyen áttekinthető, de azért még sem szabad hinnünk, hogy minden népnek keresztül kell mennie e fejlődési fokok valamennyién és így a magasabb és alacsonyabb kultúrájú népek hite között úgyszólván csak időbeli különbség van. Kétségtelen ugyan, hogy a kultúra nagy hatással van a hit fejlődésére, de korántsem ettől függ az csupán, mert más érzék kell a hithez és más a művelődéshez. Sok nép ér el magas műveltségi fokot, anélkül, hogy kebelében a hit ezen fejlődéssel lépést tartana, viszont számos nép már fejlődése kezdetén teljesen új útat tör magának a tiszta istenismeret felé. Így az árja és semi

népek eddig tárgyalt vallási fejlődésétől csaknem teljesen függetlenül alakul ki Keletázsiban a brahmizmus és budhizmus, melyek mind a mai napig uralkodnak földünk ezen részeiben és a legelterjedtebb vallások közé tartoznak.

A brahmizmus és a belőle keletkezett budhizmus fölismervén a természet erőinek hatalmát, azokat nem imádni, hanem tőlük megszabadulni, önmegtartóztatás által magukat tőlük függetleníteni törekszenek. Céljuk nem az, hogy valamely istenség kegyét kinyerjék, hanem hogy magukat minden felsőbb hatalomtól függetlenítsék. Csendes szemlélődés, önképzés, önmegtartóztatás, szóval önerejük és igyekezetük útján törekednek eljutni a megváltásig, mely minden egyéni vágy és érzelem leküzdése után a nirvánáig, a nemlétig vezet és így nemcsak az istenektől való függéstől megszabadít, de sőt még följük emel. Nem ok nélkül nevezik hát sokan a budhizmust atheizmusnak.

Minél tökéletesebb és tisztultabb valamely nép istenismerete, annál tisztábbak az igazság és erkölcs fogalmai, melyeket ez az emberi kebelben ébreszt. De azért még sem lehet állítani, hogy a hit és erkölcs már a fejlődés legelején eme szoros kapcsolatban voltak egymással és ahol az erkölcs és igazság érzete már ezen fokon benne volt az egyén vagy nép lelkében, az a hittől teljesen függetlenül élt ott. A fetis csak az egyes ember istene volt és a viszony kettőjük között teljesen független volt attól, milyen viszonyban élt az ember többi embertársával. A fetis csak azt kívánta meg imádójától, hogy az ő

kedvében járjon, azzal nem törődött, hogyan bánik el másokkal.

Mikor a fetisből totem, vagyis törzsisten lesz, akkor már imádásával természetesen együtt jár az, hogy az egyén a törzs iránti kötelességeket lelkiismeretesen teljesítse, de ezen kötelességek — mint tudjuk — a legtöbb esetben nem esnek össze az erkölcs követelményeivel. A politheizmus fejlettebb fokain, így a görög-rómaiaknál, már az istenek a törvények őrei és híveiktől megkövetelik a törvények iránti engedelmességet. Itt már a hit mellett ott van az igazság és erkölcs, de koránt sincsenek egybeolvadva. Maguk az istenek, kik eredetileg a természeti erők megszemélyesítői, nagyon könnyen túlteszik magukat a törvényeken és ezt kegyeltjeiknek is gyakran megengedik. A mithosz minden tartózkodás nélkül beszél részrehajlásukról, bosszúvágyukról, érzékiségükről; a gyarlóságok és hibák éppen úgy benne vannak jellemükben, mint az emberekében. Nem azt állítjuk, hogy e népek nem voltak erkölcsösek és igazságosak, csak azt, hogy ezen kiválóságukat, amennyiben meg voltak bennük, nem a hit teremtette meg bennük, hanem attól teljesen független lelki tulajdonságok. Tudjuk, hogy a klasszikus kor az erkölcsöt nem a hittel, hanem a tudománnyal, az emberi bölcseséggel igyekezett kapcsolatba hozni és e nagy tévedésben rejlett éppen tragikumuk, bukásuk és pusztulásuk csirája.

Még közelebb jut a két eszme egymáshoz Zarahustra vallásában, de itt az igazság és erkölcs nem mindenható erő, mert vele szemben ott áll Ahriman

mint önálló hatalom, melyet a legtisztább erkölcsi étellel sem tudunk letörni, csak a bűvészet és varázslat segítségével. A budhizmusban a leghatalmasabb erkölcsi erők működnek, ez kétségtelen és vita tárgyává ezt tenni nem lehet, de éppen oly bizonyos az is, hogy a hitttel egybeolvadva itt sincs, mert ezen erő az istenimádást nem emeli, hanem inkább halványítja és gyöngíti. E tan követője erkölcsös életével nem Istent akarja szolgálni, hanem ellenkezőleg, ily módon hatalma alól kiszabadulni törekszik.

Számos értékes tanítást és örök igazságot tartalmaznak mindeme vallások, de azok bűnös, erkölcstelen, homályos és téves felfogásokkal vannak elvegyülve, melyek az embert az Istenség igaz megismeréséhez, az emberi tökéletesedéshez, az üdvözüléshez eljutni nem engedik.

Ezt az utat az emberiség számára az Izraelben végbemenő isteni kinyilatkozás nyitja meg. Ez föl-öleli, magába fölveszi mindama értékeket, melyek a hit eddigi fejlődési fokain találhatóak és irtó háborút folytat azon téves nézetek ellen, melyek az emberi tökéletesedésnek útjában állanak s melyeket az igaz istenismeret meg nem tűrhet. Előtérben a bálványimádás elleni küzdelem áll, mert külsőleg ez volt a legszembetűnőbb különbség Izrael hite és a többi vallások között; de nem kisebb határozottsággal és kiméletlenséggel folytatja a tora a harcot a pogány vallások formáiban rejlő téves eszmék ellen és pedig elsősorban a sokistenség tana ellen. Nem a természet számtalan erői intézik sorsunkat, hanem — így tanítja — egy földöntúli szellemi hatalom. Ez a

hatalom egy és egységes, mert hiszen az ő mindenhatósága kizárja azt, hogy vele szemben bármely rajta kívül álló erő létezhet és érvényesülhet. A fetisből keletkezik a totem, az egyéni sok istenből a törzs egy istene, -ebből pedig a fejlődés eme legmagasabb fokán: az ég és föld egyetlen Istene. Vele szemben nem létezik a rossznak önálló hatalma (Ahriman), azért «tomim tihje im Adonaj» teljesen és kizárólag az ő szolgálatába kell állanunk és fölösleges bűvészzettel és varázseszközökkel a rossz szellemek ellen küzdeni. Aki nem elégszik meg Isten szolgálatával, hanem még ezen kívül varázslathoz is fordul a gonosz szellemek ellen, az jelét adja, hogy az Egyistent nem ismeri, azért a varázslatot ki kell irtani Izraelből.

Isten az igazság örök hatalma, az erkölcsi tökéletesség és így az embernek nem lehet az a célja, hogy kimeneküljön hatalma alól azáltal, hogy az életet megveti és az emberi egyéniségének megsemmítésére törekszik, hanem az a mi rendeltetésünk, hogy az életet megbecsüljük és azt az ő szolgálatába állítsuk, őt kövessük és a Hozzá való hasonlóságra törekedjünk. Így éri el a kinyilatkoztatott hit ama magaslatot, melyet az eddigi vallások fejlődésük legmagasabb fokán sem tudnak megközelíteni: *a hit és erkölcs eszméinek teljes egybeolvadását.*

Ebből következik, hogy a zsidó vallás nem ismer külön erkölctant és külön vallástant. Nemesak a tóra tárgyalja azokat mindig együtt és soha különbséget köztük nem tesz, hanem a későbbi hagyományos irodalomban sem találjuk azokat soha egymástól elkülönítve. Nyomára sem akadunk, hogy bármi tekin-

tetben különbséget tettek volna vallási és erkölcsi cselekedet között, avagy más beszámítás alá állították volna az erkölcsi vétséget, mint a vallásit. Igaz, a hagyomány elkülönít a tóra összes törvényei közül hetet és ezekről azt állítja, hogy ezek betartását nemcsak zsidótól, hanem minden embertől meg kell követelnünk és ha módunkban áll, reá is kell szorítanunk, de ezek korántsem az általános emberi erkölcs törvényei, mert hiszen ezek között is ott vannak a hit alapigazságai¹ is. A kettő tehát egymástól még itt is elválaszthatatlan.

Természetesen azt nem állíthatjuk, hogy a kinyilatkozás útján egész Izrael népe egyszerre úgyszólván egy ütéssel eljutott az istenismeret e legmagasabb fokához. Ezt a szentírás nem mondja nekünk, sőt ellenkezőleg, a próféták történeti könyvei világosan és leplezetlenül föltüntetik, hogy e népnek is keresztül kellett mennie ama fejlődési fokozatokon, melyeken más népek áthaladtak. Sőt a tóra törvényei részeiben és intézményeiben — legalább Majmuni állítása szerint — számol is ama természeti jelenséggel, hogy minden nép lelki fejlődése csak fokozatosan emelkedhetik. A kinyilatkoztatott tan eleinte csak kevés számú kiválasztottnak, a prófétáknak volt szellemi tulajdona és vajmi messze volt még az

¹ Ezen úgynevezett hét noachida-tilalom — seva mióvt sel bené Noach — a következő: Bálványimádás, Istenkáromlás, vérontás, vérfertőzés, rablás, jogtalanság és végre élő állat testének szétmarcangolása, vagyis állatkinzás. (Talm. Synhedrin 566. Majmuni Hich. Melachim 91.)

eszményi kor, midőn «az egész nép prófétákból állott». A próféták működésének eredménye, hogy Izrael minden más népnél gyorsabb haladásban tette meg az utat a fetisimádástól kezdve, hol még a hit alig bontakozik ki a rajta tapadó babonától, egészen föl az istenismeret legmagasabb fokáig, hol nincs külön hit, külön erkölcs, emberszeretet és igazság, hanem mindez egyesül az Egyisten eszméjében, kit szolgálván és útait követvén, lelkünk harmonikus egységében mindezen eszméket megvalósítani törekszünk.

A vallások története arra tanít, hogy a fejlődés itt sem állott meg, hiszen a szentírás alapján még újabb vallások keletkeznek, a kereszténység és mohamedánizmus.

Ezeknek monotheisztikus voltát a zsidóság mindig elismerte, hivatásukat nagyrabecsülte és méltatta ama nagy érdemüket, hogy a népek százmillióit a bálványimádás és sokistenség téves tanaitól megszabadították és így azokat a tisztult erkölcsi élethez emelték föl. Azt azonban tagadnunk kell, hogy ezek a szentírásban tanított istenismeretet magasabb fokra emelték.

A kereszténység ama tanai, melyek elterjedését megkönnyítették: az emberből vált Isten, avagy Istentől vált ember, atya- és anyaisten, fiúisten, háromság, védőszentek stb. kétségtelen régebbi eredetűek és az alacsonyabb fejlődési fokokon találhatók föl; de amidőn ezeket magába fölvette, szerfölött megkönnyíté a hozzávezető utat ama népek számára, kiknél ezekkel rokon vallási felfogások uralkodtak.

Mi szilárdan valljuk, hogy szentírásunk istenismereténél magasabb fok nem létezik és nem is képzelhető.

Losonc.

Dr. Vajda Béla.

APÁM.

Az ernyős lámpa halvány fénykörében,
 Ha pihenek, sok munka, zaj után,
 Megjelenik egy drága arc az éjben,
 Két tiszta szem néz mosolyogva rám.
 Így akartam — suttogja néma ajka —
 Hogy tiéd legyen, amit itt hagyok,
 Én vezetek, én vigyázok utadra,
 Fiam, ne félj, mert én veled vagyok.

És ott lebeg a jól ismert szobában,
 Kinyitja sorra kedves könyveit,
 Keze az arcom megsimitja lágyan
 És a munkámban csöndesen segít.
 Én kérdezek, ő hangtalan felelget,
 S felismerem a régi szavakat
 És mintha zengni hallanám a csendet:
 — Előre! — szól — megállni nem szabad.

— Én elhivattam az egekbe, látod,
 Korán elmentem tőletek, fiam.
 Otthagytam harcot, álmokat, családot,
 Amit szerettem: már mind messzi van.
 De ami fény volt bennem: eszme, lélek,
 Az olyan tűz, mit sír hiába rejt.
 Mind ami bennem tündökölve égett,
 Az élteti tovább is Izraelt.

Ki nem törődtem soha akadállyal,
 Im' művemet most folytatom tovább,
 Én megküzdöttem gyorsan a halállal,
 Eszméim élnek új időkön át.
 Szivem, az álmok lángoló kohója
 Nem hült ki lenn, a hideg éjszakán.
 Vagyok tovább is harcok lobogója,
 Vagyok a jelszó az örök csatán.

Most is tanítok és most is mesélek,
 Most is vigyázok: nem közelg-e baj?
 Sok kis betűben én örökre élek...
 Engem keres, aki hitet akar.
 Csak úgy mint én: egy percre sem megállni,
 Csak úgy mint én: mindig a hegyre fel,
 Sohasem csúszni, hanem egyre szállni,
 Így élj fiam, akkor boldog leszel...»

... S én hallgatom, nagy könyvekre hajolva,
 Amint mellettem áll s halkán beszél
 És megmozdul kezemben régi tolla,
 Folyik a munka s csendes lesz az éj,
 A fóliánsok egy-egy lapja reszket,
 Sok titkos árnyék játszik a falon.
 Így folytatom, mit ő valaha kezdett,
 Mint én, oly büszkén, oly fiatalon...

VALLÁSOKTATÁS A KÖZÉPISKOLÁKBAN.

I.

Vallásoktatásunk célját legjobban talán a következő meghatározás fejezhetné ki: *Úgy neveljük az ifjúságot, hogy mindenkori eljárásában azok a gondolatok, akarások és törvények irányítsák, melyeket bibliánk, szóbeli hagyományunk irodalma és vallási életünk megszentelt.* Erre a készsége pedig nevelni fogunk az Egyisten lényének olyan fokozatos megértésével, hogy a zsidóság tanításaival való szolidaritási érzet a harmóniáért dolgozó lélek strukturális eleme legyen. Olyan egyetemes és átérzett istenismeret legyen a mozgató erő, melynek nyomában az ifjúságot áthatja az a tudat, hogy a zsidóságnak még most is van hivatása, hogy a zsidóság az igaz isteneszmének még most is a képviselője, még most is joggal nevezi magát kiválasztott népnek és még most is igaz az a reménye, hogy az egész emberiség valamikor az Istent így fogja tanítani, amint a zsidó vallás tanítja és hogy ennek a tanításnak az általánosodása megteremti az egyetemes erkölcs uralmát. Az istenismeretnek ez a szívekbe vésett egyetemessége és átérzettsége kedveltesse meg ifjúságunkkal vallásunkat és a vallással az életmódot is, melyet szentírásunk és hagyományos irodalmunk megteremtett.

Kívánjuk tehát, hogy a vallásoktatásban az *istenismeret* legyen az, amely a kiválasztottság és a meszianizmus hitét felkeltse; az *istenismeret* legyen az,

amely szeretetre és ragaszkodásra neveljen mindenhez, amit a zsidó vallási történeti élet megteremtett és kívánjuk, hogy ez a szeretet és ragaszkodás a vallási élet részvételében való készségig fokozódjék. Hogy ezeket a követelményeket teljesíthessük, a tanulókat mindig azokkal a gondolatokkal neveljük, melyek erösséget, biztosságot és határozottságot adnak a zsidó istenfogalomnak és amelyek biztosítékot nyújtanak, hogy a vallásos életnyilvánulások azt a bensőséget, emelkedettséget, egyetemes istenérzetet erősítik, melyet mindenkori irodalmunk erősített. Akarjuk, hogy a vallásos megérzések és meglátások foglalkoztassák ifjúságunkat és adjanak nekik olyan határozott zsidó világszemléletet, mely minden eshetőségben megóvja az erkölcsi felfogásokat, az emberi hivatásérzetet, a hitet az emberiség megjavíthatóságában, a társadalomnak igazságos alapra való helyezhetésében. Kívánjuk, hogy érzékük kifejlődjék mindazoknak a gondolatoknak, akarásoknak és törvényeknek megértésére, melyeket a zsidó történeti élet és a zsidó vallás szeretete megérlelt. Hogy a zsidó vallásban az emberiségnek, eszményülésnek támaszát érezzék és az élet kísértései között érezzék meg mindig az évszázadok történeti lehellestének éltető fuvallatát, mely szívünket és lelkünket megihleti. S akarjuk végül, hogy felekezetünk ifjúságunkban vallási műveltséggel bíró ifjakat nyerjen, akik majdan férfikorukban érzéssel és megértéssel fogják meg azokat a problémákat, melyeket a felekezeti élet felszínre hoz és érzéssel és megértéssel akarják a felekezetet azoknak az eszményeknek

szolgálatába állítani, melyeket a mindenkori művelt emberek és a mindenkori művelt zsidók célul tűztek.

Megállapodunk hát abban, hogy a zsidó vallás megszentelte gondolatok, akarások és törvények uralomra juttatása lesz vallásoktatásunk célja és hogy az arra való készséget nevelni akarjuk a zsidóság tanításainak ismertetésével és a zsidó vallási élet ápoltatásával. De megállapodunk abban is, hogy a zsidó szellem uralomrajutása még nincs biztosítva azzal, hogy szeretettel ápoljuk törvényeit és intézményeit, de még azzal sem, hogy az erkölcsi gondolkodás és az erkölcsi akaratnyilvánulás előzi meg életünk minden megnyilatkozását. A mi vallásoktatásunkhoz még más is kell. A vallásoktatásnak arra kell törekednie, hogy az irodalmunkban tanított élő, de érzékelhetetlen Istent éreztesse meg az ifjúsággal annyira, hogy hinni tudjanak az őseinktől reánk öröklött hivatásunkban és az őseinktől hirdetett boldog korszak bekövetkezésében. *Ez az Isten megérezéséből fakadó hit* adjon a léleknek bizalmat önmagához, erősséget erkölcsi energiájához és kedvet az ősi tradíciókban megihletett életmódhoz. A zsidó vallásos nevelésben részesült ifjúságnak tehát fel kell emelkednie a tudásnak arra a magaslatára, ahonnan a lélek struktúrájában meglátja és megérzi Ábrahám, Izsák és Jákób Istenét.

Érezzük ugyan, hogy ennek a gondolatnak még az elméleti kifejtése is nagyon nehéz, mert az irodalmi nyelv még híjjával van az olyan terminusoknak, melyek a metafizikai lélekfunkciókat szemlélte-

tik. S mégis egyszer bele kell fognunk. Meg kell kísérelnünk azt a munkásságot, mellyel a zsidó gyermeket *Izraellé*, azaz Istent megérzővé, *Istennel küzdővé*, *Istennel közösségben élővé* tegyük. Meg kell próbálnunk, hogy a vallásnevelésben a gyermek megérezze függőségét Istentől és tudja megtalálni ezt a függő érzését, amint meg tudja találni többi érzéseit és amint rögtön felfogja az árnyalati különbségeket, melyek két, egy gyökérből táplálkozó és mégis különféle érzés között fennállanak. Erkölcsi életnyilvánulásaiban meg kell a tanulónak gazdagodnia azzal a tapasztalattal, hogy a vallásosságtól kapja az ihletet, az erőt, a képességet, hogy harmonikus életet élhessen. Kell, hogy a vallásoktatás intenzivitása megteremtse az ifjúságnak azt az analizáló tehetségét, amely a vallás és a harmonikus élet egymáshoz való viszonyát szabályozza. Kell, hogy az ifjúság számot tudjon magának adni arról, mért mondjuk azt, hogy Isten nélkül nincsen erkölcs. Mert a tanuló azt sem látja. Ő legfeljebb azt látja, hogy a vallás erkölcsre tanít. De ő az erkölcsre vallás nélkül is véli magát nevelhetni. Az ő felfogása és tudása szerint az erkölcsi érzés követésének szükségességét Isten nélkül is meg lehet értetni. Mért fáradjunk hát Istennel?

Ezek a kérdések és felmerülő gondolatok teszik reánk nézve nélkülözhetetlenné, hogy a vallásoktatás mélyen szántson és miként a bibliában mindenütt az Egyisten az alapp princípium, a mi vallásoktatásunk is a mélységből napszínre hozza az istenfogalmat és éppen olyan tényezőjévé tegye az ifjúság világszemléletének, amilyen tényezője az öntudat és a lélek-

nek egyéb alaptudatai. Kell, hogy a tanuló világ-szemléletében úgy szerepeljen a vallás, amint szerepel benne más fogalom — pl. hazafiság, becsület — melyet szintén nem tud magyarázni, de amelyet átérez. Kell, hogy — mint a bibliában — az istenes megérezés ne a teológiai dogma tekintélyével szerezzon magának utat a szívekbe, hanem, hogy az Isten a léleknek megérezett funkcionáriusa legyen, akivel számolni kell, akinek parancsait belső kellemetlenségek, belső nyugtalanítások nélkül ne lehessen áthágni. Hogy az erkölcsi vágyódások, a tökéletesedési kívánások mindig úgy érezzék az istenhit vezető és erősítő támogatását, amint érzik az eszményi emelkedettség hatását. Az Istenről ne a vallás hittana útján szerezzünk tudomást, hanem lelkünk megnyilatkozásai útján. A vallásoktatás csak formálja az istenfogalmat, amint pl. az etika formálja az erkölcsi fogalmakat, a történet a történeti fogalmakat és amint a biblia is csak formálja az istenfogalmat. Talán egy példával jobban megvilágíthatjuk, amit elmondandók vagyunk. Hogy mi a becsületes és tisztességes életben boldogító érzésekkel gyarapodunk, ez mindenki előtt első elmondásra érthetővé válik és erkölcsi érzésünkre való hivatkozással arról mindig meg is lehet bennünket győzni. Hogy erkölcsi akaratok működnek bennünk, azt első pillanatra átlátjuk. A vallásoktatásnak is az lenne hát a feladata, hogy az ifjúságban azt az isteni érzést oly világos tudattá emelje, amilyen világosan él benne pl. az erkölcsi tudata és az oktatás alatt úgy világosodjék meg az a fogalom, amint az erkölcsi élet szemléltetésénél az erkölcsi

fogalmak. Az ifjúságnak a vallástan órája alatt meg kell tanulnia, hogy amint az erkölcsi igazságoknak nem a logika, hanem egyedül az erkölcsi érzés adja meg a szankciót, úgy a vallási igazságoknak is egyedül az egyetemes vallási érzés a szankcziója. S hogy, amint az erkölcsiség értékét az egyetemes erkölcsiséggel, így a vallás igazságait az egyetemes vallásossággal lehet ellenőrizni. A vallásban ép úgy szólhatunk igazságokról, mint az erkölcsben.

Ennek a feladatnak megoldása a vallásoktatás legnehezebb része és mégis elsőrangú követelménye. Amíg el nem jutottunk addig, hogy az ifjúságban elevenen működjék az Isten megérzése, amíg az Istennel való bensőséget életszükségletté nem tesszük, addig sohasem fogjuk megértethetni vele, hogy Isten egységének felismerésében van az élet forrása, és mindaddig úgy fogja érezni, hogy vallásosság nélkül is lehet teljes ember. Már pedig a zsidó vallás azon a gondolaton alapszik, hogy az emberek azért gyengék és gyarlók, tehát azért tökéletlenek is, mert Isten megértéséig nem tudnak felemelkedni. S az a sok panasz, melyet a műveltebb és szélesebb látókörű közönség a vallásoktatás ellen feleml, mindig az, hogy a vallásoktatással a gyermek vallásos lelkét nem tudjuk alakítani. Akik a vallásoktatás felesleges voltát hirdetik, azért ellenségei a vallásoktatásnak, mert nem találják benne azt, amit a vallásoktatástól elvárnának: *világszemléletet, a lélek bensőségével megérezett igazságokat*. Nem találják a vallástanban a támaszt, melyet az élet harmóniája az egyetemességgel az istenfogalomtól nyer. Nem érzik az erkölcs függő-

ségét Istentől, csak annyit látnak és hallanak, hogy Isten erkölcsiséget követel. De mivel úgy érzik, hogy azt az erkölcsi érzés is megteszi, sőt hatásosabban megteszi, mert az erkölcsi érzés megsértése mindig belső nyugtalanító zavarokat kelt föl, Isten parancsainak megszegése pedig belső békességünk egyensúlyát nem okvetlenül zavarja: azt mondják, hogy az erkölcsi érzés nemcsak egyetemesebb érzés, mint a vallásosság, hanem pedagógiailag is értékesebb. Fel-támasztását tehát könnyebb és célszerűbb eljárásnak tartják és szükségesnek is csak azt, hogy az ifjúságot egyetemes erkölcsre neveljük.

Már pedig az igazság az, hogy az erkölcs sem nem egyetemesebb, mint a vallásosság, sem nem értékesebb, mert az erkölcs nem tökéletesíti az ember minden életkörét, ellenben a vallás igen. Az igazság az, hogy az ember *mindenoldalú* tökéletességének az alapja Isten megérezése és nem az erkölcs. Mert az öntökéletesítés, az önmegszentelés nem folyománya erkölcsi érzésünknek. Saját lelki életünknek elhanyagolása, de még életünk kioltása is, erkölcsi vét-séget nem képez. Vallási vétséget azonban igen. Azaz nem az erkölcsi érzésünk szenved sérelmet, ha va-laki a saját életét elhanyagolja, csak a vallási érzé-sünk. Az erkölcsi érzés a társadalmi öntudat jogán alapszik és csak társadalmi tevékenységünket őrzi ellen. Az erkölcsi élet megnyugvást és biztosságot ad nekünk azáltal, hogy lelkünket emeli azzal a kapcsolattal, mely az emberi közösséghez fűz. Érezzük boldogságunkat, ha egész ténykedésünkkel beleilleszkedhetünk a köztevékenységbe. Ennek az érzetnek tudata szük-

ségessé teszi számunkra, hogy becsületes és tisztességes emberek legyünk, kellemessé teszi számunkra azt a munkásságot, melyet a társadalom, a nemzet, sőt az egyetemes emberiség érdekében kifejtünk. Tagadhatatlan tehát, hogy az erkölcsi megnyírvánulás életszükségletet elégít ki és az erkölcsi nevelés fontos és nélkülözhetetlen támasza az ember megszilárdulásának, boldogságának és zavartalanságának. *De az erkölcs mindig csak olyan életmód, melyet a társadalmi harmónia szükségérzete irányít.* Azonban a társadalmi harmóniának szükségérzetén kívül az egyéni tudat, az egyéni harmónia is jogot követel a maga számára. Az életérzet is működik bennünk és ha társas életünk kielégítettségének az erkölcs az ellenőrzője és előmozdítója, az egyéni élet kielégítettségének ellenőrzője és előmozdítója a transcendens. Az öntudat kielégítettsége csak akkor áll be, ha magát harmóniában találja a Tökéletességgel, mely nélkül az élet ösztöne ép úgy nem működne, amint nem működne a társadalmi élet ösztöne erkölcs nélkül. A transcendensben való megszentelődés személyes átélése adja meg az egyéni lélek strukturájának azt a tökéletességi érzetet, amelyet a társadalmi lélek strukturája az erkölcstől nyert.

Az, ami az embert az élethez fűzi, ami az élet csapásai és szenvedései között egyéniségét további életkifejtésre sarkalja, mindig a vallási és sohasem az erkölcsi érzés. Ha az ember tisztán erkölcsi érzéstől nyerne impulzusait, attól az erkölcsi érzéstől, melyet mi ismerünk: az önmegsemmisülés, az öngyilkosság, az étellel való leszámolás fájdalmat, lelki

diszharmóniát nem okozna. Hogy a haláltól félünk, hogy az életet szeretjük, hogy már maga a tökéletesedési vágyunk is örömet vált ki belőlünk, azt vallásosságunknak, a transcendentissal való kapcsolatunknak köszönhetjük és nem erkölcsösségünknek.

Az erkölcsi érzés csak a társadalomban való öntökéletesedés reflexiójaként ébred fel lelkünkben, míg az Isten érzése az, mely még az öntudatot is megelőzi, mondja Boutroux. Mindennek, ami bennünk él és megnyilatkozik, Isten a forrása. Kevéssé felel hát meg a tényeknek, ha azt mondjuk, hogy az emberi ész sehol sem találja meg az Istent. Mert megtalálja. Az ész eltávolodott a külső és anyagi istenségnek a gondolatától, de egyre jobban ragaszkodik olyan fogalmakhoz, amelyek összevont, meghatározott, elmélyített formájukban minden bizonyossággal megfelelnek annak, amit a zsidó vallásos tudat mint Istent imád. De nem felel meg a tényeknek még az sem, hogy az erkölcs kifejlődése független Istentől. Igaz, az erkölcs a maga területén lehet olyan egyetemes, mint a vallás, követelményeiben és igyekezetében ez is megközelítheti az egyetemes, az abszolút jót, de mivel csak a társadalmi eszmére, a társadalmi gondolatra, a társadalmi akaratra alapítja a parancsait: ott, ahol az egyéni érdek a társadalom érdekével összeütközésbe kerül, gyengébb támaszpontot bír az erkölcsi eszmében, mint az isteneszmében. Amikor azt akarjuk, hogy jóval és ne rosszal tegyünk jót; amikor azt akarjuk, hogy egyesek szabadsága, jóléte, erénye ne legyen mások nyomorúsága, rabszolgasága és megromlása: akkor Isten megérezése az érté-

kesebb tényező és nem az erkölcsi eszme. Csak Isten által van mindennek, ami önmagában pozitív és élő, eszményi formája és értéke, joga a léthez és a fejlődéshez. Csak Isten megérzésében tudunk annyira tökéletesedni, hogy minden dologtól elvárhatjuk azt a legnagyobb fokú tökéletességet, melyet csak elbírnánk és hogy ugyanakkor egyet alkosson az egésszel, sőt hogy ugyanakkor az életét erre a közösségre alapítsa.

De tovább is mehetünk. Istent nemcsak megérez-tethetjük, hanem pozitív, létező tartalmat is adhatunk a lényének. Az élet vagy a világakarat analógiájára elképzelhetünk olyan lényt, amely a világ megteremtése előtt létezett, amelyben mindaz, ami pozitív, mindaz, ami az egzisztenciáknak és tökéletességnek lehetséges formája, egyesülne és fennmaradna. Lényt, mely egységes és sokszerű; olyan, mint valamely tudat, mint az ember folytonos és mozgékony végtelensége. Ha ez az eszme meg is haladja a tapasztalatot, ha mechanikai kényszerűséggel nem is hajtja uralma alá szellemünket, tény, hogy úgy él és úgy működik a lelkünkben és ebben a formában tökéletesedésünk, megszentelésünk forrása. Mert a szentségnek az a fogalma, mely Istenhez tapad, nemcsak tilalmakat és rendelkezéseket állít fel az akaratunknak, hanem működésre is sarkal és világszemléletet is teremt. Működésbe hozza hivatásérzékünket, hogy a jámborság, az áhítat, a lelkiismeretesség állapotával az isteneszmét tisztán megtartsuk és megnyitja előttünk az emberi tökéletesedés panorámáját.

A zsidó vallás istenfogalmának éppen ez adja meg a szankcióját, hogy ezt a két hatást váltotta ki ma-

gából. Működésbe hozta az isteneszme fennmaradására irányuló igyekezetet és megmutatta az emberiségnek a messiási jövőt. Ez a két eszme adja a zsidó isteneszmeének a reálitást, ez érteti meg velünk, hogy Isten csak azon a módon fogható fel, ahogy vallásunk tanítja. Ennek az istenfogalomnak az igazságát a vallásoktatás szem előtt tartja és teológiai, filozófiai magyarázatok lehető távoltartásával, egyedül a zsidó élet teremtette gondolatok, akarások és törvények nevelésével megalapozzuk ifjúságunk szivét és szellemét olyan életre, amelyben megérti, hogy *Isten egységének ismerete egyedüli és biztos tényezője úgy az egyéni, mint az egyetemes emberi tökéletességnek.*

II.

A vallásoktatás anyagát úgy állítjuk össze, hogy az ifjúság mindig *magának való értékeket találjon* abban, amit tanul. Érezze, hogy érdemes érdeklődni Isten egységének a gondolata iránt; teljék meg lelke azokkal az érzetekkel, amelyekben a kiválasztottság eszméje alakot öltött és érzését is úgy formálja a tananyag, hogy hinni tudjon olyan korban, amidőn Isten ismerete az egész emberiséget szeretetben és békében egyesíti. Keresztül vezetjük ifjúságunkat Izraél történetén, irodalmán, érzelmi és értelmi működési terein, hogy mindig álljon azoknak a megszentésült életnyilvánulásoknak a hatása alatt, melyeknek Isten egységének a felismerése adott életet. Megszólaltatjuk Izraél imádságos könyveit, hogy az áhítat ihletével megtermékenyítsük a lélek fogékonysá-

gát az Isten belső szemléletére. Felkeressük Izraélt majd ott, ahol a primitív lelkek kezdetleges bálványképzetei a tiszta istenlátást elhomályosítják, majd ott, ahol a tudományos és racionális gondolkodás megismerése új világszemléletet nyitott meg: hogy az ellentétek szemléltetésén a zsidó vallás szelleme tisztább tudatra ébredjen. Elkísérjük Izraélt azon az úton, ahol munkássága új intézményeket, új formákat teremt az istengondolaton alapuló törvények megóvására. Figyelemmel leszünk azokra az életküzdelmekre, melyeket Izraélnek saját léte fennmaradásáért kellett vívnia, azokra a szenvedésekre, melyeket el kellett tűrnie: hogy meglássuk, mint emelte az Egyisten gondolata Izraélt a fájdalmak fölé, mint tompította a feléje irányuló kardok élet és mint csiszolta képességüket, erejüket és készségüket olyan erkölcsi életre, melyben ellenségeiknek mintaképül szolgálhattak volna. De nem hunyunk szemet a károk fölött sem, melyet az igazságtalan és rosszakaratú megítélések okoztak: hogy irányítsuk az akaratot arra az igazságos tevékenységre, melyet Isten megérzése inspirál. Nem hallgatjuk el azokat a szellemi eltévelyedéseket sem, melyeket az istengondolat félreértése magában a zsidóságban előidézett, sem azokat az istengondolat körül keletkezett félreértéseket, melyek az istengondolat névleges fenntartásával új vallásokat alapítottak. Felhasználunk mindent, ami az egyisteni világszemléletet öregbíti: hogy egyrészt a zsidósághoz tartozásban megtaláltassuk ifjainkkal életük tartalmát, másrészt hogy neveljük őket azokra a feladatokra, melyeknek teljesítésére a zsidóság hivatott.

Tananyagul szolgál majd a biblia és a szóbeli irodalom. Mind a két diszciplína alkotó részei: a liturgia, a kiváló szellemek tanításai és a történet. A biblia magába foglalja a bibliai kor liturgiáját, a bibliai kor kiválóbb szellemeinek tanításait és a bibliai kor Izraéljének történetét. A szóbeli tan ugyanazokat a tárgyakat állítja elénk, csak hogy későbbi időkből. A bibliát Isten megérzése, a szóbeli tant a zsidóság megérzése inspirálta. A szóbeli tan és annak milieuje, a biblia utáni kor tehát akkor kerül sorra, midőn a tanuló történeti érzéke ennek a kornak lelki rugói iránt már fogékonysággal bír. Vagyis akkor, amidőn a zsidóság történeti szerepe iránti érzéke már a latin, görög és középkori élet ismeretén is kifejlődőben van. Amikor már a tanuló is felfoghatja, hogy a biblia a zsidóságot teremtette meg, de hogy a szóbeli tan az, amely a biblia által életrekelt zsidóságot óvni akarta és megtartani. A szentírásnak és a szóbeli irodalomnak kettő lesz a feladata. A biblia feladata: azoknak a *készségeknek a megadása*, melyek az *Egyisten* megérzésére nevelnek és ami ennek a folyamánya: 1. hogy a zsidóságunk tudatosává váljék bennünk, lássuk meg a zsidó istenismeret igazságát, lépünk vele értelmi és érzelmi szövetségbe és sarkaljon arra, hogy egyéni, felekezeti és társadalmi munkáságunkban az Egyisten lényének világos megértését és törvényeinek követését feladatunknak tekintsük; 2. hogy lelki konstrukciónkban megelevenedjék Isten erkölcsi uralmának a képe, mely optimizmusunkat neveli és az embereket, valamint a jelenségeket úgy láttatja velünk, hogy az élet legviszontagságosabb

problémái között is eszményi hitünk a munkaképességét megtartsa, mindig szemünk elé tartja a harmónikus egységbe olvadt emberiség jövőjét, amelynek előkészítésére erőt érezzen magában. A szóbeli tanfeladata pedig, hogy *fejlessze azt a tehetségünket, amellyel a zsidóságot koroktól és viszonyoktól függetlenül a biblia által kijelölt úton megtarthatnók.*

A biblia és a bibliai élet tanítása tisztán a vallásos-ságot szolgálja és ezt a munkát már a szentírással akarjuk elvégeztetni. S jóllehet, ez az egész zsidó vallás, még sem elégedhetünk meg magával a szentírással és nem szabad azt sem tennünk, hogy a tóra, a próféták és a szentíratok intenzívebb művelésével feleslegessé tegyük mindazoknak az eszméknek, gondolatoknak és törvényeknek tanítását, melyeket a későbbi korok vetettek felszínre, jóllehet ezek a későbbi tanítások a bibliában gyökeredznek. Tény, hogy nincs olyan vallási gondolata a későbbi zsidóságnak, melyet magának a szentírásnak behatóbb tanulmányozása napfényre nem hozna. Igaz, sem új vallási gondolataink, sem új vallási céljaink nem támadtak az idők folyamán. Az írott tan ugyanazokat az igazságokat vallja és ugyanazokat a célokat tűzi ki, mint a szóbeli tan. A két diszciplinának a külön tanítása mégis nélkülözhetetlen. Nélkülözhetetlen pedig azért, mert a szóbeli irodalom megnyugtat bennünket a zsidó vallás életképessége iránt. Értelmileg és érzelmileg helyeseljük mindazt, amire szentírásunk tanít, a gyermek értelméhez közelebb hozhatjuk az erkölcsi egyisten-séget és ennek korolláriumait, de hogy életképes-e a zsidóság, ha a történeti feltételek megváltoznak, tudja-e

a zsidóság a maga igazságait más világszemlélettel szemben is érvényesíteni, képes-e a maga lábain állva, a nemzeti támaszpontoktól megfosztva, esetleg ellenséges indulatok áramlatai között is célja felé haladni: azt egyedül a szóbeli hagyomány korán és irodalmán szemléltethetjük.

A biblia tanításával neveltük az ifjúságot a zsidó vallás eszméinek megértésére, mélyítettük benne azokat az érzelmeket, melyeket a zsidó vallás felkelt, irányítottunk arra az útra, melyet a zsidó vallás kijelölt és megmutattuk, hogy ezek az eszmék, érzelmekek és törvények tömörítették a zsidó közösséget néppé, azoknak az ereje fogja őket a tökéletesség felé vezetni. A bibliai kor befejezésével teljesen tisztázódik a zsidó nép helyzete. Tudja, mi a lénye, mi a feladata és mi a célja. Rajtunk van most, hogy effektuáljuk mindazokat a készségeket, melyekre a biblia figyelmünket irányította. A hagyomány tanításával tehát azt akarjuk elérni, hogy meglássuk a zsidóság fenntartására irányuló munka szükségességét és meglássuk, mennyit tettünk mi meg abból az útból, melyet a biblia elénk állított? Hogy amióta a szentírás eszméinek megértése a zsidó nép egész egyetemét a vallás klasszikus népévé szervezte, mit tett meg a zsidóság abból, amire vallása kötelezte és mi az, ami még teljesítendő? A tanuló abban az életben, mely a hagyomány irodalmának keletkezése alatt lefolyt, azokban az eszmékben, melyeket az akkori idők vallásos gondolkodói hangoztattak, azokban az intézményekben, melyeket az akkori zsidóság létesített, nemcsak megihletődik azokon a módozato-

kon, mellyel a vallásos lelkiismeretesség a zsidó vallási életet megóvta, hanem látni is fogja a megtett és a megteendő utat. És tisztán fog disztinválhatni az írott és a szóbeli tan között. Meg fogja ítélni, mért új a szóbeli tan és mért mégis azonos a szentírással és nem fog ellentétet találni a tórának abban a mondatában, hogy a vallás a bibliával már befejeződött, hogy ahhoz sem hozzátenni, sem belőle elvenni nem lehet. Érteni fogja a bibliát és úgy fogja értékelni, hogy belőle merít vallásosságot, általa erősödik vallásos lelke. A szóbeli hagyományt pedig úgy, hogy rajta érezze meg a zsidó felekezet történeti erejét és hivatását.

A tóra vallástani anyagánál elsősorban figyelembe jönnek azok a részek, melyek az ember egyetemes vallásosságát érdeklik. Midőn itt Isten erkölcsi egységének megérzésére neveljük az ifjúságot, azokat a lelki tulajdonságokat vesszük megművelés alá, melyek ezt a megérzést lehetővé teszik. A tóra történeteivel a gyermek akaratenergiáját a tóra észjárásával és gondolatmenetével irányítjuk. Nevelésünk itt a gyermek egyéniségét úgy alakítja, hogy *tudjon hinni a maga erkölcsi tehetségeiben*. Hogy minden jól van megteremtve, hogy Isten alkotásai tökéletesek, hogy minden lény magában hordja tökéletessége feltételeit; hogy Isten az embert a saját képmására teremtette és az embert is emeli tökéletességre az isteni kapcsolat; hogy az isteni szellem az ember lényének egyik alkotó része, amellyel mindig megéri, hogy élete és tökéletessége Isten lényével összeforrt. Az ember lehet tökéletes, ha követi isteni lelkének su-

gallatát. Ennek az isteni szellemnek a figyelembevételével igyekezzünk a tudásunkat értékesíteni, mert ha Istennek akaratát elhanyagoljuk, akkor tudásunk munkája csak verejtéket izzaszt és csak kórót és bogáncsot termel. Az emberi tökéletesség csak az isteni szellem meghallgatásán keresztül, csak a lélek folytonos kielégítésén át érhető el, és csak ha arra hallgatunk, akkor győzhetjük le rossz indulatainkat, az ajtók előtt heverő bünt. A tóra első elbeszéléseiből tanulja meg a gyermek, hogy sivár és elhagyott lesz életünk akkor is, ha jóságunkban csak magunknak élünk és a bennünk élő isteni szellem intését embertársaink irányában nem értékesítjük. S mialatt így a lélekben az isteni közelség és közöség érzetét ébresztgetjük és a tanulót hozzászoktatjuk, hogy saját életmódjában Istent mint az erkölcsi tökéletességet megérezze, megtétetjük vele azt a belső átváltozást, melyen őseink átmentek: fokozzuk hitét az isteni gondviselés erkölcsi mindenhatóságában, megköttetjük vele — úgyszólván — az Istennel való szövetséget. Tisztán éreztetjük vele az Egyisten fogalmát és tudatára hozzuk, mit jelent az a szó Izraél, mit jelent az, hogy Isten mellett küzdeni és mit jelent az, hogy Isten küzd értünk. Ugyancsak a tóra történetei nyomán bizalommal és optimizmussal töltjük meg lelkét. Elevenen tartjuk benne Egyiptomban élt őseink tántoríthatatlan hitét. A készséget, hogy Isten akaratának végrehajtására alapítsa az életét. Azt a látást, hogy az akarat erősségét Isten még megtámasztja azzal, hogy segítő tanítókat ad nekünk, akik útbaigazításukkal és lelki erejük

nagyságával vágyainkat teljesítik és az ígéret földjéig elvezetnek.

Míg a tóra történeti részei azzal nevelnek és azzal alakítanak világszemléletet, hogy Istent megérezzük bennünk mint egyéniségi öntudatunk támaszpontját: lényünk sajátosságát isteni képmásunk határozza meg, egyéniségünk zsidó jellegére is arról a megihlettségről ismerünk reá, mely lelkünket Izraél Istenének a hallatára megszállja és arról az áteszményültségről, melyet Isten törvényeinek a követése mélyít -- addig a prófétai könyvek történeti részeivel azt a belátást neveljük, hogy Isten megértésével nemcsak azok az egyéni képességek fejlődnek ki, amelyek az ember egyéniségét egyéni vonatkozásaiban tökéletesítik, hanem hogy egyedül Isten megértése az, mely bennünket a közösségi, tehát a népi és nemzeti lét tökéletesítésére is képesít. A prófétai könyvek történeteivel arra neveljük ifjúságunkat, hogy népi és nemzeti közösségek mindig akkor tökéletesednek, amikor egyes egyéniségei tudatában vannak annak, hogy Isten mit kíván és mit követel az egyes embertől. Hogy az egyes emberben olyan erők is rejlenek, amelyekkel az egész közösség megnemesbedését előkészítheti, ha hű marad ahhoz az életmódhoz, melyet Isten egységének megértése inspirál. Tekintet nélkül tehát embertársaink felfogására és életmódjára, nekünk abban, a mire Isten tanít, ki kell tartanunk, mert a népek és nemzetek összességének erejét mindig az egész összesség egyes láncszemei adják meg. Az egyes próféták, kiválóbb bírúk és királyok alakító munkássága a gyermek egyéniségét abban a gondolkodásban

erősítik meg, hogy Isten helyes ismeretével annyira emelkedhetnek, hogy az ő társadalmuknak tökéletességét előmozdíthatják. Hogy — és erre a próféták történetei elég támaszpontot nyújtanak — a közjónak előmozdítására az erőt az előkelő születés, a hatalom, sőt még a tudás is csak akkor kölcsönzi az embernek, ha ott él bennük az az őszinte és tántoríthatatlan igyekezet, amely Isten egységének megérzésével mindig harmóniában marad.

A szentírási könyvek harmadik csoportjából a szentiratok történeti részeinek jut majd a feladat annak a belátásnak a nevelésére, hogy bármennyire nehéz, fáradságos és küzdelmes is az egyszerű emberre nézve Isten egységének megérzésével harmóniában maradni, azért mégsem lehetetlen. Az egyszerű ember is tud jó lenni. Az egyszerű ember is képes arra, hogy mindig kitartson az istenfélelem, a szeretet és az igazság mellett. Hogy az egyszerű ember bölcsessége is mindig megtalálhatja a módokat arra, hogy Istennel és akaratával megegyezően haladhasson. Hozzászoktatjuk a tanulót ahhoz a gondolkodáshoz, hogy csak akarni kell és az akarat energiáját fokozni kell tudni. Hogy az egyes embert kigunyolhatják, sőt bánthatják és üldözhetik is, az ő erős kitartása Isten mellett megtámadhatatlanná teszi és feléje vezeti bántalmazói és üldözői elismerését. Hogy Isten megérzésének és a vele való együttes haladásnak gyönyörűsége minden fájdalom fölé emel és minden lekicsinylés ellen vértéz; hogy az erkölcsi megnyugvás érzetéhez fogható boldogság nincsen. S végig járva a szentiratok elbeszélő szakaszain, megláttatjuk, hogy az Isten

megérzésének képessége nem egyes kiváltságosaknak osztályrésze, hanem hogy az egész közösség minden egyes tagja egyszerre is lehet áthatva Isten akaratának szellemétől; hogy nemcsak erő és anyagban van szervezkedési képesség, hanem szervezkedni tud az Isten megérzésétől vezetett erkölcs is. A zsidó nép, amióta Babilóniába került, jóformán híjjával volt minden nemzeti önállóságnak és mégis tudott vallási közösségeket alkotni. Nemzeti függetlenség nélkül, anyagi erők és anyagi támaszok nélkül tudott az isteni törvényekre alapított társadalmat alkotni. Tiszta azért, mert a nép egyszerű emberei *tudtak akarni*. S folytatva a történetet, a későbbi idők intézményeinek és kiválóbb embereinek bemutatásán annak a meglátására neveljük ifjúságunkat, hogy a zsidóságon beigazolást nyer az ember erkölcsi képességéről szóló tan. De neveljük annak a meglátására is, hogy még a jelenlegi hitközségi élet is eszményi gondolatokat valósít meg és még mai felekezeti életünkben is eszményi tervekért dolgoznak a zsidó lelkek és a zsidó intézmények.

Párhuzamosan az itt tárgyalt történeti fejezetekkel másképpen is igyekszünk az ifjúság zsidó vallási életnyilvánulásait irányítani. Arra igyekszünk, hogy a zsidó vallási életmódra is neveljünk és itt is azoknak ismertetésével, gyakoroltatásával támaszt adjunk azoknak az akaratképességeknek, melyeknek fejlesztésére a zsidó vallás törekszik. Elővesszük tehát azokat a tórai verseket, amelyek *expressis verbis* arra tanítanak, amire a történeti példák a sorok mögött oktatnak és vigyázunk arra, hogy ugyanabban az időben

áhitatos melegségek azokat a lelki érzéseket olvasszák fel, melyeket mi állandósítani akarunk. Ott tehát, ahol a tóra történetei arra igyekeznek, hogy az Istentől való függésünk kiemelésével elsősorban az egyéniség nevelését tartásuk szem előtt, ott mi is — héber szövegben — azokat a tórai kijelentéseket és törvény részleteket vesszük tárgyalás alá, melyek az Istentől való függésünk kiemelésével az egyéni tulajdonságokat fejlesztik. És az imádságból is azokat tárgyaljuk, amelyek egyrészt Isten egységére és a tőle való függésünkre emlékeztetnek, másrészt melyek az Isten iránti bizalmunk felkeltésével egyéni életünk erkölcsi vágyait Isten oltalma alá helyezik. Ahol pedig a tórai történetek elbeszélései Izraélt már mint népet mutatják be és arra alkalmasak, hogy a gyermek vallási és társadalmi erkölcsait szabályozzák, ott az a tórai héber szöveg lesz a tanítás anyaga, amelyik az erkölcsi látókört tágítja és a közösségi vallási életre képesít. Hasonlóképpen az imádságokból is olyan részleteket veszünk elő, melyek a gyermek erkölcsi látókörét tágítják és zsidó egyéniségét formálják.

Mikor a prófétai könyvek elbeszéléseivel a zsidó nép nemzeti életére áttérünk, akkor a tórából azokat a törvényeket tanítjuk héber nyelven, amelyek arra figyelmeztetnek, milyen legyen az a nemzeti élet, melyet Isten akarata vezet és az imádságból azokat a részleteket, amelyek azt az érzésünket tartják ébren, hogy a népek történeti életében is Isten akarata az uralkodó, hogy itt is vannak gyenge és gyarló emberek és akármilyen magasan álljunk, tudatában kell lennünk vétkekességünknek és semmiségünknek,

valamint annak, hogy csakis Isten megérzésében emelkedhetünk és boldogulhatunk. A babiloni számkivetettség utáni bibliai történetnek bibliai szubsztrátumául a zsoltárok a legalkalmasabbak. Héber szövegű olvasmányul a liturgiai zsoltárok volnának ajánlatosak. Amidőn a vallásosság erkölcsi ereje szemléltetésével az erkölcsi hit legyőzhetetlenségét állítjuk a tanuló elé, csak a zsoltárokat ajánlhatjuk. Ezt megokolni és arra szavakat vesztegetni, erősen hisszük, teljesen fölösleges.

Ezek után átmehetünk arra, hogy a tanulónak már mostanig is kialakult világszemlélete arra irányíttassék, hogy az eddig az érzés szerveivel gyakorlati úton nevelt zsidó vallásosságot alapgondolataiban is meglassa és azonkívül megértessük ifjúságunkkal, hogy voltaképpen mi az, ami Izraél Istenét az emberi tökéletesség forrásává teszi. Megakarjuk értetni a tanulóval azt is, mért vannak hamis istenismeretek és miért van az, hogy gyakran a vallási szertartásokhoz ragaszkodókat sem vezeti Isten megértése minden cselekedetükben? A próféták tanításai és fáradozásai, a korok és korviszonyok bemutatása, melyek a próféta-ságot megérlelték és a prófétákat fokozott tevékenységre sarkalták, azonkívül, hogy tökéletesítik az istenismeretet, azt is mutatják, hogy a népek anyagi világszemlélete volt az, ami az istenismeretet meghamisította, hogy az erkölcsi látás hiánya volt az oka, hogy a népek a világrendben megnyilatkozó istenséget nem tudták elképzelni. A próféták tanításain győződnek meg, hogy a szentírásra és a szentírás tanulmányozására még ma is

szükség van, hogy még jelenleg is fennállanak azok a nehézségek, melyeket az emberiség tökéletesedése érdekében el kell háritani Isten igazi megismerésének útjából. Hogy a zsidó vallás tanításai, a prófétai szózatok oktatásai az egyedüli irodalmi termékek, melyek a lelket Isten megismerésére tanítják. És végül: hogy ma is a zsidóság az egyedüli nép, melynek minden intézményében és megnyilatkozásában az isteni megszentelés alakot és életet nyer és hogy a zsidóság jelenleg — csak úgy mint régen — az egyisteni világszemlélet kiépítésében elől jár.

A mondottak meglátására hatással és eredménnyel olvashatjuk Amósz, Hósea, Micha, Ézsajás és Jeremiás egyes válogatott fejezeteit. Héber nyelven csakis azokat a verseket vesszük, melyek a legpregnansabbul juttatják kifejezésre az illető próféta vallási felfogását. Ezekhez a prófétákhoz csatlakoznék Ezékiél és a babiloni Ézsajás és átmenetül szolgálnának a szentiratok irodalmához. A két utóbbi próféta ugyanis a zsidóság történeti hivatásába vetett hitnek jogosultságát igazolja és így nemcsak formailag, de tartalmilag is a pedagógiai nevelő iránya azonos a templom elpusztulása előtti időkben élt prófétai irányval. De másrészt ezek a próféták már nemcsak azt igazolják, hogy egyedül a zsidó vallásos felfogásnak van történeti hivatása, hanem azt is, hogy egyedül a zsidó vallásos felfogás keltheti életre és teheti eleven érzetté az emberiség megújulásába vetett reményt is. Ezek a próféták már lelki rokonságban élnek azokkal a szentiratokbeli írókkal, akik nemcsak elméletileg, de a maguk személyében is a vallásos

érzés tökéletesítő, mert harmóniát teremtő mindenhatóságát igazolják. Amidőn tehát az a kérdés áll majdan előtérben: átalakítható-e az ember olyan tökéletes lényre, amelyen beigazolódnak az egyisteni gondolat, tökéletesítő hatása; amikor kétség fog el az iránt, vajjon az emberi akarat egyáltalán képes-e olyan energia kifejtésére, amelynek eredménye egy értékes, tökéletes élet: akkor olvassuk Ezékiélt és Ézsajást, mint akik intuitive meglátták az istenismeret boldogító és tökéletesítő jövőjét és elolvassuk a zsoltárokat, valamint a Példabeszédek, Jób és Kóhelet válogatott fejezeteit és a Babilóniából hazatértek korának imaszerű megnyilatkozásait annak igazolására, hogy az Isten egységét meglátó világszemlélet tényleg képes arra, hogy olyanná alakítsa át az emberi egyéniséget és az emberi társadalmat és minden ember csakugyan Isten képmására teremtett lény, aki mint az istenség részese a világot tökéletessé tudja tenni.

A szentírás tanításai és történetei érzelmeinket, gondolatainkat és cselekedeteinket úgy irányítják, hogy Istenben tökéletességünk forrását megtalálhassuk. Újabb vallási nevelésre már szükség nincsen, mert a szentírásban feleletet és megoldást találunk minden kérdésre, mely a vallásos kedélyt foglalkoztatja. Megértjük azt is, hogy a vallás alaptanításai már befejezéshez jutottak s itt újabb, vagy a szentírás eszméit kiegészítő tanításokról többé szó nem lehet. Most már csak az a kérdés, mivel fogjuk megteremteni ezt a gyakorlatot, mely egyéniségünket képessé is teszi arra, hogy mindig megmaradhassunk

abban a keretben, melyet a biblia számunkra kijelölt. Itt már nincs többé szó új vallásról, új világszemléletről, csak arról: hogyan óvhatjuk meg vallásunkat, bibliai világszemléletünket? A biblia utáni kor irodalma és története arra tanít, hogy a lelkiismeretes zsidó mindig keresi és meg is találja a módozatot arra, hogy vallási életében és világszemléletében meg ne tántorodjék. A zsidó hagyomány egész rendszere azon épült fel, hogy óvta a régi tanokat, életet lehelt beléjük és a viszonyokat úgy irányította, hogy az új helyzetben is megérezzék a zsidó vallás tökéletesítő erejét. A hagyomány tehát azt mutatja, milyen pedagógiai elvekkel nevelték a maga vallását már ismerő zsidóságot, hogy tanai mindig megmaradjanak. A szóbeli tan tisztán lélektani megnyilatkozása a zsidó vallásosságnak, mert törvényei és intézményei védőbástyái a zsidóságnak. Nem új törvények, nem új vallásos tanítások, csak a zsidó lelkiismeretesség egyik erős jelensége. De mégis kötelezők, mert óvják a régi szellemet és mert minket megtartanak a régi szellemnek.

Három oldalról fenyegeti veszedelem a zsidóságot akkor, amidőn vallása tanításához hű akar maradni. Mind a három veszedelem a szétszóródással veszi kezdetét. Az egyik, hogy a változott viszonyok, az anyagi élet nehézségei a figyelmet elterelik azoktól a magasztos eszméktől, attól a megszentelt életmódtól, melyet a biblia megteremtett. Ezeknek a bajoknak a remédiumai már a Nagyzsinagógára mennek vissza. Abban állnak, hogy tanulni kell. A tanulás, a tóra szellemének ápolása az egyes egyénnek és az

egész közösségnek erőt és kitartást nyújt ahhoz, hogy magát ebben a szellemben nevelhesse, melyet vallásunk a tökéletesedés érdekében elodázhatatlannak tekint. A legutolsó időkig a tanulás készsége, a tudás öröme adott lelket a zsidóságnak, intézményeket az egyes közösségeknek és ugyancsak az hívta életre a lelkiismeretességet azoknak a rigorozításoknak a betartására, melynek a szóbeli törvények a tanui.

A hellénizmus fellépésével egy másfajta veszedelembé sodródik a zsidóság, amely veszedelem ugyancsak a legújabb időkbe is belenyúl. Az ú. n. tudományos világszemlélet veszedelme. A görög világfelfogás és az azt képviselő filozófusok az igazságok megállapításának módszereit fedezték fel és a zsidó az elé a probléma elé állítatják, vajjon a zsidóság tanításai ezzel a módszerrel is igazolhatók-e? Ez a kérdés még igen sokszor lép föl. A bölcséleti írók olvasmányai alkalmat szolgáltatnak arra, hogy megvilágítsák azt a viszonyt, mely a vallások és bölcséleti elméletek között fennáll és tisztázzák azt a helyzetet, melyet a zsidóság a tudománnyal szemben elfoglal. Itt nyílnék alkalom annak a kimutatására, hogy amint erkölcs és tudomány között nincsen ellentét, úgy vallás és tudomány között szintén nincsen ellentét. Itt lehetne a tanuló vallási gondolkodását is erősíteni és reámutatni, hogy azért a vallásban sem állítható minden. A vallásos igazságnak épúgy vannak kritériumai, mint az erkölcsi igazságoknak. A vallás tanítása akkor igaz, ha állításai az egyetemes vallásos érzés állításai. És épen azért van különbség hitelv és a dogma között. A hitelv sohasem

szól arról, amit az érzékek közvetítésével tapasztalt, csak arról, amit az érzés sugalt, míg a dogma logikával kombinál eseményeket arról, amit érzékeinek valamelyike közvetít. A dogma mindig tudomány, mert tudás, tapasztalat és épen azért, tudományos módszerekkel ellenőrizhető és ha itt nem állja meg helyét, nem is igaz. A vallás hitelvei tehát csak akkor igazak, azaz csak akkor cáfolhatatlanok, ha azokat nem tudományos módszerrel, hanem vallásos módszerrel állapította meg. Vallás lehetetlen hitelv nélkül, de lehetséges dogma nélkül. Amint erkölcs sincs hitelv nélkül, de lehetséges dogma nélkül. Sőt amint az erkölcsös dogma az erkölcsöt veszélyezteti, a vallási dogma is veszedelmes a vallásosságának. És amennyiben a különböző bölcséleti felfogások új vallásalapításoknak is kiinduló pontjaivá lettek, itt nyílik alkalom arra, hogy megmutassuk azt az igazi vallási szellemet, mely itt a lelket mindig megtartja a tökéletesedés útján és megértessük, mi az, ami a szellemet a vallási eltévelyedésektől megóvjá.

Végül foglalkoznunk kell azokkal a veszedelmekkel, melyek a zsidóságot a maga egész létében fenyegették azáltal, hogy rendszeres törvényekkel, a jogi formák betartásával harcot indítottak élete és megmaradása ellen. Itt nyílik alkalom arra, hogy az ifjúságot megismertessük a mindenkori zsidóságnak azzal az életével, mely tanulságokat foglal magában a jelenkorban is, a feladatokkal, melyek ma is megoldásra várnak. De itt nyílik alkalom arra is, hogy a vallási türelem nagy erényét a tanuló lelkébe bevigyük.

A zsidó nép nagy szenvedései, szüntelen üldözései nekünk mindenesetre elsősorban arra szolgálnak, hogy azokat az eszményi zsidókat mintaképül állíthassuk ifjúságunk elé és lelküket edzetté és tántoríthatatlanná tegyük az ellenséges indulatok kitörései ellen és arra neveljük, hogy a jó és nemes életmód és a meggyőződés meg vallásos hit kitartásában semmiféle erőszaknak ne engedjen. De a történetnek ebben a részében a régi korok szellemének megértését is bevonjuk a tanítás körébe és éppen itt mutatunk arra, hogy a vallási türelmetlenség mindig jele a vallási mélység hiányának, az Isten meg nem értésének. És hogy a vallási türelmetlenség érzése a zsidóságtól távol áll, éppen az mutatja, hogy Isten megérzése nálunk tényleg erős etikai képességeket váltott ki.

Budapest.

Dr. Frisch Ármin.

MINDEN JÓRA FORDUL.

Hozzák a hirt Salamonhoz

— Száz esztendő nyomja vállát —

«Szörnyű! Szörnyű! Megölték az

Ország jövő királyát!...

Mi lesz velünk? Ránk az átok

Záporeső gyanánt csordul!»

Felel az agg: «Meglássátok!

Minden bajunk jóra fordul!»

Hozzák a hirt Salamonhoz
 — Bujja épp a könyvek könyvét —
 «Nekünk támadtak a latrok,
 Hogy hazánkat romba döntsék!
 Mi lesz velünk? Ó ki óvja
 Népünket a száz bitortul?»
 Felel az agg: «Meglássátok!
 Minden bajunk jóra fordul!»

Hozzák a hirt Salamonhoz
 — Amint a templomba készül —
 «Testvérinknek Északon fenn
 Inség telje jutott részül!
 Földönfutók, hazátlanok,
 Kunyhóikban gonosz orv dül!»
 Felel az agg: «Meglássátok!
 Minden bajunk jóra fordul!»

Hozzák a hirt Salamonhoz
 — Ráncos arcán enyhe béke —
 «Pusztító csatákban elhull
 Férjek, ifjak nemzedéke!
 Minden házban gond és gyász van,
 Nincs szem, mely ne nézne mordul!»
 Felel az agg: «Meglássátok!
 Minden bajunk jóra fordul!»

Hozzák a hirt Salamonhoz
 — Épp ringatja unokáját —
 «Rettenetes! Új ellenség
 Ver falunkba álnok csáklyát!
 Frigyestársunk volt azelőtt,
 Hűtlenül kiállt a sorbul!»
 Felel az agg: «Meglássátok!
 Minden bajunk jóra fordul!»

Hozzák a hirt Salamonhoz
 — Gyújtja Péntek esti mécsét —
 «Nemsokára semmink se lesz!
 Ránk borul a rémsötétség!
 Étel-ital, ruha elfogy...
 Ó ki véd meg a nyomortul?»
 Felel az agg: «Meglássátok!
 Minden bajunk jóra fordul!»

El nem csügged vén Salamon,
 Bármí hír kerül fülébe,
 Lángra lobban, kedvre serken,
 Aki juthat közelébe.
 S mikor a bús éjszakára
 A hajnali friss bibor gyul,
 Karban dicsérik az Istent:
 «Minden bajunk jóra fordul!»

Budapest.

Lenkei Henrik.

AZ ÉN TEMPLOMOM.

— Ünnepi emlékek egy kisvárosból. —

A nyárutó és a koraősz szelid sápadtsága találkozott. Mi jelentette nálunk a nagy-napok közeledtét? Az, hogy mértéket vettek nekünk a téli ruhára. Meg az, hogy sötét hajnali órában nekiindultunk édes-apánkkal; egyikünk lámpást vitt a kezében és mentünk, botorkáltunk szlicheszre. Előbb bekopogott a templomszolga is, hogy el ne aludjunk a bűnbánás

hajnali roratéját. És abból is észre kellett vennünk, hogy búcsúzik a nyár, jön a rasesone: hogy a szomszédban, pont átellenünkben, délelőtt és délután egyszerre csak fölhangzott az uneszane tajkof, az olenü, meg az ünnepek sok más, lemondással teli. bánatos melódiája.

Mi ez? — kérdezheti tőlem a beavatott. Arról tudok, hogy újév előtt, elul hónapban, minden reggel megfújják a sófárt, de arról bizony nincs parancs, hogy az ünnepi zsolozsmákat ünnep előtt elő kellene venni. Valóban így van. De tessék figyelembe venni, hogy velünk szemben Kutner bácsi lakott. Hites mestersége szerint magyarszabó, aki egész esztendőn át szorgalmasan varrta a zsinóros dolmányokat és sujtásos nadrágokat. Nyár vége felé aztán új nótára füleltek a legények a műhelyben. Kutner Gödrére készült. Gödre, Gudisa, Nak, vagy Kercseliget, vagy más derék falu kis alkalmi községe őt vitte el évről-évre műszef-baltfilenek. Ami nagy sor ám. Egy fokkal több a sachrisz-előimádkozónál. Mit egy fokkal!? Még tizzel is több, ha számba veszem, hogy Kutner bácsi a sófárt is vállalta. Hát mondom, délelőtt, délután mi már augusztusban hallottuk (és bevallom: örömmel hallgattam, még igyekeztem meg is tanulni a nigeneket) a gödrei ünnepek muzsikáját.

Ez a nyár búcsúzója. Ilyenkor érett már a szőlő és hozzák már a váraljai asszonyok az őszi barackot. Egy-két hét és gondos ember megveszi a templomi ülőhelyét. A nagymosás már meg is volt és patyolat-fehér a halotti ruha, amit újévkor és engesztelőnapkor magára ölt az édesapám. Hallom, a vajjas-asszonynál

megrendeli az édesanyám a lépesmézet is, ami az újévi kalácsot édesíti meg majd.

A nekikészülés mindig ilyen. Lázás buzgalom: már ebben is tükröződik az áhítat és istenhit bensősége. Hanem ha így, több mint harminc esztendő távolságának színes melankoliájába nézek vissza, meg nem értem, hogy miképen történhetett, hogy *erre* a rasesonéra is éppen úgy készültünk, mint a többire.

A faluról bejöttek a rokonaink, megnagyobbodott az asztalunk, még több gyerek szorult a hátsószobába és el ne felejtjük, ünnep előtt délután a mosóteknő átalakult fürdőkáddá. Hogy aztán szépek, tiszták voltunk, megkaptuk az új ruhákat. Szezon ide, szezon oda, a téli ruhákat. Az őszi ünnepeken, ha akár nyári napsugár is incselkedik az ősszel, így dukál. Mintahogy húsvétra való a nyári holmi. Új ruhában, új kalapban, új cipőben aztán elindultunk a templomba. Ahova ezúttal nem csupán imakönyvet vittünk, de egy fehér asztalkendőben a kitlt, a taleszt, az ünnepi machszorokat. Igaz is, micsoda szenzáció: a héten magyar machszort vettünk. Ilyent se láttunk még eddig.

Hát mondom, mentünk a templomba. A szomszédok, derék, jóra való népek, szinte velünk kérző áhítattal mondták az adjon isten jóestét. Söpörték az utcát és nekem olyan jól esett az a gondolat, hogy ők is a mi ünnepünkre készülnek.

Odaérünk a templomba. Ahogy újév estéjén illő, megrázzák egymás kezét az emberek, minden jót kívánnak egymásnak. De a szemek boldogabban, vagy

inkább büszkébben villannak. Elégedett mosolyra derülnek az arcok, mintha azt mondanák egymásnak: látod, ez a mi templomunk! Látod, készen az új templom! Milyen szép, milyen nagy, egészen városias! Van ebben a büszkélkedésben egy kis háládatlanság is. Mert a büszke, örvendező szívek, ahogy az új temploméért hevülnek, bizony egészen megfélekedeznek a régiről, a fehérre meszelt, alacsonyabb kis hajlékról, ahol az öregek imádkoztak...

Az új templom új helyein elhelyezkedik a közönség. Hatesztendős gyerekésszel mi az, ami engem megfog, ami szememet és gondolkodásomat foglalkoztatja? Legelőbb is, hogy szép ez a sok gyertya, nagyon szép az aranydiszes frigyszekrény. De miért nem új itt minden? Lám, a függő gyertyatartók a régiéek. És a frigláda függőnye rövid, a régi templom méreteihez készült. Középen még hiányzik a nagy csillár, pedig az aztán a csoda, több mint harminc gyertya ég majd benne... Azt mondják, negyven gyertya!

A roshasono-esti ima véget ér. Nem volt se beszéd, se külön imádság: a templomot felavatták. Nincs a községnek papja. De egyébként is, ha ezek a hívő, jámbor lelkek kitárnák hitük tartalmát, azt mondanák: nem az új templom a fontos, hanem az, hogy megemlékezés napja legyen, a világ teremtésének napja...

Másnap csakúgy kora reggel kezdődik az ájtatoskodás, mint máskor. Hanem azért az új templom foglalkoztatja a hiveket. A legkisebb tisztségek is megnőnek egyszeriben. Ki emlékszik például a falusi imarend beosztásában arra a kedves, öreg bácsira, aki

evről-évre el nem engedi a világ minden kincséért sem, hogy ő kezdje a reggeli imát és ő vezesse a korakelők ájtatoskodását «jistabach»-ig? Utána lép elő aztán még pihent erővel a sachrisz-baltfile. Hát a megkezdőnek ez a tisztsége most már — ebben a nagy, magasablakú, erkélyes, városi templomban — nagy sor ám. Tessék méltósága szerint megbecsülni. Mondják is évődve Steiner bácsinak, hogy úgy énekeljen ám, ahogy egy igazi, vérbeli chaznhoz illő. És Steiner bácsi, aki különben tisztos, derék gabonakereskedő, méla futamokkal igazolja, hogy ismeri ő az éneklőmesterek üzánzsait is. Megérdemli, hogy a jomkipuri minchát is neki osszák ki. Ahogy ez hosszú-hosszú idő óta dukál is neki.

Hanem az új templom, ha a közepén is van az emelvény, modernsége mégis kötelez. A fiatalok kitalálják, hogy Kaposváron, Pécsen, meg Pesten paузák is vannak. Régimódi dolog az, hogy hajnalban elkezdődik az imádság és tart megszakítás nélkül délig, a muszaf végéig. Az öregek ott benn maradnak, nem is reggeliznek: ilyenformán újévkor a maguk akaratóból félböjtöt tartanak. Most megcsinálták a szünetet. Nem nagy időt, mindössze egy kis félórát engedélyeztek a reggelire. Aki a maga jószántából megtoldja valamivel, hazamehet. Mi messzebb lakunk és az édesapám kiszámítja, hogy a tórakivevést elmulaszthatjuk, nem is megyünk mi haza. A Hauzer bácsiéknál reggelizünk. Amit úgy tessék érteni, hogy odahozzák nekünk az ünnepi süteményt, hozzá egy a kis szőlőt és éppen csak pár lépcsőt kell lefelé menni templomudvar alsó részébe, hogy elköltsük a reggelinket.

Régi szokás ez már, mint amilyen régi embere Hauzer bácsi a községnek. Valaha ő volt a kis dombóvári község egyetlen és legfőbb előimádkozója. Aztán jött melléje a főkántor, Weisz Majer uram. De mire az új templom fölépült, Weisz Majer is avanszált: a nyolcvanas évek törvénye rabbihelyettesi és anyakönyvvezetői címet adott neki. Tudós, jámbor férfiú. Mond-e még nekem valaha valaki olyan szép történeteket, mint ő, aki a fiúk vallásoktatását is vállalván, be vonzóan, mennyi érdekességgel mesélte el minden szombaton reggel nekünk a szentírás soros leckéjét! A főkántori tisztet ekkor már (a nyolcvanas évek derekán) új ember, fiatal erő: Frey Izrael viselte: énekesmester a javából, az új templomnak ő a művészi érdekessége.

De tartsunk sort. A Hauzer bácsi reggelije mellett ne fussunk el olyan gyorsan. Akik itt összetalálkoznak, öregek, fiatalok, férfiak, asszonyok, ezt a kis falatozást olyan mellékes ügynek minősítik. Pár percig tart az egész, de itt viszont kialakul az új templom premièrjének első kritikai konferánusza. Illetékes volt-e az apám, nem-e, valóban nem tudom, de hozzá adresszálták iziben a panaszokat. Igaz, később templomelőljáró is volt az apám, de ezidő-szerint chevragabe, úgy látszik azonban, a hatás-körök megoszlása nem olyan szigorú. Meg aztán, az elnök, Reiner Adolf uram, nehezebben megközelíthető egyéniség, szigorú, tekintélyt tartó férfiú, aki elé nem merészkednek minden apró gravamennel. Hallom is, hogy az apámnak beszámolnak az asszonyok:

— A karzaton, Honig bácsi, nagy a légvonat.

— Az ablakokat nem lehet jól kinyitni.

— Szűk a feljáró...

— Elkelve még néhány gyertya.

Ésatöbbi. Mindezen majd ünnep után segítünk: igéri az apám.

Van azonban halaszthatatlanabb hiba is, amit ki kell javítani. Ahogy az ovenu-malkenunál a frigyszekrényt ki akarják nyitni, uram istenem, kiderül, hogy a függőnyt széthúzó gépezet makacskodik. Ez nagy baj és a büszkeségünket is érinti. Mivelhogy az új templom nem jelentéktelen újsága ez a szerkezet: úgy kellene a függőnynek elhúzódnia, hogy a samesznak nem kell a lépcsőkön felmenni a frigládához, de lent oldalt ügyesen elintézi ezt az új gépezettel. Mi haszna a haladás csodájának, a masina nem működik! Hiába minden erőlködés, hiába vizsgálódik nagy szakértéssel maga a vasúti mérnök, az építész, a gépezet nem szuperál. Ezen pedig segíteni kell. És ezzel a munkával szabad, kell is foglalatzkodni, végre is a tóraszekrényt föl kell többször nyitni. A reggeli szünetjében Weisz Majer, aki az imént sírta el megindító melegséggel az ovenut, megigazítja a függőnyt. Kikapcsolja a zsinórt az új gépezetből és visszaáll a régi rend. A samesz — status quo ante — megint fölmegy majd a lépcsőkön és elhúzza saját kezével a függőnyt. Az oldalt elrejtett gépezet detronizáltatott.

Győzött a konzervativizmus a haladás fölött. Ennek ma több mint harminc esztendeje, de még ma is csak egy fehér deszkán látható a modern gépezet nyoma, lent, az előimádkozó pulpitusa mellett. Nem

helyezték vissza uralmába a modernséget, amely ilyen galibát okozott az első roshasónon...

Más, nagyobb baj nincsen. A nagyünnepeken igaz, szűk a templom, de ez a diagnózis is több mint harminc évvel ezelőttről való. Ma már, hogy könnyes szemmel nézek jó apám, meg a többi öregek helyére, akik az igazak kertjében alusszák örök álmukat, nem szűk bizony ez az istenháza. Kisebb a község, megfogytak az erők. Steiner bácsi, aki az előimádkozásban való kíséretét kitüntetését holta napjáig megkapta és aki soha-soha nem ült le helyére a templomban, de mindig állva végezte ájtatoskodását, elment szintén a régiekkel. Az elnökkel együtt, aki a község gyűléstermében halt meg, amikor Mózes szavait idézte hívei előtt... És nekem ma is a legfeledhetlenebb bűnvallomás a Weisz Majeré, aki lelke minden érző melegével sírta el az ovenu-malkenut... Sejti-e síri álmában, hogy amikor a vonatom a Semmeringen alól, Leoben mellett robog el, reája emlékezem? Ebbe a kis osztrák községbe került később rabbinak és itt halt meg.

Az öregek maholnap ott, a dombóvári templomban, az én gyerekkori pajtásaim, akikkel abban az udvarban éltük életünk tavaszát. Eszükbe jut-e vajjon roshasónón, hogy több mint harminc évvel ezelőtt büszkén mentünk be az új templomba? Én az avart járom — és a dombóvári templomban ma már villamos világítás szórja a fényét. De a régi gyertyatartókban, amit a régi mizrachchal együtt hoztak át a régi templomból, ott vannak még a gyertyák.

Akkor azt kérdeztem: miért hozták át ezeket a

régimódi csillárokat? Ma, ahogy a multba visszanezék, miért ölelem át nagyobb szeretettel, nagyobb melegséggel és szívbéli áhítattal a régi templom kellékeit? Az édesapámmal, az édesanyámmal vagyok ilyenkor. És hallom, amint a roshasónói muszaf után megfújja az apám a sófar harmincas szeriesét, hogy a szent hangokat hibátlanul hallja, aki tán valamely okból nem hallotta volna őket... Aztán a Hauzer bácsi taleszba és kendőbe burkolja a sófart és mennek egy beteghez, aki nem jöhetett ma templomba. A beteg ágyánál az apám ismét megfújja a sófart... A világ teremtésének napja ez...

Mindenre gondoltak az én öregeim az új templom építésénél, megtárgyaltak tízszer is egy-egy semmi-séget, csak éppen egyről feledkeztek meg: a szószékről. Vagy hogy nem feledkeztek meg erről sem, de valami balsejtelmük tán azt sugta, hogy a szószékkal nem lesz szerencsájük. Állandóságra nem is sugárzott innét számukra gyönyörűség. Nehéz ebben megnyugodni, de így van. A kis dombóvári községnek papja csak egyetlenegyszer volt. És ki tudja, mikor lesz újra. A miniszter leír, az országos iroda ugyancsak leír, de túladunán húzzák-halogatják a dolgot, hiszen olyan friss még a büdzsében az elvégkielegítésezett pap emléke, aztán meg mind kisebb, meg kisebb a község, a hercegi bérlők elköltöztek, a költségvetés szerényebb keretekbe szorítottatott, most pedig jött a halasztás legvéresebb oka, a háború. Most már a miniszter se küldi szigorú írását, hogy nosza válasszák meg azt a papot, mert ha nem, hát

világ csúfjára megfosztják őket anyahitközségi jellegüktől és odacsatolják a dombóvári községet a szakcsihoz, vagy a döbröközihez.

Ennek pedig fele se tréfa. Mivelhogy az ilyen lefokozás nemcsak azzal jár ám, hogy a bélyegzőkről, meg a nagypecsétről le kell vakarni az anyahitközség dekórumát, de jár azzal a teherrel is, hogy a szakcsi, döbröközi vagy más kis tolnamegyei község költségvetésének tisztos tételeit kell számba venni az adó-kivetésnél. Felfordult világ ez. Olyan, mintha teszem a szekesői svábok akarnák a messzi Baranyából rá-diktálni az államra, hogy hát miként is kellene át-építeni a pesti Lánchídat. Hát azért, hogy nincs véletlenül rabbi Dombóváron, már most adót se lehessen önrendelkezéssel kivetni! No de ilyet. Nem is lehet elhinni, hogy a miniszter komolyan gondolja ezt. Csak nem akarja útját állani annak, hogy egyszer három esztendőben úgy istenigazában, tüzesen, radikálisan, merészen és vadul megmondja az igazat Hermann Makszi is (ez az igazi népszerűség, ha a balbózt gyereknevéen nevezik negyvenéves korában is), Honig Sándor is: hogy Iksz Uraság úr adója bizony fölemelendő, mert harmadszor is a bérlők között ő adta el a legdrágábbért a búzáját, no meg a maga szabadabb sulchanaruchjával úgyis megrövidíti a hitközség gabellajövedelmét. Ami ezt a legutóbbi érvet illeti, ezt a fentebb említett ellenzéki vezér urak nem is mondják ilyen körülírással finomsággal, hanem bizony a közjövedelmek fokozása okából attól se riadnak ez egyszer vissza, hogy nyiltan rásüssék némely konyha bögréjére a tréfli bélyegzőt. Elvégre Jezsajás

se volt válogatós népe ostorozásában. És úgyis ritkán adódik alkalom arra, hogy legalább a magasabb adótétel birságával büntettség, aki még nagybőjt előtt való napon se vesz tudomást arról, hogy baromfimecszőt is teremtett az isten e világ rendjébe.

A baromfimecszó! A hivatást is, az állást is éppen az Iksz Uraságokkal szemközt meg kell végre már védeni. Amikor adóról van szó, nem egyszer vágják oda, hogy a tisztelt előljáróság egyébbel se törődik, csak ajfeszszakterekkel, alkalmaz belőlük mennél többet, de rabbi nincs, és énekkar sincs, és fejlődés, haladás sincs, csak paszkeszolás van. Nekik az utóbbi nem túlságosan fontos. Látnivaló, mennyire elkelne egy pásztor, aki igazságot osztana a nyájnak és megmagyarázná, hogy örvendjete és legyetek boldogok, amíg gondjaitok legsúlyosabbja: vajjon megsüthető-e szombatra az a liba, amelyiknek a mája balcsúcsában egy zúzódás kékes erezete vonul meg? Ma, istenem, hol az a liba, hol az a mindenszombati elmaradhatatlan tömött madár?! Greynek és Poincarenak kellett ebbe is beleavatkozni. Ma bizony kevésbé fontos, hogy még a chevrasamesznak is legyen három ortodox rabbitól képesítése a baromfivágásra. Baromfi helyett, Greynek és Poincarenak irassék fel bűnéül, a képesítését sütheti meg a szegény közéleti férfiú ebben a mai drágaságban.

Hogy pedig ide fordult a világ szomorú sora, hát ebben a gyötrelemben megint csak elkelne a pap szava. Aki bizony még mindig csak látogatóba jár át a dombóvári templomba. Ahogy elgyütt negyven évvel ezelőtt a régi, fehérre meszelt kis hajlékba a

hőgyészi pap, ortodoxok tekintélye, Goitein főtisztelendő uram. Nagyon, nagyon szeretett bennünket. El nem mulasztotta volna a világ minden kincséért sem, hogy nagyszombatra át ne jöjjön hozzánk és fel ne álljon a frigyszekrényhez vezető negyedik lépcsőre, hogy elmondja onnét: mik a kötelességei húsvéti takarításnál a jó zsidóasszonynak. A régimódi karzat nem futott végig a templomon, éppen csak vele szemközt volt a rácsozatos galéria, de oda ő fel nem nézett. Ám ha szemével el is kerülte az asszonyokat, annál könyörtelenebbül mondta meg, ami mondandója volt. Egyszer egy őszi ünnepi sorra — ez már az új templom idejére esett — a fiát delegálta. Aki világi tudományokban járatos, külföldet járt, nagyműveltségű fiatalember volt. Az öreg papnak az volt a szívbéli óhaja, vajha az ő jó dombóvári hivei a fiával töltenék be legelsőnek a papi széket. Vállalta azt is, hogy a magyar szónoklást is megtanulja a fiatal Goitein doktor, akit azonban a sors külföldre vitt, Koppenhágába került, ott is halt meg vagy tíz évvel ezelőtt. Az öreg Goitein is már rég elmaradt az ő vendégközségéből, az igazak kertjében pihen ő is, az öregek is, akik úgy szerették hallgatni bölcs tréfáit. Utóda a vendégpapságban a bonyhádiak rabbija, Rosenthal főtisztelendő uram ex offo, aztán a környékbeli papok egy-egy alkalomra.

Szószék, ahogy mondtam, az nincs a templomban. Amikor építették, hallottam a készülő esemény, az új templom minden vitás dolgáról. Az apám mesélte, helyeselte is, hogy az öregek (akkor ő még — nyugosztalja a jámborok honában a jó isten —

nem tartozott a zökénim, a legöregebbek sorába) becsületszavas biztosítékot kaptak az elnöktől — ami száz esküvel és fogadalommal fölér, ha Reiner Adolf adja — hogy az emelvényt a templom építésétől számított harminc évig a középről el nem helyezik. (A harminc év elmúlt, a statusquos jelzőből kongresszusi lett, az öregek már mind elmentek, a gyertyák helyében villanyfény sugárzik, de az almemor ma is a középben van.) Kitanították az építészt arra is, hogy ha benéz Pécsre vagy Kaposvárra, az ottani templomot nem szabad ám lemintáznia. Mert hát nemcsak az orgona tilos, de van ennél fontosabb is. Az példának okáért, hogy az előimádkozó nem állhat ám a frigyszekrény előtt való helyén valami kiváltságos magasságban. Semmi emelvény a tóra színe előtt! «A mélységből kiáltok föl hozzád!» — éneklí a zsoltáros költő. A mélységből kell fölhangzania az imádság esdeklő, könyörgő szavának. Hogy alázkodással járuljon a legmagasabb színe elé a község követe. Erre is volt hát gond. Hogyan történt, hogy a szószék dolgában senki, de senki nem adott tanácsot vagy utasítást a tervezőnek? Megelégedtek a régi renddel. Az új templomba is behozták a frigyszekrényhez a kis garádicsos pódiumot, arra föl vitték a rabbi stenderét és ez volt a szószék. Mi sugta nekik, hogy baj lesz, ha állandó szószékről gondoskodnak?

A régi rend mellett békességes, megelégedett idők jártak. Jöttek Pestről a kilencvenes évek elején a fiatal papok teli buzgalommal, a pályakezdés lelkeségével. Egymásután háiman: Krieshaber, Spira és

Diamant doktor urak. Ezek voltak ám a szép nyári szombatok! Hogy épültek a lelkek, hogy lesték a szavukat! Azok a szombat-délutánok! Ellátogattak persze az ifjú papok az apámhoz; hallották, hogy a Honig Adolf előtt kincsekkel ér föl egy-egy szép midrasi, vagy találó talmudi mondás, meg hogy a Honig bácsi asztalánál falatozni is szabad és hogy egyik fiát rabbinak szánta. Ha rajtunk áll, hát megválasztjuk mind a három fiatal papot. Csakhogy az öregeknek is van ám szavuk. És egyik észrevette, amit nem is volt nehéz észrevenni, hogy a jelölt még fiatal. A másik más kifogást tartogatott. A tisztelendő úr a sameneszre után nem három, de két lépést tett hátrafelé. (Nagyot lépett szűk kis helyén és a harmadik lépésnél már a padba ütközött.) Akadt hívő, aki megállapította, hogy túlelegánsan öltözködik a jelölt úr ésígytovább. A próbaszónoklásoknak mindazonáltal meg volt a nagy sikerük, de a választás elmaradt. Nem akartak a fiatalok összeverekedni az öregekkel, megnyugodtak abban, hogy jó, majd jövőre. Az egyezés annál könnyebben ment, mert az őszi ünnepekre kaptak papot: Ott marasztalták az egyik jelöltet.

Elmultak a nagyünnepek, de a következő ősszel már érezték, hogy bizony hiányzik a templomból a pap. Be is invitálták a fiatal Adler doktort (a hatvaniak most már nem is olyan fiatal papját), hogy az ő szava fűszerezze a nagy napok áhíthatát. Feledhetetlenné varázsolta a vendég a kis község ünnepeit. De a szószék, a szószék még mindig nem készült. Közben pedig a fiatal papok mindannyian nagyobb

községekben helyezkedtek el. (Nagyot néznek, ha meglátják, ime, még valaki emlékszik első lépéseikre.)

Végre is az öregek győztek. Azok, akik a högyészi német szót és maradibb stilust szerették. Szép, szép, mondták, a szónoklás, szép az ornátus is, derék, okos, művelt emberek ezek a szemináristák, de hát minket kötelez a hagyomány. Az almemor is a középben van, meg hát statusquósok vagyunk. Gyűjön egy pap, aki modern is legyen, de emellett régi fajtájú bűvara a talmudnak. Ez volt a recipe. Csupa jószándék, csupa jámborság, ami az öregeknek ezt a jelszót diktálta.

Megtörtént a választás és megépítették végre a szószéket. A falusi asztalos nem valami összhangos stilusérzékkel odatákolta egy hatalmas kiugrót a frigszekrény baloszlopa mellett a lépcsőzethez. Nem is virult ki belőle harmónia. Az első és egyetlen pap hét-nyolc év múlva elment; a szószéket rögtön lebontották.

Aki ma prédikálni jön, annak behozzák az emelvényt.

Ez a dombóvári szószék históriája. A szószéké, ami volt és nincs. De az a hitem, hogy majd újra lesz. Lesz majd egyszer, adja isten, nesokára, amikor elvonul fejünk felől a vérzivatar és építésbe fogunk mindannyian. A dombóvári hívek is. Templomukba, az én templomomba, az apám istenházába visszazáll a lelkem így őszidőtájt. Nagyünnepeink idején, amikor több mint harminc esztendővel ezelőtt gyerek-szívvel, büszkén, boldogan léptünk az új templomba.

Olyan ez az emlékezés, mintha a szüleim sírja mellett állnék. Elmult idők aranyfátyolának ködéből virágok illata száll felém. Emlékezésnek napja az újesztendő. És hiába, szebb, szebb, ha visszanezünk, mintha szorongó szívvel kutatjuk, mit takar súlyos gondjainkkal terhelt jelenünk és jövőnk. Ezért jár a lelkem az én falusi, kis templomomba. Úgy-e érettem is, házamnépeért, kisfiamért is pislácsol ott az öröklámpás kis mécsese?... Tüzére úgy-e vigyáztok? Nem fogy ki az olaj ezüstös poharából?... Hadd lássam hittel, szeretettel imbolygó kis lángját. Nem is tudom, mi van azon sírnivaló, hogy őszi délutánon sápadt, fénytelen fénye piciny és halk aransásvot dob az oltár fakó függönyére...

«... Üdvösség házad lakóinak, akik Téged dicsérnek. Üdvösség a gyülekezetnek, amelynek Istene az Örökkévaló...» Mi van azon sírnivaló, hogy nap-nap után, kora reggel és alkonyat táján hitet tesztel a zsoldáros hitével! Úgy-e értem is imádkoztok? Fehér halottas ruhában... sófarnak, ítékezésnek nagy napján...

Dr. Hajdu Miklós.

KÉT RAJZ.

I.

AZ ÖREG UNGÁR.

Az egyik szögleten az öreg Rekettye háza állott. Nem költött neve ez az én édes városom kántorának. Számos élő tanu és Füstössy Károly telekkönyv-

vezető is bizonyosságot tehet amellett, hogy ez volt a becsületes neve. Messze földön híre volt az öreg torának, egyrészt a belőle kiáradó hatalmas hangjánál, másrészt borbéli befogadóképességénél fogva. Se azelőtt, se azóta ilyen emberi hangot nem hallottam. Ha a nagytemplomban kieresztette, rengtek belé a falak, és az ájtatos gyülekezet éneke olyan volt mellette, mint mikor a bibicek szólnak az oroszlanbögésbe. Néha a hívők is megremegtek és nem mese, hogy a gyászolóközönség előtt kiterítve fekvő P. Kovács Gergely felkapta az öreg Rekettye ének-zavára a fejét és még esztendőkön át elnökölt a Szeles melletti csutkakaszinóban. Ami pedig e páratlan garat másik tulajdonát illeti, kongjanak mellette a pincegátorban fenékre fordított üres gönczihordók, a vakablakban glédát álló üvegsorok, nem különben az ábrázatán virágzó borvirágos kalárisok. Nem szívesen emlékszem az öregre, aki ámbátor Dávid zoltárain táplálta testét, lelkét, a királyi dalnok fajtáját nem valami nagyon kedvelte. Ellenséges érzületének nem egyszer adta jelét velünk szemben, akik napjában többször megfordultunk háza előtt, melynek udvarán kedves üvegjei között ülve, vallásunkat, eredetünket nem épen kellemes illattal való kapcsolatba hányta szemünkre. A félelem egy neme borzongott át rajtunk valahányszor a háza előtt lévő gyaloghidon áthaladtunk.

Mert hát az utca másik sarkán volt az iskolánk Molnárné házának végében. Valamikor felerészben hombároskamara a másik felében pedig tyúkól volt. De most barátságos szobává formálódott, melynek

két ablaka gyönyörű virágoskertre nyílt. Idilikus volt az udvar. Tele rózsákkal és szép cserjékkel. Akkoriban nem volt játszótér az iskolában. Nem ismertük a negyedőrai pihenőket. Reggeltől délig pihenés nélkül folyt a tanítás. Délután két órától ismét este nyolc óráig. Tornázás és vickándozás helyett az eresz alatt húzódtunk, vagy a virágágyak között járkáltunk. Ozsonnai pihenő külön jutalomszámba ment. A háziasszony adótiszt vagy fináncbiztos özvegye volt, aki nehezen élt. Előítéletnélküli asszony, aki nem idegenkedett a zsidóiskolától. Sőt jó szemmel nézte. Két leánya és egy kis kutyája volt. Az idősebbik leányát Mariskának keresztelték, de ő Andanténak hitta. A fiatalabbik Mollinak, a rekedt kis kutyát pedig Allegrónak nevezte. E nevek alkalmasint azzal a kis ákom-bákomos zenés-skatulyával függtek össze, mely felhuzatván, mindnyájunk nagy gyönyörűségére lágy dallamokat játszott.

Andante csodaszép leány volt. Imádta mindenki, aki meglátta; valahogy úgy tekintettek rá a parasztok is, mint földfeletti lényre. A mi iskolánk, melyben fiúk, leányok vegyesen jártak együttvéve vagy tizenöten, boldogok voltunk, ha láthattuk és csodásan csengő hangját hallhattuk. A két leány muzsikált, énekelt. Szeretetükkel elhalmozták az iskolát. Ebben benne volt a részvét is, hogy oly nagyon meggyötörtek bennünket. Sok varázs szállott át kedves lényükből reánk. A virágcserepes ablakon át rejtelmesen kihangzó zenélő skatulya, a rózsaszínű kartonruhában hegedülő szép és jóságos leányok, mély nyomokat hagytak bennünk. Hosszú évek múltán is, mikor

Andante boldogtalan szerelem miatt egy egri kolostorba menekült, sirattuk. Emléke bizonyára megmaradt azokban, akik még élnek és a bűvös kis kerti iskolára visszagondolnak.

Kis iskolánknak *Ungár Dávid* volt az egyetlen mestere. A gyermekévek emlékei mint a tavaszi nap színes világa rajzanak körülöttem. Mélységes hálaérzet tölti be eközben lelkemet, ha jó öreg tanítómra gondolok. Néhány évig jártam elébe korán kihült kezeiken vezetve kis nővéreimet. A kœdukáció kérdését az öreg Ungár szerencsésen megoldotta. Egyebekben is előljárt. Az akkori és ama vidéki tanítók felé került. Mintha ma is látnám. Finom vonásai megelevenednek előttem és mintha fényes szeme most is áldólag tekintene rám. Keze hófehér és puha volt, mint gyermeké. Franciás szőke szakála egybefonódott a talmudistához illet halántékfürtökkel. Persze nem hiúságból, hanem a természet jókedvéből. Egész lényében előkelőség nyilvánult. Beszédes szemei hamar nodvesültek meg. Az emberszeretet meleg sugarakban lövelt ki tekintetéből. Volt valami belőle a prófétákból, akikért rajongott. Tisztult volt a gondolkodása, emelkedett a szava, költői a kedélye. Az édes apám fedezte fel. Ő fogadta meg valahol a Tisza mentén. Aligha nem Egyekről származott, de Mezőcsáthoz is volt valamelyes köze. Zsidó tudása nagy volt és alapos, hol szerezte, nem tudom. Arra mifelénk a diplomás tanítónak hírét sem hallották. Világi ismeretei szerények voltak, de mégis elegendők arra, hogy iskoláját messze a chéder színe felé fejlessze, hogy bennünk a művelődés vágyát és

a haza szeretetét élessze. A viszony, mely közte és tanítványai között fennállott, megható volt. Tanítványai rajongással fogták körül és ő boldog volt, hogy szerették. Végtelen gyengédséggel szólott hozzánk. Feddése nem volt bántó, de mély hatású. Egyesek hibái vagy mulasztásai miatt elérzékenyült és a könnyező öreg mester oly megrendítő volt, hogy lassanként a büntetés a szerény iskolában ismeretlenné vált. Meleg kedélyű minta-gyermekcsoport nőtt fel körülötte.

Reggelenként jóval a tanítás megkezdése előtt kedvelt tanítványai mellette imádkoztak a templomban. Ez enyhítette azt a megszügyenítő fájdalmat, hogy a hitközség neki, a tudósnak, az önfeláldozó tanító-mesternek az utolsó padban jelölte ki templomi ülőhelyét, ott, hol a vándor koldusok és a gyászosok húzódtak meg. Csunya szokás volt biz az akkor és itt-ott talán még ma is fennáll. Irtsák ki. A tanító iránti mostohaság bűne volt az akkori ottvaló zsidóságnak. Törvény és erkölcsi megtisztulás sok hibát kiküszöbölt azóta, de még mindig akad itt gyomlálni való. Az írás népe, mely hirdeti, hogy a tanítodat úgy tiszteld, mint az istent, a való életben, a gyakorlatban, de kiváltképen intézményesen ezt a parancsot nem követi. Mi, tanítványok, Ungár Dávidot kárpótolni igyekeztünk a község ridegségéért. A kicsinyek csendes harcot vívtak mesterükért a családban, a templomban. Eleinte keservesen jutott kezébe szegényes bére. Ám mi sohasem közeledtünk hozzá anélkül, hogy ezt a kezet meg ne csókoltuk volna. Sőt, ami ma különösen hangzik, szomorú anyagi küz-

delmeit látva, gyermeki buzgalmunkban tőlünk tellő ajándékokkal igyekeztünk enyhíteni sorsán, örömet vinni csendes lakába. Szívünk repdesett a boldogságtól, ha jó verpelétivel tömött, színes pamuttal horgolt dohányzacskóval kedveskedhettünk. A leányok a zacskót kötötték, a dohányt a fiúk adták. Mert nagy pipás volt az öreg úr. Tanítás alatt is kék felhők között ült rozoga szalmaszékén. Pénteken borosüveget csempésztünk be a konyhájába és ha a szülőktől egy kis halat is kicigánykodtunk, a kigyulladt szombati gyertyák fénye öreg tanítónk sugárzó arcára esett. A parányi hajlékból ilyenkor öreges melódiával, még régibb héber énekek hallatszottak ki. Pipás Szabóék a szomszédban meghatva hallgatták. Az istenfélő jámborlelkű zsidótanítót a jó magyar nép nagyon megemberelte. Áldott legyen érte, hogy a maga tanítóinak akkori szelleme lelkét meg nem mételyezte.

Egymaga vezetett be a szentírásba, a kommentárrokba, a héber nyelvtanba, a talmudba és magyarázóinak szövevényes útjaiba, a magyar és német nyelvtanba, a szépírás és számtan tárgyába. Végtelen türelemmel foglalkozott az osztályos rendszer nélküli iskola különböző fokú tanultsággal bíró, más-más tehetségű egyes tanulóival. És megannyi elmebeli képességének arányában fényes eredményt mutatott fel. Mégsem ez az, ami eltörölhetetlen emléket hagyott bennem. Hanem az, ahogy velünk élt, ahogy a lelkünkre hatott, ahogy belénk plántálta a vallás szentséges poézisét, belénk oltotta erkölcsi tanításait, az embertársaink iránt való szeretetet.

A zsidó hit nemcsak vallás ám, hanem a hit arany-szálaival át- meg átszőtt, fegyellemmel védett életmód. Tudomány és búvárkodás útján egyes kiváló példa-adók vezetésével jutunk el hozzá. Ungár Dávid ilyen vezető volt. Velünk élt, a hétköznapi munkában és ünneplő alkalmakon.

Péntek este tisztán, ünneplő ruhában, subickolt esizmában gyülekeztek a fiúk az öreg Ungár körül. A templomi gyertyák sokasága ünnepélyessé tette a szerény templomot és meleget árasztott a gyermeki lelkekben. Tanítónk hol az egyiket, hol a másikat simogatta bársonyos kezével. És valahányszor a kántor ajka elcifrázta a zsoltárt és odaért, hol a költőkirály az embert a viruló pálmához hasonlította, öreg Dávid mesterünk felé fordultak, kire ráillettek, hogy a léte szentséges isteni talajon áll öregségben és ifjú erőben nemes törzsként díszlik. A szombat egész délelőttje a templomban telt el. Tanítónk szelid tekintete fegyelmezett bennünket. Az istentisztelet változatai, az újhold, a chanukka, az engesztelési napok szombatja és más jeles szombatok, megannyi alkalmak voltak új tanításokra, melyek különösen a délutáni szabad előadások, a bibliai magyarázatok és a böles atyák mondásainak keretében lakásán, nyáron az udvaron az eresz alatti árnyékos részén folytak le. Az előadások után szegény öregünk gyümölcsessel kínált meg bennünket. Néha bizony csak csonttá száradt szentjánoskenyér vagy éppen pattogatott tökmag jutott, de a fiúk úgy élvezték, mintha manna lett volna. A benedikciókat sokszor könnytelt szemekkel mondtuk el. A nap egyéb részei is így teltek el. Istenszolgá-

latban, tanulás mellett hűségfakasztó együttlétben. Nem pietisztikus munka volt ez, hanem meleg folyamatos nemes oltású élet. Kiváló kitüntetésszámba esett, ha szombat estefelé tanítónk asztalához hívták. Ilyenkor az illetőt külön fonatos kalács várta. Kicsinyben hasonmása annak, amit tanítónk szertartásosan szelt meg. De ki írhatná le azt a sok kedves eseményt, mely a húsvéti előkészületekhez, a pászkasütéshez, a széder-est szervezéséhez, a kinyilatkoztatási vagy pünkösdi ünnepek virágkultuszához, az éjjeli csillaglesésekhez, imabefogadó éghasadási legendához, a sátorkészítéshez és díszítéshez, a pálmaág áldásához, a tóra örömnépén a szokásos ifjúsági jogok gyakorlásához fűződött. Megannyiban az öreg Ungár előljárt, vezette, lelkesítette az ifjakat és ezek hordták szét a bájos szokásokat és gyakorlatokat. Nevelték vagy erősítették minderre a családok fogékony körét. Örök kár, hogy a képzeletre oly nemesen ható hagyományok művelése kihalt az iskolából, kivész a családból. Veszendőben az egyiptomi rabszolgaság történetének tudata, az elnyomottak jajkiáltásának és a szabadság hasadásának igaz átérzése. Ma csak egyes szónoklatokon át hangzik a Szinai-hegyről felharsanó lángoló isteni szózat és a zsidó nép küldetésének hirdetése. A sátorsorok arabiai sivatagon át való vándorlás emléke elhaloványulóban van. Ott a lelkekhez való férközés módjának hiánya, emitt a dicső történeten nemesült életigények iránt való rideg közömbösség.

Egy egész életre való lelki táplálékkal látott el bennünket az öreg Ungár oktatásával és példájával.

A nap fényében sokszor megjelenik előttünk nemes alakja. Csendes alkonyatkor látjuk bólogató érdekes fejét, amint a nagy félelmetes időkben mindennapi ájtatos útjára igyekszik. A letűnő esztendő napjaiban és a közeledő újév áhítatos óráiban egész lénye megváltozott. Mintha most is hallanám, amit oly sokszor hajtogatott előttünk. Mik vagyunk mink? Mi a mi életünk? Mi a mi erőnk? Mi a mi jámbor életünk? Mi az embernek minden nagysága és dicsősége? Ilyenkor, mintha az elmulás sötét sejtelmei ülték volna meg egész világát. Így láttam őt utoljára, amint a nagy piacon keresztül a vasárús-boltnál befordult a templom-zugba. Öregen, törődötten, de szemében szentséges ragyogással. Azóta régen hazakerült a mezőcsáti kis temetőbe. Ahova nálánál nemesebb ember oda be nem tért. Hadd tegyem le sírdombjára ősi szokás szerint a kegyelet kis kavicsát.

II.

CHAJZIK.

Az volt akkor a nóta, hogy Rárákatérom, rárákatom. Benne a papszakácsnőt és elhírelt szívügyét vette csalányos nyelvére a nép gúnyban gázoló kedve. A nótát bezzeg nem zsidó faragta és nem is társadalmi próféták veteményesében csirádzott. Hol volt még akkor a szocializmus. Errefelé hírét sem hallották. Ott termett a csufondáros nóta valamerre a kúngát táján, ahol a pápista pap repceföldje sárgállik a ref. ekklézsia bükkönye felé. A durva vers kipányvázott rigmusokon át reszelős dallamon indult,

hogy aztán esetlen refréneen adja ki a páráját: Rá-rakatérom, rarakatom.

Bali is ezt húzta ma a Morgóban, mikor oda furcsa vendég vetődött be. Híres korcsma volt ám a Morgó boráról, csaplárosáról, a város elejéből való ivóiról, de legfőképen a vasárnapi verekedésekről. Nevezetes volt arról is, hogy dombon állott, mely hegyként kényeskedett az előtte elterülő utcasorral. Csak három löcsnyire púposodott ki a végtelen lapályról, de messze uralta a vidéket. A töviben lévő szárazmalom meglapulva pislogott színes pántlikával összefont forgácsos cégérére. Nyáron könnyen hozzáférhető volt a dévaj vár, de tavaszi olvadáskor és az őszi eső beálltával nyaktörős volt a vállalkozás. A völgyében lévő kút vályújából állandóan csurgó víz feneketlen sárral vette körül a csárdát. Tíz esztendőn át nem csinálták meg a vályút. És noha néhány téglából való feljáróval az északi oldalon könnyen hozzáférhetővé teheték volna, emberemlékezet óta ott csúszkált, kapaszkodott a nép. A rend a közbirtokosság című testület kemény tenyerébe volt letéve, mely azonban egy hajítófát sem költött volna erre, hiszen, mondá nagy tetszés közben Kis-Rima, a város néptribunja: falábon is fel lehet oda jutni. A kútnak egészséges vize volt. Szerette a jószág. Nagy kerülővel is ide jártak itatni, csobánt tölteni, miközben a gazda a kármentő előtt állva, lehajtott egy hétköznapi meszelynit.

A nagy ivóban most néhány legény mulatott. A sarokban rézbuzogányaik állottak. Akkor ez a divat járta, fokosa csak a bevándorlottaknak volt. A cigány

a már említett nóta után éppen riszálósra fordította, arra, hogy rece-fice krinolinba, amikor a különös vendég megjelent a küszöbön. Kenderhajú, ugyanilyen szakálú nyurga zsidófiú, ruháján a Morgó-hegyének sarával, mely egész a huncutkájáig freccsent. Egyik kezében imádságos zacskóját szorongatja, másik kezével az ajtófélfán motoszkál. Nyilván azt hiszi, hogy zsidó a korcsmáros, keresi hát a minden hívő ajtójára szegezett hitvallást. Ha nem volna rövidlátó, észrevenné a tagbaszakadt Tarjányit, a messze földön híres morgóst. A vendégek röhécselve nézik. Nem is sejtik, hogy mit is keresgél voltaképen. Lassan jó-maga is ráeszmél, hogy nem jó helyen kereskedik. Ijedtében nekimegy a lócának, belebotlik a rézsútosan tartott brugóba és aztán tanácstalanul hordja szét fakó tekintetét. Csak úgy zúdul felé a legyeskedő beszéd. Ő meg állja. Még a vályogvetőből vedlett kontrás is feléje kerekedik. Tűri csendesen. Csak mikor szent tárgyait rejtő zacskóját rángatják a hónalja alul és a parancsolatok szimbólumaként kilógó sárgult szálakat húzgálják, akkor gördül végig egy nagy könny pösze ábrázatján. Tehetetlenül kéri, hogy ne bántsák. Azt mondja, szegény zsidó diák, aki a tudós papokat járja istenes cselekedetekkel, tudományos igyekezettel. Erre is az idevaló pap híre hozta. Sok gyaloglás és kéregetés után fáradt vagyok: ne bántsanak jó emberek. Még egy ideig szeleskedtek körülötte, de aztán részvét támad bennük a girhes zsidó iránt. Csak az nem fért a fejökbe, hogy a szívességgel kínált bor elfogadását vallási tilalommal menti, míg a seprópálinkát áldás mellett egy hajtó-

kára önti lefelé. A szegény bocher váltig magyarázgatta volna nekik, de azért-e, mert gyenge volt a nyelvi készsége, vagy azért, mert a zsidó teológiai traktátusok K. Tóth Bálinték agyába nem fértek, sehogysem kerültek ki a csalamádéból. Be is teltek egymással.

Feivel Pirók, mert hogy úgy hitták, aztán otthagya a vígadókat, nehéz gondjaival indult a városnak. Nánásról jött, ahol szülei laktak. Apja Hajdu megye gyalogszeres kémikusa volt, másszóval: kékítő-zsidó, aki egész héten egy kanta kékítővel házalt, melyet akkoriban a fehérenemű színezésére használtak. Persze, mivel hogy Róthnak hitták, Pirók dísznevet kapott, mely rászállott hét törvényes leszármazójára is. Furcsa zsidók laktak akkor Nánást. Tán még ma sem változtak meg. A magyarság kellős közepén tősgyökeres magyar zsidók lengyel maskaráknak öltözve hétköznapon is farsangot ültek. Olyan volt az Alföldön ez a jelenség, mint díszes dolmányon a zsírpecsét. Nánás körül messze tájon hitbuzgó atyafiak sűrűségében csak elvétve jelentkezett e téboly. Ki tudná megmondani, hogy miképen fészkelte ide a hitélet sötét madara. De itt volt. Eleinte csak a kaftán gyűrte le a zsidó zsinóros ruháját, de lassanként melegágyat vetett magának a chasszidéizmus. Csengő magyar nyelvén csak keveset ronthatott a majmolt torokhang. De egyébként aztán köd ült a templomra, a gondolatokra, a családra, szóval az életre. Valóságos félelem áradt ki a hitben tobzódók hatalmából. De kiváltképen az ártatlan gyermekek lelkére nehezedett rá. Már kicsiny korukban elcsúfították külse-

jüket, vallási parancs hamis örve alatt. Megzabolázzák kedvüket és a chéder homályában megnyomóriták testüket, lelküket. Innen aztán a sok félszeg ifjú, aki csak úgy bukdácsol az élet göröngyein. Vannak ugyan olyanok, akik más hatások alá kerülve kihámozódnak abból a sok rétegből, mellyel lelküket körültapasztják, de még több közülök elcsenevészik. E körben lett Feivel Pirók húsz esztendős. Nem játszott a porban, nem labdázott a réten. Nem leste az égboltozat felé repülő papirsárkányt, hanem mindig a földre szegezte tekintetét, hogy vajjon nem támad-e útján tiltott alakzat. Nem hallotta a közeli erdő madarainak dalait és nem szakgatott pipacsot a búzaföldeken. Alig hogy öt esztendős volt, tanulásra fogták. Kora reggeltől késő estig szent könyvek rengetegein hajkorázták az alefbét iskolán át a chéderen végig a jesibáig. Irigyelte a bigéző parasztfiúkat, sokszor a csikót is, mely csengősen végignyargalhatott a legelőn. Sok, végtelen sok úgynevezett tudománnyal rakták meg amúgy sem túlerős agyát. Mint szénában a füvek sokasága, úgy gyült boglyába az ő árva fején a szent tanoknak különfélesége, a biblia anyaszála, a talmud sarjúja és a kommentárok virágos lucernája. A hit benne örök rettegéssé torzult. Bizakodás helyett remegés ülte meg lelkét. Kémikus apja rajta is alkalmazta a kékités legcsúfosabb nemét. Elvadult tanítók és társak bántalmi egészen megfélemlítették. Nem csoda hát, hogy lassanként ferde hajlást mutatott szelid léte. Csetlett, botlott, amerre csak járt. Gyengéd lelke, melyet beteges szégyenkezés égő fájdalommal töltött meg, most hogy elhagyta a

rögöt, a nyomasztó családi környezetet, a táncoló derviseket, új életről álmodott. Úgy érezte magát, mint a kalitkából kiröppent rabmadár. Szabadságért epedezett. Késő van már erre Feivel Pirók. Szárnyaid a legközelebbi bokorig sem hordanak. Nem való vagy te erre a világra.

A nagy vasút-utcán találta magát. A szentírás szavait suttogta: testvéreimet keresem. Wrana Gál, a német suszter morogva küldte tovább. Alig hogy onnan kilépett, egy bozontos szakálás, nadrágos úrféle jött elébe, szíve megdobbant. De nagyon megjárta: Csató Éfraim, a városi tilógus volt, híres ellenzsidó. Csató Éfri halottkém volt, amivel első látásra tisztába jöhetett mindenki. Vastag botján csontból faragott halálfej díszlett. Ezzel járt egész nap a pernyészúgtól a szénalógerig. Járásnak ugyan nem volt mindig járás. Gyakran a döcögés is dícséretszámba esett volna. Mert mért, mert azért, hogy nagyon italos volt Éfri. A zsidók elleni gyűlölete is onnan eredt, hogy ő a kisüstön főttnek, nem pedig a spirituszosnak volt meggyőződéses híve. Az elvek egész Jordánja választotta el hát őt a zsidóktól. Nem elég, hogy az Éfraim nevet akasztották különként a nyakába, még zsidónak is nézzék. Kicsi híján, hogy Feivel Pirók Éfri terítéke alá nem került.

Túlontúl hosszadalmas volna, ha végigkisérnénk a szegény fiút, míg eljutott Tóbi nénihez, a bocherek vidám tanyájához. Surgyét vetettek neki és nyomban le is pihent. Másnap aztán a pap előtt is megállta a cenzurát. Lengyeles zsidó beszédmódján, az ily pályán levők esetlenségeit is messze túlhaladó ügye-

fogyottságán túlsegítette a talmud útvesztőjében való eligazodási képessége. Jó hír járt előtte. A koszt- napokat mind megkapta. Még egy háromforintos leckét is a pántlikásnál. Boldogság járta át Feivelt, aki megszabadult a Pirók névtől is, birtokába jutott becsületes Róth nevének. Mohón fogott neki a közeledő húsvétal szorosán kapcsolatos talmudi feladványhoz, az azzal lazán összefüggő csizmafejel- tetéshez, nemkülönben a huncutkák rövidebbre való göndörítési műveletekhez. Némi vallási aggály le- küzdése után egy keménykalap és szemüveg iránt is komoly tárgyalásokat kezdett. Mintha már a haladás szelleme szállotta volna meg Róth Feivelt: imádság közben még teste mozgásának szilajsága is engedni látszott.

Ez a boldogság rövid-életű volt. A kosztnapot-adók csodákat beszéltek ebédfeletti furcsaságairól. Dült, borult minden körülötte. A háziak mosolya alatt szégyenkezése nőttön-nőtt, zavara újabb ügyetlen- séget szült és néha úgy fojtogatta a sírás a torkát, hogy nehezen ment le a falat rajta. Gyakran bizony hiába mondta el a jóllakottak imádságát. Ha szóba állottak vele, idegenek társaságában lehetetlen ará- nyokat öltő zavarában furcsa feleleteket adott. Eszelős- nek hitték, pedig dehogy volt az. Ám híre terjedt a «Nánási»-nak — mert itt meg az a prédikátum ragadt reá — és egész legendakör támadt viselt dolgai körül, mely felett az esteli imára gyülekezők széle- seket röhögtek. Társai is visszaéltek gyöngeségeivel, sőt a rabbi egy tréfás célzással akaratlanul is rá- szabadította a gúnyorosságra hajló bocher-élceket.

Mindent tudott, mindent észrevett, ami körülötte történt. Tisztán látta, hogy bolondot üznek belőle. Ismerte félszégeit. Előre megérezte, hogy mint kerül most hamarjában a csávába, hogy csap rá a borzas tréfa. De hiányzott az ereje, hogy valamit is elhárítson maga felől. Tehetetlenségének érzete szinte testi fájdalmat keltett benne. Nem volt ura tagjainak, mozgásának, szavának. Színe is folyton változott, hol félelmében elhalaványult, hol zavara miatt homlokáig szökött a vére. E kínos vergődés feletti keserősége folyvást növekedett. Kivált mikor egy odahányódott nánási szabósegéd elárulta a Pirók nevet, humoros előadást tartott apjáról, a kékitőzsidóról, aki reggelenként a templom előcsarnokában a chászidok kánkán-táncát lejtí . . .

Feivel szomorú napokat élt. Társainak évődése sohasem szűnt meg. Amennyire lehető volt, kerülté társaságukat. Titkos kártyázásaikban részt nem vett. Trágár beszédjeik elől megszökött. A kosztadók és a papcsalád feletti hírhordásaik elől elhúzódott. Mindhiába; ráakadtak, beléje kötöttek és minél jámborabb volt viselkedése velük szemben, annál jobban bántották. Pedig ő is vágyódott szombati élvezeteik után, mikor titokban a leányok körül settenkedtek a sétatéren, a közeli szőlőskerten, vagy néha álmos délutánon a sakterék tollas udvarán a nádi fedél körül repdeső méhek zümmögése közben dióztak. A cidáklíja alatt is mintha megmozdult volna valami. Kivált péntek délutánokon, mikor ősi előírás szerint istenes cselekedetként az Énekek énekét, ezt a felülmulhatatlan szerelmi dalt a szent nyelven recitálgatta.

Hiába is igyekezett egykor a nánási rabbi elhíttetni, hogy a sok helyen buja, de felséges szerelmi kettős Izrael és Isten közötti viszony dicső allegóriája. Feivelt már otthon is kétely mardosta. Most pedig éppen nem hitte. Gyönyörködött a költő zengő szavaiban, virágos képein, lángban lobogó színein. Megittasult Szulámit szerelmi hívásán, ölének forró kínálásán. Kéjes érzet reszketett át egész valóján, mikor a költő szerelmesének bájait festi, keblének halmait, melyek mint őzikék legelnek a rózsák alatt. Sené sodájim, két bimbós halmocska, — suttogta szinte elhaló hangon. Cseppentett méz az ajkadon, óh arám, méz és tej a nyelved alatt és ruháid szaga, mint a Libanon illatja. Órákig andalgott e szerelmi dalon, melynek merész változatai vágyakozását hihetetlenül felcsigázták. Feltűntek ezek a péntekiek társainak, a házbelieknek, sőt a szomszédoknak is. Cselt szöttek hát és előre mulattak a sikeren. Fanny, a sámesz leánya, egy kívánatos kis veres jószág vállalta a csúf szerepet. Kellette magát előtte már máskor is. Most a kis kígyó odacsúszott hozzá. Tudakolta Róth úrnál, hogy mi szépet olvas és miért is kerüli úgy őket. Feivel arca vérvörös lett, néhány összefüggéstelen szót dadogott. Szeme odalopódzott az ingváll felé, hogy belefogott az Énekek énekének fordításába. Csiszolatlan nyelvén is átlángolt a szerelmi tűz és mikor a halmok részletéhez ért, karjai remegve emelkedtek Fanny felé. Ez futásnak eredt. Sené sodájim! — kiáltotta utána. — Sené sodájim! — hangzott a leselkedő bocherek kacagó csoportja...

Ettől a naptól fogva Feivel alatt megingott a talaj.

Csúfja lett a községnek. Amerre járt, mindenütt feléje szisszent: Sodajemlech. A kosztadók egy része is kiadta az útját. Közben üzőbe vette az utca és csoda-e, hogy bizony egy parányit megbillent az esze. Lassan-lassan kikergették belőle azt a szemernyi öntudatot is, mely nála szégyenlőssége mögött húzódott meg. Egyik áldozata lett annak az emberi gonoszságnak, mely visszaél embertársainak gyöngeségeivel, mely kedvtelőre fertőzi az isteni természet zsengeit. A rabbihoz is elszállott bűnösségének híre. Szelid volt a szentencia. Csak annyit mondott rá, hogy Chajzik. Ami ha nem is egész bolondot, de olyan bárgyúfélét, esetlen kajlaeszűt, ügyefogyottat, félszeget, üres agyvelejűt jelent. Ez volt aztán a legújabb neve. Kikopott a jesibából. Diszokmány helyett a Chajzik új névvel a homlokán.

Borús idők következtek. Inség, nyomorúság és a jövő bizonytalanságai, mint megannyi árnyék kísérték. A sok hajsza közben pedig folyton mardosták. De nem szökött el az álszenteskedő társaitól, nem szökött el, mert ott marasztalta szívének titka: Fanny. Csalfaságát nem tudta, el sem hitte volna. Társait okolta, akik máskor is ellene törtek. Azért valahányszor arra a szörnyű péntekre gondolt, mikor az ő kis világa összeomlott, a leány úgy állott előtte, mint az egyetlen élő teremtés, aki ő hozzá jó szívvel közeledett. Kereste hát mindig alakját, de nem mert hozzá közeledni. Megborzadt, ha a nyomában támadó gúnyos kacajra gondolt. Érzéseinek formát adni nem tudott, de segített a dalok dala. Átszellemülten lehelte ideálja felé a királyi szerelmes bűvös szavait.

Jó sokáig így álmodta át csalánbokros életét. Néha ki-kizöldelt a reménység, de csakhamar égető fájdalomra ébredt. Egyszer aztán kérő jött a sámeszék házába. Meg is irták az eljegyzési okmányt még az este. Mikor kihallatszott az örömhirdető tányértörés, úgy érezte, mintha szívét zúzták volna darabokra. Nemsokára az esküvőt is kitűzték. Egészen beborult szegény Feivelnek. Halálsápadtan ténfergett az utcákon. Mindenfelé ott lábatlankodott, mintha csak igazolni akarta volna legújabb nevét. A lakodalom reggelére kelve aztán összeszedte kevés holmiját és nekiindult az új hazának. Sietős volt az útja. Felelet nélkül haladt előre. A feléje csapdosó gúnyos megszólításokat némán hallgatta. Mint vert kutya iszkolt kifelé a városból. A téglavető körüli bandukolás után a ladányi töltésen tűnt fel imbolygó alakja. A felriadt libák gágogva repdestek előle. A csöszkunyhó tövében dörzsölődző puli rekedt ugatással fogadta. A kis pocsolya szélén heverésző kondásgyerek csípős verssel ingerkedik felé, hogy hát miért nem eszik szalonnát... Még egyszer éreztették volna vele zsidó voltának keservét. De érzékei már eltompultak, előtte minden elborult. Nem látott, nem hallott, csak rontott előre. Kórórecsegés közben törtetett keletnek, felfelpislogva az égre, a magyarság rejtekében élő Örökkévaló felé. Kicserepesedett ajkait a nagy beteg imádsága mozgatta. Meg-megállott. Lelke egy villanásra odarepült a nánási szülei hajlékra, ráhajlott szombati gyertyái előtt könyörgő anyja fejkötőjének fehér bodrára. Aztán rengő testtel elzokogva a haladkló fohászat, a súlyos bűnvallomást, [a vasút

kegyetlen kavicsai között nyílegyenesen a robajjal közeledő gőzös elé vágott. A vasútas kiáltását túlharsogta az elszánt ember istent hívó rémitő szava. Velőt hasító fütty és egy elrontott földi élet vergődése véget ért. A vonatról leszállók irtózva álltak körül a véres roncokat. Közülök a talpas Izsót iszonyodva jajdult fel: hiszen ez a szegény Chajzik! Majd ősi szokás szerint elmondá az imát, hogy áldott legyen, aki igazságosan bíraskodik... A vonat a szikes földek között továbbrobogott...

Budapest.

Dr. Mezey Ferenc.

BÚS SZÜRKÜLETEK ÓRÁIBÓL.

I.

KERESEK, ÚZÖK . . .

Keresek, úzök vágyva valamit,
Futok utána lázas nyugtalan;
Most előttem leng, most fejem fölött,
Utána nyúlok s lopva elsuhan.

Keresek, úzök vágyva valamit,
Nem tudom: mi, de mélyen bent szívemben
Felvillan sokszor sejtelmes sugára,
Egy pillanatra, aztán tovalebber.

Keresek, úzök vágyva valamit,
Magasztos szépet, fenséges nagyot,
Kergetnek, hajtnak égő ostorok
És rohantomban százszor lerogyok.

Keresek, űzők vágyva valamit
 S feltápáskodom százszor újra. Éj jó,
 S véres homlokkal tovább botorkálok —
 S ott a sötétben ásít már az árok.

II.

VÁNDOROL A LÉLEK . . .

Én is hiszem, hogy vándorol a lélek,
 Ha a testből kiúzi a halál,
 Hogy bolygva repdes világról-világra,
 Míg újra testbe száll.

Ujjongtak egykor, kik ma szenvednek tán,
 És véreztek, akik ma boldogok,
 Létünk egy régi megszakított élet
 Bús folytatása csak.

Az én lelke vad kóbor viharokkal
 Bolyongott szentelt cédrusok hegyén,
 Ott, hol a Jordán sir zokogva, — egykor
 Próféta voltam én.

Vigyorgó vészek rémes jelenésit
 Láttam egy korhadt pálmafa alatt
 S a sötét zengő éjbe szétlöveltem
 Villámló szavamat.

S a rémült Kármel és a hervadt Sáron
 Visszazúgták a véres szózatot:
 «Ledől a szentély, pusztul Jéruzsálem!» —
 És Júda kacagott.

S kiáltok most is a szomorú éjbe,
 Míg messziről enyészet réme int:
 «Ledől a szentély, pusztul Jéruzsálem!» —
 S Júda kacag megint...

III.

KUTATTAM LÁZBAN . . .

Kutattam lázban a nagy lét talányát,
 Kerestem az élet forratagán át,
 És nem találtam, csak bús, fájó árnyát.

Virágzás alján huhog zord enyészet,
 Nyugalmak csendjét vájják néma vészek,
 Gyönyör kelyhében titkos szenvedések.

Kerestem mámort, izzó dicsőséget,
 Mely vágyak lángján máglyatúzzel éget
 És megláttam a férges hamvú véget.

Jártam magasban, zengő tollú szárnynyal
 S a sphærahymnus mélyén sírt a gyászdal
 S a nap rémített sötét foltú árnynyal.

Kerestem tiszta fényt, sehol se' leltem —
 Míg megtaláltam lelkedben a lelkem
 S az Örökkévaló sugára lettem.

IV.

ÁLDOTT AZ ÉJ . . .

Áldott az éj, ezerszeresen áldott,
 Mely lázas fényű gyötrött nap után
 Keblére vonta a csillagos álmat
 S lelkembe képed szent sejtelve szállott.

Áldott a gondolat, mely megszületve,
 Nevedet dobta a bús szürkületbe,
 Mint napot Isten, midőn fényt teremte.

Áldott a hajnal, mely ünnepként kigyúlva,
 Sugarad' hinté homályra, borúra,
 Hogy fölragyogjak lángban ittasulva.

Áldott az út, mely elragadt feléd,
 Hogy új hittel öleljen át a lét.
 És lelkem megtalálja Istenét.

Áldott a perc, áldott a pillanat,
 Melyben valóra vált a gondolat
 S bennem örök világosság fakadt.

Budapest.

Patai József.

AZ ÉGŐ TŰSKEBOKOR.

Adat a biblia néprajzához.

Amikor az 1912. Évkönyvünkben a tűz szerepéről a zsidóságban értekeztem, arra a pusztai jelenetre is utaltam, amelyben a biblia eleven színeiben ecseteli Mózesnek prófétai avatását a lángoló tövisbokorban megjelenő Úr által.

Évek multak és mint legtöbbször megesik, a hagyományt követve az «égő csipkebokor»-hoz nem közeledtem. Csodás jelenet az, mint sok más a Szentírásban, a hagyomány: talmud, midrás, exegesis sem

fűz hozzá különös megjegyzést. A talmud pl. a láz megigézéséről szólva (Sabbat 67 *b*) megemlíti e bibliai helyet és hozzáteszi: «Nem azért helyezte el benned isten a glóriáját, mert a legmagasabb vagy a fák között, hanem azért tette, mert te vagy a legalacsonyabb». A midrás nem foglalkozik a kérdéssel; az exegeták közül egyedül Rasi fejti ki a talmud megjegyzését: «tövisbokor és nem más fa, hogy jelezze Izraelnek, hogy isten még inségében sem veti meg» (Móz. II. k. 3, 2-hez).

A biblia növénytanával foglalkozó írók is arra törekednek, hogy ezen bokor vagy fa botanikai hovatartozását tisztázzák, így John Hutton *Balfour*, *The plantes of the Bible* («a biblia növényei» London 1866) című művében, *Löw Immanuel*, *Aramäische Pflanzennamen* («Arameus növénynevek» Leipzig 1881) és *Leopold Fonck* *S. J. Streifzüge durch die biblische Flora* («Cserkészet a biblia növényvilágában» Freiburg Breisgau 1900) c. műveikben, hogy a legtudományosabb munkákat felemlítsem.

Felső-Ausztria egyik csodaszép zúgában kezembe került a *Linzer Tages-Post* egyik régi melléklete és benne *H. Liebert* egy rövid értekezése: *Distel und Dornen*.¹ Benne ezen adatra akadtam: «In England galt er für einen heiligen Baum. Er soll aus dem Blitze entstanden sein und infolge dessen heiliges Feuer in seinen Zweigen bewahren.» Tehát Angolországban (a galagonyát) szent fának tartották. Állí-

¹ *H. Liebert*, *Distel und Dornen*, *Unterhaltungsbeilage der Linzer Tages-Post* 1906. évf. 25. sz.

tólag a villám alkotása a fa, aminek következtében szent tűz lappang ágaiban.

Nosza eszembe jutott a *tövis és tűz viszonya* a Szentírásban, és legalább a magam részéről valószínűnek tartom, hogy az ó-héber nép csakúgy hozta kapcsolatba a tövissel a tüzet, mint a germán őskor a «wabernde Lohe»-t (=lángoló tüzet) a Dornröschen meséjében,¹ és hogy megvolt a sémi sivataglakóknak is az a hitök, hogy a *tövisbokor galyaiban tűz lappang, amely onnét olykor kicsap anélkül, hogy a bokor maga elégne.*²

★

«Die Dornen... treffen wir als weitere Vertreter der biblischen Steppenflora allenthalben auf unseren Wegen. Man hat mit Recht wiederholt hervorgehoben, wie reich die sonst oft so arme hebräische Sprache an Namen für Disteln und Dornen ist.»³ Amerre csak járt Fonck Lipót a biblia említette területen, mindenütt akad tüskés növényekre és jogosnak találta ama föltűnő jelenséget, hogy a különben oly szegény (irodalmában ránk maradt) héber nyelv annyi nevét ismeri a tüskés növényeknek az ákác- és galagonyától a bogáncsig és csalánig.

¹ Karl Simrock, Handbuch der deutschen Mythologie, Bonn 1878. 606. lapján. Adalbert Kuhn, Die Herabkunft des Feuers und der Götterkultus, Berlin 1859. 46 l.

² V. ö. Kuhn i. m. 47 l. «man glaubte den Gott des Feuers in ihnen dauernd gegenwärtig oder wenigstens zeitweis verborgen». (Azt hitték, hogy a tűz istene bennök állandóan megvan, vagy legalább olykor lappang.)

³ Fonck i. m. 84 l.

Átad pl. Móz. I. 50, 10; Birák k. 9, 14; 58 Zs. 10; *barkánim*: Birák k. 8, 7 és 18; ¹ *szneh* pl. Móz. II. k. 3, 2; V. k. 33, 16. Maga Ezsájás nyolc válfaját ismeri a tüskés növényeknek: *sámír*, *sájis*, *szirim*, *kimmós*, *chóach*, *náaczúc*, *szirpad*, *kócz*. Ez utóbbi egyetemes neve lehetett a tövises növénynek úgy az egyednek, mint a tüskének magának (pl. Móz. I. k. 3, 18; II. k. 22, 5; Birák k. 8, 7 és 18; Sámuel II. k. 23, 6; Ezsájás 33, 12; Jeremiás 4, 3 és 12, 12; Ezekkiel 28, 24; 118. Zs. 12). Van még *dardar*, *szillon*, *szikkim*, *chedek*, *czeninim* nevű tüskés növény, amiket behatóan tárgyal Fonck, megállapítva nagyjában mai botanikus nevüket.

A tövis és tűz egymáshoz való viszonyára leginkább a *barkánim* és *dardar* és talán még a *szirpad* utalnak.

Barkánim töve *báarak* a villám, a fény és akkor megegyezne a Liebert közölte angol néphittel, hogy e tövis a villámot, tüzet szóró, és így rámutat a legősibb tűzforrásra, a villám által meggyújtott fára.²

¹ Vannak, akik e szót *cséplőszekérrel* fordítják. Érdekes, hogy a latinban is egy tő a cséplőszekér, cséplőgép (*tribulum*) és a tüskés sulyom (*tribulus*). — A szöveg a *barhánimot* mint a Kócze *hammidbar* (sivatagi tövis) synonymáját használja.

² M. Trapp: Dornröschen und der Frühling c. értekezésében (Unterhaltungsbeilage der Linzer Tages-Post 1906. évf. 21. sz.) azt írja: «Das mythologische Original des Schlafdornes ist der himlische Drehstab, der Blitz, welcher in die Nabe des Sonnenrades gebohrt, das himlische Feuer erzeugt» (a galagonya mythologiai képviselője az égi forgópálca, a *villám*, amely a napkorong agyába befúrva, a mennyei tüzet kelti.

Már a mesterségesen szított tűzre mutat rá a *dardar*; töve darar, dūr annyit jelent, mint körben mozogni. E mozgást puhább fában végzi az erős, kemény tövisben végződő fafuró vagy orsó. Arabs nyelven daraa jelentése: csillog, *lobog*, darrárat meg *orsót* jelent és bizony nemcsak az ősgermán népeknél¹ divott a tűznek ily módon való élesztése, hanem még most is elterjed e szokás némely eszkimó és észak-szibériai törzsnél.²

Végre *szirpad* töve világosan «szaraf» = égetni, meggyújtani (igaz szín betűvel, de szamech-chel is találjuk pl. Ámósz 6, 10, meszóréf = a máglyát meggyújtó rokon).³

A tűzzel kapcsolatban szerepel a *kócz* nevű tövises növény Móz. II. k. 22, 5. «*Ha tűz támad és tövisbe kap és megemésztí a vetést... és Ezsájás 32, 18... mint a letört túskegaly, mely tűzben lángol.*»

*

Ezek után nagyon valószínű, hogy Mózes avatásakor azért szerepel a *szneh* (hagyományos fordítása: csipkebokor), a tövises cserje (Löw Immánuelnél szanjá a fekete áfonya, *Rubus fructuosus*, Fonck szerint a galagonya *Crataegus azerolus* vagy a *crata-*

¹ V. ö. Ad. Kuhn, Die Herabkunft des Feuers. 38 l. — Értekezésemben: Feuer und Licht, a Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1913. évf. 3. füzetemben e tűzélesztési módot a zsidóságban is kimutattam.

² V. ö. Illustrierte Völkergeschichte ed. G. Buschan, Stuttgart 1910. 15., 105., 173., 282. l.

³ Fonck i. m. «szirpad» csalán.

gus monogyma),¹ mert e «symbolikus» tünemény leírója a keményfájú, száraz, tüskés bokrot a *tűz fészke*-nek tartotta, Ágaiban, galyaiban — ókori felfogás szerint — ott volt a tűz, a szikra. Az őskori ember primitív ismeretköre láttatta Mózesrel a lobogó, de el nem égő tövises fát. (Mózes II. k. 3, 2–3.) «ime a csipkebokor tűzben égett, de a csipkebokor ép maradt. S szólt vala Mózes : hadd kerüljek egyet, hogy lássam ezt a nagyszerű tüneményt, miért nem ég el a csipkebokor».

S e néphitnek még a Birák könyvében is világos nyomát látjuk. Jótham mesét mond Sichem lakóinak, amikor Abimelech testvérei kiirtása után magához ragadja az uralmat és a megmenekült Jótham az ókor egyik legszebb tanító meséjével figyelmezteti hallgatóit arra a veszedelemre, amely őket Abimelech reszéről fenyegeti. «Egykor mentek-mendégéltek a fák, hogy maguknak királyt válasszanak és szóltak az olajfának : Uralkodjál fölöttünk !» De sem az olajfa, sem a füge, sem pedig a szőlő hasznos hivatásukról lemondani nem akartak csak azért, hogy a fák között izegjenek-mozogjanak. «Ekkor valamennyi fa a tövisbokornak (átad) szólt : Nosza ! uralkodjál te fölöttünk ! Erre így felelt a tövis a fáknak : Ha őszintén engem kentek fel királytoknak, akkor jöjjetek ide és árnyékomban keressetek menedéket. De ha

¹ Fonck i. m. 98. l. de akkor Rasi megjegyzése tisztán homiletikus, szónoki, mert bizony a keleten olykor 3–4 méternyi magas; sőt van egy válfaja a Szinaj-félszigeten, a *Crataegus Sinaica*, amely igen szép és magas. Az újabb bibliafordítások követhetnék Fonck rendkívül érdekes megállapításait.

nem (vagytok őszinték), *tűz támad a tövisbokorból és megemésztí a Libanon cedrusfáit.*» (Birák k. 9, 8—15).

S évszázadokkal később a Hallelzsoltárok költője is úgy tudja, hogy van tövis, amely a tűzben el nem ég, hanem még ha tüzet is fog, legfőlebb megpörkölődik; csak nyaldossa a láng, mint mikor lidércfény enyeleg a nád körül; a láng lelohad, elalszik. «Körülvettek engem, mint a méhek (de meg nem szúrhattak); (hevük) lelohadt mint tövisen a tűz.» (118. Zs. 12. v.)

*

Nem szegényebb a zsidóság öskulturája, mint a többi kulturnépé; megtaláljuk benne az ősművelődés legkülönbözőbb megnyilvánulásainak és formáinak nyomait, csak el kell merülnünk a bibliába.

Budapest.

Dr. Kohlbach Bertalan

HUMOR ÉS ELMÉSSÉG A TALMUDBAN ÉS A MIDRÁSBAN.

Szép, nagyon szép a világ annak számára, aki szépnek látja és élvezni tudja. Örömet az élet forrásából csak az meríthet, aki gazdag kedéllyel van megáldva. A jó embereket is csupán a jó ember képes megtalálni. És ez az a három dolog tulajdonképpen, amiért az embernek élni érdemes.

Mindez a három dolog megvan a talmud és a midrás humorában. A talmud bölcsei mindig a jót keresik a gyarló, fogyatékos és hitvány embereken

és meg is találják minden körülmények között. Az ő humoruk kedélyük gazdagságában, szerény és alázatos jellemükben gyökeredzik. Az irónia szerénysége és a szeretet melege nyilvánul meg benne. Könnyeiket a mosoly takarja el. A mosolygáson keresztül átszillan az öröm, hogy megtalálták a jó magot; a romlott emberi szívnek egyik elrejtett zugában. A humorukban nyilvánuló szerénység rendkívüli becses és értékes, mert a kis emberek megbecsülésére nevel bennünket, akikben a jó diadalra jutott.

A vallásos irodalomba beékelt humor és a hit édes testvérei egymásnak. A humor jótékony és üdös hatást gyakorol a hívőre, miként a lélekre a hit hatalma. Felüdíti a hívő szívét és megnyugtatja háborgó lelkét. A vidámság és tiszta öröm kiapadhatatlan kútforrása. Szép és derűs színekkel festi ki a jövőndőt. Megnyitja szemeinket, hogy lássuk a természet szépségeit és az élet ragyogó kincseit. Valóban, bölcseink humora az élet tanítómestere.

Nagy szeretettel művelték a humort az iskolában. A mesterek a játszi humor és a pajkos tréfa által felébresztették a tanulók figyelmét, hogy azután bevezessék őket a komoly halakának tömkelegébe. Az elmésség könnyű szárnyain, a gondolatok világának szédítő magasságába felemelkedvén: képesek voltak leszállani az elméleteknek és vitáknak tengerébe, hogy onnan gyöngyszemeket hozzanak felszínre. Maguk a tanulók pedig ártatlanul mulattak egymás közt. Az éleselméjűek a gúny villámait szórták az együgyűekre. És az iskola tantermei nem egyszer

visszhangoztak a hahotázók vidám kacagásától. A szellemes hitszónokok játszottak a szentírás verseivel. Fejtegetéseiknek meglepő fordulataival magukkal ragadták a hallgatóságot a zsinagógákban. Megkedveltették híveikkel a szentírásban való búvárkodást és a zsinagógák látogatását.

A nagy tudósoknak alkalmuk nyilott, elméjük villogó élet a pogányokkal és számáritánusokkal, eretnekekkel, hittagadókkal és epikureusokkal összemérni. Természetes, hogy e vitákban rendszeren a mitanítómestereink felülkerekednek és a pogányok vereséget szenvednek. És minthogy ezek a szellemi tornák és hitviták a nagy nyilvánosság előtt mentek végbe: a vitázók azon voltak, hogy a pogányokat, a legyőzött eretnekeket nevetségessé, a gúny tárgyává tegyék.

A nép is kivette a maga részét a humorizálásból. A maga naivitásával és együgyűségével, víg mókáival és pajkos tréfáival, népies mondásaival és hetvenkedő virtuskodásával gazdagította a humor forrását. E néphumor kiváltkép a vallásos irodalom elbeszéléseiben, adomáiban és közmondásaiban nyilatkozik meg. Sok példát találunk, különösen erre vonatkozólag Eka Rabbában.

Lakodalmak alkalmából mindenféle tréfát és csíny követtek el, hogy a menyasszonyt és a vőlegényt mulattassák és fokozzák a mulatozók jókedvét. (Jer. Berákhoth 33. 11*b* és *b* Berákhoth 6*b*).

Istennek tetsző cselekedetnek tartották megvigasztalni a gyászolókat, felüdíteni a kétségbeesetteket és felvidítani a bánatos szívűeket. A legjámborabb tudósok buzgólkodtak e magasztos hivatás betöltésében.

A legnagyobb becsben állottak, akik e tehetséggel megáldva, ily módon gyakorolták az emberszeretetet. Azokat tartották elsősorban a túlvilági életre érdekeseknek. (*b* Tánith 22a.) Örömet leltek végül eleink az elmésségekben, mert megédesítették ezáltal életük keserveit, szebbé varázsolták magát a világot, kedvesebbé tették az életet és jobbá az embereket.

És amint a művészt nem vezeti más cél mesterműveinek megteremtésében, mint a szép vonalakban való gyönyörűség: úgy volt a humorizálás művészete kizárólagos öncél bölcseink szemében.

A talmud és a midrás humorának forrásai.

1. Elsősorban az istenbizalomra kell utalnom, mint a zsidó humor leggazdagabb forrására. Az élet legmosztohább viszontagságai között sem csüggedtek el soha, bizva-bíztak Isten segítségében és atyai gondviselésében.

2. Az életöröm, a természet szépségeinek felismerése és az örömöknek mértékletes élvezése a másik forrás, melyből a zsidó humor fakadt.

3. Az ünnepi hangulatok kedves derűje, a vallási szertartásokban való öröm és a családi életben uralkodó harmónia aranyos vidámsággal vonták be a zsidó kedélyt.

4. Az ifjúság erős öntudata, szellemi fejlettsége, hatalmas intellektualis ereje egyrészt, játszi pajzansága, tréfálkozáshoz való hajlama s elpusztíthatatlan jókedve másrészt, a zsidó elmésségnek kincsesbányája.

5. De legtöbbet köszönhet a zsidó humor az optimisztikus világnézetnek, amely a mi vallásunk sajátossága.

Milyen műfajokban nyilatkozik meg a humor a talmudban és a midrásban.

I. Elbeszélésekben és adomákban. — II. Vitatkozásokban. — III. Állatmesékben és példázatokban. — IV. Közmondásokban. — V. Túlzásokban. — VI. Lakodalmi tréfákban. — VII. Fogas kérdésekben. — VIII. Elmésségekben. — IX. A gúny nyilaiban. — X. Talányokban. — XI. Jövendölésekben. — XII. Szójátékokban.

Kik voltak híres humoristák, vitatkozók és szellemes prédikátorok ?

Bar Káppará (Nedarim 50a); Gabiha *b* Peszisz (Szanhedrin 91a). R. Akiba és tanítványa R. Meir, akik az állatmesét honosították meg a mi irodalmunkban. (*b* Berákhoth 61b.) Éleselméjű vitatkozók hírében állottak R. Gamliel Jamniai (Szanhedrin 29a) és R. Józsuá *b* Chananja, az előbbi kortársa (Nedarim 50b, Chagiga 5b és Gen. r. 64 fej. végén). A túlzások mestere: Rábbá bar Chana volt (Baba Bathra 73a és 73b). Szellemes magyarázatokat a szentíráshoz pedig bőven nyújtott minden agadista. Lásd erre nézve Baeher Vilmos műveit: Die Agadad. Tanaiten 2 K. Die Agada, der palestinsichen Amoräer 3 K. és Libovits N. Kol hásoméa jicchak című héber munkáját.

Elbeszélések és adomák.

1. R. Jochanan *b*. Zakkai tiszteleg Vespasianus előtt. (Gittin 57b.)

R. Jochanan *b*. Zakkai kivitette magát tanítványival Jeruzsálemből és ment, hogy tisztelegjen a ha-

talmas hadvezér előtt. Mikor megpillantotta Vespasianust így köszöntötte: «Üdv néked Caesar!»

— Kétszeres halált érdemelsz most balga beszédért, szóla Vespasianus. Először: tudd meg, hogy én csak hadvezér vagyok, nem caesar, te tehát gúnyt üzöl belőlem. Másodszor: ha tényleg olyan nagy úr volnék, amint mondod, mért nem jöttél már előbb hozzám? Alázatosan felelt a böles rabbi:

— Igaz, hogy most e pillanatban még nem vagy az, de nemsokára te leszel Róma császára. Előbb pedig azért nem tisztelegettem nálad, mert nem eresztettek hozzád az engesztelhetetlen zelóták.

— Mondd csak rabbi, ha volna neked mézzel teli hordód és körülötte mérges kigyó tekerődznék, vajjon nem törnéd-e széjjel a hordót a kigyó miatt?

Erre hallgatott R. Jóchánán b. Zákcai.

Ezalatt gyorsfutár érkezett Rómából s jelentette a hadvezérnek, hogy a császár meghalt és a légiók őt kiáltották ki császárrá. Vespasianust az örömhír ép csizmahuzásközben érte. Az egyik csizma lábán volt már. A másikkal azonban sehogysem boldogult. S a lábán levő csizmát sem bírta lehúzni. A böles rabbi megfejtette a talányt. Az örömhír hatása alatt — mondá — hirtelenül meghízott a tested és ez okozta a nagy kellemetlenséget. Amint írva van a Példabeszédek Könyvében, (15. 30) «a jó hír zsirossá teszi a csontot.»

— Mondd meg hát, mikép segíthetnék a bajomon — kérdé a császár. — Ha van ellenséged,

akit gyűlölsz teljes szivedből, akinek láttára előnt a harag, azt vezettesd elő, hogy elvonuljon melletted. Mert írva van: (Pb. 17, 22) «a levert lélek kiszárítja a csontot». Vespasianus megfogadta a bölcs rabbi tanácsát és így megszabadult a bajától.

2. *A férj, aki csunya feleségétől szabadulni szeretne.* (Nedárim 66b.)

Egy férj így szólott feleségéhez, tudni nem akarok felőled, míg meg nem mutatod magadat R. Ismáélnak, Josze fiának. Ám próbálja meg, fedezzen fel rajtad ő valami szépséget. A rabbinak, mikor elébe kerültek, az volt az első kérdése: «Szép-e a feje?» — Nem, felelé a férj, a feje szögletes. — Hátha szép a haja? — Nem, a haja olyan mint a csepű. — Hátha élénkek, tüzesek a szemei? — Nem tüzesek, sem élénkek, hanem bágyadtak. — Talán csinosak a fülei? — Dehogy is csinosak, hosszúak és nagyok. — Talán az orra bájos? — Ó korántsem, az orra pisze, bizony egészen pisze. — Nézzük meg hát az ajkait! — Sohse tessék fáradni; egy csöppet se vonzó: duzzadtak és vastagok. — A nyaka milyen? — Óh jaj, ezt egyáltalán nem lehet látni; nagyon kurta és a vállak közt egészen eltűnik. — Nos, akkor mutasd meg a lábaidat! A rabbi fáradsága most is kárba vészett, mert a lábai olyanok voltak, akár a libáé. — Hátha szép a neve, amelyet visel, buzgólkodott tovább a mester. Mondd meg leányom, mi a neved! — A nevem: Laehluchoth. Pocsék. Egészen rendben van a dolog. Rajtad is

van valami szép! A neved. Egészen hozzáillik külső lényedhez! Menjetek csak haza és éljetek tovább együtt békességben.

3. A hosszú lélegzetű hitszónok. (Béca 15b.)

R. Eliezer egyszer egész napon át fejtegette az ünnep jelentőségét híveinek. A hallgatóság egy része elunta a hosszú prédikációt s eltávozott.

4. Hillel türelme és szerénysége. (Sabbat 31a.)

Két ember fogadott egymással: lehetséges-e megharagítani a nyájas, szelid Hillelt. Az egyik vállalkozott rá s felkereste a patriarkát. Ép szombat előestéje volt. Hillel az ünnep tiszteletére tisztálkodással, fejmosással foglalatосkodott. A mi emberünk bezörgetett a mester ajtaján és tele torokkal kiáltotta: «Itthon van-e Hillel, itthon van-e Hillel?» A mester sebten magára kapta ruháit s elébe menve az ismeretlennek nyájasan kérdé: «Mit akarsz fiam?» — Mondd meg nekem, miért oly gömbölyűek a babiloniak feje? — Mert a bábaasszonyok ügyetlenek Babiloniában! Az akadémikus eltávozott, de csakhamar vissza is tért s újra dörömbölt a mester ajtaján. Kisvártatva megjelent a rabbi és nyájasan kérdé most is: «Mi a kivánságod, fiam?» — Mondd meg nekem mester, miért oly bágyadtak a tádmori asszonyok szemei?

— Bágyadtak, fájósak a szemeik, mert homokos talajon laknak! Egy óra múlva újra a mester ajtaja előtt állt s lármázott az idegen: «Itthon van-e Hil-

lel, itthon van-e Hillel?» A patriarka harmadszor is felöltözött és kiment hivatlan vendégéhez. — Mondd meg nekem, óh mester, miért oly szélesek az afrikai négerek talpai?

— Mert tengerparton élnek és sokat áztatják lábukat.

Az idegen nem tágított. Negyedszer is szerencsét próbált. A mester most is elébe ment s kérdé: «Mit kívánsz még fiam?»

— Ugyan mondd meg nekem, te vagy az a Hillel, kit patriarkául tisztelnek? — Az vagyok, fiam!

— Nos, ha te vagy: pokolba kívánlak tégedet, meg a többieket is, akik hozzád hasonlítanak!

— Miért haragszol ennyire énrám, mit vétettem teneked?

— Elveszítettem miattad fogadásomat. Miattad 400 sekellel lettem szegényebb. — «Jobb, ha te elveszted fogadásod, mintha Hillel elvesztené türelmét!»

Egyizben meg Hillel elnöktársa elé Sammai elé egy pogány járult s megkérdezte tőle: «Hány tórátok van nektek?» «Kettő. Van írott és van szóbeli tan.» Én, mondta a pogány, elfogadom az írott tant, de ez éppen elég nekem. A szóbelire semmi szükségem sincs. Fogadj magadhoz e feltétellel és taníts meg az írott tanra. Sámmai haragosan elutasította. A pogány, miután itt pórul járt, Hillelnél kopogtatott be. S a patriarka magához is fogadta. Az első napon az alef, besz, gimel, dalet betűkre tanította. Másnap visszájára fordítva a sorrendet: dalet, gimel, besz és álef-re oktatta. A pogány gondolkodóba esett. Tegnap — mondá — nem így tani-

tottál engem. — Nem baj, viszonzá a mester, te rámbíztad magadat, bízzál tehát tovább is énbenem és az én tanításomban, még akkor is, ha a szóbeli tanból tanítanálak.

Egy másik pogány meg egyenesen azt kívánta a mestertől, hogy tanítsa meg az egész tórára, amíg ő a féllábán állni tud.

— Helyes, megtanítlak. Ami neked nem tetszik, azt ne tedd felebarátodnak. Ez a tóra foglalatja, a többi csak magyarázata. Eredj és kövesd.

5. Hillel és a Bene Bethéra. (Peszáchim 66a.)

Peszach előestéje egyizben szombatra esett. A tudósok megfelejtkeztek a törvényről és nem tudták, hogyan járjanak el a peszaehi bárány dolgában. Háttérbe szorítja-e az áldozat a szombati munkaszünetet, vagy sem? Megkérdezték hát a mestert, Hillelt, aki így válaszolt: Egy évben egyszer fordul elő vajjon, hogy az áldozat háttérbe szorítja a munkaszünetet? Hiszen több mint kétszáz áldozatot mutatnak be szombaton évenként? ¹

— Mester, kérdezték most a tanítványok, hátha elfeledték magukkal hozni az áldozat elkészítéséhez szükséges szerszámokat? Ha kellő időben, pénteken, nem gondoskodtak már késről, taglóról, kötélről és más egyebekről, mitévők legyenek a jámbor zarándokok?

— Bizzátok csak ezt a népre! Sohse törjétek a

¹ Minden szombaton négy áldozatot mutattak be. A zsinagógiai időszámítás szerint pedig 50 szombat esik egy évre. Tehát $4 \times 50 = 200$. Szökőévben még 16-al több.

fejeteket miatta. Ha ők maguk nem is próféták, próféták gyermekei legalább! Másnap nagy tömegekben özönlöttek a városba a zarándokok. Maguk előtt hajtották az áldozati állatokat. A bárányt áldozók az állat gyapjához erősítették a szerszámokat. Akik pedig gödölyét készültek áldozni, állatuk szarvaihoz kötötték a kést meg a taglót. A mestert még aznap ültették bele az elnöki székbe.

6. *R. Jicchak Napeha és tanítványai.* (Baba Kama 60b.)

R. Ámi, R. Jicchák tanítványa nógatta mesterét, tanítaná meg őt valamely vallási törvényre, haláchikus tételre. Ugyanekkor tanulótársa R. Ászé, valami szellemes agadát kívánt hallani a mesterétől. Ha a rabbi agadát magyarázott, megakasztotta az egyik, ha halachikus tételt fejtegetett, félbeszakította a másik.

— FigyeljeteK rám, kedves tanítványaim, oly példázatot mondok el nektek, amely bizonyára tetszeni fog mindkettőtöknek. Volt egyszer egy embernek két felesége. Az egyik fiatal volt, a másik öreg. Amikor a fiatallal mulatott, kiszedte mind a fehér hajszálait. Mikor pedig öreg feleségét ölelgette, fekete hajszálai estek áldozatul mind. Nem csoda, ha hamarosan egészen megkopaszodott az istenadta.

7. *Eliézer, Ábrahám szolgája és a kapzsi Szodomabeliek.* (Szánhedrin 109b.)

Eliézer, Ábrahám szolgája eret vágatott magán, egy szodomai borbélylyal. A borbély keveselte a honorariumot és bepanaszolta Eliézert a városbirónál.

— Mért nem adod meg a bérét, kérdé a bíró. Megszolgált a becsülettel, eret vágott rajtad. Eliézer erre kikapta a szerszámot a borbély kezéből és hamar eret vágott bíró uramon.

— Mit művelsz, te szerencsétlen, rémüldözött a bíró. Mire való ez a dolog? — Arra való bíró uram, hogy maga fizesse meg én helyettem ennek a zshiványnak azt az összeget, amellyel a mostani érvágásért nekem tartozik. Az én pénzem pedig megmarad a zsebemben,

★

Szodomában furcsa vendégágyat kínáltak pihenőhelyül a jövevényeknek. A vendéget az ágyhoz formálták hozzá. Ha hosszú volt a legény, megkurtították. Ha pedig apró emberke, kinyújtották. Eliézer odavetődván, őt is megkinálták a hirhedt vendégágygyal.

— Nem vehetem igénybe, szabadkozott Ábrahám szolgálja. Ép a minap halt meg az édesanyám és én szentül megfogadtam, hogy míg a gyásznapok le nem telnek, nem fekszem ágyba.

★

A zsugori Szodomabeliek abban állapodtak meg egymásközt, hogy aki vendéget hoz magával lakodalmas házhoz; ruhájával fizesse meg. Eliézer egyszer váratlanul betoppant egy lakodalmas házba. Észrevétlenül az asztalhoz lopódzott és letelepedett az asztal végén. A szomszédja meghökkenve kérdezte: Ki hívott ide téged? «Te!» Megijedt erre a szomszéd, hogy meghallják a többiek és ott fogják a ru-

háját. Hamar lekapta a legközelebbi szomszéd köpönyegét és kirohant vele. Példáját követte az egyik is, a másik is, a harmadik is, a többi is, úgy, hogy mindnyájan sebbel-lábbal otthagyták a csapat, meg a papot. Eliézer pedig egyedül maradt a csemegéktől roskadozó asztalnál és vígan lakmározva, jóízűen falatozott.

8. *A bölcs rabbi meg az okos fiúcska.* (Erubin 53b.)

R. Jehosua b. Chananja mondá: «Soha senki nem győzött le engem bölcsesség dolgában, csak egy kis fiú.» Egyszer ugyanis, egyedül mentem az úton. Válaszúthoz érvén, sehogysem tudtam eligazodni. Szerencsémre megpillantottam egy kis fiút; tőle kérdeztem meg: melyik út vezet a városba.

Mindakettő a városba vezet, felelte értelmesen a fiúcska. Az egyik: rövid és hosszú, a másik: hosszú és rövid. Én a rövidet választottam. Amint azonban a város közelébe értem, észrevettem, hogy az keretekkel és legelőkkel van körülvéve. Kénytelen voltam visszafordulni. A fiúcska még mindig ott ült az út keresztezésénél. Kérdőre vontam, ő azonban így védekezett: «Nem megmondtam, hogy ez az út rövid is, meg hosszú is? Homlokon csókoltam a kedves gyermeket és legyőzve távoztam tőle.

9. *R. Ákiba megvigasztalja búsuló társait.* (Makkóth végén.)

R. Ákiba és társai R. Gámliel, R. Eliézer, R. Ázarja és R. Jehosua együtt ballagtak. Százhusz

mértföldnyi távolságból hallották Róma nyüzsgő tömegének zaját. Tudós társai sirva fakadtak, ő meg nevetett. — Miért nevensz, kérdezték tőle társai?

— Hát ti miért sirtok, kérdé tőlük viszont R. Ákiba.

— Hogyne sírnánk. mikor urunk szentélye romban hever, míg ők, a pogányok, kik bálványok előtt hajlonganak és álisteneknek tömjéneznek, biztonságban és boldogan élnek hazájukban.

— Én meg, ép azért nevetek, felelé R. Ákiba. Ha ezeknek a pogányoknak, kik lábbal tapodják az ő szent parancsolatait, olyan jól megy a soruk: menyivel inkább remélhetünk mi minden jót, mink, akik mindenben és mindenkor teljesítjük az Úr akaratát. Más alkalommal megint együtt sétáltak a mesterek. Amikor a templomhegyhez értek; sakál ugrott ki éppen a templom romjai közül. Társai megszagatták ruháikat és sirva fakadtak. R. Ákiba azonban megint nevetett. — Miért nevensz mester, kérdék barátai?

— Hát ti miért sirtok, kérdé erre R. Ákiba.

— Hogyne sírnánk, mikor írva van: az idegen, aki a szentélyhez közeledik, haljon meg — és most ime sakálok tanyáznak a romjai között!

— Én meg ép azért nevetek. Mert írva van: «Két tanút állítok eléd, akikben megbízhatol: Uriját a papot és Zakariást, Berekja fiát, a prófétát. Hogy kerül össze ez a kettő? Hisz Urija a pap, az első szentély idejében élt, Zakariás, a próféta pedig a második templom korában. Ámde az írás egybekapcsolta a kettejük jövődölését. Uria, a pap, azt jó-

solta Siónnak: «Mezővé szántják fel miattatok Siónt és Jeruzsálem romhalmaz lészen s a templomhegy erdős magaslat! (Mikha 3. 12.) Zakariás próféta ellenben megjövendölte Jeruzsálemnek, «Fognak még lakni öregek Jeruzsálem városában és utcái visszahangoznak majd az ifjak vígasságától.» (Zakariás 8. 4.) Amíg nem teljesedett Uria jóslata, attól féltém, hogy Zakariás jövendölése sem teljesül. Most azonban, hogy beteljesedett a pap jóslata, biztos vagyok benne, hogy a prófétáé is valóra fog válni. Tudóstársai erre így szóltak hozzá: Mester megvigasztaltál bennünket, bizony megvigasztaltál.

10. Amit Isten tesz, jól van téve. (Berakolh 60b.)

Egyszer R. Ákiba egy faluba érkezett, ahol éjjeli szállást keresett. De nem talált sehohsem. R. Ákiba fel se vette a dolgot. Amit Isten tesz, jól van téve, gondolta.

Kiballagott a faluból és a mezőn, Isten szabad ege alatt ütötte fel sátorfáját. Egy kakas, egy szamár és egy mécses volt véle. De jött egy vadmacska és felfalta a kakast.

Egy oroszán meg fellakmározta a jámbor csacsit. Végül pedig vihar támadt és eloltotta a mécseset.

Másnap reggel a falut feldulva találta. Éjszaka ugyanis rablók garázdálkodtak a helységben. Már most: ha vendégszerető emberek befogadták volna, akkor odaveszett volna ő is. A szamár ordítása, a kakas kukorékolása és a mécses fénye elárulhatták volna. Mégis igaza volt tehát a bölcsnek.

11. *Hiuság, asszony a te neved.* (Berakoth 18b.)

Zeére tanulmányai folytatása végett Babiloniába ment. Pénzét távolléte idejére megőrzés céljából egy korcsmárosnénak adta át. Időközben a korcsmárosné meghalt és a hazatérő diák neki is, meg a pénznek is hült helyét találta. A szomszédoktól megtudta, hogy meghalt. Éjfélkor kiment a temetőbe és megkopogtatta a sírbolt ajtaját.

— Ébredj, korcsmárosné, ébredj és mondd meg: hová tetted a pénzemet?!

— Menj el házamba, emeld ki szobám ajtaját sarkaiból és ott a küszöb alatt megtalálod pénzedet. Mondd meg kérlek, ha már háborítottad síri csendemet, nagyon kérlek, mondd meg az édesanyámnak, szóljon a szomszédasszonynak, aki holnap itt vesz lakást, mellettem, a temetőben: hozza magával fésűmet, drága kézi tükrömet és toálettes skatulyámat, de puder is legyen ám benne! Nagyon szépen kérlek, a pudert el ne felejtsd!

12. *A kikosarazott kérő.* (Jebámoth II. 2.)

Egy ember nagyon szerette özvegy sógornőjét. Mihelyt ő maga is özvegyi sorsra jutott, tüstént felkereste a szép asszonyt s hivatkozván a rokoni sógorsági kötelékekre, megkérte a kezét. (A sógorsági törvény értelmében a gyermektelen özvegy kénytelen nőül menni volt urának fiatalabb testvéréhez. M. V. 25. 5.)

A szép özvegy azonban kikosarazta. Nagy bánat

tában elment R. Chijához, hogy tőle tanácsot kérjen. A rabbi azt tanácsolta neki, oldja fel az aszszonyt a kötelezettség alól, azután jelentkezék megint a bájos özvegnél és kérje meg ismét a kezét, akkor háladatosságból bizonyára meg fogja hallgatni. A mi kérőnk meg is fogadta a rabbi tanácsát és feloldotta sógornőjét minden kötelezettség alól.

Ámde, a teljesen szabaddá lett menyecske, fittyet hányt a sógornak s így szólt: «Ha mind a két nagy próféta, Mózes és Sámuel feltámadnának halottaikból és rábeszélni próbálnának engemet, hogy hozzád nőül menjek, akkor sem kellenél nekem!» A kikoszarozott kérő búsan dűnnyögte magában: «Bölcsek ők a rossz tanácsadásban. de semmi jót nem tudnak.» (Jeremiás 4. 22.)

13. *A híres rendőrtalentum.* (Baba Mecia 84b.)

R. Eleázár, R. Simon fia (az úgynevezett R. Simon Jóehai, híres tana 135 körül találkozott egyszer egy rendőrkapitánnyal, aki tolvajokat üldözött. A rabbi megkérdezte a kapitányt, hogyan ismeri fel a tolvajokat? Nem kerül-e hurokra az ártatlan, míg az igazi zshivány megmenekül?

— Mit tegyek hát? Nekem a hatóság akaratát végre kell hajtanom. Adj jó tanácsot!

— Jer, mondá a rabbi, megtanítlak a mesterségedre. Menj be déltájt a korcsmáha. Ha italos emberre találsz, aki iddogál és közben-közben szunyókkal: vondd kérdőre. Ha tudós az illető, akkor azért

álmos, mert éjszaka tanulmányai mellett virrasztott. Ha napszámos, azért nyomta el az álom, mert korán kelt a munkához. Ha pedig sem ez, sem az és mégis bóbiskol, akkor csak tolvaj lehet, aki éjjel lopott.

Mikor a hatóság tudomására jutott a dolog, kényszerítették R. Eleázárt, hogy vállalja a rendőrkapitányi hivatalt. A rabbi e minőségében sok zshiványt tett ártalmatlanná. Tudóstársai nem szívesen látták a mestert ebben a hivatalban. Egyik társa R. Józsva Kareha fia meg is izente neki: «Meddig fogod meg Istenünk népét a hatóságnak kiszolgálni?»

— Én csak a gazt irtom a szőlőben; izente vissza a rabbi.

— Nem neked való az a munka, hadd írta a gazt a szőlő gazdája maga!

14. Rábbá esete, *mentalis reservata*. (Nedarim 25a.)

Valaki pénzt adott kölcsön egy embernek. Minekutána az adós nem akart fizetni, a hitelező megidézttette őt Rábbá elé. (Egy híres babiloni Amóra a IV. századból) Rábbá erélyesen felszólította az adóst, hogy fizessen.

— Nem tartozom neki. Megfizettem.

— Esküdjél; ítélkezett Rábbá.

— Jól van; megesküszöm. Erre az adós elővett egy botot, amelyet előzetesen kivájt és üregét a tartozott összeggel megtöltötte. Odanyomta a botot a hitelező kezébe és megesküdött a szent tórára, hogy fizetett. A hitelező erre esztelen haragra lobbant.

Dühében széttörte a botot. Mire az aranyak kiestek a bot üregéből, széjjelgurulván jobbra-balra.¹

14. *Aki egy pénzért két pofont kapott.* (Rábbá Kámá 37a.)

Chánán Bisa (gonosz) felképelte társát. Ez panasza ment R. Hunához. R. Huna megítélt neki egy fél sekelt. Chánánnak volt egy rossz pénze, azzal készült kifizetni a társát.

A panaszos azonban nem akarta elfogadni. Chánán Bisa erre másodszor is nyakonütötte és odaadta neki a rossz pénzt és szólott: «Nesze itt van az egész, vedd el.» (Még jobbá teszi a tréfát az a körülmény, hogy a pénznem, melyről itt szó van külföldi pénz «בסך מדינה», amely a belföldi pénznek «בסך צור» csak negyedét tette. És az is rossz volt.)

16. *R. Meir rászedi a zshiványok cimboráját.*
(Genesis Rábbá 92. feje.)

R. Lévi beszélt el ezt az esetet. Élt egyszer délen egy koersmáros, aki haramiákkal barátkozott.

Éjfélkor rendesen felterte vendégeit és felszólította őket, hagyják el tüstént a vendégfogadót, mert ő, úgymond, vadászni megy. Amint a vendégek elhagyták a fogadót, rajtuk ütöttek a zshiványok és kifosztották őket. A koersmáros azután osztozkodott velük a zsákmányon. Egyszer arra vetődött R. Meir és

¹ Arany János «hamis tanú» című költeménynek hasonló a tárgya.

megszállott ugyanannál a vendégfogadósnál. A korcsmáros állig felfegyverkezve megjelent és fölverte R. Meirt álmából. — Hagyd el a házamat, de tüstént, mert én nagy vadászatra készülök.

— Nem mehetek biz én! Nem mozdulhatok el innen, mert itt adtam találkát a kisöcsémnek.

— Hogy hívják az öcsédet?

— Kitób az ő neve!

— Mondd, hol van ő és merre jár, elmegyek érte és ide hozom!

— Helyes, nagyon helyes, menj érte; a zsinagógában megtalálod.

A korcsmáros felkerekedett. Bezörgetett minden zsinagógába és így kiáltott: «Kitób, Kitób, gyere ki!» Így kiáltozott ki világos kivirradtig, de R. Meir öccse csak nem jelentkezett.

R. Meir, reggelre kelve, megnyergelte szamarát s távozni készült. A korcsmáros kérdőre vonta:

— Hol maradt az öcséd kiről szóltál?

— Régen megjött már, felelé a mester!

(A világosságról mondja az írás: «És Isten látta Kitób, hogy jó R. Meir tehát a világosságra, az az a reggelre gondolt, mikor azt mondta a korcsmárosnak, hogy Kitóbot várja. Azért mihelyt a világosság beköszöntött, ő mindjárt elköszöntött.)

17. A fősvény gazda gonosz praktikája. (Exodus Rábbá 31. fej.)

Messze napkeleten élt egy gazda, akinek szép darab földje volt. Kövér és termékeny. A gazda gon-

dosan megmunkálta és a föld százszorosán adta vissza a vetőmagot. Finom acélos búzát termett. Mikor az öreg gazda halálát közeledni érezte, magához hívatta egyetlen fiát és lelkére kötötte, hogy gondozza tovább ősei földjét.

— Jó föld ez biz, megérdemli, hogy szorgosan gondozzák.

Nekem évente ezer mérő búzát termett. Százat adtam belőle a papnak, a többiből pedig tisztességesen megélünk. Vigyázz fiam és szolgáltasd be te is lelkiismeretesen, előírás szerint a tizedet.

Az öreg gazda halála után a fia egy ideig teljesítette végső akaratát és a föld neki is ezer mérőt termett. A második évben azonban belébujt a kapzsiság ördöge és eltulajdonított a papoknak járó 100 mérőből tizet. A föld akkor százszal kevesebbet hozott. A következő évben megint tízzel kevesebbet adott. És ekkor földje termése megint 100 fokkal csökkent. A fiatal gazda kapzsiságában annyira ment, hogy a papnak ezentúl csak tíz mérőt küldött. Ámde a föld termékenysége ugyanilyen mértékben sülyedt. Végül csak száz mérőt termett, épen annyit, amennyit a régi gazda tizedet adott belőle a papnak.

Amint azt a kedves rokonok megtudták, fehérgyolcsköntöst öltöttek magukra és földig hajolva tisztelegtek a gazdag rokon előtt.

— Azért jöttetek bizonyára, hogy a rossz termés miatt érzett kárörömeteket nyilvánítsátok?!

— Korántsem, feleltek röhögve az atyafiak. Inkább gratulálni akarunk neked nagyszerű és fényes emel-

kedésedhez. Azelőtt te voltál a gazda és Isten a pap. Most meg te lettél a pap és Isten a gazda.

18. *A hitvesi szerelet.* (Énekek en. Rábbá 86a.)

Egy Szidonbeli izraelita nő tíz évig élt az urával, de házassága gyermektelen maradt. Közös elhatározással felkeresték R. Simon b. Jóhait, aki csodarábbi hírében allott és megkérték, hogy bontsa fel meddő házasságukat. A rabbi azt tanácsolta nekik, hogy menjenek haza és készítsenek fényes lakomát, mielőtt örökre elválnának egymástól. Amint lakomával ünnepelték egybekelésüket, úgy illik most is, hogy lakomával búcsúzzanak egymástól.

A hitvestársak megfogadták a bölcs szavát. Hazamentek és víg lakomát csaptak. A férj vidám hangulatra derült a jó bortól.

Széles jókedvében, mosolyogva mondta élettársának:

— Édes galambom, nézz körül a házamban és válaszd ki magadnak azt, ami neked legjobban tetszik, a legkedvesebb dolgot és vidd magaddal szüleid házába. Ezután a férj, aki többet kóstolt a jó borból, mint amennyit elbirt, mély álomba merült.

A menyecske akkor csendben magához intette szolgálait és szolgálóit és meghagyta nekik, hogy kapják fel az ágyat holmistul-urastul és vigyék tüstént úgy, ahogy van szülei házába, ahol pirkadatig virasztott az alvó mellett. Reggelre kelve, mikor elszállt a mámara és feleszmélt, csodálkozva fordult a férj a feleségéhez:

— Mondd meg drágám, hol vagyok most?

— Az apám házában, felelt az asszony.

— És mi dolgom neked az apád házában?

— Hát nem te mondtad, hogy válasszam ki azt, ami neked a legkedvesebb és azt vihetem magammal szüleim házába. Nos, széles e világon nincs neked kedvesebb kincsem, mint te vagy az én férjem és jó uram.

Szent lett erre a béke. Még soká éltek boldogan egymással. A hagyomány még azt is felemlíti, hogy később gyermekekkel is megáldotta Isten a frigyüket.

19. A jeruzsálemiek bölcsesége. (Éka Rábbá 44b.)

Négy jeruzsálemi ember ellátogatott egyszer Athénbe. Egy athéni polgárnál megszállottak s gazdájuk meg is vendégelte őket. A lakoma után négy ágyat állítottak fel a vendégek számára. Az éjjeli csendben az athéni odalopódzott vendégei közé, hallgatni, hogy mit beszélnek. Kíváncsi volt rá, mert azt hallotta, hogy a jeruzsálemiek nagyon okos és éleseszű emberek.

És megszólalt az első:

— Te pajtás, látod, ez az ágy annyira rozoga már, hogy hátával a másik ágy hátára kell támaszkodnia, mert különben összeesnék. Megvetették ugyan nekem; én mégis a földön fekszem és a levegőben lógok.

Megszólalt a másik:

— Tudod-e cimbora, hogy a hús, melyet tegnap ettünk olyan izú volt, mint a kutyahús?

Szólott most a harmadik:

— Én meg úgy éreztem, hogy a bor, mellyel tegnap este gazdánk megvendégelt, temetőszagú volt.

A negyedik pedig így szólott:

— Én még egyebet is ujságozhatok nektek: a mi gazdánk tulajdonképen fattyú.

Az athéni polgár felháborodva távozott leshelyéből és esküdözött, hogy az egészből csak egy dolog igaz, az t. i., hogy az ágy rozoga, a többi ellenben rút hazugság. És föltette magában, hogy utána fog járni a dolognak. Elment tehát a mészároshoz és kért ugyanabból a húsból, amit tegnap kapott.

— Elfogyott már, felelt a mészáros.

— Miféle hús volt az?

— Hát az úgy volt, hogy a szopós bárányomat, amelynek elpusztult az anyja, a nőstény kutyám szoptatta az anyja helyett. És ennek a báránynak a husából vettél te tegnap.

Két állításuk tehát igaz, a többi mégis csak hazugság lesz.

Most a koreshmárost kereste fel, akitől megtudta, hogy a bor, melyből a vendégei tegnap ittak, csakugyan a sírdombon, a temetőben termett. Most már tisztában volt azzal, hogy csak az utolsó állításuk nem igaz.

Mikor aztán faggatni kezdte az anyját, származását illetőleg, az anyja bevallotta neki, hogy házasságtörést követett el, hogy biztosítsa maga számára gazdag örökséget. (L. Baeher: *Alter jüdischer Volkswitz in der muhammed. Literatur.*)

20. *A jeruzsálemi túljár az athéni eszén.* (Éka Rábbá 44b.)

Egy jeruzsálemi lakos Athénbe utazott egyszer üzleti ügyben. Ott rosszul lett és közeledni érezvén halálát, magához hívta szállásadóját és így szólt hozzá:

— Átadom neked, ime, a kincseimet. Ha eljön a fiam és visszakéri az örökséget, csak akkor add ki neki, ha háromszoros tanújelét adta kipróbált okosságának.

A kereskedő nemsokára meghalt. Az athéni polgárok pedig megfogadták, hogy egyik sem fog a másik házához idegen embert vezetni.

Amikor a fiú megérkezett, egy favágót talált a város kapujában, aki rőzsefát árult.

— Megveszem a rőzsét, jó ember, nesze, itt az ára. Fogd és hozd haza nékem. Így szólt a fiú és megmondta annak a férfinak a nevét, aki az atyjával üzleti összeköttetésben állott. Amidőn aztán az illető házához értek, a favágó lerakta a rőzseköteget. A házigazda ráripakodott: — Rendeltem-e én fát nálad?

— Nem uram, te nem rendeltél, de ihol jön utánam, aki a rőzsét vásárolta.

Az athéni erre megnyitotta háza kapuját. Barátságosan köszöntötte és házába vezette vendégét. A gazda kérdésére, hogy kihez van szerencséje, így válaszolt. «Fia vagyok a te barátodnak, aki halála után rád bízta kincseit.»

Így bizonyította be elsőizben okosságát.

Ebédre öt sült csirkét tálaltak fel. A gazda őt tisztelte meg az osztással. Ő azonban szerényen szabódott. Végre kénytelen volt engedni és hozzálátott az osztogatáshoz. Egyet adott a férj és a feleségnek, egyet a két fiának s ugyancsak egyet a két leánynak. Magamagának pedig kettőt tartott meg.

Így bizonyította be másodízben is okosságát.

Másnap egy hizott kappan került az asztalra. A gazda most is vendégét kérte fel az osztó tisztre. A gazdának adta a fejet belőle, a háziasszonynak a beleket. A két fiúnak a két combot, a két leánynak pedig a két szárnyat juttatta. Magának tartotta meg az egész törzset.

Így adta bizonyosságát harmadszor is eszességének.

A gazda azonban nem túrtóztethette tovább magát s haragosan kifakadt vendége ellen:

— Hát így szoktak osztani arra tifeledek?

— Amit tettem, helyesen tettem. Elsőízben egy csirkét adtam neked meg feleségednek, mert kettő meg egy az három. A két fiú meg egy csirke, az is három.

A két leány meg egy csirke szinte három. Én magam meg két csirke megint három. Elvettem-e hát valamit a ti részetekből?!

Másodízben pedig azért adtam neked a fejet, mert te vagy a család feje. Az asszonynak a belső részeket juttattam, mert az ő méhéből származnak a gyermekek.

A fiúknak a combokat osztottam ki, mert ők a család oszlopai. A leányok pedig a szárnyakat kap-

ták, mert ők kirepülnek a fészekből, amikor férjhez mennek. Jó magamnak pedig megtartottam a törzset, mert nagy szükségem lesz rá. Hajón jöttem és hajón fogok visszamenni. Most pedig add ki az örökségemet, rászolgáltam.

21. A jeruzsálemi túljár az athéni eszén.

(Éka Rábbá 45b.)

Egy jeruzsálemi ember Athénben járván, betért egy falatozóba, ahol vigan ettek-ittak. A mi emberünk letelepedett az atyafiak mellé és enni-innivalót parancsolt ő is. Mikor jóllakott éjjeli szállást kért a gazdától. Az atyafiak megmagyarázták neki, hogy az ő városukban csak az az idegen kaphat szállást, aki legalább háromszor nagyot ugrik.

— Úgy, mondta a mi emberünk. Nagyon szívesen megteszem. Előbb azonban mutassátok meg nekem, mekkorát szoktatok ti ugrani.

— Ekkorát la! — mondta az egyik. És a bolt közepéig ugrott.

— Ekkorát! — folytatta a másik. És a bolt ajtajáig ugrott.

Végül neki lódult a harmadik és oly nagyot ugrott, hogy egyszeribe künntermett az utcán.

— Látod: ilyet ugorjál, ha tudsz!

— Tudok biz én, most már tudok! Gyertek csak ki én meg bemegyek ugrani!

Mikor az atyafiak künn voltak már, tüstént bezárta mögöttük az ajtót és így szólt:

Amit ti akartatok tenni énvelem, azt tettem én tiveletek!

22. *A jeruzsálemi túljár az athéni eszén.*
(Éka Rábbá 46b.)

Élt Athénben egy kereskedő, aki gyakran megfordult Jeruzsálemben és mindig gúnyt űzött a Jeruzsálemiekből: Összeültek hát a Jeruzsálembeliek és tanakodtak, mikép tegyék csúffá a gunyolódót. Felállt ekkor egy ifjú és vállalkozott reá, hogy el fogja némítani örökre az idegent, úgy, hogy elmegy a kedve gúnyt űzni másokból.

Az ifjú felkerekedett, hajóra szállt és elvitorlázott Athénbe. Ott a csúfolódó házában szállott meg.

Másnap a piacra mentek, ő meg a szállásadója. És itt elszakadt a szandálja. Odament a vargához, megigazította és egy aranyat nyomott a markába.

Másnap megint kimentek a vásárra. Ekkor meg a másik saruja szakadt el. Újra odament a suszterhez rendbehozatta a cipőjét és megint egy aranyat csúsztatott a tenyerébe.

— Hát igazán olyan drága nálatok a szandál?

— De még milyen drága! Rendesen 9—10 dénárt fizetnek egy párért. De ha nagyon olcsó, akkor is 8 dénárért kél el a párja.

— Hiszen akkor sokat lehet keresni nálatok! Mondd csak megengednétek, hogy idegen szandálüzletet nyisson a ti városotokban?

— Miért ne engednök! De ha közénk talál szönni, értesíts előbb a jövedeleldről. Az athéni kereskedő összevásárolta mind az athéni vargáknak rak-táron levő szandáljait és elvitte Jeruzsálembe. A meg-

állapodáshoz híven, megérkezéséről értesítette jeruzsálemi ismerősét.

— Eljöttél hát, pajtás, lelkendezett már messziről az ifjú. Fényes üzlet kínálkozik itt számodra. Csak egy baj van barátom. Minálunk az a szokás, hogy csak kopaszfejű szerecsen árulhat nyilvánosan a piacon cipőt.

Az athéni a jó üzlet kedvéért, rövidre vágatta haját, korommal befeketítette az arcát s kiállt a piacra sarut árulni. Nagy, sűrű rajokban odatódultak a vevők és megkérdezték: «Mi az ára a szandáloknak?»

— 9—10 denár a párja. Az utolsó ára: 8 denár.

Szeme közé nevettek és a szandálokkal rákoppantottak a kopasz fejére.

Így tudta meg, hogy a jeruzsálemi ifjú megcsúfolta. Szégyenében úgy elkotródott, hogy soha többé nem tette be a lábát Jeruzsálem városába.

23. *Eszes gyermekek feleletei.* (Éka Rábbá 48b.)

Egy fiúcska befedett fazekat vitt az utcán. Hozzászegődött egy idegen és kíváncsian kérdezte: «Mit viszel ebben a fazékban fiam?»

— Ha az édesanyám úgy akarta volna, hogy orrodra kösse, akkor nem fedte volna be a fazekat.

Az idegen tovább ment. Kúthoz érve, egy leánykát talált ott, aki a kút körül foglalatoskodott.

— Adj innom, nagyon szomjas vagyok!

— Szívesen adok, bácsikám, neked is, meg a tevéidnek is!

— Egészen úgy teszel, mint ősanyád Rebekka; udvariaskodott — az idegen.

— De te nem úgy jársz el, mint Eliezer — vágott vissza a leányzó.¹

24. *Mindig az asszonyé az utolsó szó.* (Kohéleth Rabba 2. fej.)

Hadrián császár megfordult egyszer Tiberiás városában. Meglátott ott egy aggastyánt, aki szorgalmasan dolgozott, serényen ásta-túrta a földet.

— Mit csinálsz, öregem?

— Fát ültetek, fügefát, felséges császárom.

— Hány éves vagy?

— Száz tavaszt láttam már hosszú életemben.

— És te még azt reméled, hogy enni fogsz a gyümölcséből?

— Ha megérem: jó; ha nem érem meg: akkor is jó. Ahogy az én őseim dolgoztak érettem, úgy fáradozom most én az én gyermekeimért.

A császárnak megtetszett az aggastyán talpraesett felelete. Megveregette a vállát és így szólt: «Ha megéred azt az időt, amikor ez a fa gyümölcsöt hoz, jöjj el akkor és jelentsd azt nekem.»

Az aggastyán igen magas kort ért el. S a fügefája pompás és ízletes gyümölcsöt hozott számára.

Az öreg a legszebb fűgékkel színültig megtöltött egy kosarat és elvitte Hadrián császár palotájába.

¹ Eliezer ugyanis gyönyörű kősonnyúkkal hálálta meg Rebekka előzékenységét. (M. I. 24. 22.)

A császár megörült a kedves figyelemnek és megparancsolta szolgálainak, hogy ürítsék ki az öreg kosarát és töltsék meg arannyal.

A szolgák kérdezték a császártól: «Miért részesíti felséged, olyan nagy kitüntetésben ezt az öreg zsidót?»

— Nem én tisztellem meg őt; hanem a teremtője tüntette ki, aki olyan magas korral áldotta meg az ő kegyeltjét.

Az aggastyán szomszédnője pedig egy nagyszájú kofaasszony, amint ezt meghallotta, rákiáltott kalmár urára:

— Szedd össze magadat, siess a császár palotájába ezzel a kosár fűgével! De hamar, te naplopó!

Amint férjüram a császár palotájába érkezett, a szolgálkkal jelentette Hadriánnak, hogy ő azt hallotta, hogy a császár nagyon szereti a fűgét és aranyakkal szokta beváltani. Az imperator akkor megparancsolta, hogy mindenik, aki elmegy a kalmár mellett, vágja arcába a fűgét. Megcsúfoltan sompolygott el a kalmár s bosszút forralt oldalbordája ellen, aki ilyen szégyent hozott a fejére.

— Várj csak, visszafizetem én azt tenéked!

— Neked áll még feljebb, nyelveskedett a kofa. Örülj, hogy fűgék voltak a kosarakban és nem ethrogok! Örülj, hogy érettek voltak és nem vad fűgék! Mert különben rég a másvilágra küldtek volna tégedet! (Az ethrog a citromalmához hasonló igen kemény gyümölcs. A szukkoth ünnepen használják, mint az ünnepi csokor alkotórészét. Ugyanez az adoma megvan csekély eltéréssel Leviticus Rábbá 25. fejezetében.)

25. *Hol mérik azt a jó bort?* (Tanchuma Semini 11. fej.)

•Egy előkelő és nagy jámbor embernek apja javíthatatlan korhely volt, aki mindennap holtrészegre itta magát. Hol egy árokból, hol egy pocsolyából szedték fel az öreget. Minden siheder meghajigálta. Az utcagyerekek utána futottak és gúnyt üztek belőle. A fiú nagyon röstelte a dolgot. Szívére beszélt az öregnek és nagynehezen rá is vette, hogy ezentúl otthon iddogáljon. Ő fog gondoskodni bőven, fejedelmi módon az itókáról. A fiú csakugyan hazaszállította a legfinomabb borokat és az öreg nem kívánczozott többé a korcsmába.

Egy esős napon a mi jámborunk épen a templomba igyekezett. Az utca közepén, a pocsolyában egy részeg ember fetrengett. Az utca pajkos gyermekhada sárral dobálta meg. Ráncigálták és cibálták a korhelyt. Az ábrázatát is bemocskolták. A mi emberünk visszasietett és magával hozta öreg apját, hogy lásson és okuljon. Az apja belegázolt a pocsolyába és odarohant a részegeshez és súgott neki valamit a fülébe.

— Mit akarsz tőle édesatyám?

— Megkérdeztem a komától, hol, melyik korcsmában mérik azt a jó bort?

26. *A bor hatása.* (Tanchuma Noé 13. fej.)

Azt beszélnek a mi bölcseink, hogy amikor Noé szőlőt ültetni készült, megjelent előtte a Sátán és megkérdezte, hogy mit csinál.

— Szőlőt akarok ültetni — felelte Noé.

— Úgy? Mondd meg hát micsoda tulajdonképen az a szőlő?

— A szőlő nagyon hasznos és finom dolog. Gyümölcse édes és zamatos. Belőle készül az a fölséges ital, amit bornak neveznek s amely fölvidítja az emberi szívet.

— Fogadj akkor társadul, kérte a Sátán.

— Helyes, áll az alkú.

A sátán erre hozott egy bárányt és levágta a szőlőtő alatt. Azután egy oroszlánt ölt le, majd egy disznót, legvégül pedig egy majmot. Mindegyiknek a vérével megáztatta a szőlőszemet s a vérük átszivárgott a talajon.

— Mit csinálsz itt te ördögös fickó, szörnyüködött Noé.

— Megakartam neked mutatni a bor hatását. Mikor inni kezd belőle az ember, olyan szelid, mint a bárány. Ha jót húzott a kulacsból, olyan bátor lesz, mint az oroszlán. Ha sokat öntött fel a garatra, olyanná válik, mint a disznó. Ha pedig lerészegedett, ugrik, táncol és mókázik, mint a majom.

27. *A szamár feldöntötte a lámpást.* (Peszikta Bubert 122b.)

Egy pörösködő asszony, hogy megnyerje a bírót a nagy igazsága számára, ajándékba vitt neki egy ezüstlámpást. Mihelyt ezt vetélytársa megtudta ő is küldött a bírónak sápot: egy arany szamarat. Másnap diadalittasan állított be az asszony a bíróhoz. Ámde

csalódva tapasztalta, hogy nem neki kedvez az igazság.

— Uram, mondá az asszony, hadd világítson előtted az igazság, mint az ezüstlámpás.

— Rég feldöntötte a szamár a lámpást — jegyezte meg csipősen a bíró.

28. A hitvesi hűség. (Peszikta 139b.)

Egy király megnősült és házassági szerződést adott a feleségének, amelyben fejedelmi ékszereket és fényes kincseket biztosított neki.

A királyt egy közbejött háború sokáig távoltartotta országától. A királynőt mindennap nógatták cselédei: «Meddig fogsz még hiába várni az uradra? Menj újra férjhez, amíg fiatal vagy. Ha már elfonynyadtál, senkinek nem fogsz kelleni.»

Valahányszor a királynő magára maradt, elővette házassági szerződését. Újra meg újra elolvasta a tartalmát és megvigasztalódott. Végre-valahára, nagysokára megjött a háborúból a király és ámulva látta, hogy neje megtartotta hitvesi hűségét.

— Drága hitvesem, minek köszönhetem kitartó hűségedet?

— Uram, királyom, a házassági szerződés, melyben oly fejedelmi módon gondoskodtál rólam, biztosított engem az irántam való nagy szeretetedről.

29. A tóra a legbecsesebb portéka. (Tanchuma Bubert 1.)

Egyszer egy nagy kalmártársaság együtt utazott egy hajón. Velük tartott egy tudós is. Mindegyik

dicsekedve mutogatta a maga portékáját, csak a tudós szerényen hallgatott.

— Miért nem mutatod te is a portékádat? — csúfolták a kalmárok.

— Az én portékám mélyen el van rejtve, szabódott az írástudó.

A kalmárok erre gúnyolódtak rajta. Váratlanul megjelent a szemhatáron egy kalózhajó. A zshiványok rátörtek a kalmárookra és elrabolták portékájukat és mindenükből kifosztották őket. Csak a tudósnek nem történt semmi bántódása.

A következő kikötőben partra szállott. Ott városban rabbivá választották és így tisztességesen megélhetett. A mi kalmáraink is véletlenül idevetődtek. Amint a zsinagógába beléptek, ott látták a kigúnyolt és lenézett tudóst a hitközség élén, fejtegetvén a szószekekről az írás igéit. Hívei áhitattal hallgatták és lesték ajkairól a szót, az égi malasztot. Amint írva van: jó tant adtam én nektek. (Pb. 4. 2.)

A kalmárok rávoltak utalva a tudósra, aki készséggel segített rajtuk.

29. *Ki a hatalmasabb?! (Jalkut Simeoni 979.)*

Hadrián császár kérkedve szólott R. Józsuá b. Chanaujához:

— Én különb vagyok, mint a ti mesteretek, Mózes! Mert én még élek, míg ő régen meghalt már. És az élő kutya többet ér, mint a holt oroszlán. (Koheleth 9. 4.)

— Tudod mit, mondta a rabbi, add ki a rende-

letet a hadseregednek, hogy egy napig ne gyújtsanak tüzet sem a táborban, sem lakóhelyeiken!

— Jól van, megteszem — szólt a császár.

Másnap felmentek egy magas dombra és onnan megfigyelték a rómaiak házeit.

Az egyik hadvezér házának kéménye sűrű füstöt okádott.

— Mi az? kérdé a rabbi.

— A tábornokom megbetegedett és az orvos meleg levest rendelt neki.

— Látod, te még életben vagy és mégis megszegik a rendeletet. Mózes réges-régen meghalt és mink mind a mai napig híven teljesítjük az ő szombati parancsát: «Ne gyújtsatok tüzet a szombat napján lakóhelyeiteken.» (M. II. 35. 3.)

Budapest.

Dr. Farkas József.

MESSIANIKUS MOZGALOM A RÉGI ARÁBIÁBAN.

Messiásvárónak szeretik a zsidóságot föltüntetni. Ezzel valóban a zsidóságnak lényegét érintik, azt a hitet, hogy az egyéni gyötrődésen, a családok fájdalomán, a fajok és nemzetek minden küzdelmén, szóval az ember egész nyomorúságán túl és fölül megnyilatkozik a történelmi gondviselés, amely az emberiséget előbbre viszi egy tökéletesebb jövő felé. Ezt az eljövendő kort, a messianikus időt, a messianiz-

mus megalapítói és klasszikusai, a próféták, csak elveiben, legfőbb eszméiben határozták meg: megrajzolták egy fönséges világépület körvonalait, amely az igazságon alapul, s a népek boldogságában, a világbékében csúcsosodik ki. S ha prófétáinknál is már itt-ott szó esik az isteni szellem ihlette vezérférfiúról, aki belátásával és erejével a népek viszállyaiban döntve, a világbékét biztosítja, a hirdetésnek veleje az az igazságosság és hűség, amellyel ez a «messiás» övezkedik, az a béke, amely a világot boldogítja, az az istenfélő erkölcs, amely, miként víz a tenger fenekét, elborítja a föld színét.

Idővel azonban a néphit érzékítő képzelete erősen személyesítette a messiánikus várakozást s leginkább azt az egyént rajzolta erős színekkel, aki ezt a várakozást hivatva van megvalósítani: nem az emberiség tökéletesedését, a belső, az immanens megváltást áhította, hanem a megváltót, aki mintegy csodával átvarázsolja az emberiséget bűnösből tökéletessé. Így lett az emberiség erkölcsös gyarapodásába vetett prófétaí hitből a népies messiásvárás. A váltakozó nemzedékek különböző hévvel, majd önmegettartóztatással, majd türelmetlenül várták ezt a személyes szabadítót.¹

Úgy látszik, Keleten a messiásvárás hevesebb volt, mint Nyugaton, az iszlám területén hevesebb, mint a keresztény országokban. Maga Sza'adja gáon is számítgatta a messiás eljövételének idejét. Maimúni

¹ Az ilyen messiásvárót érdekesen jellemzi Rostand: Nem bánom, követni fogok minden hamis messiást is, nehogy elmulasszam az igazit. (La Samaritaine II, 3.)

hibáztatja a gáón eljárását, mert emberi értelem ezt a kort meghatározni nem képes. De sajátóságosképen ő maga nyomban újabb számítást végez s Obadja próféta egy versének alapján 1216-ra igéri a messiási kort. Alkalmat Maimúninak állásfoglalására, a jelentős Iggeret Téman megírására, az a «messiás» adott, aki a XII. század vége felé Yemenben föllépett s híveit fölszólította, hogy vagyonukat osszák szét a szegényeknek. Maimúni ezzel az alkalommal visszatekint hasonló eseményekre: 10 évvel azelőtt Cordovában zúditott a zsidóságra veszedelmet egy állítólagos messiás; 30 évvel azelőtt Franciaországban halállal lakolt egy hasonló törekvésű férfiú; 45 évvel azelőtt Fezben egy zsidó magát a messiás hírhozójának, küldöttjének vallotta, azt hirdette, hogy abban az évben megjelenik a messiás maga s ezzel bajba döntötte Izraélt; hasonló sors érte a zsidókat az iszlám uralmának elején, amikor Iszpahanban egy rajongónak sikerült a belpoklosság gyógyításának csodájával 10,000 hívet gyűjtenie maga köré. Ebben a Maimúni említette iszpaháni messiásban Graetz fölismerte Abû Isza Obadja Iszpahánit, s fölléptét a VIII. század közepére teszi, Harkavy a század végére.¹ A VIII. század elején Szyriában messiánikus hitújítást kísérel meg Szeréné.²

De már a Muhammed előtti időkben is, tehát az iszlám indította zsidóüldözés előtt, a messiást áhították az arab zsidók.

¹ H. Graetz, Geschichte der Juden. V. 4. (Leipzig, 1909), p. 462.

² U. o. p. 457.

Wellhausen, a vallástörténetnek mélyelméjű kutatója, igen élesnek tünteti föl az ellentétet a pogány arabok és az arabs zsidók közt; az elkülönödés, idegenkedés egyik főokát a zsidók arabellenes messiásvárásában látja.¹

De vajjon ez az állandó, mondjuk krónikus messiásvárás kitört valamely határozott, mondjuk akutus, messianikus mozgalomban? Úgy látszik, ilyen eddig ismeretlen volt. Azonban azt hiszem, sikerült egy iszlámelőtti vagy legkésőbbben Muhammed-korabeli zsidó állítólagos messiásra akadnom. Sajátságos kútfő őrzi a nyomát: egy lovagregény, az Antarregény. Hiszen történelmi regények nem egyszer tükröztetnek vallási törekvéseket, khiliastikus, messianikus rajongást. De nem egyhamar tárul elénk az a jelenség, hogy egy regény egyetlen forrása egy történelmi mozgalomnak. Már pedig a legrégebb ismert zsidó-arab messianikus mozgalomról eddig csak az Antarregény ad hírt. Előbb vázlatosan bemutatjuk regényünknek idevonatkozó részét, majd pedig igyekezünk belőle levonni a történelmi következtetéseket.

Antar és a chajbári zsidók.

Antar, a róla elnevezett regény XVIII. kötetében elérte egy arab költő-lovagnak mondaismerte legnagyobb dicsőségét: a mekkai szentségben tüzte ki egyik költeményét. Ugyanekkor jár Mekkában egy

¹ Wellhausen, Skizzen und Vorarbeiten. IV. (Berlin, 1889.) p. 15.

zsidó hős is, Dsabbar ibn Szachr, a zsidólakta Chajbár várából, ennek a Dsabbárnak nagybátyja, a hatalmas Marhab csak Ali kezétől esett el.

Rendkívüli föladat hozta Dsabbart Mekkába: azt hirdeti Hidsáz zsidóinak, hogy a Szambatjon folyón túl föllép az idén Júsa' al-Akbar, a nagy Józsué, fehér számaron jelenik meg, termete, alakja tiszteletet kelt. Eltörli a földről a többi vallást, helyreállítja az Istennel a Szinai hegyen beszélő Mózes ibn Amrán törvényét a réginél ragyogóbb fényben. Készüljetekek derekasan a fogadására — inti Hadsáz zsidóit Dsabbár — egyétekek laskátokat zsír nélkül, tiszteljetekek a nagy böjtöt és a fogadalmak ünnepét s igyatok sok bort. Ezt a hirdetést terjesztették a zsidó ulemák (vallástanítók) minden tájon. Voltak ugyanis akkor a zsidóknak városaik és váraik; hatalmukat csak Muhammed döntötte meg, meghagyván: üzzétekek el a zsidókat az arab félszigetről. Dsabbárnak jutott a föladat, hogy az ulemáknak ezt a tanítását Mekkában terjessze.

Hazafelé tartva, útközben összekerül Dzul-Himárral, akit Antar már többször legyőzött, elfogott s szabadon bocsátott. Hálátlan gyűlölködése miatt ki van marva az arabságból s most Syriába készül kereszténynek. Összeütköznek, de megbékülnek. Dsabbár előadja Dzul-Himárnak is, hogy a Szambatjon folyón túl megjelenik Jósua imám; számtalan hive követi, nagyrészt oroszlánon nyargalnak; ha megszállanak várost, annak leomlik előttük a fala, minden hadat elpusztítanak, a zsidó hatalmat megszilárdítják. Dzul-Himár fölcsap zsidónak, ő és himjarita társai fogad-

koznak, hogy ezentúl csak arra esküsznek, akivel Isten a (Szinaj)-hegyen beszélt. Dsabbártól remélve bosszút Antaron, barátságra, frigyre lép vele. Lesbe állanak. Rajt ütnek Antar gyermekein és barátjain, amikor azok a vadászattól kimerültek. Néhányat megölnek, többeket elfognak, Antar két fiát is. Antar hívei keresik a nyomavesztetteket. Végre a harc helyére érnek s ott egy súlyosan sebesült chajbári zsidóra, Abú Szuhejlre akadnak. Fölélesztik s Antar elé viszik. Tőle megtudja Antar, hogy fogoly fiait és barátjait már előre küldték Chajbár várába. A megmentett Abú Szuhejl, aki magát különbnek mondja népe chazánjainál, hálát fogad Antarnak. Antar viszont fogadkozik, ha fiainak egyike meghalt, nem hagy életben tórainádót, evangeliumolvasót.

Chajbár elé érve, Abú Szuhejl megesküszik Mózes és Áron Istenére, izraéli hitére, hogy ő Antarnak tiszteletet szerez városában s kiszabadítja a fiait. Abú Szuhejl előre megy Chajbárba. Ennek vára antióchiai mű. Ez időben Chajbár a byzáncki császár fönnhatósága alatt áll. A vár kapitánya Mejsa ép kinyargalt Chajbár főbbjeivel, a chazánokkal. Abú Szuhejl előadja neki, hogy itt van Antar 300 hidzási harcosával, Nagy Sándorét meghaladó hatalommal; ha fiai véréből csak egy csöppet elhullatnak, nem hagy a földön sem chajbárit, sem zsidót; azért, így tanácsolja Abú Szuhejl, adják vissza Antarnak a fiait és a többi hidsázi foglyot. Mejsa fölháborodik ezen a tanácson: vezérlete alatt áll 2000 izraéli lovag, valamint hatalmas evangeliumimádó csapat, váruk sziklába van vájva, Byzánck császára oltalmazza

öket, s ő meghátráljon 300 hidsázi arab előtt? A foglyokkal egyébként ő nem is rendelkezhetik, azokat Dsabbár és Dzul-Himár bízták reá; ha ő ezt a letéteményt kiszolgáltatja Antarnak, joggal volna mondható, hogy a zsidók nyomorúsággal, alacsony-sággal vannak megbélyegezve, hogy gyávaságuk folytán képtelenek az uralomra; a míg kardja éles, kiált föl Mejsa, ő nem tesz ily hitványságot.

Abú Szuhejl, látván, hogy Mejsa nem tágit, a maga részéről álnok cselt ajánl Antar megejtésére: állítsanak lesbe 2000 harcost, bocsássák szabadon a foglyokat, vendégeljék meg, részegítsék meg s kötözzék meg Antart az embereivel. Mejsa legott Hárún zsidó orvoshoz fordul; ez ismeri a tóra tilalmát, parancsát és egyúttal a növények erejét, följajánlja az Indiában termő szubát nevű altató füvet.

Mejsa föloldozza a hidsázi foglyokat, s azzal menti magát, hogy csak most értesült közelebbről kilétükről. A chajbáriak zsidó szokás szerint nyilvánítják tiszteletüket Antar iránt: fejük fölé emelik a szent könyveket, Dávid zsoltárait kiáltják, megalázkodnak Antar előtt. Antar megigéri nekik oltalmát. Boldog, hogy visszanyerte gyermekeit, haza akar sietni, hogy megelőzze azt a várható támadást, amelyet távollétében a törzse ellen intézhet Dzul-Himár és Dsabbár. De enged a zsidók meghívásának. Nagy lakomát csapnak, itatják a hidsáziakat; valahányszor egy zsidó serleggel élteti Antart, ez fölhajtja. Mejsa intéseére az italöntők a Hárún orvos adta szubát-füvet keverik az italba. A hidsáziak elvesztik eszméletüket. Ekkor a lesből előtörnek a rejtőző zsidó harcosok.

Ez a zaj fölriasztja Ghamrát. Ghamra egyik felesége Antarnak, maga is félelmetes harcosnő, s anyja Ghaszúbnak, Antar fiának. Ghamra az ő külön bánatában — birodalmát ugyanis földúlták a szúdániak — yemeni törzsének 50 emberével távol maradt az Antar-megejtő lakomáról. Most, hogy a lakoma színhelye felé csapatok vágatnak, megrémül: rosszat vár «ettől az álnok, áruló, szószegő felekezettől». Gyors elhatározásra jut. A lakoma a falakon kívül folyt, a város kapúit nyitva állanak. Ghamra elfoglaltatja embereivel a nyílt várat, maga pedig oda siet a lakoma helyére. Itt a zsidók, kivont karddal állva, megkötöztetik az eszméletlen hidsáziakat. Ghamra hamar megragadja a maga fiát s az alvó Ghaszúbbal elvágat Chajbár várába. Harcosainak meghagyja, ne bántsák a chajbári nőket, gyermekeket. Mejsa harapja kezét megbánásában, könnye csordul, ég felé emeli fejét s kiáltja chátánú; a Sémre (az Örökkévaló nevére) esküszik, hogy sikere kudarcra vált. Népe vigasztalja; arra, akit anyja a tengerbe (!) vetett, aki Pharaó előtt erős értelműnek bizonyult, mielőtt szoptatása befejeződött, megesküsznek neki, hogy nem hagyják Chajbár várát az ellenség kezén, még ha annyi volna is, mint fán a levél, mint pusztában a fővény. Abú Szuhejl most is megbékülést ajánl: szerezzék vissza a foglyok árán Chajbár várát. De a zsidók fölháborodnak a tanácsán.

Antart és fogolytársait chajbári szolgák őrizetére bizzák; reggel arra ébrednek, mit tettek velük az értelem és vallás nélkül szükölködő zsidók. Antar megesküszik, ha ő kiszabadul, elpusztítja a zsidókat,

még ha azon a borjún nyargalnak is, amelyet imádnak. Aggódik Ghaszúbért, de egy chajbári zsidó — óvatosságból megszerzendő Antar jóindulatát — megnyugtatta, hogy Ghamra megmentette Ghaszúbót s elfoglalta Chajbár várát.

Ghamra kirohanást intéz a várból, a zsidók futnak előle, mint a struc, mikor dörög az ég. Abú Szuhejl megint Mózesre (akihez a hegyen szólt Isten) esküszik, bocsássák szabadon Antart, de a többiek gyalázzák őt, vajjon 2000 harcos és kétannyi szolga egy asszony elől és egy fekete szolga (Ghaszúb) elől meghátráljanak! Mejsa meghagyja Abú Szuhejlnek, hogy 200 harccsal foglalja vissza Chajbár várát; döntő segítséget Dsabbártól és Dzul-Himártól vár. Abú Szuhejl esküszik a Sémre, hogy Dsabbár és Dzul-Himár nem bírnának Ghamrával és Ghaszúbbal, még ha Ezra szamarán nyargalnak is. Abú Szuhejl maga is visszafut, oltalmúl szólítva a tiz igét. Mejsa korholja. Abú Szuhejl visszautasítja a szemrehányást: ha ő nem száll szembe Ghaszúbbal, elpusztult volna Chajbárból keresztény és zsidó. Megismétli tanácsát: bocsássák szabadon Antart. De Mejsa el van tökélve, hogy Antart kiszolgáltatja a byzáncki császárnak, aki csak Antartól való félelmében fizet Khoszru perzsa királynak adót; Mejsa azzal kecsegteti magát, hogy a görög császár őt várral vagy tartománnyal jutalmazza meg.

Közeledik a szombat, amikor a zsidók szombatolnak, nem harcolnak. Abú Szuhejl tanácsára Mejsa elhivatja az arab keresztények vezérét, Aszad ibn Dsábirt. Megérteti vele, mily jelentős Radsim görög

császárnak, hogy kezére kerüljön Antar; följánlja Dsábirnak, hogy ők ketten osztozzanak ennek az érdemnek dicsőségében és jutalmában. Aszad ibn Dsábir rááll. Antart és a vele elfogottakat elviszik egy szűk bejáratú hegyszorosba, itt őrzik a keresztény arabok 300 fegyveres szolgálával. A zsidók pedig magas dombra mennek, ott szombatolnak, mellettük lovuk és fegyverzetük, hogy szombat multával harcra szállhassanak. A parnász, a dsaukár és a chazán, s velük számosan zsidó vének leszállottak, vonalat húztak s így elhatárolták a szombati határt a szabad földtől.

Ghaszúb látván, hogy atyját és a többieket megszibbre elviszik, szolgának öltözve elindul Chajbár várából kémlelő útra. Ghamra nyugtalankodik a zsidók felöltő magatartása miatt; attól tart, hogy ez a hitszegő, áruló felekezet, a nemzetek leghitványabbja, megint valami alattomos cselekedettel forral. De egy sejkhe fölvilágosítja, hogy a zsidóknak havonta négyszer van oly napjuk, amelyen, ha csak kényszer vagy baj nem szorítja őket, föl hagynak foglalatosságukkal; nyilván ez is ily napjuk; a sejkh egyúttal tanácsolja, hogy Ghamra most támadjon a zsidókra. Ghamra kirohan a várból, a keresztény arabok nekirontanak, de ő harminc harcosával öldösi s szétszalasztja őket. A zsidók, akik belemerültek volt szombati imájukba, most azt hiszik, hogy reng a föld. Midőn hozzájuk menekülnek a keresztény arabok, a zsidók abbahagyják imájukat, ütik az arcukat, oltalmat kérnek a tíz igétől. A chazán és a dsaukár bátorítják őket, verjék vissza a csekély számú ellenséget, foglalják vissza várukat, majd a chazánok, a dsaukár és a parnász

segíti őket. Mejsa és a zsidók levetik a szombat terhét(?) vállukról s fegyverzetet öltenek.

Egyszerre porfelhő kerekedik. Ghamra nem tudván, ellenséget vagy a kiszabadított bajtársait takarja-e a felhő, várakozólag visszavonul a vár kapujához. A porból aranykereszt ragyog föl, majd sárga selyem zászló. Körülötte 1500 byzáncki harcos, sisakkal, vértetben, pajzsosan. Vezérük Mar Thoma eljött, hogy a zsidók adóját szedje Radsîm császár, az európai királyok királya részére. Mejsa és zsidói leszállva lovukról, hódolnak a császár küldöttjének. Mar Thoma fölemeli a keresztet s imádkozik az evangéliumhoz.

Megtudván, hogy Antart foglyul ejtették a zsidók, mód fölött megörül, mert ép a napokban követelte a perzsa király a byzáncki adót, fenyegetődzve, hogy különben Hidsáz, Yemen, Khoraszán és Sziria hadaival ront Byzáncknak; a császár nem fél a perzsáktól, csak Antartól. Most, hogy Antar a foglyuk, a császár nem fizet többé adót, sőt a tűzimádók temploma fölött is a kereszt emelkedik majd; a zsidóknak, úgy igéri Mar Thoma, nem kell többé hűbér-adót fizetniök, Mejsát pedig majd megbítt barátjai, helytartói közé elsőnek fogadja a császár.

Mar Thoma tájékozódik a helyzetről. Mejsa megesküszik a vallására, az Istennel beszélő Mózesre, hogy Ghamra mindössze 50 emberével tartja megszállva Chajbár várát. Erre Mar Thoma igazat ad azoknak, akik a zsidókat megalázásra, nyomorúságra rendeltéknek mondják; majd ő megmutatja, miként végeznek a kereszt lovagjai a hitvány arabokkal. Mar Thoma tudakolja Chajbár várának gyöngye pont-

ját, hogy ott támadja. Mejsa megmutat neki a vár mögött egy barlang szájánál vaskapút, a kapút elfödik kövek, onnan földalatti út vezet Chajbár zsinagógájába. Ezen az úton jártak régi időkben, amikor a zsidók uralkodtak a világon s karjuk messzi ért, de mikor «a keresztvíz népe» fölülkerekedett a zsidóságon, betömték ezt a földalatti utat, hogy a zsinagógájukhoz ne férjenek; így beszélte ezt Mejsának az atya, nagyatyja s így van nála írásba is foglalva. Ezen a titkos bejáraton most a zsidók és a keresztimádók behatolnak Chajbárba.

Már előzőleg, Mar Thoma hadának érkeztek Ghamra visszavonult a várba s elzárta kapúit. Most, midőn a zsinagógából a keresztények és zsidók kirajzanak, mint a darazsak, aggodalma nőttön nő. De az, aki Jóbot megpróbáltatásából kiszabadította, aki Józsefet visszaadta Jákobnak, az most is segít. Egyszerre dörgésszerű csatazaj harsog föl: Mejsa az Istennel beszélőre (Mózesre), a Sémre (az Örökkévaló nevére) esküszik, hogy ez a lovagok atyja, Antar.

Valóban Antar pusztít a keresztények és zsidók közt, Antar és kiszabadított társai. Midőn ugyanis Mar Thoma byzánczi serege fölvonult, a chajbári szolgák, akikre a hegyszorosba zárt Antar bízva volt, odatódultak az érkezők felé. Ezt az alkalmat kileste az ott kémkedő Ghaszûb s kiszabadította atyját, Antart, testvérét Mejszarát a bajtársaikkal együtt. Fegyverük nem volt. Fadarabokat ragadnak s a husángot még félelmetesebben forgatják, mint a kardot, buzogányt, megtörik a keresztet, úgy széjjel szórják a zsidókat, keresztényeket, mint farkas a nyáját. Erre

Ghaszúb is biztatja a harcosait, hogy a zsidók és a keresztvíz emberei csak az ő kardjuknak eledele. Chajbár utcáin folyik a vér. A zsidók visszaözönlenek a zsinagóga felé, a zsidó koponyák gurulnak mint a labdák. A menekülők elvetik fegyverüket s a pusztának szaladnak. Antar és hívei nem üldözhetik őket, mert nincs lovuk.

Ghamra és a Chajbár várában levő emberei most eléje sietnek Antarnak; örömmel, boldogsággal látják egymást viszont. Ghamra ellátja őket chajbári lóval, fegyverrel. Minthogy beköszöntött már az éjjel, Ghamra javasolja, vonuljanak valamennyien a várba. De Antar nem akar nő módjára falak mögé bujni; nem is hagyja meg a várat, bagoly, holló tanyájává teszi, hogy keresztény, zsidó többé ellene ne merészkedjék. Beterelteti a várba a zsidó férfiakat, kihozatja belőle a chajbári szép nőket és leányokat, valamint a város kincseit, majd a kapúknál s az utak mellett magas farakásokat emelnek, a fát leöntik olajjal, kátránnyal, azután meggyújtják a fát, a füst a felhőkig száll, belőle röpül a szikra, belül a halódó zsidók sóhaja, jajja hallszik.

Mejsa a városon kívüli zsidókkal látja Chajbár máglyáját, megértik társaik sorsát. A chazán és a dsaukár s utánuk a többiek mind lerántják lábukról cipőjüket, ütik vele fejüket-arcukat, még fogaikat is kiverik. Mejsa, a Sémre és a tiz igére megesküdve, Abú Szuhejlt okolja; Abú Szuhejl visszavág: «kérd az Istent, hogy nevedet a tórából törölje», mert Mejsa idézte föl Antar elfogásával Chajbár pusztulását. Mejsa ég felé tekintve kiáltja: Chátánú, chátánú,

majd azt üzeni a dsaukárnak és a parnásznak, hogy küldjenek chazánokat ezekhez a sátánokhoz, akik tagadják az Istennel beszélőt, akiknek nincs hitük; de a főchazán ekkor már küldött volt Antarhoz 20 chazánt, csakhogy azok többé vissza nem tértek.

Mar Thoma, a byzánckiak vezére még most is elbizakodottan fogadkozik, hogy ő elpusztítja Antart. De csakhamar fölriasztja új csatazaj. Antar szilaj fiai ugyanis atyjuk óvása ellenére éjjeli támadást indítottak; fiait féltve, Antar is követi őket. A rettenetes rohamra a zsidók sejkhjei kiáltozva imádkoznak s kezüket ég felé emelik. Antar a sors művét végzi; ötével, tízével öldösi a zsidókat, míg Ghamra és Ghaszúb hasonlóan pusztítják a byzánckiakat. Mikorára a hajnal kél, zsidók és keresztények elesetek vagy fogságba jutottak, csak néhányan menekültek. Ez a chajbári harc híres, míg nap és hold ragyog. Mar Thoma, a byzáncki vezér, Ghaszúb kezétől esett el, Abú Szuhejlt megölte Antar testvére Mázin, Mejsát átjárta Mejszarának, Antar fiának lándsája. Minthogy Mejsa álnoksága idézte föl a küzdelmet, Antar fölszedeti őt a sebesültek közül, egy kapúra fölakasztják s a fölakasztottba még dárdákat vetnek, elrettentésül.

Antar még itt Chajbár előtt akarja megvédeni Dzul-Himárt és Dsabbárt, mert helyesen úgy képzei, hogy az ő (Antar) távollétében támadtak a törzsére. Valóban elfogták volt Absz törzs királyát, valamint Antar feleségét Ablát. Antar iránti gyűlöletből Ablát a mellénél fogva akarja Dzul-Himár fölakasztani. De Dsabbár szenvedélyes szerelemre lobbant Abla iránt

s elkéri Dzul-Himártól. Dzul-Himár elcsodálkozik, vajjon Dsabbár zsidó létére elvehet-e más törzsbeli, más vallásbeli nőt, megengedi-e ezt a dsaukár, beleegyeznek-e ily házasságba a főzsidók. Dsabbár kioktatja, hogy megvan ennek is a módja. Ha zsidó megszeret ily nőt, akkor átadja háza egy főchazánjának, ez három éjszakán át vele van a zsinagógában, a leány elkülönítve marad férfitől-nőtől; a chazán megveri, míg jajgat, megtisztítja minden szennytől, akkor többé meg nem szólhatják s meg van neki engedve Izraél fiainak vallása szerint. Foglyaikkal Dzul-Himár és Dsabbár ibn Szachr elsietnek Chajbárba. De Antar és Ghaszúb láttára Dzul-Himár menekülni készül. Dsabbár csodálkozik, hogy Dzul-Himár ily lélekkel dicsőségre vágyik, megesküszik a hatalmas könyvre, hogy ő nem mond le Abláról s megöli Antart. Dzul-Himár viszont örjögőnek mondja Dsabbárt, még ha Áron vezérli is, nem bírja őt Antartól megmenteni. Dsabbárra rátamadnak. Dsabbár megöli Antar atyját Saddádot. Fájdalmában Antar nem bírja megkülönböztetni a jobbot a baltól. Neki ront Dsabbárnak. Ekkor egy érkező csapat elvonja figyelmüket: ezer keresztény és zsidó, akik Chajbár pusztulásától megmenekültek s a keresztény araboknál menedéket találtak, most Dsabbárhoz csatlakoztak. Vesztükre. Antar öldöklő harcának láttára Dsabbárnak is elszáll szivéből minden szerelem Ablá iránt, megbánja vállalkozását, kegyelmet kér Antartól. De atyja megölőjének Antar nem kegyelmezhet. Dsabbárt átszúrja, a zsidókat és keresztényeket megöli vagy elfogja. Antart a bátyja Sejbûb ösztönzi, ölje meg a zsidó Dzul-

Himárt, majd a többi Istentagadó zsidót és gonosz keresztényt. Antar elfogja Dzul-Himárt s korholja, hogy majd mágus hiten a tüzet imádja, majd bálványt, követ tisztel, majd zsidóvá válva, Ezrát és a könyveket szolgálja. Antar diadalmasan hazatér, ott-hon eltemeti atyját, sírján 770 zsidó és keresztény fogoly esik engesztelő áldozatul. Azután a Chajbárban elfogott nőket, lányokat hétszer viteti körül atyja sírjánál, de életüknek kegyelmez. Atyja meg van bosszulva a férfiak halálával. Törzstársai magasztalják: nem halt meg, aki ily fiat hagyott maga után.

Regényes és történelmi elemek.

Végig kísértük Antart azon a hadjáratán, amely Chajbár várának és zsidóinak pusztulására vezetett. A történelmi valóságban Muhammed döntötte meg Chajbár várát: «Wie vieles Andere im Antar-Roman, ist auch der Kampf Antars gegen die Juden von Chajbar die poetische Versetzung von Ereignissen der ersten Zeit des Islam in die vorislamitische Zeit, wie denn Antar selbst als Vorläufer Muhammeds geschildert wird.»¹ Antar maga bizonyára soha színét sem látta Chajbárnak. Felesége Ghamra, fiai Ghaszúb és Mejszara tisztára költött alakok, küzdelmeiket tehát szintén a képzelet alkotta. Ép oly kevésbé, mint Chajbár ellen harcolt Antar Byzáncz ellen, Chajbár soha nem volt hűbérese Byzáncznak; regényünknek

¹ Goldziher, Monatsschrift für die Geschichte u. Wissenschaft des Judentums. 1880. (XXIX.) 360. 1.

ez a leleménye arra szolgál, hogy a hősének egy csapásra az arab és a byzáncki keresztényekkel szövethetett zsidóság fölött szerezzen csodás diadalt. A harcokat, az eseményeket merőben koholta az Antar-regény.

De másrészt bámulnunk kell, mennyi zsidó intézményről tud s mily pontosan értesült róluk. Vegyük legelőbb az ünnepeket: ismeri a szombaton kívül a pászkák ünnepét, a nagy böjtöt, engesztelő napot. Meglepő, mennyit tud a szombat törvényeiről. Szombaton nem harcolnak a zsidók. Erről számos szomorú történelmi példa szól. Amikor Antiochus Epiphanes csapatjai szombaton támadtak a makkaeausok híveire, a zsidók nem védekeztek, még követ sem torlaszolták el menedékbarlangjuk száját, mintegy ezer hívő veszett el ekképen. Ezért Matatias és társai elhatározták, hogy támadás esetén szombaton is védekeznek. (I. Makkab. II., 29—41.) Antiochus vezére Philippus tüzzel pusztította el a barlangban szombatoló zsidókat. (II. Makkab. VI., 11.) Reinach Th. a görög és római írókból kimutatja, hogy Lajos fia Ptolemæus, Pompejus, Herodes és Titus szombaton foglalták el Jeruzsálemet.¹ Muhammed is fölhasználta a szombati harcot tiltó törvényt a banû Kajnukâ és a banû Kurejta zsidó törzsek legyőzésére.² Figyelemre még méltóbb, hogy regényünk a chajbári főzsidókkal elhatároltatja a szombati földet

¹ Théodore Reinach, Textes d'auteurs grecs et romains relatifs au judaïsme. Paris, 1895, p. 136, 4. 1.

² Tabari, Annales I, 3. (Leyden, 1881—1882.) p. 1364, 1488.

a szabad földtől; hallott tehát a t'chum sabbat különleges szabályairól, hogy szombaton csak bizonyos határig szabad járni s csak sajátos föltételek mellett lehet ezt a szombati határt túllépni. Tüzetes értesülésénél fogva azt kell hinnünk, hogy a fogadalmak ünnepén is, amelynek megtartására Dsabbár kötelezi Hidsáz zsidóit, valami határozott intézményt ért az Antar-regény, ámbár nem tudom, melyik zsidó ünnepet illetné meg leginkább a fogadalmak ünnepének neve.

Vajjon amikor azt a fölszólítást intézteti a zsidókhöz, hogy sok bort igyanak, ünnepi szertartásra gondol-e? Nyilván vannak alkalmak, amikor a borivás a zsidó szertartás körébe vág, de meglehet, hogy ezzel a fölszólítással a regény csak az ellentétet élezi ki a borivásra buzdító zsidóság és a bortiltó iszlám közt. Nem véletlen, hogy a zsidókkal ima közben ég felé emelteti a kezüket, a muszlim írók ezt a módját az imának zsidó szokásként hibáztatják.¹ De vajjon a szombati teherben, amelyet a zsidók harcra gyürkőzve levetnek, ráismerhetünk a talliszra?²

Midőn Chajbár fölgyújtott várából kicsapnak a lángok, a chazán és a dsaukár lerántják lábukról a cipőjüket és verik vele arcukat, még a fogukat is kiütik vele. Goldziher professzor ebben is zsidó gyászszertartás nyomát találja.³

¹ Goldziher, Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums. 1880. (XXIX.) 311—315.

² A talliszról a muhammedán íróknál l. Goldziher u. o. 356, 357.

³ Goldziher, Muhammedanische Studien. I. (Halle, 1889.) 244, 245.

Ellenben a képzelet játszott közre annak a fogadtatásnak leírásában, amellyel a chajbáriak Antar iránt tiszteletüket nyilvánítják: fejük fölé emelik a szent könyveket s Dávid zsoltárait kiáltozzák, «ahogy ezt a zsidók szokása tartja». S tisztára a képzelet vagy a félreértés alkotta azt a sorozatos szertartást, amellyel regényünk a nem zsidó nőt a zsidó férj részére hitvessé avatja: a nőt leendő férje átadja háza egyik chazánjának, a chazán három éjszakán át vele marad a zsinagógában, férfitől, nőtől elkülönödötte, megtisztítja a nőt a szennytől s ezzel minden megszólás fölé emeli. Szentírásunk is rendelkezik az ellenséges népből foglyul ejtett nőről: az, aki elfogta, elviheti a házába, itt a nő egy hónapig hadd gyászolja szüleit, egy hónap multával a gazdája feleségül veheti, ha nem veszi el, szabadon kell bocsátania. (Deuteron. XXI, 10—14.) Vajjon ez a bibliai rendelkezés torzult az arab zsidóknál a regényünk vázolta furesa szertartássá? Alig érthető.

Jellemzők elbeszélésünkben a zsidók esküdözései. Leginkább Mózeset szólítják: «azt, akivel Isten a hegyen beszélt», egyszer «azt, akit anyja a tengerbe (!) vetett s aki, még mielőtt szoptatása be volt fejezve, erős elméjünek bizonyult Pharaó előtt». Mózes és Áron Istenét is fölhívják. Néhányszor a tiz ígére esküsznek. Nevezetesebb, hogy a Sémre, az Örökkévaló nevére (az arab szöveg ismételten adja a héber szót). Dsabbár egyszer asz-szifr al-akbar, a hatalmas könyvre, a Szentírásra esküszik.

Sém és szifr átvezet már regényünk héber szóismeretére. Szifr (a héber. széfer) a többesben is elő-

fordul (aszfár): Dzul-Himár zsidó hitre térve, Ezrát és a szent könyveket akarja imádni,¹ Antar fogadtatásánál a chajbári zsidók a fejük fölé emelik az aszfárt.² Rejtvényesebb a chartûnâ szó, amelyet regényünk a zsidókkal két veszedelmükben is elmondhat s úgy magyaráz: «óvj meg ettől a bajtól». Goldziher professzor a torzult szövegben fölismerete a chátánú szót, a zsidó mea-culpát, a vezeklő kiáltást.³

A zsidó szók közé számíthatjuk még a chajbári méltóságok neveit. Leggyakrabban a chazánnal találkozunk. Tudvalevőleg a chazán ebben a korban nemcsak a kántornak, hanem a tanítónak, a templomi előadónak a tisztjét látta el. Regényünk Chajbárban számos chazánt tételez föl. Abú Szuhejl a chazánoknál rangban magasabb, a főchazán a Mózeszagadó arabokhoz 20 chazánt küld követségbe; a feleségül

¹ Ezrának már a kórán rendkívüli tiszteletet, szinte imádat tulajdonít a zsidók részéről: a zsidók mondják, Ezra az Isten fia, a keresztények mondják, a messiás az Isten fia (IX. szüva 30. v.). Regényünk a zsidókat Ezra szamarára is utalja; Ezra szamaráról az aggáda mit sem tud, de annál többet a muhammedán legenda; l. erről dolgozatomat, *Revue des Études juives* 1904. (XLIX) 207.

² Vajjon bibliánk fordulatára ismerjünk-e abban a feddő szóban, amelyet Abú Szuhejl intéz Mejsához: Kérd az Istent, hogy nevedet törölje a tórából. Ez emlékeztet Mózes fohászára: törölj ki, kérlek, a könyvedből és Isten válaszára: aki ellenem vétkezett, azt törlöm a könyvemből. (Exod. XXXII, 32, 33.) Ez a fordulat az arany borjúról szóló fejezetből való. Antar megfenyegeti a zsidókat, hogy nem menekülnek meg, még ha azon a borjún nyargalnak is, amelyet imádnak.

³ M. G. W. J. 1880. (XXIX) 365.

veendő nemzsidó nőt is leendő férje megtisztíttatja háza főchazánjainak egyikével. A chazán tisztjét tehát többen töltötték be. Ellenben a másik két méltóság egyes számban szerepel. Az elsőben a karnász és karfász romlott írásán át Goldziher professzor fölismerte a parneszt, a község vezetőjét. A harmadik méltóság, a rejtvényes dsûkâr vagy dsaukâr, a betűállománya szerint talán a héber chòkerhez áll legközelebb; vajjon az egyébünnen nem ismert szó egyúttal különleges, másutt nem használatos hatáskört is jelöl-e?

Végül a nevek. Egy részük tisztára arab. Ilyen Dsabbâr ibn Szachr, a messiás hirdetője. Itt a regény történelmi nevet ruházott alakjára: Dsabbâr ibn Szachr valóban szerepel Chajbâr zsidó harcosai közt.¹ Regényünk azt is beszéli róla, hogy nagybátyját, Marhabot megölte Alí, a próféta unokaöccse és veje. Alinak Marhabbal folytatott küzdelméről az arab történetírók is értesítenek.² Arab nevet visel Abú Szuhejl is, a chajbári zsidó, aki nem győz eleget hálálkodni Antar iránt s mégis segédkezik az ellene szőtt ármányban. A növények titkos erejét ismerő, mámorító italt kereső zsidó orvost Hárúnnak hívják. A kórán így nevezi Áront s ez a név a muhammedánoknál is elég gyakori. Ellenben sajátosan zsidó nevet visel Chajbâr várának kapitánya: Mejsa. Mejsa a héber Móse (Mózes)-ból fejlődött tovább, de nem az araboknál (náluk Músza lett belőle), hanem a

¹ Tabarî, Annales, I, 3 (ed. Leyden 1881, 1882), p. 1589.

² U. o. 1579—1581.

zsidóknál.¹ S ugyancsak merőben zsidó a Jûsâ (Jósúa) név, amelyet a messiás maga visel.

Most pedig tegyük hozzá, hogy a zsidóságról való vallástörténelmi tájékozottságát regényünk csakis egy kötetben, a XVIII-ikban tanúsítja. Egyébként 32 kötetben át csak egy jellemzést kapunk a többi vallással kapcsolatban a zsidóságról: Muhammed föllépése előtt beteg a világ; akad, aki a keresztet csókolja és cingulust ölt, más a tűz hatalmát tiszteli, némelyik leborul a keringő sphærák előtt, más a kövek és bálványok előtt, olyik tiszteli Mózes tekintélyét, nem végzi teendőit szombatján, a tórára és a fönséges zsoltárra esküszik. (Szîrat Antar, ed. Kairo 1306, XVI, 8). Ezekben a kóránból merített vagy egyébként közkeletű elemeken kívül 31 kötetben át regényünk mit sem tud a zsidóságról. S ime, az itt tárgyalt részletben csodálatosan ismeri a zsidó ünnepeket, intézményeket, szertartásokat, méltóságokat, sőt zsidó szókat is használ, amelyeket nagyrészt nem is ért. Minthogy mindezt Chajbárhoz kapcsolja és a chajbári zsidóság történelmi neveihez, a magyarázat nyilvánvaló: a Muhammed előtt Chajbárról írott kútfőt használt, amely egyébként reánk nem maradt.

Ezek a meglepő részletek, a találó adatok egy arab-zsidó messianikus mozgalommal forrtak össze. A föllépő messiás méltó fogadására kell a nagy böjtöt, az ünnepeket tisztelni, pászkát enni, úgy látszik, faggyútól is tartózkodni. Magát a messiánikus időt oly

¹ A Mésa névről l. Bacher, Die Agada der Tannaiten II. (Strassburg, 1890.) 6. l., 1. j.

vonásokkal festi, amelyek a zsidó hagyománynak amúgy is megfelelnek. A messiás a Szombatjon folyón túl jelenik meg. Innen várta gyakran a néphit.¹ Fehér számaron vonul be hívei közé. Így jelentette ezt már a próféta: alázatosan, számaron nyargalva érkezik (Zakariás IX, 9).

Ime, így megvan rögzítve egy Chajbárból kiinduló, tehát legkésőbbben Muhammed korából való messianikus mozgalomnak a képe. A rajongva várt megváltónak nevét is ismerjük. A férfiút, akit a zsidóság egy része messiásul fogadott s aki mint ilyen időrendben úgy látszik már Bar Kochbára következik, Júsá al-akbarnak, a hatalmas Jósuának hívták. Az Antarról elnevezett lovagregénynek köszöni emlékének fennmaradását.

Budapest.

Heller Bernát.

A BÉT-HÁMIDRÁSBAN.

I.

Sötétben hullt fölém az est homálya
 S a hosszú árnyak nyúltak, nőtek egyre,
 Míg ráfeküdt az éjvilág szobámra,
 De elkerült az éj nyugalma, enyhe.
 Az ablak mélyén sírok szája tágul,
 Kisértetek szállnak fel a homálybul.

¹ A Szombatjon folyóról szóló irodalmat l. Victor Chauvin-nél, *Bibliographie des ouvrages arabes etc.* VII. (1903.) p. 44.

Sok *ösmerős* kísértet, régi árnyak,
 Erinniszek, Oresztesz kergetői
 Fejem felett körtáncba járnak;
 Sok vád a multakból, ki győzi?
 Meghalt remények, elveszett hitek
 S fölsajgott bennem minden szál ideg.

Ki a szabadba. Hívös, őszi este.
 Nehéz köd szállt a körutak sorára,
 S égő szívem mig önlelkem kereste,
 Beléfurtam magam az éjszakába,
 Mely mind sötétebb, némább, tompa lett
 S terpszkedett a nagy város felett.

Nagy lángolások üszkét hordta lelkem
 Nagy fáklyafénynek kínos hamvadását,
 Mely nem bírt újra lángra-kelni bennem,
 Csak sercegett s a sercegeése száz vád.
 S e haldoklás, a vád, a végtelen
 Bolyogtatott a nagy, vak éjjelen.

II.

A parton túl fölégetém a hidat.
 Soká hullott utánam még zsarátnok;
 Hiába mind, nincs már, mi visszahíhat,
 Elzárja útam mélységes nagy árok.
 S az árkon túl a puszta integet,
 S szűz délibáb a pusztaság felett.

Voltam lakója renyhe pusztaságnak
 S esengtem csalfa délibábok arcán.
 O, tudtam én, hogy menten szerteszállnak,

Illetni bár becézgetőn akarnám.
 Nem illetém; szent, mély álmovilág
 Volt nékem az a renyhe pusztaság.

Vad láz fogott el: minden, minden áron
 A pusztaságnak szent, csalóka álmát
 Erős kezekkel én valóra váltom
 S megrögzitem szűz délibábok árnyát.
 Szentségtörőn az álmot illetém
 S az szertehult a pusztaság egén.

Keményen, dölyfös, hátraszegzett fővel,
 Ugy jöttem én el, kergetett lakója
 A pusztaságnak, akit nem söpört el
 A puszta-szél és aki göggel óvja
 A súlyt, erőt, mely benne felriadt
 S fölégetém mögöttem a hidat.

III.

Almok s valóság közt így hánytorgva
 Suhantak el fölöttem századévek,
 Tán, én valék az, aki ostromolta
 Nagy, néma tornyát ős tündérregéknek;
 Ki mindig, újra új életbe kezd
 S nem érik meg tarlóján egy gerezd.

Én, én valék az, aki messze tájról
 Tul a folyamról, Bábel partiról jött,
 A még se sejtett, boldog álmu vándor,
 Kinek tanítani s menni, menni köllött
 S míg visszatér, az oltár összedől,
 Építeni kezdhet fent-újából, elől.

És én valék, én, aki pusztaságban
 A szent hazához népemet vezettem,
 Jordán vizére, hús berkére vágytam,
 S fölötte repdesett folyvást a lelkem,
 Amiglen minden, minden elmerült
 S a tar Nebón Izráel gyászban ült.

Meg én valék népemnek nagy királya,
 Ki értelemre, bölcseségre vágyott,
 S a bölcseségnek utját hogy bejárta,
 Megismeré az árva hiúságot
 A bölcsben és balgában egyaránt,
 Ahol csak ember bús ekéje szánt.

Hej, én valék látója, mondhatója
 Az isten sujtó, éles vesszejének,
 Mikor nem volt már hit sem, hogy megójjja,
 Mit századok sívó rommá tevének,
 Mikor nagy álmok-álma vérbe szállt
 És vak sötétség váltott föl homályt.

Biz' én valék, ki kardot vett kezébe
 S a gőgös Róma rémült reszketését,
 S a kardom élet félvilág regélte, —
 Aztán, — tovább tudjátok a meséjét;
 Nekem csak álmodot juttatott az Ég.
 S utolsó álmodom ez volt, — azt hívék.

Nem ez volt; jöttek még utána mások:
 Nem érkezett meg álma szent helyére
 Kasztiliából indult ősz zarándok
 És minden év, minden hold úton érte
 A vándor, ifju álmod-álmodót
 És útja, álma, mind hiába volt.

Mind én valék: én lettem Mantovában
 «Az Úrnak drága égő áldozatja.»
 Én az, ki a pap köntösét lehánytam,
 Míg önkezem vitt gyilkos kárhozatba.
 A csillagokban olvasták nevem,
 S az ajtón álltam bő szultán-kegyen.

Így jártam át ó, mennyi századévet
 S így bandukoltam őszi éjszakában;
 Ez hát a sorsom és egy nemzet-élet:
 Epedni, túrni könnyes álmodásban
 És összetörni álmok reggelén. —
 A népem sorsát, azt hurcoltam én.

IV.

A köd csak hullott, álmos éj sötétje
 Szememre szállott, lelkemen borongott,
 És mintha bennem száz hangon beszélne,
 Megérezém a szörnyű, ősi titkot,
 A lappangó, örök tragédiát,
 Mely árva népem sorsát fogja át.

Miénk az álmok végtelen világa,
 Miénk az álmok kába ébredése,
 Es Messiásként száz földet bejárva
 Egyetlen álmunk — mondjátok — megért e?
 S az álmoktól el nem szakadhatunk
 Örökkön láncos rabjaik vagyunk.

V.

A körutak nagy ívéről letérve
 Oldalt sötét, kis, szűk utcákba vágtam,
 Hol a nagyváros százezer szegénye

Az életért küzd nagy, nehéz igában.
 A pőre, féltett, koldus életért,
 Amely megúszott már gyilkos veszélyt.

Mint gyenge sajkát, úgy hozták magukkal,
 Mint vesztett kincset, melyre rátaláltak.
 És eljövének csendes, néma búval
 Hú gyermeki az ébren-álmodásnak.
 Testvéreink, a vérünkből valók,
 Sok, sok nagy-álmot velünk álmodók.

Az utcájuk gomolygó ködbe' mintha
 A fekvő város szűk kürtője volna ;
 De ime ottan sávós fény szakítja
 Meg a sötétet és fehérbe vonja
 Két, három ház falát, amelyeken
 Egy, egy iromba árnyék átmegegyen.

Kicsiny, földszintes ház ablaksorából
 Világított ki néhány lámpa fénye;
 Kéretlenül betértem én, a vándor,
 Ki fény után járt álmos, tompa éjbe'.
 Benn mély zszibongás, — hosszúkás terem,
 Egy tóra-szekrény, fenn a jobbfelen.

Két, mázolatlan asztalt körbe fogva
 Ültek, meg álltak össze-visszaságban
 Idősebb férfiak és meghajolva
 Merültek el nagybuzgó, hó imában.
 A balsarokban egy kérdés felett
 Nehány legényifjú heveskedett.

Az asztalfőnél tisztos arcú ősz állt,
 Körültekintett, a könyvét letette,

A bét-hamidrás nagy zsibajja elszállt.
 (A csendesség uj kezdések keletje.)
 S az agg beszélt, a hangja szín-ezüst,
 Szeliden kelt, majd lágyan elfeküdt.

Az aggastyán beszél; rejtett világok
 Sötét, mély titka sorra mind kitarul;
 «Ti mind, kik szunnyadást kerülve vártok,
 Boldogság kél a részetekre mától,
 Ez éjszakán, midőn az Úr itél
 S pecséttel zár az ítélet-levél.»

Az aggastyán beszél, s úgy issza lelkem,
 Minden szavát mohón magába szívja, —
 De már nem értem, csak borong felettem;
 Most mintha szólna martir hangja, kínja,
 Most tépett seb hasítja homlokát,
 Ajkán örök *semá* vonaglik át.

Az aggastyán beszél, — vasfésük éle
 Beléje vág. Hadd menjek, testtel óvjam.
 És úgy rohannék, törtetnék feléje,
 De nem lehet, a lábamon bilincs van.
 Ki verte rám? S az aggastyán csak áll,
 Kemény, mint cédrus, büszke pálma-szál.

VI.

A bét-hamidrás telt imádkozókkal,
 Hajlongó pálma mindegyik kezében
 Az aggastyán a Tórával lefoglal
 Egy polchelyet ép a terem-középen.
 S a pálmaággal mind, mind körbe jár,
 Közepén ő a Szentírással áll.

Szelíd tekintetére fényt sugároz
 A fölkelő nap őszi, lágyszugára
 S a felviharzó, buzgó, szent imához
 Lelkem fűzöm s a Torát körbejárja
 Meghajló pálmaágként ő-velek,
 S álmok-utján én tovább megyek.

Sümeg.

Pap Izsák.

KÉT VERS.

ELVESZŐBEN.

A szűk könyök-utcán hazamegyek :
 most hajnali három óra.
 Istenem : vezess a jóra !

Békevirágok e szürke kövek
 és béke a hajnali ég.
 Istenem : szeretsz-e még ?

Züllenem : hullanom rendeltetett
 és lehull, aki arravaló.
 Légy velem Mindenható !

Hajnali percek pergenek alá
 és a bú a szívembe sikolt.
 Istenem : sok bánatom volt.

Keresztények űztek, csúfoltak zsidók
 és a nők se szereztek nekem semmi jót ;
 eldobtak : mint az odvas diót.

Húsz évvel szerettem, húsz évvel vakon,
 most sápadt és zord halavány alakom.
 Istenem : a szívedbe lakom.

Nincs éjjelem: nincs; és nappalom sincs,
csak a hajnali ég, csak a kék...

Istenem: szeretsze-e?

Istenem: vezetsz-e?

Istenem: megversz-e még?

— Zsidó volt — mondják, majd ha nem leszek, —
és messzi látott, mint a váteszek.

Zsidó volt, rongyos, halvány és beteg
és gondja olyan sok, hogy rengeteg.

Zsidó volt, gyenge; arcvonása tört
és teste hajlott, bajtól meggyötört.

Zsidó volt. Néha dalolni szokott.
És néha-néha hön imádkozott.

És ajka néha rossz szavakra nyílt.
Ilyenkor elbujt és zokogva sírt.

Mogorva volt s jobb sorsot áhító.
De mindig igaz volt. És mindig zsidó!

A MI VÉRÜNK.

Mutasd meg sárga homlokod:
s megismer minden rokonod.

Szíved terítsd ki elibém,
ha zsidó vagy, megmondom én.

Az asszonyodról szólj egy szót
s meglátom benned a zsidót.

És hozd elém a gyereked,
kiben önvéred szendereg ;

két áldó kezéd tedd fejére
s megismerlek : szívemnek vére !

Budapest.

Somlyó Zoltán.

EÖTVÖS KÁROLY.

Sötét idők háttéréből világít közénk az Eötvös Károly képe: rembrandti homályból rembrandti fény-nyel ragyogó arckép az övé. Nekünk: elválaszthatatlan attól a háttértől, melyet a zsidóságnak magyar földön eddig legszomorúbb napjai árnyékoltak fekértére. Mások előtt: talán csupa derű és mosolygó emlék az arca és alakja a kritika történelmi ónján mérve kisebbedik vagy nagyobbodik a távolságban. A mi magunk felekezeti szempontjain régen túl-emelkedett és csak zsidó szemek szögéből nézni őt nemcsak igazságtalan, de lehetetlen is. A serdülő Magyarország lelkéből lelkezett és noha szíve, nevelése, felfogása egyaránt a régi rend súlyával terhelve indult az új magyar világba, az ódon Magyarországnak csak fanatikus hazaszeretetét és a fajért lelkesedését tartotta szentnek, de minden pillantása a jövőt, a haladást és fejlődést kereste s az új — a szabadelvű — nemzeti életnek egész lelkét odaadta kariatydül.

A mai nemzedék csak öregnek látta már és híré-

nél egyebet róla nem tudott. A Deák-korszak élő reminiscenciájaként járt köztünk, olyan időben, amikor a közelmultból alig láttunk még valamit, hiszen egészen a hatása alatt és annak alkotásaiban éltünk. Történelmi perspektívába alig tudtuk még azokat a restaurációs időköt illeszteni — de ez a perspektiva teljesen hiányzott azokkal szemben, kik nem múltak el az időkkel, hanem a megújult Magyarország teremtményeiként a vágtató élet újabb feladatai közt velünk maradtak. Eötvös Károly munkájának nemzeti jelentősége a restaurációkor keletkezett és talán be is fejeződött. És ezt a jelentőséget nem lehet elfelejteni, noha nem nőtt meg később és a napi politika porában új fényre kapni nem tudott. Mégis egyike marad a múlhatatlanoknak, mint az marad a Deák gárdájának minden tagja, aki a Magyarországot újjáteremtő szabadelvűség fényét a maga kisebb-nagyobb világával gyarapította. S ennek a kornak élő lelkiismerete volt és maradt Eötvös akkor is, mikor ama szabadelvű idők utolsó lobbantak: az egyházpolitikai harcok idején. A hatvanhetes alkotások és az egyházpolitikai viták korának összekötő vonalán emelkedik az ő munkájának történelmi emléke. Ami azután jött: nem vezet felfelé, de azért, ami azután is maradt: rendíthetetlen híve, szolgája és fegyverhordozója a szabadelvű hagyományoknak és letéteményese a szabadelvűség hitének: végig szerepvivővé, talán orákulummá tették a csodálók és hozzá az életben szinte példátlan hűséggel ragaszkodó hívői.

Az új Magyarországnak, mely Deák után indult

és a Széchenyi eszméi felé haladt, kétségkívül egyik legkiválóbb és legértékesebb alakja volt. Táblabíró-lénye ujjongva állott a táblabíró Magyarország temetésénél és noha sovíniszta felfogást mímelt, európai szemmel és szellemmel nézte és értékelte mindazt, ami a nemzeti életben nem sallang volt, hanem lényeg. Az az emberi lelkiismeret és harci készség, az a tudás és önfeláldozó nekilendülés is, melylyel örök kapcsolatot létesített maga és a magyar zsidóság között, a mi honi látásunkon messze túlemelkedett belátásra, a legnemesebb szempontok szerint tisztult világnézetre — de a nemzeti életről alkotott honi fogalmaknál bölcsőbb, előrelátóbb és körültekintőbb vizsgálódásra és megállapításokra is mutat.

Helytelen volna Eötvös Károlyt csak a tisztaeszlári pör keretében látnunk és értékelnünk; nekünk, magyarságunkra féltékeny zsidóknak, mint a nemzeti ügy fáradságtalan munkása, mint irodalmunk egyik még eléggé nem is méltatott művelője, mint a magyar elmének tündöklő reprezentánsa, tiszteletre és becsülésre elég okot adott. Ám épen a tisztaeszlári per az, mely az ő magyar szívét és magyar politikájának szinte ősies bölcsességét leginkább jellemzi. A vérvád rettenetes súlyát leoldani a zsidóság válláról, mai szemmel nézve, talán nem is volt olyan nehéz, mint amilyen hatással e tény maga a zsidóság tiszteletére volt Eötvös Károly iránt. Vérvádak voltak és lesznek is. Régen a kereszténység ellen voltak, tőlük örökölte ezt az egyetlen örökséget a zsidóság. A vérvádaknak sohse volt alapjuk s nem is lesz soha. Az igazság is mindig kiderült és ki is fog

derülni. Tisza-Eszláron is az igazság győzött és — ezt le kell írni egyszer — nem Eötvös Károly.

Mégis Tisza-Eszlárnak a magyar zsidóság történetében, emlékeiben, fogalmaiban rendkívüli a jelentősége. Nem hiszem, hogy a vérvád maga hozta volna lázba a zsidóságot, melyet a váddal szemben az igazság vértezett. A rosszakarat, a mesterségesen szított gyűlölet, a mob lelketlen izgatása a tények és várható bizonyságok világában nem tűnhetett fel rettenetesnek. Ma már másutt kell keresnünk és megtalálnunk az akkori idők aggodalmainak okát.

A magyar zsidóság alig volt túl az emancipáción, mikor a vérvád Tisza-Eszláron megszületett. A hatvanhetes idők szabadelvűsége s a nemzet vezéreinek bölcs előrelátása e nemzet testébe és lelkébe akarta illeszteni a zsidóság lelkét és erejét. A magyar zsidók elhelyezkedésének kezdetén, az erők rendbeszedésének, a haladás indulásának, a beilleszkedés első mozdulatainak napjaiban sújtott le Tisza-Eszlár a zsidókra. Ez a csapás nem erkölcsinek, nem vallásinak készült, hanem politikainak. Az egész magyar zsidóság, ha öntudatlanul is, de megérezte, hogy Tisza-Eszláron nem a vallása, nem a lelke, nem a vagyona forog kockán, hanem politikai jövője. Nem a vérvád igaz vagy hazug voltát kereste a vérvád: az emancipáció hatása ellen tört, a zsidóságnak a nemzeti életbe verődő gyökerét támadta — azt az állapotot igyekezett megghiusítani, amely azóta, a nemzet jobb szellemének segítségével, e földön a zsidóság javára kifejlődött.

A vérvétel vádja könnyű volt és könnyedén vehető;

annyi vallási és erkölcsi tanúsággal, amennyivel a zsidóság mellé történelme és törvényei állottak, nem is volt tragikus. Ám az alig két évtizede magyarnak elismert zsidóság előtt a politikai lét vagy nem lét kérdése súlyos és sorsdöntő vala, hiszen a testvéri befogadás első ölekezésének és a lábra kelt munkának mámorában a több évszázados elnyomatásból és semmibe vevésből szabadságba és haladásba fordult sorsának minden ígétét a megsemmisülés fenyegette.

S ez az a pont, nem az igazság kérdése, amelyen a zsidóság és az Eötvös Károly aggodalma találkozott. Eötvös kétségenkívül ismerte és szerette a zsidókat. Láta hivatásukat és szánta történelmi sorsukat. Tudta, hogy hivatásuk a szenvedés, de ép úgy a teremtés és a haladás is. A vérvádban nem hitt; s ez nem európai vonás volt benne, hanem józan magyar ész és magyar gondolkodás. Nem is az igazságot féltette ő Tisza-Eszláron. Kiderítette, anélkül, hogy valaha is aggódott volna érte. Ő a kiegyezés korának egyik legmesszebb ható alkotását féltette: a zsidóság bekapcsolását a nemzet munkájába.

Eötvös értette az emancipáció célját és egyet értett vele. A magyarság az ujjászületés komoly és rengeteg feladatával állott szemben; sok munkához mentül több erőre volt szüksége. A szabadelvűség megnyitotta az utat a nemzetiségek előtt; meg a zsidók számára is. Az erőforrások szaporítása volt célja. A kiegyezés-korabeli szabadelvűség nemzeti gondolata a nemzetiségi és az emancipációs törvényben gyönyörűen domborodik ki. A reakció meg-

semmisítette a nemzetiségi törvényt, Tisza-Eszlár gyökerestől akarta kitépni az emancipációt.

Ez volt az a szabadelvűség, mely Eötvös előtt Tisza-Eszláron lebegett, s nem az, melyet a zsidók szeretetének hívnak. A zsidóságot nem ösztönből szerette, hanem azért, mert tulajdonait becsülte és a nemzeti munka szempontjából értékelte. Nem a zsidó vallást védte Eötvös az eszlári perben, hanem a magyarság egyik nagy erőforrását igyekezett menteni, s nem érzések vezették, hanem a Deák-kor tanításain és céljain épült nemzeti belátás, mely a napi gyűlölködések és faji féltékenységek szomorú kaoszában, előre nézett s céltudatos, magyar politikával kereste és diadalra vitte a kiegyezés korának erőgyarapító törekvéseit. Az ügyvéd a zsidókat védte, de a magyar politikus, az államférfi a nemzeti energiát mentette Tisza-Eszláron.

Látta, védte, megmentette az igazságot is, meg a mi politikai létünket is Magyarországon; ám mérlegelve a magyar zsidók szerepét a magyarság utolsó évtizedeiben, meg kell állapítanunk, hogy míg karja az igazság kardját forgatta, szeme sok szeretettel és bölcsen látta a nemzeti érdeket, mely nem kevésbé szenvedett a nyiregyházai ítélőszék előtt, mint a zsidóság maga. A szabadelvűség ebben az értelemben egyesült a zsidóság védelmében a nemzeti érdekekkel — ott, az elvakultság és elfajulás sötét idejében, Tisza-Eszláron. Legyünk hálásak, nemcsak azért, mert diadalra vitte az igazságot, hanem azért is, mert a magyarság és a zsidóság közösségét tudta, értette, meg is mentette és lehetővé tette nekünk, hogy a közösség

szükségét, hasznát és igazságát be is bizonyítsuk. Szeretettel teljes tanuja volt felekezetünk értékének; értékes nemzeti munkánk tanuja annak, hogy hite bennünk és harca értünk méltó és érdemes volt.

Budapest.

Dr. Mezey Sándor.

HEGYALJAI ZSIDÓK SZÖVETKEZÉSE MÁSFÉL ÉVSZÁZADDAL EZELŐTT 1764-BEN.

A pesti izraelita hitközség első rabbiját, Wahrmann Izraelt, a zemplénmegyei Bodrogkeresztúrról hozta magának.¹ Bár határozottan nem tudjuk, hogy miként került ez az Óbudán nevelkedett férfiú ezen zempléni helység rabbi állásába, azonban feltételezzük, hogy ismeretsége vagy összeköttetése vagy neki, családjának avagy jóakarója valamelyikének volt Keresztúron. Zemplénvármegye levéltárában végzett kutatásaim alkalmával meggyőződtem afelől, hogy már 1765-ben felkeresték Pest megyéből jött zsidó kereskedők a bodrogkeresztúri vásárt (Zemplénvármegye levéltára 35. polc 88. szám). Nem lep meg tehát bennünket, ha az a történeti faktum kerül tudomásunkra, hogy bár archivalis bizonyítékaink elődeinknek Zemplén területén való letelepedésükre csak egyes emberekre vonatkoznak a tizenhetedik század második felére; és a tizennyolcadik század

¹ L. dr. Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten. IMIT kiadása 381 l.

első negyedében az egy Erdőbénye községet kivévén, ahol négyet találunk, csak egy illetőleg kettő van, addig Bodrogkeresztúr azon helység, az ugyanazon megyében levő Tolcsva mellett, ahol az 1723—24-iki évről beszámoló zsidó összeírás szerint hét zsidó családfő lakott. (Lásd dr. Goldberger Izidor: Zemplénavarmegyei zsidó családfők az 1811—12-iki években és szereplésük a Napoleon elleni nemesi felkelésben 4-ik l.). Mivel azonban ezen Conscriptio csak az árendás zsidókat tartja számon, valószínű, hogy a főpap szavával mi is mondhatjuk: «Több van itt megírva, mint amit én előtetek felolvastam». (Jóma 68 b). Az alább leközlendő okmányok és másrendű utánjárásaim alapján azon feltevésre jutottam, hogy már egy évszázaddal előbb meglehetősen szép számban laktak zsidók Zemplénben. Amíg azonban erre archivális bizonyítékot nem hozhatok, nem lesz érdektelen beszámolni arról, hogy milyen zsidó-ügy foglalkoztatta 1767-ben a vármegye hivatalos közegeit.

Az akkori zsidóság jelentékeny százaléka keserves gondok között az árendából tengette életét és kereste meg mindennapi kenyerét.¹ Nem csoda tehát, ha a létfenntartás küzdelmében biztosítani akarta az amúgy is kis körre terjedő keresetágát. Kizárólagosan ez lehet a háttere annak, hogy 1764-ben tizenhét hegyaljai zsidó vinculumot kötött egymással, miszerint

¹ Bár akadt közöttük Bodrogkeresztúron szőlőtulajdonos is. 1771-ben 26 hold szőlő zsidóké volt. (L. Mandl Bernát 1907-es IMIT Évkönyv 284. l.) Azonban a legtöbbje nem lehetett irigylendő anyagi helyzetben.

a pálinkának iccójét nem árúsítja sem feljebb, sem alább nyole polturánál. Mivel azonban az időtájt a felettes hatóság állapította meg minden fogyasztási és egyéb cikknek az árát (L. Dongó Gyárfás Géza: Zemplénavármegye árszabása a XVII. században. Adalékok Zemplénavármegye történetéhez XV. évf. 306. l.) az ilyen megállapodás a hivatalos közegnél feltétlenül bejelentendő volt. Ennek a törvénynek rendelkezéseit mindig igen óvatosan betartó, kegyelemből megtúrt zsidóság eleget óhajtott tenni. Az erről szóló, egymás között megkötött, magyar nyelven megírott szerződésüket mind a tizenheten aláírva beterjesztették Szirmay László consiliárusnak, az akkori zempléni alispánynak, aki eljárásukat méltányosnak és jogosnak találván, megállapodásukat jóváhagyta és sajátkezü aláírásával megerősítette, sőt még pecsétjét is reányomta az okmányra. Szólt pedig ez a szerződés¹ akként, hogy a benne levő kikötést áthágó köteles a vármegye pénztárába hat aranyat és ugyanannyit a bodrogkeresztúri zsidó hitközségnek költségei fedezésére büntetésül fizetni. A tizenhét aláíró legtöbbje Keresztúron lakott, azonban volt néhány más hegyaljai községbeli is, így az egyik Bodrogszög helységben² kereste meg kenyerét, mint «Méltóságos Kassay Generalisné Lhuillier Anna Mária Baronissa» zsidó árendátora. És éppen ez az

¹ A héber nyelvű ugyanazt tartalmazta. Mindkettő elkallódott.

² Amely tény megerősíti mégjobban azon feltevésünket, hogy sokkal több zempléni helységben lakott 1811-ben zsidó, mint azt «Zemplénavármegyei zsidó családfők stb.» című dolgozatunkban okmányilag bebizonyíthattuk.

utóbbi volt az, aki előttünk már ismeretlen, az okmányokból meg nem állapítható körülmények következtében három esztendő eltelte előtt az egyességet megszegte. Amit a többiek megtudván, kényszeríteni akarták a tizenkét arany vinculum kifizetésére. Ennek azonban ő eleget tenni nem akarván, a többiek szegi hitfelüket «magok társaságából ki rekesztették Synagogájokból s élelmekre való victualeknak eleséseknek husnak Pallyinka s egyéb italok vételétől ki tiltották» sőt ami több, az egyik jelentés szerint átok alá is tették, és annyira üldözik, hogy eddigi körülményei között miattok meg sem maradhatna, tőle távol tartják magukat «minden nagyobb conversatiót» kerülnek folytatni vele és ugyanazon eljárást követik fiaival szemben is.

Azonban a szövetségettek csalódtak, amidőn azt hitték, hogy a generálisné zsidaja oly könnyen belenyugszik ezekbe a dolgokba. Hatalmas protektora elé járulván panaszával, Zemplénavármegye Liszkán székelő szolgabírája, Lőrincz György 1767 július 28-iki kelettel erősen ráír a bodrogkeresztúri zsidókra és azok legtekintélyesebbjére, Herskóra, aki II. Rákóczi Ferencz nővére, Juliánna unokájának, gróf Aspremont János Gobertnek volt a főárendátora, meghagyván nekik, hogy szögi hitrokonuknak többet kellemetlenkedni ne merészeljenek.

Szól pedig ezen tilalmazó levél szószerinti szövegében ekként:

A külzeten :

Fasc. 58 Nro 207

Lullier

×turi¹ Sidok tilalma és V.² Ispán Szirmaj uram előtt lett acordának³ Párja.

×turi Sidokk⁴ tilalmazó level Kassai Gralislé Assny⁵ Sidója Panaszára 1767 28 July.

Az okmány pedig ekként hangzik:

Isten algyon benneteket B.⁶ kereszturi Feő Arendás Hérsko és több ott commoráló Sidoság, közönsegesen.

Meg értette az Ur Consiliarus Vice Ispány Szirmay László Uram Mlgos⁷ Kassay Gralislé Lhuillier Anna Mária Baronissa Panaszló Levelébül miként hogy Feő Arendator ×turban lako Hérsko és a több hegialljai Sidoság öszvé csatolván magokat az eő törvénytelen és Istentelen szokások szerint Gralislé Asszonyom eő Exlliaja⁸ præjudiciumára⁹ Szögiben levő szabad fundussán lako hasonlo Sido Arendatorat magok társaságából ki rekesztették Synagógájokbul s élelmekre való victualékk eleségekk¹⁰ husnak Pallyinka s egyéb italok vételitül ki tiltották excomunicalták mint ha eő nekiek afféle törvénytelen hatalom szabad volna és őket illetné sőt ezeket anyira persequállják hogy eő Exlliaja szabad josza-

¹ Kereszturi.

² Vice.

³ Szerződésnek. Ez azonban elveszett.

⁴ Sidoknak.

⁵ Generalislé Asszony.

⁶ Bodrog.

⁷ Méltóságos.

⁸ Excellentiája.

⁹ Kárára.

¹⁰ Victuáleknek, eleségeknek.

gaban és fudusan miattok földes Aszonyi hatalmának fen tartásával meg nem maradhat honnan vették ezt az hatalmat számot adgyanak rulla, ilyen veszedelmes s törvénytelen végezést nem nékiek de egyszoval senkinek tenni vagy próbálni nem szabad, azért én bíró tisztem szerint addig is mig bővebben Ttes Nms Vrgy¹ is damnálya hirivel leszen ezen tilalmazó irásommal ezen ő törvénytelen végezéseket el rontom és így lévén a dolog semmissé teszem, cassálom, és az eő Exlliája Arendátorát és fiait fel szabaditom, S néktek Sidoknak közönségesen præsentibus parancsolom, ezentul mind Synagogatokban bé bocsássátok mind szükségire való hus s egjéb subsistentiájokra való vásárlásoktul s conversátiotul tovább el ne tilcsátok és tiltani ne mereszelljétek, hanem nékiek teljes szabadságot engedjétek, ha ellenetek vétnek vagyon törvény és igazság azt kövessétek és ahoz ragaszkogyatok, máskint ha tovább is ebben az vakmerő meg átalkodot veszedelmes rut törvénytelenségtül szokástok szerint el nem állotok és tovább is a szerint cselekesztek s őket e felekel (felül?) üldözitek és velek meg nem egyeztek meg nem alkusztok Nmes Vrgyre Istantiát bé nyujtván a mit és micsoda büntetést magatok károtokkal nyertek azt nem másnak hanem ti magatoknak tulajdonitsátok. — Ezen tilto levelemre választ agyatok hova hamarab. Többire Isten veletek maradok szolgálatokra készen.

Lörincz György TNZVSz² Birája Datum Liszka

¹ Tekintetes Nemes Vármegye.

² Tekintetes Nemes Zemplén Vármegye Szolga.

die 28 July 1767 B. X urban lako M¹ Groff Aspermont
Ureõ Ngk² Feõ Arendator Sidojanak Hérskonak és
töb B. X urban comoráló Sidokk közönségesen ezen
tilalmazó levelem adassék.

Biztosra vennök, hogy másfél évszázaddal ezelőtt
elődeink a fenti szolgabírói rendelkezésbe azonnal
belenyugodtak. Hiszen a zsidó akkor, legalább így
tételeznök fel, ilyen végzésbe kénytelen-kelletlen is
beletörődött. Azonban távolról sem volt ez ekként
jelen esetünkben. Gróf Aspremont főárendásának,
még ha zsidó ember volt is, voltak olyan összeköt-
tetései, hogy ügyét könnyen hagyni nem kényszerült.
Mert ha Lullier baronissa megvédette az ő zsidaját,
ugyanazt megtették gróf Aspremont közegei is, jelen
alkalommal Szeverényi József a szerencsi és keresz-
túri uraság tisztartója.

Midőn ugyanis Szeverényi értesült Herskó urasági
főárendátor és társai kárára való szolgabírói elma-
rasztaló ítéletről, levelet intézett érdekükben Lisz-
kára Lőrincz Györgyhöz, hogy megállapodásukat ne
semmisítse meg. Közölje csak a dolog mibenlétét
Szirmay László alispánnal, aki «koránt sem úgy fog
gondolkodni, hogj az eő alkujok el rontassék, hanem
destruáltatni fogja a Büntetést a Generálisné Sido-
ján, a ki meg nem tartotta az eő törvényeket és
alkujokat prævericálta».

Ezen levélnek meg volt a foganatja. Az ügy, bár
évekig tartó, hosszú huza-vona után, az alispán elé

¹ Méltóságos.

² Nagyságának.

került. De még mindig nem jutott dülőre. A generálisné zsidaja nem akarta a büntetést kifizetni, majd később hajlandó lett volna ugyan a vármegye pénztárába juttatni a hat aranyat, azonban a zsidó község részére semmit sem. Majd olyan fordulatot nyert az ügy — előttünk már az okmányokból ki nem deríthető körülmény következtében, — hogy az alispán meghagyja Lőrincz szolgabírónak, hogy a tizenkét aranyat vegye meg a keresztúri zsidókon. Azonban ők azt felelték, hogyha még kihuzatná őket a házukból, sem fizetik ki a mindegyikre eső négy (?) forint, és 51 krajcárt «mert ők nem okai és fel nem bontották a Végezést».

Ezen ellenállás következtében a szolgabíró teljesen tehetetlenné vált. Mert nemcsak Herskó, gróf Aspremont főárendátora lépett fel ügye védelmére erélyesen, hanem a tizenkét év óta húzódó ügy kezdete óta kettő vagy háromnak elhalálozása folytán tizennégyre illetőleg tizenötre lecsökkent keresztúri zsidók egyik szintén befolyásos tagja, Aronovics Jakab is, aki báró, később gróf jobaházi Döry Ferenc, királyi főpohárnok, 1758-tól 1779-ig Zemplénavármegye akkortájt hatalmas főispánjának házi zsidója volt. (Lásd Zemplénavármegye levéltára Loc. 122. No. 156, a bodrogheresztúri zsidók névjegyzéke.)

Lőrincz György szolgabíró Lullier Baronissa szegi zsidójának a pártján állott eleinte, azonban látván, hogy az ellenfélnek milyen hatalmas pártfogói vannak, nem meri az ügyet véglegesen elintézni és levélben kérelmezi Szirmay László alispán intézkedését: «méltóztassék nekem írásban Paran-

esolatot kiadni megbüntessem őket vagy továbbra hagyam a dolgot».

Sajnos, hogy ezen levél csak, úgy látszik, conceptióban maradt meg és hogy azonkívül igen nehezen, némely helyütt egyáltalában nem olvasható. Megnehezíti továbbá az ügy teljes megértését azon körülmény, hogy a conceptióban említett négy okmány közül három ernyedetlen kutatásom ellenére sem volt felfedezhető.

Szól pedig ezen fogalmazvány, ahogy mi azt olvastuk, ekként:

Liszka 20-ma 8bris 1776.

Erdemen felett valo Nagy jó uram Vicé Ispány Uram!

Fris emlékeztiben vagyon az Urnak Vicé Ispány Urk¹ Tegnap Ujhelyi Gyülestrül valo el jöveteleml hadtam az Urnál négy Rendbéli Leveleket ugy mint egyet, 17 Sidoktul Subcribalt sidoul irasban foglalt kereszturi Feő Aréndás Hérsko Sido és töb Sidok Subscriptioja alatt emanaltat melyet magyarra forditatot és transummáltatot a Sidok versioja szerint kisaludi Notarius uram által, Sido karakterrel irottat (melyben átok alat concludaltak azt a ki felbontya az ő végéziket és a Palyinkának itzójét felyéb vagj aláb agya 8 Polturánál)² masikat pedig azt az Magyarra forditot versiojat ugyan azon Sidoknak harmadikat pedig arrul szóllot mely az én Subscriptom alat emanalt arrul tudni illik (az eő rut Istentelen vegezésiket atkokat admonealo irot levelemben)

¹ Urnak.

² A zárójelek között levő szavak a margóra vannak írva.

damnaltam cassaltam annihiláltam az magok közt
 12 arany Vinculum alatt költ és az Urral emiritus
 Vicé Ispány Tkts Consiliarus Szirmay László Uram-
 mal is még in Ao² 1764 Subscribáltattak és veri-
 ficáltattak most már Kassai Gralislé Mlgos Anna
 Mária Baronissa Luhillier eő Nga³ Szöghiben levő
 arendassa ellen kit maga is Subscribált Gralislé
 Aszonyom Sidoja tamadtak mert hogy eő a ki azt
 az egyezést meg másolya azért eő fizessen a Nms
 Vrgyének 6 aranyat, a Sidok Synagogájára is pedig
 6 Aranyat büntetésül, negyedik levelet pedigh adtam
 az Urnak Szeverényi Joseph Szerencsi és Kereszturi
 Uraság tisztartója által nekem irottat arul tudni
 illik, hogy azon Sidok veszedelmes Istentelen Alku-
 jokat (el ne ronesam mert nem engedi) hanem co-
 municáljam az Urral Consiliarus akkori Vicé Ispány
 Urral koránt sem ugy fog gondolkodni hogj az eő
 alkujok el rontassék hanem destruáltatni fogja a
 Büntetést a Gralislé Sidojan a ki meg nem tartotta
 az eő törvényeket és alkujokat prævericálta és ebben
 a dologban én nem akartam hirtelenkedni ne talán
 kissebségére esne Consiliarus Uramnak a ki comi-
 tálta vala Levelét a Sidok ellen miként panaszol-
 kodik comitálta vala ha X^{turi} Arendás Hérsko
 Sido fő oka az Gralislé Aszonyom Sido arendassa-
 nak Excomunicatiojára annak vegire menjek és ije-
 szem meg ővét a Tömlöczel kit ő megtudván azon
 arendás hozzám jött¹ és a töb a

¹ Anno.

² Nagysága.

³ Olvashatatlan szavak.

Transactijokban Subscribát Sidokkal mentette magát, eképpen hiszen ugy mond nem vétkes a töb Sido-
 ság sem ő nem vétkes hanem csak a Gralisné Sidoja mert eő is Subscribálta magát hogy szentül meg tartsa az Sidok átok alatt valo végezését mivel pedig ő meg nem tartotta hanem olcsoban mint sem 8 Poltrán vette itzeijét a Pályinkának eő érdemli a 6 arany büntetést, én az után akarván meg egyeztetni és alkudni büntetni akartam a Gralisné Aren-
 dását kit exomunicáltak a Synagogából és minden nagyobb conversatiojatul ki tiltottak és
 akarván őket meg egyeztetni egyik a másikkal, de ők hogj egyik a másikkal nem szolhatnak az átok sulya ellen nem szollotak noha mentették magokat ki mentették offeralta ugyan a Gralisné Sidoja hogy Nmes Vrgye részére meg agya az 6 arany büntetést mért szabad neki s másnak is ha olcsoban vehet 8 Polturánál Palyinkat venni de bizony eő is hirivel lesz ez dologh abban nem hagyta ezt a Sidok végezését, de én a 6 aranyat el nem vettem túllök hirtelenkedni nem akarván ezen dologgal melyben veszedelmes circumstantiakat láttam mivel a keresztényi cselekedet is quadantenus és az eő botránkoztato Végezések illeti mutattam post restaurationem ezen Sidok végezését, de az Ur Consiliarius Uram felelte ha ma meg kellene is halni még sem emlékezik arra, holy ilyen Tansactiót magok közt tettek volna az Ur előtt a Sidok a mint én bé mutattam és bé adtam az Urnak Vice Ispany Uramnak tegnap ha nem ha Subscriptióján lattya ugj fogja el hinni kert is azon sze-

rezzem elől a mint elől is szerezttem a Sidoktul, és akkor meg ismerte a Maga Subscriptioját és Pecset-jét és nekem parancsolta post restaurationem hogj mind a 12 aranyat vegyem meg rajtok miéért ők oly törvénytelen végzést tettek, én X-turban egj néhány Sidon kik Subscribáltak elembe hivatvan mivel minden Sidot akartam 4 (?) frintig és 51 grajczarig büntetni hogj ki teljék a 12 arany¹ azt felelték ha kihuzatom is a hazbul sem fizetnek biz ők mert ők nem okai és fel nem bontották a Végezést (hanem a Gralishné Sidoja bontotta fel) imár igy értvén az Ur a dolgot méltóztassék nekem irásban Parancsolatot kiadni meg büntessem őket vagy továbbra hagyam a dolgot mert kettő vagy három meg halt közülök az okéért sem fizetnék mivel fő Ispan Uram Sidoja is a mint hallom csekély egj ügjü értelemben szóni hallom. Eo Exclnal eo Excelljnal is comitalni a dolgot ha ugj fogja itélni V. Ispany Uram hogj nem lenne kisebségire cossiliarius Uramnak mert az az a Hersko Xuri fő arendast csak szoival prementionálta volt Révész² uramnál a mint értettem mikor V. Ispany Uram marasztalta.

Mivel a fogalmazványnak itt vége szakad és a benne említett négy irat közül csak egyetlen egy maradt meg az utókorra, többet az ügyről nem jelenthetünk. Mindazonáltal oly dolgot tudunk meg ezen hézagos iratsomóból, a melyről sejtelmünk

¹ Eszerint az akkori arany értéke 6 frt 38 kr. volt.

² Akkori zemplénmegyei szolgabíró.

eddig nem volt. ¹ Megtudjuk, hogy Zemplén vármegye területén a tizennyolcadik század harmadik negyedében két zsidó templom létezett. Az egyik zsinagóga már 1767-ben feltétlenül fennállott Bodrogkeresztúron, a másik 1771-ben Mádon (l. Zemplénvármegyei zsidó családfők stb. 6. l.). De mivel Keresztúron 36, Mádon 48 zsidó árendás lakott 1771-ben és ugyancsak akkor Tolcsván 54, valószínű, hogy az utóbbi helyiségben ugyanazon körülmények között élő hitelődeink szintén szükségét érezvén a templomnak, rendelkeztek már ekkor zsinagógával. Tudjuk, hogy nem egészen egy fél évszázaddal ezen esemény után Homonna még ezen három hitközséget is túlszárnyalta a hívek száma tekintetében és rabbinátusa ² is volt, feltételezhetjük, hogy akkor már szintén volt zsidó temploma. De míg ezen két utóbbira vonatkozólag archivalis bizonyítékokkal nem rendelkezünk, addig tényként megállapíthatjuk, hogy már másfél évszázaddal ezelőtt sem voltak kénytelenek teljesen meghunyászkodni minden szolgabírói rendelkezésre, sőt még bizonyos önérzetes fellépést is vehetünk észre eljárásukban. Konstatálhatjuk továbbá azt is, hogy voltak közöttük egyesek, akik nagyhatalmú fő-

¹ Nélkülözhetetlen az e korbéli hitfeleink története iránt érdeklődőknek dr. Richtmann Mózes dolgozata: A régi Magyarország zsidósága (Magyar-Zsidó Szemle XXIX-ik évfolyam).

² Lásd «A homonnai kerület zsidósága 1808-ban» című cikkemet (Adalékok Zemplénvármegye történetéhez 1913.) — Spirer volt a rabbi neve és nem az ott sajtóhibával szedett Spizer. Másképp Spira is a család neve. Leszármazói még ma is élnek Homonnán.

urak érdekeit szolgálván, bizonyos megkülönbözött elbírálásban részesültek, akik ügyeiket hangsúlyozottabban tudták megvédeni. Mindezek azt bizonyítják, hogy a magyar nép sohasem akarta páriáknak tekinteni a zsidókat. Ennek ellenében ma is csak szolgálni óhajtjuk mi késő utódok is legjobb tehetségünkkel, becsületos, szorgalmas tiszta hazafias törekvéssel a magyar nemzet és hazánk minden szép és nemes ügyét.

Tata.

Dr. Goldberger Izidor.

AKIBA SZERELME.

I.

... Judeai hegyek alján
 Őrizte a nyáját,
 Figyelte a hajnal csókját
 S a nap nyugovását.
 Olykor-olykor ha felnézett
 A csillagos égre,
 A szivében dalolt kelet
 Minden szép meséje.

Judeai hegyek alján
 Szólt a furulyája,
 Nem volt neki semmi kincse
 Csak egy pár nótája.
 Gazdagságra, csillogásra,
 Kincsekre nem vágyott
 Itt-is ott-is letépett egy
 Illatos virágot.

Dalolva száll a napsugár
 Aranyszínü csókja,
 Itt-is ott-is szárnyát bontja
 Egy virág, egy rózsa.
 Arany szárnyú szép pillangó
 Száll a kis virágra,
 Dalolva gyűjt virágokat
 Jeruzsálem lánya.

Pásztor fiu elfogódva
 Szomoruan nézte,
 Előtte szállt álmainak
 Százszor szép meséje.
 Rózsás arczu szép sugár lány
 Karcsu mint a pálma,
 Napkeleti tündér kertek
 Legdrágább virága.

Álmodozva száll a méla
 Furulyaszó messze,
 Judeai hegyek alján
 Leszállott az este.
 Szomoruan szól a pásztor
 Busongó nótája,
 Kis pillangó szép sugár lány
 Elröpült más tájra.

II.

Hol vagy, hol jársz Jeruzsálem
 Szépséges leánya?
 Csillagoknál fényesebb a
 Szemed csillogása
 Napkeltekor napszálltakor
 Figyelem a rétet
 Minden szellő rólad beszél
 Álmodó regéket.

Napok jönnek, napok szállnak
 Csak te nem jössz még sem,
 Mégis minden színes rózsá,
 Mégis minden drága nótá
 Rólad mesél nékem.

Kérdezem a napkeleti
 Szellőt merre látott?
 Kérdezem a tarka lepkét,
 Közel vagy, vagy messze?
 Minden kis virágot.
 Kérdezem a futó felhőt
 Nincsen balzsam Gileádban
 Az én bús lelkekre.

Hol vagy, hol jársz, sóhajtásom
 Eljut-e te hozzád?
 Kis kertemben fonnyadoznak
 Hervadnak a rózsák.
 Lehullt az én rózsafámnak
 Legszebb díszé, éke,
 A lelkemből elszállott a
 Nyugalom, a béke.

Judeai hegyek ormán
 Pásztortüzek égnek.
 Esti szellőt arra kérem
 Hogy meséljen rólad nékem
 Hozzon vissza téged.

Judeai hegyek alján
 Leszállott az éjjel,
 Pásztor fiú bús nótája
 Száll repül a széllel,
 Száll az esti szellő szárnyán
 Égve, félve, vágyva,
 Szép leányka ablakára
 Rá szállott egy kicsi árva
 Énekes madárka . . .

III.

Volt aranyja, volt ezüstje
 Kalba Sebuának,
 És a lelkét nem bántotta
 Hogy a napok szálltak.
 Borpincéje öreg borral
 Volt színültig telve,
 Izráelben neki volt a
 Legszebb rózsás kertje.

A szegények s elhagyottak
 Úgy gondoltak rája,
 Mint valami földön járó
 Segítő csodára.

Fáradt vándor nem jött hozzá
 Sohasem hiába,
 Mindenféle földi jóval
 Telt a tarisznyája.

Ha sátorok ünnepére
 A szent várost látni
 Jött a sok fényes vendég
 S idegen királyfi,
 Olyan volt a háza tája
 Kalba Sebuának,
 Mint ahová vendégségbe
 Sem járnak az árnyak.

Smaragd, rubin, drágakőtől
 Csillogott a háza,
 Minden drága drágakőnél
 Drágább volt a lánya.
 A hajáról, a szeméről
 Költők énekeltek,
 Napkeleti arab mesék
 Nem álmodtak szebbet.

Mint egy csodás. arany szárnyu
 Csillogó igézet,
 Álomjáró lett ki egyszer
 Szép szemébe nézett.
 Járt körötte költő, tudós
 S csillogó levante,

Mint tükör a napsugárral
 Csillog-villog, játszi bájjal
 Mindet csak nevette.

Mégis hogyha kigyultak a
 Csillagok az égen,
 Álmodozva járt a lelke
 Vad virágos réten.
 Ugy szeretett volna messze
 Virágok közt járni,
 S egy bánatos furulyaszót
 Álmodozva várni.

Hogyha bánatos nótákat
 Hallott szállni messze,
 A szeme pilláján fénylett
 Egy távoli halk igézet
 Drága harmat cseppje.

IV.

Kalba Sebuához egyszer
 Furesa vendég érkezett,
 Amilyent már rég nem láttak
 Házánál az emberek,
 Nem volt rajta arany köntös,
 Csak a szeme csillogott,
 Valahol fent Judeában
 Jártak így a pásztorok.

Oldalán a tarisznyája,
 Pásztorbot s egy furulya,
 Egy pár álmot váró nóta
 Volt az egész vagyona.

Mégis mégis azt beszélnek
Jeruzsálem piacán,
Hogy amikor meglátta őt
Halvány lett a szép leány.

Azt suttogják, azt beszélnek
Hogy a pásztor éneke,
Olyan milyent réges régen
Nem hallott már senkise.

A mezők minden virága
Sir, dalol a furulyán,
Azt suttogják azt beszélnek
Jeruzsálem piacán,
Hogy Sebua szép kertjének
Legszebb éke halavány.

Azt mesélik, hogy az ifju
Bátor volt és túlmerész,
S a sok cifra tudós között
Mégkérte a lány kezét.
Azt suttogják Jeruzsálem
Piacán az emberek,
Hogy Kalba Sebua soha
Ilyen jót nem nevetett

Hogy a lányom, drága kincsem
Egy pásztornak adjam én!
Hol láttál már darócposztón
Gyémánt gombot, szép öcsém!
Vagy tulongul sokat ittál
Oreg borból ugye lehet,
És a bornak tüzes csókja
Elvette az eszedet!

Van gyémántom, drágakövem,
Egy-egy színes uj csoda,
Milyeneket messze földön
Sem láthatsz újra soha.
Házaimnak, juhaimnak
A számát sem ismerem,
De úgy vélem, hogy lehetnek
Talán negyvenezeren.

Ha tudós lész s neved csillag
Lesz majd Izrael egén,
Negyvenezer tanítvánnyal
Vissza térhetsz én elém.
Ha a lányom kedve tartja
És reád addig ha vár,
Legyen a tied, nem bánom,
Ez a drága kis madár.

Szólt a pásztor... Szólt belőle
A dacos nagy akarat:
Bizony mondván mondom néked
Elviszem a lányodat!
Rövid a nap, de az éjjel
Majd megtoldja a napot,
És ha nem lesz mécsvilágom
Lesznek szelid csillagok.

Éjt a nappal összetoldom
És eljövök érte én,
Leszek csillag, leszek napfény
Tüzláng Izrael egén.
Szólt az ifju s a szemében
Dacos lelke lobogott...

Oh ha tudta, látta volna
Hogy valahol egy szép rózsza
Csendesen felzokogott.

Csillagtalan éjszakákon
Csak egy régi drága álom
Volt vigasztalása.

Szólt s elvitte messze földre
Két szép szemnek melegét
Fehér keszkenője csókját
És a drága égő nótát
Elnyelte a messzeség.

Napok multak . . . Bölcsesége
Hire-neve, messze ment,
Ő csak tanult, küzdött, fáradt
És a lelke nem pihent.
Messze földről jöttek hozzá
Bölcsök iskolába.
Egyszer . . hallga . . negyvenezer
Lett a tanítványa.

V.

. . . Kalba Sebua házába
Leánykérők jöttek,
Cifra urak, fényes hintók
Ugyancsak sűrögtek.
Cifra urak, fényes hintók,
Nem egy hanem száz is,
Ahogy jöttek, el is mentek
Nagy busan hazáig.

Jeruzsálem nagy piacán
Mi baja a népnek?
Kinek szól ez a sok zászló
Diadalmi ének?

Kalba Sebua kertjének
Legdrágább virága
Az ő szerelmes pásztorát
Várta, egyre várta.

Kik jönnek ily hosszú sorban
Kard nélkül is győzve?
A tudás szent országának
Negyven ezer hőse.

Napok jöttek napok szálltak,
És Akiba csak tanult,
És előtte mint egy halvány
Fátyol szállott már a mult.

Ki az, akit hosszú sorok
Vállukon emelnek?
Kié ez a sok-sok virág.
Álom csak a szemnek.

A lenyugvó holdnak arca
Még tanulni látta,
Budapest.

Ki az aki nem lát pompát
Kincset, dicsőséget,
És mig lázban ég az arca
Csak annyit sug, szól az ajka:
Vissza jöttem érted!

Neményi Endre.

A KORONÁZÁS SZERTARTÁSA.

Adatok és párhuzamok a bibliából és talmudból.

I.

A koronázás alap gondolata vallási jellegű. Ezt nemcsak a szertartás külső képe tünteti fel, melynél az egyház szerepe a legnagyobb, de belső természetéből és tulajdonképi rendeltetéséből is folyik. A királyt és nemzetet egybeforrasztó korona, eskütétel és hűségnyilatkozat Istenben nyerik garanciájukat. A hit ereje és bensősége vonja ki a koronázás ünnepélyes aktusát a rendes szerződéskötés sorából és felruházza azzal a szentséges magasztossággal és azzal a megváltozhatlan szilárdsággal, mely méltó és képes összetartani jó és balsorsban a nemzetet királyával. Isten, a királyok királya, országok és népek őre, mindenki lelkébe oltja a felkentje iránti hűséget. A leghatalmasabbnak mindent átható gondviselése és fürkésző tekintete eljut az utolsó kunyhóig, elmélyed a szív legrejtettebb érzéseig.

Ez az alapeszme a szentírásból jutott reánk. A király közvetlen Isten után említettik. «Féljed az Örökkévalót, fiam, és a királyt.» Így hangzik a Példabeszédek egyik bölcs tanítása (Példab. 24, 21). A szentírás egy másik igéje így hangzik: «Én azt mondom, a király parancsát őrizd meg és pedig az Isten esküje kedvéért» (Kóhel. 8, 2).¹

¹ V. ö. Num. r. VIII. 6 אִם יֹאמַר לְךָ הַמֶּלֶךְ שִׂיחָא מוֹרָאוּ V. ö. még Zebach. עליך ותשמור נורתו שמור נורת פיו.
א"ר ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך. a 102

És ez végigvonul a hagyományos irodalmon is. Egy későbbi amóra, rab Sését,¹ megvakulva bár és képtelen arra, hogy szemeivel láthassa a községében átvonuló királyt, siet az ünneplő sokadalommal a király elé. Egy Cadokita gúnyosan kérdi, hogy mit csinál itten? Rab Sését azonban erősen bizott benne, hogy ha szemei nem is, de érzése meg fogja mondani neki, hogy mikor vonul el előtte a király, mert a földi királyság olyan, mint az égi királyság, Berák. 58a. — Mózes Isten parancsából hódol Fáraó királynak, úgyszintén Jákób pátriárka, József, Illés próféta, Dániel, Chananja, Misáél és Azarja hódolnak királyaiknak. Exod, r. 7, 13. Mekilta Bó 14a. — Simon főpap, az igazságos, főpapi szent ruháit öltötte magára, midőn Nagy Sándor elé vonult. Noha e ruhák viselése csak a szentélyben áldozás alkalmával volt megengedve. Jóma 69a és Tószáfót u. o. — A kóhén túlteheti magát a levitai tisztaság szabályain, ha ezáltal könnyebben vagy rövidebb úton juthat hozzá, hogy láthassa a királyt. Jerus. Berák. III, 1, 6a.² — A talmud elrendeli a királyért való imát. Abódá Zará 4a. Ábót III, 2.³

¹ A harmadik nemzedékhez tartozó Amóra. Sámuel tanítványa is volt. V. ö. Bacher, Die Agada der babylonischen Amoräer 72.

² V. ö. még Berák. 19b. A decizorok e forrásokat figyelembe veszik és eszerint döntenek a mai gyakorlat szempontjából is. Maim. Misné Tóra Abel III. 13.

³ A királyi imára vonatkozó első adatok már a Misnában vannak, de a kialakult szokás, minden szombaton a Tóra előtt imádkozni a királyért és az ország nagyjaiért szintén

A király személyének sérthetetlensége kifejezésre jut különösen abban, hogy Isten fölkentje. Hanna, Ki fohászában Isten végtelen hatalmához folyamodik, azzal fejezi be szavait, » hogy hatalmat ad királyának és fölemeli fölkentjének szaruját» I. Sám. 2, 10. Sámuel próféta, Izraél utolsó bírása, midőn méltóságától megválnak és számot ad működéséről, ekként szól: «Itt vagyok, valljatok ellenem az Örökkévaló előtt és fölkentje előtt. Tanú ellenetek az Örökkévaló és tanú az ő fölkentje a mai napon». I Sám. 12, 3—5. Az üldözött Dávid visszatartja Abisajt attól, hogy kinyujtsa kezét üldözője ellen, mondván, «Távol legyen tőlem az Örökkévalóért, hogy kinyújtsam kezemet az Örökkévaló fölkentje ellen» I. Sám. 26, 11. U. o. 9. v. «Ki nyujtotta ki kezét az Örökkévaló fölkentje ellen és büntetlen maradt?»¹ Az Örökkévaló fölkentje gyakori jelzője a királynak. V. ö. különösen Zsolt. 2, 2, mely vagy Dávidra magára, vagy valamely utódjára vonatkozik. Salamon király mondja imájában, «Ne utasítsd vissza fölkented arcát». II. Krón. 6, 42. — Isten a királyról mint fölkentjéről szól. I. Krón. 16, 22. Ne bántsátok fölkentemet. I. Sám. 2, 35. Támasztok majd magamnak hűséges papot, aszerint, amint szívemben és lelkemben van és járni fog az én fölkentem előtt minden időben.

És a szentség fogalmával egybekapcsolt felségjogok

nagyon régi lehet. Abudarham 1340-ben már regisztrálja a szokást. V. ö. még Azarja de Rossi **אמרי בינה** 55. M. Chages **אלה המצות** 564. parancs. Péchi Simon a szombatosok imakönyvében már lefordítja a királyi imát.

¹ Gen. r. 94, 9. Aki a király ellen vét, Isten ellen vét.

világias jellegét szintén a bibliában találjuk meg először. Mindazon törekvéssel szemben, a mely a régi Izraél közéletében gazdagon szereplő vallási motívumokat az államforma hierarchikus jellegéből kívánja kimagyarázni, kétségtelenül megállapítható, hogy a király szent és sérthetetlen volta nem speciálisan hierarchikus természetű, nem a vallási kultusz terén nyeri tulajdonképi megnyilatkozását, hanem az állami élet tisztán világi vonatkozásaiban. A király a legfelsőbb hatalom képviselője, de a hatalom, mint olyan, világi természetű. Ezt a papság különálló szervezetéből is látjuk. A király uralkodói minőségénél fogva legfelsőbb őre a kultusz ügyrendjének is,¹ de papi funkciókat nem teljesít. Mint intő példát domborítja ki II. Krón. 26, 16—21. Uzijáhu király esetét, kire Isten büntetése azért sujtott le, mert a szentély oltárához merészelt közeledni, hogy papi szertartást végezzen. Jellemző a közfelfogásra már a bevezető vers: S amint megerősödött, emelkedett a szíve a megromlásig s hűtlenkedett az Örökkévaló, az ő Istene ellen; és bement az Örökkévaló templomába, hogy füstölögtessen a füstölőszer oltárán. A régi Izraél tehát, ellentétben az ókor többi népeitől, élesen elhatárolja a királyi méltóságot a papi hivataltól. Szentségét nem a szentéllyel kapcsolatban, sérthe-

¹ Salamon király építi a szentélyt I. Kir. 8. fej. és imát mond a felavatásnál, de nem mutatható ki, hogy a papot megillető funkciót végzett volna az oltáron. A király felügyelete a szentélyre és a kultuszra látható még II Kir. 12. 4. és köv. U. o. 18. 4. és köv. Chizkijáhu királyról és u. o. 23. fej.

tetlen voltát menten minden papi jellegtől és kultuszbeli vonatkozásoktól hirdeti.¹

És ezt a felfogást magáévá tette a művelt emberiség. A király Isten kegyelmének részese, hordozója a legfőbb hatalomnak és méltóságnak. A koronázott fő alakja úgy él a modern ember lelkében, mint az Örökkévaló fölkentje az ókori Izraélben. Még a külső jelvények és szertartások is, legalább főbb alkotórészeikben, megegyezők. Némi korjellemző különbség talán abban jut kifejezésre, hogy a bibliai kor embere a fölkenés aktusában látja a koronázás legfőbb mozzanatát és így Isten fölkentjének nevezi uralkodóját, ha plasztikusan és nyomatékosan kívánja említeni, mi azonban a koronában látjuk a legfőbb szimbólumot, mely a maga külső képével és sajátos művészi és történeti mozzanataival jellemző kifejezőjévé vált magának az országnak. A mi beszédünkben kiveszett mintegy a fölkenés szimbóluma és helyébe lépett a korona. Mi tehát párhuzamosan a bibliai Isten fölkentjével, koronás főről beszélünk. Ezek szólambeli eltérések, melyek egyáltalán nem szertartásbeli eltérésekből, hanem kizárólag történelmi alakulatokból magyarázhatók.

II.

A királyság alapeszméjének megfelel a szertartás is, mellyel az uralkodó trónját elfoglalta. A bibliai

¹ A királyi és papi méltóság egyesítésére törekedtek a Makkabeusok. Ez részben sikerült is. Amennyiben a legfőbb világi és papi méltóság egy kézben egyesült, de a nép inkább a vezért látta bennük, mint a koronás királyt.

könyvek és egyáltalán az óhéber irodalom termékei nem bővelkednek leíró részletekben. Különösen ritka egy egész szertartási folyamatnak összefoglaló képe, de magukból a szórványosan és alkalmilag említett részletekből megállapíthatók a koronázás főbb elemei és azoknak megközelítően időbeli sorrendje is. A vallási élet legfőbb képviselői, a próféta és főpap végzik a szertartást és mégis kidomborodik benne a közjogi és világi jelleg. Szerepe jut benne az ország nagyjainak és a népnek. De nézzük csak közelebbről a koronázás elemeit és vizsgáljuk meg azokat egyenként különös tekintettel azokra a párhuzamokra, melyek a bibliai és a mai, magyar koronázás rendje között fennállanak.

Az itt következő leírásokban nemcsak a koronázási jelvények szerepelnek, hanem a koronázáshoz tartozó közjogi mozzanatok is, mint pl. a koronázást megelőző szövetségkötés, a nép hódolata és egyéb idevágó részletek.

a) Szövetségkötés. — A koronázást megelőzte a királynak a nemzet nagyjaival kötött szövetsége. Dávid koronázásáról feljegyzi II. Sám. 5, 3. És jöttek mind az Izraél vénei a királyhoz Hebrónba és kötött velük Dávid király szövetséget Hebrónban az Örökkévaló színe előtt és fölkenték Dávidot királlyá stb. E szavakból megállapítható először, hogy a frigykötés király és nemzet közt ünnepélyes közjogi aktus volt, mely «Isten előtt» ment végbe. Figyelemre méltó, hogy a frigykötésnél nem említetik sem próféta, sem főpap, csak az ország vénei. Ez a körülmény kidomborítja mindenesetre a frigykötés tisztán

állami jellegét. Alapeszméjében nagyon hasonlít egyrészt a hitlevélhez, másrészt az alkotmányra való eskütételhez. Ezzel egybevetendő még Deut. 17, 18—19, mely szerint a király kötelességei közé tartozott, hogy írja le magának könyvbe a tan másolatát, abból (a példányból), mely a levita papok előtt van. Legyen nála és olvasson benne élete minden napjaiban, hogy megtanulja félni az Örökkévalót, az ő Istenét, hogy megőrizze mind e tan szavait, e törvényeket, hogy megtegye. E szavak és még a rá következő vers azt fejezik ki, hogy a Szentírás, midőn egyrészt a király kezébe teszi le a legfőbb hatalmat, egyszersmind kötelességévé teszi a törvény tiszteletét és megőrzését. Ennek a törvénynek a szelleme egyezik az alkotmányos királyság fogalmával. Formális párhuzama nem lehet e törvénynek a mi állami életünkben, mert a törvénykönyv fogalma megváltozott. Mi is a törvény egészéről beszélünk, de közjogi alapon keletkezett törvényekre gondolunk, melyeknél az uralkodó részéről nem a hű másolásban nyilatkozik meg az alkotmányosság egyik mozzanata, hanem a törvény keletkezése módjában és a királyi szentesítésben. Annyi azonban megállapítható, hogy a király egy már meglevő törvénykönyvet, vagy mondjuk alkotmányt kap azzal a felhívással, hogy tiszteletben tartsa és megvalósítsa. Hogy a király példánya alatt az egész tórát kell érteni, vagy csak az V. könyvet, mely összefoglalását adja az összes törvényeknek, az a talmudbölcseknél vitás kérdés.

Salamon királynál ilyen külön szövetségkötésről nincsen szó. A gibeóni éjjeli látogatásban figyelmez-

teti Isten, hogy törvényei és parancsolatai szerint kell járnia, hogy királysága hosszú életű legyen. De magából a szöveg hallgatásából bajos következtetni a tény elmaradására, mert fiánál Rehabeamnál már ismét előtérbe lép a nép szerepe a koronázást megelőző szövetségkötésben. I. Kir. 12. fejezet. Rehabeam visszautasít minden szövetségkötést azzal a világos kijelentéssel, hogy ő keményebben kíván uralkodni, mint Salamon atyja (12, 11—14), aminek az ország kettészakadása volt a következménye.¹

b) Királlyá való felkenés. — Ez, mint már említettett, a szertartás legfontosabb alkatrésze volt. Innen származik a királynak az a díszes címe, hogy Isten fölkentje. A fölkenést a próféta végzi, de előfordulnak esetek, hogy a főpap eszközli.² Sault, az első királyt, Sámuel próféta keni fel. I. Sám. 10, 1. Ekkor vette Sámuel az olajkorsót, öntött a fejére és megésókolta; mondta: Nemde, hogy fölkent téged az Örökkévaló birtoka fölé fejedelmnek. Ugyancsak Sámuel kente föl Dávidot is, de titokban. A felkenés módja valamivel különbözik az előbbitől. U. o. 16, 13. Ekkor vette Sámuel az olajszarut és fölkenete őt testvérei közepette; és rászökött az Örökkévaló szelleme

¹ A király és népe közötti szövetségről szól még II Kir. 11, 17. És megkötötte Jehójadá a szövetséget Isten között és a király között és a nép között. A koronázást megelőző megállapodásokra vonatkozólag érdekes részletet közöl Josephus, Bell. jud. II, 1, 2.

² Salamon királyt Cádók főpap keni föl I. Kir. 1, 39. A papok szerepe a koronázásnál különösen látható Jóás megkoronázásánál II. Kir. 11 fej.

Dávidra attól a naptól kezdve. Itt a szöveg már a fölkenés erejéről is tesz említést; Isten szelleme szállja meg a fölkent királyt. Isten szellemét itt főképp a magasabb fejedelmi feladatokkal kell összefüggésbe hozni, mert Izraél királyaitól távol kell tartani minden olyan feltevést, mely fölkenésüket papi vagy prófétai szereplésből kívánja megmagyarázni. Konkrétebb megjelölését az uralkodói erénynek kapcsolatban a fölkenéssel olvassuk Zsolt. 45, 8. Szeretsz igazságot és gyűlölsz gonoszságot, azért fölkent téged Isten. Ez mintegy rávilágít az említett isteni szellem értelmére.¹

A fölkenés szent aktus volt és csak a próféta vagy főpap végezte, de univerzális jelleggel bírt és tisztán a legfelsőbb hatalmat gyakorló uralkodói minőséget érintette. Sőt annyira univerzális, hogy zsidó próféta egészen idegen, nem izraelita királyt idegen nemzet számára kent fel. I. Kir. 19, 15—16. És szólt hozzá (Illés prófétához) az Örökkévaló: menj, térj vissza útadra, Damaszkusz pusztájába és odaérvén, kend

¹ A hagyomány szerint a fölkenés a fenség és nagyság jele. Szifré Num. 117. p. Eredete különben bizonytalan. Általában abból a szokásból származtatják, hogy ősidőkben a szent köveket és oszlopokat olajjal kenték be. V. ö. Smith W. R. Religion of the Semites 2. kiad. 233. és 283. l. A szentírásban először van szó a király felkenéséről Jótám meséjében. Bir. 9, 8. «Elmentek egyszer a fák, hogy fölkenjenek maguknak királyt.» — A fölkenés szertartása előfordult a főpapnál és a tábori papnál is. Lev. 4, 5, 16. Num. 35, 25 és Zak. 4, 14. — Prófétát is kentek fel. Elisát Illés próféta keni fel Isten megbízásából. I. Kir. 19, 16.

fel Chazaélt királynak Arám fölé. Jéhut pedig, Nimsi fiát, kend föl királynak Izraél fölé.

A fölkenés szertartásának meg volt a maga külön módja. Egy barátja (Horájet 12a) közli, hogy királyokat korona alakjában kenték fel, a főpapokat pedig a görög chi alakjában. Az olajra vonatkozólag az a tradíció van a talmudi irodalomban, hogy a Mózes idejében elkészült kenőolajat használták királyok és főpapok fölkenésére. Más olajat nem is használtak (u. o. 11b).¹ Egy másik tradíció szerint nem kentek fel csak olyan királyokat, akiknek trónra lépése bizonyos rendhagyósággal volt kapcsolatos és szükségesnek vélték közjogi okokból, hogy a koronázás tényét nyomatékosan juttassák kifejezésre. Fölkenni kellett természetesen az első királyt, mint ahogyan ez Saulnál történt, továbbá dinasztiaátváltásnál az új dinasztia első királyát, mint pl. Dávidot, a tíz törzs birodalmában Jéhut I. Kir. 19, 16. Salamon király fölkenését Adonijáhu ellenjelöltségéből magyarázzák. Jóást Atália miatt II. Kir. 11, 12. és Jehoácházt Jehójákim miatt u. o. 23, 30. kellett fölkenni. Hor. 11b Jerus. Szóta VIII. 22c és j. Hor. III. 4c.

A magyar király fölkenése eltér az ősi tyrustól. Eltér főként abban, hogy a fölkenés nem a főre, hanem a kézre (jobb kézsuklóra, jobb karcsuklóra és vállközre) alkalmaztatik. De megváltozott formájában is a bibliai kor fogalomvilágában gyökerező szimbólumra

¹ Az olajat Cádók főpap a sáterből, tehát szent helyről veszi elő I. Kir. 1, 39. Zsolt. 89, 21 szent olajról szól.

emlékeztet és közvetve vagy közvetlenül oda vezethető vissza. A sorrendre vonatkozólag megjegyzendő, hogy az ősi szertartásban is a fölkenés megelőzte a tulajdonképi megkoronázást.

c) A nép üdvözlése. — Közvetlen a fölkenés után üdvözli a nép a királyt ugyanazokkal a szavakkal, amelyekkel ma üdvözöljük királyunkat: Éljen a király! Salamon király megkoronázásáról ekként rendelkezik Dávid atyja: És kenje őt ott fel Cádók pap meg Nátán próféta királyul Izraél fölé: erre fujjátok meg a harsonát és mondjátok: éljen Salamon király. I. Kir. I, 34. Nem bizonyos azonban, hogy nem elliptikus-e az itt adott leírás. Mint már említettem, hozzátartozik úgy a biblia, mint a hagyományos irodalom stílusbeli sajátosságaihoz, hogy leíró részeiben gyakran csak a kimagasló mozzanatok vétetnek figyelembe. Lehetséges tehát, hogy a harsona megfúvása és a nép üdvözlése a korona feltétele után következett. Mert Jóás király megkoronázásáról olvassuk II. Kir. 11, 12. Erre kivezette a király fiát, reá adta a koronát s a díszet, királlyá tették őt és fölkenték, tenyerükkel tapsoltak és mondták: éljen a király. Itt és II. Krón. 23, 11 a sorrend különben is figyelemreméltó, mert úgylátszik, hogy Jóás királyt előbb koronázták meg és csak azután kenték fel. A nekünk oly ismerős üdvözlési formula: éljen a király! gyakran fordul elő Izraél királyainál és a királyválasztás, illetőleg koronázás ünnepélyes aktusából átment egyéb alkalmakra is. Egybevetendők még a következő helyek: I. Sám. 10, 24. II. Sám. 16, 16. I. Kir. 1, 25. Úgylátszik, hogy a királyi kihallgatáson meg-

jelenők is az említett formulával üdvözölték a királyt I. Kir. 1, 31.

d) A korona. — A király legsajátabb dísze a korona, többször említették a szentírásban. Saul király megválasztásánál és fölkenésénél nem említették a korona, de tudjuk, hogy volt koronája, sőt a háborúban is viselte. Halála után elvitték a koronát Dávidhoz II. Sám. 1, 10. Dávid király azonban más koronát is szerzett, az ammoniták királyának arany koronáját, mely nagy súlyáról volt nevezetes,¹ továbbá arról, hogy drágakő ékesítette. A két koronának két különböző neve van a héberben. Az ammonita király koronája «atara», míg Saul, vagyis az Izraeliták saját koronája a «nezer». Minden közelebbi leírás hiányzik. Valószínű, hogy az «atara» teljesebb korona volt, mint a «nezer». Erre vall a súlya is. Meg kell állapítanunk azonban, hogy az ammoniták koronáját Dávid csak mint becses zsákmányt vette tekintetbe, mert nem találkozunk vele többé. Midőn Jehójadá főpap bemutatja az elrejtett királyfit, Jóást a népnek és megkoronázza, ismét csak a «nezer» szerepel II. Kir. 11, 12. Hozzá kell még tennünk, hogy az ott felsorolt jelvények Dávid király nevéhez fűződnek és a szentélyben voltak elhelyezve. Ebből először az látszik, hogy a korona és a király egyéb

¹ Midras Sám. 27, 4 összefoglalja a II. Sám. 12,³⁰-hoz fűzött magyarázatokat a כֶּכֶר וְהָב-t illetőleg. R. József szerint nem súlyra kell értelmezni, hanem egy a koronában elhelyezett drága kőre, melynek értéke egy talentum aranyat tett ki. Hasonló magyarázatot fűz r. Józsuá Gen. 24, 22-hez. בַּכֶּעַם מִשְׁכֵּלוֹ. V. ö. még Ab. Zárá 44a.

jelvényei nem a király kincstárában voltak elhelyezve, hanem a szentélyben, és a papság őrizetére voltak bízva. Másodszor megállapítható, hogy a királyi jelvények állandósultak és tradicionális jelleget öltöttek. Csak úgy érthetők a szavak II. Kir. 12, 10. és II. Krón. 23, 9. A «nezer» volt tehát a régi Izraél nemzeti koronája. Ez szerepel a képletes költői beszédben is: Zsolt. 89, 40. 132, 18. Zak. 9, 16. Ez utóbbi helyen a «nezer» drágakövei is említetnek, tehát több drágakő díszítette a koronát. Az «atárát» azonban Izraél királyainál egyáltalán nem találjuk, noha költői beszédben gyakrabban találkozunk vele, mint a nezerrel, különösen a következő szóképekben עטרת פז szinarany korona Zsolt. 21, 4. עטרת תפארת díszes korona Jezs. 62, 3. Jer. 13, 18. Ezek. 16, 12. 23, 42. Példab. 4, 9. 16, 31 עטרת הכמים a bölcsék koronája Példab. 14, 24. עטרת זקנים a vének koronája u. o. 16, 6. עטרת גאות a büszkeség koronája Jezs. 28, 1, 3. Más összetételek Jezs. 28, 5. Példab. 12, 4. Jób 19, 9. Konkrét példa biztossággal csak kettő mutatható ki, az ammoniták királyának koronája II. Sám. 12, 30. I. Krón. 20, 2, továbbá Ahasvérós koronája, melyet Mordechájnak ajándékoz. Eszt. 8. 15.

A korona harmadik neve «keter» כתר csak Eszter könyvében fordul elő, tehát szintén idegen koronáról van szó. Eszt. 1, 11. 2, 17. 6, 8.¹

¹ A hagyományos irodalomban a כתר is gyakran szerepel. Abot. 4, 13 ... שלשה כתרים הי. A királyi koronán még más három koronáról szól az ágádistá, a tudomány (תורה), a papság (כהונה) és a jó hír (כתר שם טוב) koronájáról.

Izraél, illetőleg Júda királyainak egy nemzeti koronája volt, melyet a szentélyben őriztek és később, alkalmasint csak a koronázás alkalmával vették elő. Jóás esete továbbá arra vall, hogy a koronát a nemzet, illetőleg felhatalmazott papsága őrzi az ország legszentebb helyén, a jeruzsálemi szentélyben. Figyelemreméltó ugyanis, hogy a trónbitorló Atália tudta nélkül lehetett hozzáférni a koronázási jelvényekhez és megkoronázni a jogos trónörököst. Valószínű, hogy Atália egyáltalán nem koronáztatott meg, csak a magához ragadt hatalmi eszközökre támaszkodva, bitorolta az uralmat. Mert nem tehető fel, hogy az egyszer kezébe jutott jelvényeket ismét kiadta volna. Ez különben a nép magatartásából is látható, mely az új király elé ujjong és frigyét köt minden zavar és fennakadás nélkül. II. Kir. 11, 14, 17.

A koronára vonatkozó adatok összefoglalásából két oly jellemvonás tűnik ki, mely bennünket a magyar korona szempontjából is érdekelhet, az első: a korona állandósulása mint szimbólum, értve alatta, hogy az egyszer elkészült korona állandóan megmarad és változatlanul átszáll királyról királyra mint az uralkodás jelképe. A másik jellemvonás, hogy a király koronáját nem maga a király, hanem a nemzet őrzi. A régi Izraélben a szentély volt az, ahol a nemzet legdrágább és legszentebb javait őrizték és a papok a nemzet megbizottai.

e) A kormánypálca — שרביט vagy שבת továbbá

V. ő. még Chul. 60 b. Koszorú értelmében Sab. 89b. קושר
כתרים.

מחוקק. Mindkét kifejezés pálcát jelent, összefüggésben a királlyal pedig kormánypálca, jogar vagy törvénytörvénypálca. Legkifejezőbb szimbóluma az uralkodásnak a szentírásban. Jákób megáldja Júda fiát, a jövő uralkodók törzsét Gen. 49, 10. Nem fog távozni a kormányvessző Jehúdából és a törvénypálca lábai közül. Bileám jóslatában Num. 24, 17. Fölkel egy csillag Jákóbból s föltámad kormánypálca Izraéلبől. Míg a korona a királyi dísz és méltóságot jelképezi, a jogar a királyi hatalmat és a legfőbb bírói tevékenységet fejezi ki. Erre utal különösen Zsolt. 45, 7. egyenesség pálcája a te királyi pálcád. Mint az erő és uralom szimbólumát különösen hangsúlyozza Ezek. 19, 11—14. Ily értelemben említették még az uralkodók vesszeje Jezs. 14, 5. és Ámósz 1, 5, 8.

Közelebbi leírását a törvénypálcának nem találjuk, csak annyi bizonyos, hogy a királyi jelvényekhez tartozott és a királyi hatalom szimbóluma gyanánt szolgált. Az anyagot illetőleg egy világos példánk van Ahasvérósnál, hogy aranyból volt Eszt. 4, 11., 5, 2., 8, 4. Ebből azonban nem vonható biztos következtetés az előbbi időkre. Egy másik kérdés, mely bennünket közelebbről érdekel, hogy olyan jelvény volt-e a jogar is, mint a korona, melyet a szentélyben őriztek és csak bizonyos alkalmakkor vették igénybe, avagy állandóan a király oldala mellett volt, mint azt Ahasvérósnál látjuk. Heródes temetésének leírásában megemlíti Josephus, hogy kormánypálca volt a felravatalozott király kezében. Bell. Judaic. I. 33, 9. Csakhogy nem valószínű, hogy az ott említett jelvényeket sárba helyezték volna a királlyal, mert ott

szerepel a többi közt maga a korona is. Egyébként nem vonható következtetés Heródesről Izraél királyságára, mert Heródes idegen minták után indult.¹

Némelyek Saul király dárdájában חנית I Sám. 18, 10., 22, 6. a kormánypálca elődjét akarják látni. Nem valószínű. A dárda mint fegyver szerepel mindenütt, a király kezében is I Sám. 18, 11., 19, 10., 20, 33. stb. Mint fegyvernem gyakran szerepel a kard és lándzsa mellett is I Sám. 13, 19., 17, 45—47., 21, 9. Sőt maga Saul király kardot is használt I Sám. 31, 4. I Krón. 10, 4. II Sám. 1, 22. A dárda talán csak kedvenc fegyvere volt. Támaszkodásra is használta II Sám. 1, 6. De mindez egészen egyéni, amihez utóda, Dávid nem ragaszkodott, noha koronáját átvette. A dárda különben is kiszorult. A királyi karddal még többször találkozunk eredeti és átvitt értelemben. Fáraó kardja Exod. 18, 4. Chazáél kardja és Jéhu kardja I Kir. 19, 17. Isten kardját adja Babel királyának kezébe Ezek. 30, 25. V. ö. még u. o. 21, 24., 32, 11.

Míg a jogar a királysághoz tartozó és az uralkodást jellemző jelvény, addig a dárda vagy kard a katonai vagy végrehajtó hatalmat fejezi ki. Ez utóbbinak szerepe a koronázásnál nem mutatható ki a forrá-

¹ Josephus az i. h. *δαδνημα*-t és *στεφανος*-t említ. A latin fordító az előbbi szót megtartja eredeti alakjában, az utóbbit *corona*-val fordítja. A *στεφανος* kettős értelme koszorú és korona több helyen félreértésre ad alkalmat. Bővebb tanulmányt nujt e két fogalom rokonságára vonatkozólag Löw Lipót *Kranz und Krone* c. értekezésében. Ges. Schr. III. 407—437.²

sokból, noha, mint előbb említettük, a király kardja mint fogalom ismeretes. A magyar király koronázásában a jogar és kard mint két külön szimbólum szerepel. A kard felövezése itt sem a tulajdonképi koronázás eleme. Megelőzi azt mint különálló szertartás. A kormánypálcat pedig átveszi a király közvetlen a korona feltétele után.

f) Karkötő. — II Sám. 1, 10.-ből látható, hogy a királyi dísz között a karkötő is szerepelt. Alexander Balas arany karkötőt küld Jónátánnak fejedelmi dísz gyanánt I Makk. 10, 89. Úgyszintén a fiatal Antióchus (u. o. 11, 58.). U. o. 14, 43. csak arany dísz említetik, de valószínűleg itt is az arany karkötőre kell gondolni. II Kir. 11, 12. említi a koronán kívül az «édut» nevű bizonytalan díszet. A magyarázatok eltérők. A szó eredeti értelme tanúság vagy tanúbizonyosság. Rasi és Rálbág a tórára vonatkoztatják, Kimchi D. a díszruhára. Újabban a karkötőre vonatkoztatják. Ennek a dísznek nincsen párhuzama a magyar koronázásban.

★

A felsorolt jelvényeken és szertartásokon kívül vannak még egyéb részletek is. A királyi fogat ötven futárral II Sám. 15, 1. Salamon királyt megkoronázása alkalmából felültetik Dávid király öszvéreire és elvezetik a Gichónhoz I Kir. 1, 33, 38. Később a ló váltja fel az öszvért. A talmud általában a király lováról beszél Szifré Deut. 17, 15. Szanh. II. fej. Biborpalást csak a második templom idejében szerepel. Biborpalást az arany korona mellett említetik

I. Makkab. 10, 20, 62. A bíborruhát illetőleg v. ö. még u. o. 11, 58., 14, 43.

A trónus כסא ממלכה már Deut. 17, 18.-ban említették. Jóás királyt a koronázás alkalmával ültetik a trónusra II Kir. 11, 19. E példából látjuk, hogy a koronázás szertartásához a trón elfoglalása is tartozott. Salamon király atyja trónjára ült. I Kir. 2, 12. Ott is alkalmasint a trónralépés alkalmára kell gondolni. Mert Salamon király később saját díszes trónt készíttetett magának elefántesontból és aranyból hat lépcsőfokkal és tetővel. Az ülőhely karjai mellett két oroslán állott. I Kir. 10, 18—20. Ez különben is az egyedüli hely, ahol királyi trónus le van írva. A trónus, mint e példából is látni, egyéni volt. Salamon saját ízlése és terve szerint készíttette trónját. A Heródesek trónja arannyal volt díszítve és emelvényen felállítva. Josephus, Bell. jud. II. 1, 1.

A trón gyakran átvitt értelemben használtatik hasonlóan a mi nyelvjárásunkhoz, a király egyéni vagy dinasztikus hatalma kifejezésére, mint pl. II Sám. 7, 16. trónod szilárd lesz örökké. A tekóábeli asszony így szól a királyhoz II Sám. 14, 9. Rajtam legyen, uram király a bűn és atyám házán; a király meg trónja pedig ártatlan.

Ennyit a királyi jelvényekről, amennyiben azok a koronázásnál szerepelnek. Mellőzzük e helyen a királyi palotáról, a testőrségről és általában az udvarról szóló adatokat, mert nem a királyságra, hanem a koronázásra vonatkozó párhuzamokról van itt szó.

Szólnunk kell még egy elszigetelt párhuzamról, mely külsőleg meglepő hasonlóságot mutat, de szim-

bólikus vonatkozása a koronázáshoz nem eléggé világos. Értem a királyi kézmosást. A koronázási ebédet oly kézmosás előz meg, mely feltűnően hasonlít a zsidóságnál ugyancsak evés előtt szokásos kézmosáshoz. Az étkezés előtti kézmosás nagyon régi. Az Evangéliumok többször emlékeznek meg róla polemikus éllel. Máté 15, 1—20. Márk 7, 1—20. Luk. 11, 38. A talmudi irodalom bővebben foglalkozik vele. V. ö. különösen Chul. 105—107.

E szertartásnak kapcsolatát a koronázáshoz a lakomában kell keresnünk. Adónijáhu midőn megkoronáztatni kívánja magát, lakomát ad az ország nagyjainak I kir. 1, 25. Igen valószínű, hogy a koronázást lakoma követte, melyen a király együtt ült az ország nagyaival. Figyelemre méltó különösen, hogy a király fiai, a sereg vezérei és a főpap lakoma közben fölkiáltanak «Éljen a király!». Önkéntelenül gondolunk a királyi ebédre, amidőn a hercegprimás fölkiáltja «éljen a király» és közvetlen utána ugyanez elhangzik az összes jelenlevők ajkairól. A szertartásos ebéd minden valószínűség szerint ősidőktől kezdve befejező része a koronázásnak. Már pedig, ha adva van a királyi lakoma, mint szertartás, érthető egyúttal a kézmosás is mint járuléka minden lakomának.

*

Midőn e néhány vonásban rámutattunk arra, hogy a magyar király koronázásának egyes elemei ősi időkbe nyúlnak vissza, különösen pedig, hogy érdekes párhuzamok vannak a szentírásban, ezzel mint-

egy rámutattunk a király és korona szent és sérthetetlen voltára és arra az ősi hűségre, mely fenséges bibliai tisztaságában kell hogy egybeforrassza a nemzetet királyával.¹

Budapest.

Dr. Guttmann Mihály.

AZ 5676. ÉV.

A háború első hatása valamilyen nagy csalatkozásnak érzetét váltotta ki belőlünk. A béke műveiben csalatkoztunk. Műveltség, tudomány, technikai haladás, a fejlődött jogérzet nem voltak elég erősek, hogy magát a békét megszilárdítsák s a háborút megakadályozzák.

Nagy reményeket fűztünk a háborúhoz. Azt vártuk a háború lesz a békének leghathatósabb előmozdítója: «megfélemlenek a világ végei jeleidtől» (Zsol-

¹ A koronázási szertartás bibliai és talmudi párhuzamaira vonatkozólag több cikk és jegyzet jelent meg az Egyenlőség hasábjában. Az 1916. évfolyam 49. számában Meturgeman rovatban: A királyi kézmosás. U. o. 52. számában: Koronázás a régi Izraelben dr. Weisz Miksától és két jegyzet *a*) a koronázási kehelyre nézve dr. Herzog Manótól és *b*) a koronázási dombról dr. Heller Bernáttól. Végre az Egyenlőség 1917. évi 1. számában: A kardvágás dr. Szabolcsi Lajostól. Abuderham könyvéből vett párhuzam nagyon érdekes és bizonyára még régibb időre nyul vissza, mint a könyv kora, de cikkünk csak Izrael királyainál és a bibliában található párhuzamokkal foglalkozik. Ott a kardvágásnak e szimbólumával nem találkozunk.

tárok 65, 9.). Azt hittük a háború iszonyatai gyógyítják a nemzeteket féltékenysükből s irigységükből, lecsillapítják nagyravágyásukat, önzésüket: ráeszmélnek majd az ellenséges országokban, hogy a háború öli a nép lelkét, durvítja a nép szellemét, évszázadokkal visszaveti a lélek kultúráját.

A háború hatásában és műveiben is csalatkoztunk. Már-már a világ állandó berendezésének kezdjük tekinteni s egészen megszoktuk. A vér szaga nemhogy magához térítette volna az embert, sőt a második háborús év alkonyán még mindig akad nép, amely fegyverhez nyúl, árulóvá, hitszegővé válik, maga siet a sors taposókerekének elébe. A béke szava, melyet a központi hatalmak államférfiai parlamentjeikben annyiszor indítottak az ellenség felé, nem talált visszhangra, a kard súlyos érvei sem tudták meggyőzni az ellent. Így természetes, hogy a zsidóság számára sem érkezett meg ebben az esztendőben a megváltó. Sorsa még mindig nem irigylésre méltó, tovább tűr és tovább szenved. Ahol vadabb még a népszenvedély ott véres nyomok jelölik számára ennek kitörését, műveltebb országokban a toll fegyverével kergetik a vért arcába. A zsidókérdés súlyos problémákat vetett fel mindenfelé. Foglalkozni kellett a kérdéssel s nem lehetett kitérni előle. Központi hatalmak, entente, sőt az idén különös hévvel maga a zsidóság is, főleg a békés viszonyok közt élő zsidóság, megoldást keresnek.

Elfogultság nélkül állapíthatjuk meg, hogy Oroszországban s a vele szövetséges országokban a zsidók sok rosszakarattal, sőt gyűlöléssel találkoztak a há-

ború második évében is, a velünk szövetséges államokban tagadhatatlanul sok jóakarattal s nemes szándékkal. Igaz, hogy némely szabadságért és egyenlőségért lelkesedő nép egyes képviselői mintha megirigyelték volna barbár országok kétes dicsőségét, a hírhedt lezárt vasuti kocsikat, a kiéheztetést stb. stb. és az emberiség követelményeit nem kívánták üldözött vagy menekülő zsidókra is vonatkoztatni.

Oroszország a régi javaslat értelmében dolgozott az idén is, amely szerint a zsidók egyharmadát meg kell ölni, egyharmadát kitéríteni, egy harmadát az országból elűzni. Üldözéstől, erőszaktól várja a zsidókérdés megszűnését. Mindent elkövet a zsidók életének elkésérsítésére, hazaárulással, hűtlenséggel gyanúsítja, hogy az éhező nép dühét a kormánytól a zsidókra irányítsa. A rendőrség hivatalosan két napig tartó pogromot rendez Astrachanban. Minskben katonai segítségével folyik a zsidó-negyed kifosztása, ártatlan emberek meggyilkolása. Peszach ünnep előtt pogromra szólító felhívásokat ragasztanak ki a városokban. Kiewben, Charkowban, Rigában s másutt vérvádak keletkeznek s a hitközségek hiába keresnek segítséget a rendőrségnél és katonaságnál: épen ezek segídkeznek a véres munkában. A dumában is szóba került ez a háború vérfagyasztó eseményei közben is megrendítő vérontás, mire Chwostow elismerte: miniszteri körirat szólította fel a rendőrséget, hogy a készülő pogromot ne akadályozza meg. Megnyugtatóul közölte, hogy ezt a köriratot már visszavonták. Felsőbb rendeltre a rendőrség Moszkvában nagy hajtóvadászatot rendez a zsidók ellen. Emberei a tőzsdét is körül fog-

ják és minden «gyanus» arcú embert magukkal hurcolnak, épúgy a szállókban és a magánlakásokban. Orosz állapotok!

Zsidóellenes rendeleteknek, melyeket «igazi orosz» egyetek vezetőihez és a hatóságokhoz intézett a kormány, már egész irodalma támadt. Több mint 2000 illet számították eddig össze az orosz zsidók vezér-férfia. A mi nagy győzelmeink után a zsidókat állították oda bűnbaknak. A zsidók a vereség okai. Ők bírják rá az orosz katonákat árulásra. Stürmer miniszterelnök ezért intézkedik, hogy a zsidókat különösen ellenőrizték a vonatokon és pályaudvarokon, — betegszállító-vonatok és kórházak ápolói s orvosai pedig zsidók egyáltalában nem lehetnek. Vezérkari parancsra adatok gyűjtését rendelték el, hogy bizonyítsák a zsidók alkalmatlan voltát a katonai szolgálatra s azt, hogy megbizhatatlan elem. Kaledin tábornok, Brussilow jobb keze és bizalmasa, a lucki roham előtt kiadta a parancsot: a zsidó csőcseléket előre a tűzbe! — Igaz, van különbség a zsidó és az orosz katona közt, de csak annyiban, hogy a zsidó katona nem fosztogat és nem rabol az ellenséges országban. Oroszország még azt is megteszi, hogy zsidó katonák özvegyeit nem segívezi.

Az orosz papság a zsidókérdés illetén megoldásában a leglelkesebb támogatója a kormányhatalomnak. Dacára annak, hogy az orosz zsidó is kitesz magáért, teljesíti kötelességét mostoha hazájáért — a háború első évében 502 kapta a Szent György-keresztet — mégis a charkowi Antal püspök kijelenti, hogy minden zsidó: kém. Ezért egész vidékeken az oroszok

felmondják a zsidók lakbérletét és eltávolítják őket házaikból. A kiewi kerület orosz papsága gyűlésen tiltakozik a zsidók egyenjogúsítása ellen. A «szent» synodus pedig elutasító választ adott az orosz hadügy-miniszter kérdésére: vajjon vallási szempontból zsidó lehet-e tiszt? Pedig erre a kérdésre a választ a harctéren a mi seregeinktől már megkaphatta az orosz!

Az üldöztetések kegyetlen sorában szerepel a száműzés is. Nikoláj Nikolájevits új működését mint kaukázusi helytartó azzal kezdte, hogy az összes odamenekült zsidókat, de azon ottani kereskedőket és kézműveseket is, akiknek mindenüvé szóló lakhatási engedélyük volt, elűzte. — Kiew valamennyi zsidó családja, még az első rendbe tartozó kereskedőké és akadémiai képzettségűeké is, felszólítást kapott a város elhagyására. Moszkvából a rendőrség felsőbb rendeletre kiutasította az odamenekült zsidó orvosokat és gyógyszerészeket, akik két hét után még nem tettek szert biztos foglalkozásra. Folytatta az orosz azt az ő politikáját is, hogy a harctérhez közeleső területein tulajdon polgárai közül vett túszoikat. Számos helyen ilyen túszoikat akasztottak is, olyankor, amikor tudtuk és akarattuk nélkül valami vétség történt zsidó részről, sőt akárhányszor koholt vagy vélt sérelem esetén is. Poltawában, Jekaterinoslawban és Mohilewben több mint 400 bennszülött orosz zsidó túsul ül fogságban és várja reménytelenül fölszabadulását. Friedmann dumaképviselő hiába szólalt fel és hívta fel a kormány figyelmét ezekre az állapotokra, «Ferdinánd és Izabella idejét, messze túlhaladja — úgymond — a mai kegyetlenkedés. Mert Spanyolország védelmére

nem folyt zsidó vér, de nálunk igen, mikor hazájuk védelmére keltek a zsidók.»

Rémes a haditerületről menekült, illetőleg elűzött testvérünk vándorútja, rengeteg viszontagságon mennek keresztül, szívtelen intézkedésekkel keserítik életüket. Vadon tájakra telepítik őket, néptelen, kietlen vidékekre s ez még kedvezőbb sors, mintha az «igaz orosz emberek» közé sodorja őket végzetük. Sok helyen a városi hatóságok be sem bocsátják őket, városok határában, sátrak alatt tanyáznak. A nyugoti tartományokból menekült s Tomskban, koncentrációs táborokban elhelyezett zsidókat ezrével Kelet Szibériába toloncolták. A Kaukázusba menekülteket, a Galiciából elhurcolt tömegeket szintén ide számúzták. A száműzöttek nyomora rendkívül nagy. A tomski hitközség írja róluk az irkutzki segítő-bizottságnak: «Hosszú út után félig meztelenül, kétségbeeséssel szívükben érkeznek meg. Sok ezer rubelre volna szükség! Alig láthattuk el őket a legegyszerűbb, néhány hétre is alig elegendő fehérneművel és ruhával. Szükségleteiket nem fedezhettük, kielégítetlenül kellett őket újukra engedni. A szerencsétlenek a szigorú télnek vannak kitéve s nincs mivel testüket takarni.»

Egy másik bizottság jelentése szerint az elmenekültek s elhurcoltak közt 4 évesnél fiatalabb gyermek és 60 évesnél idősebb ember alig van; a borzasztó úton elhaltak, mert nem bírták a fáradalmaikat. Megbízható adatok arról tanuskodnak, hogy Lengyelország 1.700,000 zsidó lakójának egy ötöde került Oroszország belsejébe, a litvániai hétszázezernek körülbelül fele, a kurlandi ötvenezer közül csak tízezer

maradt helyén. Érdekes, hogy a balti tartományok zsidói egészen különleges helyet foglalnak el az orosz zsidók között. Izraelita vallású németeknek vallják magukat. Nagy gyáraik, kereskedelmi vállalataik vannak, sok köztük az orvos és a felesketett ügyvéd. Magas műveltségi fokon állanak és a társaságban is szerepet játszanak. Az odavándorolt lengyel zsidókkal nem igen férnek meg. A háború itt a zsidókat és németeket még közelebb hozta egymáshoz. Mikor 24 óra alatt 35 ezer zsidó kiutasítási parancsot kapott, a német elem a zsidók segítségére sietett, nagy gyűjtéseket rendeztek, sőt a német nagybirtokosok beszüntették a mezei munkát és amennyi lovat s szekeret csak előkeríthettek, a zsidók rendelkezésére bocsátották.

A kormány kegyetlen intézkedései ellen hiábavalónak bizonyult minden küzdelem. A dumában a szocialisták kifakadásokkal illették a kormányt, Tscheidse interpellációt nyújtott be, melyet a párisi Humanité le is mert közölni. «A kormány egész létét a zsidók üldözésére alapította . . . most nem rituális gyilkosságokkal vádolják őket, hanem árulás és becsstelenség gyanujával terhelik őket. Nem a zsidók a bűnösök, hanem az előkelő árulók . . . Milyen szabadság alapján némitották el egy tollvonással az egész zsidó sajtót? Milyen testvériesség nevében uszítják az orosz katonákat zsidó társaik ellen, kikkel együtt fekszenek a lövészárkokban?»

Tscheidse indítványát a zsidók sorsának javításáról a дума kitűzte ugyan tárgyalásra, anélkül természetesen, hogy a legcsekélyebb változás is következett

volna be a zsidók javára. Az orosz hivatalos lapok hívei, melyek sorsuk enyhítésére elrendelt intézkedésekről szólnak, valótlanoknak bizonyultak. A szabad-
elvű pártok az év elején valamivel többet foglalkoztak ezzel a kérdéssel, de a дума elnapoltatása hamar véget vetett fáradozásaiknak. A mérvadó körök táplálják a gyűlölséget. Hivatalos pénzekből rég haldokló lapokat támasztották fel, új lapokat alapítottak bevallottan zsidóellenes célzattal s ezeket ingyen osztogatják nép s katonaság közt. Az izgató cikkek hatása alatt a visszavonuló seregek százával feszítettek keresztre zsidókat, vasúti kocsikból lökték ki a Varsóból menekülőket s a végtelen mocsarakban hagyták őket elveszni. Még a Nowoje Wremja is, mely pedig nem tüntet épen zsidóbarát érzelmeivel, sokalja az izgató cikkek dühét s a zaklatások hosszú sorát és fél a semleges külföld hangulatától.

A semleges külföld azonban óvatos. Ami az álszentelkedő kebelnek fáj mihelyt a központi hatalmak a tett elkövetésének még csak gyanujába is kerülnének, azt jól nevelt érzelem nem engedi hatni magára, mikor a nagyszerű vevő tényleg elköveti.

Oroszország idegen népeinek ligája panaszos szóval fordult Wilsonhoz segítségért. Az elnyomott népek sorában, melyeknek képviselői a kiáltványt aláírták, a zsidók is feljajdulnak: «Le vagyunk igazva, mint egyetlen más nép sem. Szellemileg és testileg sínylődünk. Iskolák, egyetemek látogatásában megakadályoznak bennünket. Letelepülési kerületekbe zsúfolva, növekvő elszegényedésnek és elzüllésnek vagyunk kitéve. A háború alatt százezreket közülünk idegenbe üldöz-

tek és igen sokan nyomorultan elvesztek. Lakhelyeink ki vannak fosztva, népünk naponta a legszörnyűbb módon pusztul». Wilson kijelentette, hogy csak amerikai állampolgárok hiteles panaszai alapján intézhetnek, mert a rigai és varsói konzulok, akiket a vizsgálattal megbízott, nem tartották túlzottaknak a szenvedéseket és egyszerű háborús viszontagságoknak minősítették őket. Az Oroszországból visszatért amerikai honpolgárok most halomra gyűlő panaszainak hatása alatt — már keresik az újabb ürügyet, mely a közbenjárástól mentesít majd. S az U. S. A. hallgatólag eltűrték, hogy egyik polgárukat, az amerikai zsidó segítő-bizottság kiküldöttét, dr. Magnest nem bocsátották be Oroszországba. Más semleges államok képviselői szörnyű vandalizmusról, állati kegyetlenkedésekről, nemtelen gonosztettekről számolnak be, de kormányaiknak sokkal gyengébb az ereje és szavuk hatástalanabb, semhogy beleavatkozhatnának.

A francia és angol kormány bátrabban viselkedik szövetségesével szemben. A párisi gazdasági tanácskozáson a zsidók útlevelének kérdése is szóba került. Az entente hatalmak igen erélyesen adták az orosz küldötteknek tudtára, hogy a zsidókérdés rendezését elvárják. Poincaré köztársasági elnök Oljufjew herceg előtt hangsúlyozta, hogy a zsidók helyzetének javítása aktuális politikai ügy. Nagyon kívánja, hogy ezen véleménye Oroszország befolyásos köreinek tudomására jusson. A szélső jobbpárti képviselők is a párisi és londoni út hatása alatt kijelentik, hogy eddig a zsidókérdés jelentőségét nem értékelték eléggé. Miljukov beszélt otthon, hogy különösen Angolországban álta-

lános az érdeklődés a zsidó ügy iránt és hogy minden államférfiúval való megbeszélésükben állandóan ez a kérdés került szőnyegre. Oroszországban ezek a hírek általános megütközést keltettek, de a zsidók ügyét egy lépéssel sem mozdították elő. Ha csak azt nem nevezi az orosz kormány a sérelmek kiigazításának, hogy a szenátus a krími háborúban résztvett zsidók utódait nagyobb arányszámban engedi az iskolákba, mint eddig s hogy a cár az odessai Weinsteint a birodalmi tanácsba hívta meg, ami ellen «igaz orosz» részről tiltakoztak is.

Ezzel szemben a Chwostow rendeletére elkezdett munkálatokat a zsidókérdés megoldására Stürmer utasítására ismét beszüntették, a külföldi bankároknak megígért nagyobb települési körzeteket nem jelölik ki, a dumablokk is elhatározta a zsidók egyenjogosítása ügyének elhalasztását. Gróf Bobrinsky belügyminiszterhelyettes pedig a dumában kijelenti: «a zsidók leg-sajátlagosabb érdekében áll, hogy elnyomjanak mindenféle egyenjogusítási várakozást». Az «igaz orosz emberek» nagygyűlése meg Nisnij Nowgorodban elhatározza: feliratot intéz a kormányhoz, hogy a zsidók a háború után visszaüzsessenek régi kijelölt területeikbe, hogy Cherson és Jekaterinoslaw kormányzóságokban a zsidók birtokait a háború károsultjai számára elkobozzák és a főiskolákból még ez eddigi kevés százaléknyi zsidót is kizárják. Hivatalos kijelentés is történt már arról, hogy az az intézkedés, mely zsidóknak, a menekülteknek s elhurcoltaknak, a letelepülési területen kívül is megengedte a tartózkodást, háború után önmagától megszűnik.

Említésre méltó különben, hogy a maguk elnyomatásán kesergő orosz alattvaló *finnek* is egészen úgy viselkednek a zsidókkal szemben, mintha az orosz uralom rajongó hívei lennének. Csak Helsingforsban, Abóban és Wyborgban lakhatnak közöttük zsidók, menekülteket nem tűrnek meg; a zsidóktól az iparengedélyeket megvonják és mint munkanélkülieket kiutasítják őket. Kifelé tehát szabadsághősök, befelé zsarnok rabszolgatartók.

A kormány minden külföldi ígéret ellenére céltudatos elnyomó politikát folytat és sem befolyásra, sem tanácsra nem hallgat. Maxim Gorkij hiába figyelmezteti honfitársait s a kormányt, hogy keresse a kibékülést a zsidókkal: «tanuljuk, hogy az orosz ipar zsidó kézben orosz maradhat, angol s amerikai kézben mindenesetre angol s amerikai lesz.» A zsidók maguk is megkísérlik, hogy a kormányt belátásra bírják. Könyörgő küldöttségek, folyamodványok indulnak a kormányhoz, még dicsérő s hódoló iratoktól sem riadnak vissza a szegény páriák, hűségnyilatkozatok s esküvések hangzanak el, sajnos, hiába. Az orosz, lengyel és litván zsidó munkások szövetsége, a *Bund*, hiába fordul már ismételten az egész művelt világhoz és panaszolja el nyílt levélben a zsidók kinszenvedéseit.

Minthogy a felekezeti sajtót is teljesen elfojtotta a kényuralom, a zsidók a hírközvetítés más eszközeire vannak utalva. Gyülekezetekben, sok helyütt zsinagógáikban olvassák fel a bizalmas kéztől eredő és titkos úton hozzájuk kerülő híreket. Az eltiltott lapok és folyóiratok időszakonként könyvalakban je-

lennek meg és közlik a legfontosabb híreket s tudnivalókat. S a nagy nyomor ellenére is vannak még kultúrtörekvéseik. «A héber nyelv barátainak egyesülete» a zsidó zúgiskolákban, a chéderekben is rendet akar teremteni, bizonyos tantervet és tanmenetet megállapítani; a világi ismeretek elemeit is kötelezőleg kívánja taníttatni. — A zsidó élet kutatására előkelő tagokból álló felekezeti társulat létesült.

Nem minden orosz zsidónak vannak idegei s van türelme, hogy bevárja a viszonyok javulását és a barbárság megváltozását. Számosan menekülnek az országból. Nagy pénzáldozatok árán útlevelet szereznek vagy japán ügynökök segítségével menetjegyet japán hajóra. Minden ilyen hajó ezrével szállítja a menekülőket Oroszország keleti partjairól Amerika nyugoti partjaira. Naponta 2—300 család érkezik, köztük sok olyan, melyet haditerületről Szibériába hurcoltak. A bevándorló-bizottságok Amerika nyugati partjain telepítik le őket, nehogy a keleti államokat elárasszák. Sokan Japánban keresnek új hazát, másoknak sikerül európai hajókra jutni. Hollandiába is annyi menekült érkezik, hogy az ottani segítő-bizottság képtelen őket pénzzel vagy munkával ellátni.

A népek szövetségében sem a nemesebbek, a régi szabad nemzetek befolyásolják a durvább természetűeket, az alacsonyabb műveltségi fokon állókat, hanem inkább fordítva. A romlás és a rossz példa gyorsabban hat. Az a nép, mely az egyén kultuszát a legmagasabbra fejlesztette, szövetségeseinek nyomására nemcsak a kötelező katonáskodást volt kénytelen elrendelni, hanem lelkületébe is számos rossz vonás

ment át a háború folyamán. *Anglia* kormánya elhatározta, hogy a Galiciából Oroszországba hurcolt zsidók csak hadifoglyok jogait élvezik és nem kaphatnak támogatást a zsidó segélybizottság gyűjtött összegről. A 35 év óta fennálló *Jüdischer Arbeiterfreund* című lapot betiltotta. Néhány rabbit, aki az orosz barátság káráról mert elmélkedni, állásából elmozdított. De a legsúlyosabb sérelem, melyet *Anglia* a szövetség kedvéért készült elkövetni: a menekült és vendégbarátságot élvező orosz zsidóknak tervbe vett kiszolgáltatása volt. Angol számítással a kormány egyik izraelita vallású tagját, Herbert Sámuel-t szólaltatta meg ezen terv érdekében. Ő jelentette ki az alsóházban, hogy 63 éves korig minden orosz menekültet, aki nem hajlandó a brit seregbe lépni, száműzni fognak, illetőleg hazájába küldik vissza. Az első hírre sokan az itt tartózkodó zsidók közül Amerikába menekültek, hogy a száműzést elkerüljék, de február óta nem adtak nekik útlevelet, úgyhogy ott ki nem köthettek. Mások Braziliába menekültek, ahol az *Alliance* fiókjai iparkodnak menhelyet és munkát találni számukra. A kormány kijelentése nyomán általános felháborodás támadt, zsidók és nemzsidók keményen keltek ki a kormány ellen. A tiltakozó rabbikat és a sajtót hamar elnémította a hatalom. Erre azonban a másvallású egyházi körök is beleavatkoztak és nyílt levelekben panasztáltak, milyen csúfság az, hogy Micha és Ezsajas utódait, azért mert lelkiismereti aggályaiknak nyíltan mernek kifejezést adni, megfosztják kenyerüktől. E tiltakozás hatása alatt a rabbikat visszahelyezték

állásukba. A Londonban időző jaffai főrabbi sok angol társával együtt az említett miniszternek emlékiratot adott át, melyben politikai és erkölcsi érveket hangoztat a terv ellen és hivatkozik a szentírási tilalomra: «ne szolgáltsd ki a rabszolgát urának». A zsidó egyetemi hallgatók is tiltakoztak több városban hitrokonaik érdekében.

Sokkal súlyosabban esett latba a parlament néhány tekintélyes tagjának felszólalása a terv ellen. Hangoztatják, hogy ezeket a visszaküldött zsidókat valószínűleg az első harcsorba állítják vagy mindjárt felakasztják. Lord Loreburn a felsőházban azt mondja: «Ez az eljárás nem méltó Anglia régi hagyományaihoz, sem Herbert Sámuelhez. Ha én zsidó volnék vagy akár egy csepp zsidóvér folyna ereimben, inkább vágatnám le kezemet, semhogy azt tenném, amit ő tett!» Közben azonban a kormány minden intézkedést megtett szándéka keresztülvitelére. Épültek a központi táborok az elküldendőkhöz ittmaradó családtagjai számára, a 300,000 orosz zsidó lélek közül 25 ezer férfit találtak katonai szolgálatra alkalmasnak, ezek rögtön állandó felügyelet alá kerültek. A forgalom is megindult London és Archangelsk közt és mint néger rabszolgákat zsúfolták be őket a vitorlás hajókba.

A közvélemény nyomása azonban akkora volt, hogy a kormány kénytelen-kelletlen beszüntette a szállítást és inkább szép szóval iparkodik azóta az angliai orosz zsidókat a tulajdon hadserege számára megnyerni. Aki a hadseregbe lép, ezzel angol állampolgárrá lesz. Aki az orosz seregbe nem akar be-

lépni, jelentkezhetik angol segédszolgálatra. Kivándorolniok azonban semmi szín alatt sem szabad.

A bennszülött angol zsidók készséggel teljesítik kötelességüket hazájuk iránt. Kiderült, hogy számarányukhoz képest ők szolgáltatják a felekezetek közül a legtöbb katonát, $8\frac{1}{2}\%$ -ot. 230 ezer zsidó közül 17 ezer katona. Számos hőstettel tüntették ki magukat, — amiről a Daily Telegraph a zsidó évről szóló róshasónói áttekintésben szól, — néhányan a Victoria-keresztet is megkapták, John Monasch tábornok lett. Egy egyiptomi zsidókból álló légióról Patterson ezredes külön könyvet írt «A cionistákkal Gallipoliban» címen s dicséri bennük vitészségüket.

Az angol külömben a zsidókkal rokonszenvez és érzi az orosz szövetségből reá háramló szégyent is. Felekezetközi népgyűlések tiltakoztak az orosz elnyomatás ellen, — Bernát Shaw is felszólalt az egyikén, — népszövetség is alakult a zsidók érdekében. Lord Robert Cecil pedig kijelentette, hogy az angol kormány mindig az egyenjogositást kívánta, de nem avatkozhat idegen állam belügyeibe. A londoni Lordmayor meg jomkippur napján megjelent egy istentiszteletnél és itt azt a kijelentést tette, hogy minden erejével kész közreműködni egy segítő-alap megteremtésénél.

Franciaországban az orosz-szeretet elnyomja az emberiesség hangját. A hivatalos körök félnek attól, hogy a francia népnek fölnyilik a szeme és a cenzura nem engedte meg az orosz zsidóüldözésekről s a zsidók szenvedéseiről szóló hírek közlését. De az ott tartózkodó zsidók ellen irányuló izgatást nem

kifogásolta. Csak az *Humanité*-nek volt megint bátorsága ez ellen felszólalni «nehogy Franciaország zsidóüldözőnek tessenék». Ugyancsak ez a lap az orosz zsidókérdésről még vezércikkezni is mer és kimondja: «sürgős szükség, hogy Francia- és Angolország komolyan figyelmeztessenek szövetségesüket az állapotok tarthatatlan voltára már közös érdekből is». Vagy 40 ezer zsidónak azonban innen mégis vissza kellett térnie hazájába. Briand miniszterelnök le tudta törni a terv ellenzőinek érveit s erkölcsi aggályait elnémította. Ugyanakkor azonban az orosz kormány nem engedte meg, hogy a Szerbiában volt orosz zsidó orvosok a francia hadseregbe lépjenek be.

A francia zsidók is a sajtó segítségét veszik igénybe, hogy a közvéleményt elnyomott testvéreik sorsáról felvilágosítsák és a politikusokat szabadságharcuknak megnyerjék. A felekezeti sajtó szaporodik és legutóbb «Zsidó emancipáció» című félhavi folyóirat indult meg az orosz zsidók érdekében. Sajnos, francia hitrokonaink olyan lelkes hazafiaknak akartak mutatkozni, hogy egy feltűnést keltő esetben túl is lőttek a célon és az olyan nagymultú és a leendő békében újra nagyraihivatott világegyesületnek, amilyen az Alliance, létét és egész jövőjét veszélyeztették. A francia zsidók központi konzisztóriumma ugyanis a semleges külföld zsidóságához és ennek kiválóbb tagjaihoz felszólítást intézett, mellyel az entente számára törekszik őket megnyerni. Ebben erős kitételek foglaltatnak a központi hatalmak ellen s az a meggyőződés jut kifejezésre, hogy «csak az entente győzelme válthatja meg a többi európai

zsidóságot». Ezt a konzisztórium meglehette, még ha talán nincs is meggyőződve e szavak igaz voltáról. Azonban a kísérőlevelet Bigart, az Alliance főtitkára írta alá és maga az Alliance küldte szét. Ez a tény a semleges zsidóknál is megütközést keltett, a német zsidókból pedig nagy elkeseredést váltott ki. Tudni való, hogy a tagoknak több mint fele, körülbelül 14 ezer, német. Ezek tiltakoztak az egyesülettel üzött visszaélés ellen, néhol fel is oszlatták a helyi bizottságokat és vagyonukat német-zsidófelekezeti célokra fordították. A magyar zsidóságot ez az ügy alig érintette, mert eddig kevés kedvet mutatott az egész világ zsidóságát felkaroló mozgalmakban való közreműködésre.

A francia hadseregben harczoló zsidók semmiben sem maradnak a többi katona mögött. A központi konzisztórium kimutatása szerint az első másfél évben 1276 zsidó katona elesett, 120 a becsületrend tagja lett, s ugyanannyi a katonai érdemrendet kapta. A francia lapok folytatólagosan beszámolnak a zsidók nagy hőstetteiről is. Zsidó tábornokok itt is vannak. Az «affaire» hőse, Dreyfus Alfréd Páris védőöve egyik szakaszának tüzérparancsnoka; fia szintén többszörösen kitüntette magát. Az elesett zsidó hősök tiszteletére rendezett istentiszteleten Poincaré maga is nagy kísérettel megjelent.

A francia hitközségek évi kimutatásai sok panaszszal vannak tele. Háztartásukban megérik a háború hatását. Többen közülük anyagi nehézségekkel küzdenek, nem képesek kiadásaikat fedezni, tagjaik száma is fogyott s így kölcsönöket kénytelenek felvenni.

Az entente negyedik tagja, *Olaszország* 38 ezer izraelita közül 1200 katonát számlál. Az itt tartózkodó orosz menekülteket is kényszeríteni akarják a hazatérésre. A sajtó hevesen tiltakozik ez ellen és a «Lavoro» pl. azt írja: «semmiesetre sem tűrhetjük, hogy csak egyetlen politikai menekültet is a cári börtön torkába vessenek vissza». A zsidóknak más országokban való polgári és társadalmi egyenjogosítása érdekében itt másvallásúakból álló bizottság alakult. A zsidók beléletéről már csekély számuknál fogva is keveset hallani. Nevezetes dolog, hogy eddig két rabbiképző-intézetük is volt, Flórenceben és Livornóban, ezeket most egyesítették. Az olasz rabbik meg szövetséget terveznek, mely az olasz zsidók érdekei fölött őrködnek és a zsidókat a hatóságok előtt képviselné.

Az entente legújabb hódítása — természetesen csak elvben és nem országát tekintve — *Románia*, minden tekintetben méltó társa Oroszországnak. A berlini szerződés 43. és 44. §-a egyenesen az özszes lakosok egyenjogosításától tette függővé az ország függetlenségét. Mégis több mint 1200 azóta életbelépett törvénye és intézkedése a román államnak sérelmes a zsidóságra nézve. 240 ezerre rúg az itt lakó zsidók száma, köztük 40% a bevándorolt. A kormány valamennyit idegen gyanánt kezeli, anyagi és erkölcsi romlásba kergeti s kivándorlásra kényszeríti, dacára hazafiságuknak s az 1913-iki hadjáratban tanúsított buzgó kötelelességteljesítésüknek. A hadseregben is méltatlan bánásmódban részesülnek, gyanúsítják s alantas elemnek tekintik őket. Az idegenek

ellenőrzése címén főleg a bennszülött zsidókat zaklatják, viszont, ha útlevelet kérnek, nehézségeket okoznak nekik. A zsidó katonák hozzátartozóit az országból kiutasítják s ezek minden honpolgári jog nélkül idegenben kóborolhatnak. Még háborújuk kezdete előtt Jassyban pogromokra buzdították a népet s az izgató nyomtatványokat állami postakocsikról terjesztették. A rablóhadjárat megindulása után óriási zsidóüldözések törtek ki az egész Moldvában. Jassy, Botosani, Galac, Braila, Ismail, Crajova városokban zsidóüzleteket s lakásokat fosztogattak, zsinagógákat leromboltak, ártatlan embereket megöltek. A zsidó katonákat napokkal a hadüzenet előtt behívták, «nehogy a németek javára kémkedjenek» s őket a harc vonal első soraiba állították.

Anglia és Franciaország követei a román zsidópolitika megváltoztatását kérték a kormánytól. Ez ígéretet is tett erre vonatkozólag — ki fogja majd számon kérni tőle? — sőt volt olyan kegyes azt is megígérni, hogy Bukovina és az elfoglalandó Magyarország zsidóit is régi jogaikban meghagyja! Mi Isten segítségével ennél többet remélünk elérni. *Nem* akarjuk román hittestvéreinket régi jogaikban vagy inkább jogtalanságukban meghagyni, de hisszük, hogy győz az erkölcsi igazság és magyar-osztrák-német fegyver felszabadítja majd a rabszolgaságban sínylődőket.

A román zsidók eleget tiltakoztak az állapotok ellen. Még januárban nagygyűlést tartottak, melyen egyenjogosításukat sürgették, de minden eredmény nélkül! Pedig értékes elemet alkotnának hazájukban.

Zsidó ügyek iránt is van érzékük. Még az ő — saját szenvedéseikkel tele — békéjük idején zsidó történelmi múzeum alapítása érdekében indult meg országos mozgalom. A háború által sujtott testvéreik számára is vagy 80 ezer frankot gyűjtöttek. Zsidó munkásszövetségek alakultak jogaik kivívására. A külföldön élő román zsidók pedig nemcsak tekintélyes pénzüsszegeket juttattak haza is, másfelé is, hanem New-Yorkban, Párisban, Genfben tanácskozássra gyűltek össze s az egyenjogositásnak előmozdítását határozták el. Egyébként a párisi románok szintén az entente pártjára szólítják honfitársaikat, dicsőítik a szabad és emberi jogokért harcoló Franciaországot és biznak győzelmében.

Csak elvakított vagy szemeit az igazság elől elzáró ember nem látja, hogy az entente nagyhangú ígéretei és biztatásai dacára, eddig még semmivel sem mozdította elő a zsidók ügyét, sőt hogy közbelépését komolyan sem vették a tízesszövetség zsidóüldöző tagjai. Viszont a központi hatalmak minden ígélet nélkül még az elfoglalt és megszállt tartományok zsidóságát is egyenlő jogban és elbánásban részesítik, megértéssel és rokonszenvvel fognak hozzá viszonyainak rendezéséhez, anyagi és műveltségi állapotuk javításához.

Lengyelország zsidósága az évszázados rabszolgasors után, ámbár épen őt érintette legközvetlenebbül s legkegyetlenebbül a háború és követelt tőle rendkívüli vér és vagyonáldozatot, most szebb napoknak örvend. A központi hatalmak tényleg felszabadították. Új korszak kezdődik számára jog és kultúra tekintetében egyaránt.

Frigyes főherceg, az osztrák-magyar haderő főparancsnoka maga jelentette ki, hogy bár a hágai egyezmény szerint megszállt tartományt annak törvényei szerint kell kormányozni, mégis a felekezetek egyenjoga tekintetében a katonai kormány már a háború első felében intézkedett és az egyezmény 43. pontját vette figyelembe, melynek értelmében változtatásnak helye van akkor, ha teljességgel lehetetlen amaz ország törvényei alapján eljárni. Wahnschaffe német államtitkárhelyettes pedig a «keleti bizottság» előtt így nyilatkozott: «Hatóságainkat utasítottuk, hogy a zsidókat az egyenlőség és emberiesség elvei szerint a többi nemzetiséghez hasonlóan megvédjék. Aki a német kormányzatot ismeri, tudja, hogy mindenekelőtt ellenzői vagyunk a kivételes elbánásnak és az embertelen üldözésnek, melynek a zsidók Oroszországban ki vannak téve. A megszállt tartományokból nem érkeztek panaszok, sőt hálaíratok jönnek ezrével közigazgatásunk méltányosságáért és pártatlanságáért.»

A győztes hatalmak felismerik, milyen értékes anyag az évszázadok óta mostoha bánásmódnak kitett lengyel zsidóság, értékelik különösen családi érzését és tudásvágyát, úgyszintén azt a csodás szívósságot, mely romok közt, felperzselt tájakon is tovább élt és dolgozott s a hadseregnek is hasznos szolgálatokat teljesített. Ahol a német vagy az osztrák-magyar uralom segítőkezet nyújtott vagy a kezdeményezést megindította, a zsidók azonnal készeknek mutatkoztak a viszonyok megjavítására. Oroszország szándékkal előmozdította a szervezetlenséget és a széthúzást. Még hitközségekké sem tömörültek a

zsidók, minden templom közönsége külön község, néhol céhek egyesítik csak tagjaikat külön-külön községben és templomban.

A lengyel zsidók sorsa hosszú tanácskozások, megbeszélések, újságcikkek és irodalmi viták tárgya volt. Megszámlálhatatlan röpirat, a német felekezeti és nem felekezeti sajtó, folyóiratok és komoly tudományos könyvek foglalkoznak a súlyos problémával. A Süddeutsche Monatshefte külön vaskos kötetet adott ki Ostjuden címen, a müncheni März nevű folyóirat is nagy teret szentel ennek a kérdésnek. Három eset lehetséges: hagyják-e meg őket vallási kultúrájukban, de világi műveletlenségükben? tereljék őket a német kultúra felé? vagy pedig a lengyel nemzeti kultúra útjaira? Ezzel összefügg a nyelv kérdése is: zsargon, esetleg héber legyen-e a zsidók nyelve, vagy német, vagy lengyel? Eddig itt a felekezet a nemzetiséget is jelentette: a lengyel nemzetiségű=római katolikus, az orosz=görög keleti, a német=protestáns, a zsidó külön helyet foglalt el: zsidó. Mint vallási közösség most milyen nemzetiségűnek vallja magát és milyen nyelven szóljon, milyen nyelven tanítsanak iskoláiban? A zsidók a németiségnek eddig is zászlóvivői a maguk környezetében, a zsargon dacára, melyet az 1915-iki krakói lengyel statisztikai évkönyv szerint közel 2 millió lengyel zsidó vallott anyanyelvének, szemben 15 ezer más anyanyelvűvel — de féltő, hogy a lengyelek előtt ez ellenszenvenessé teszi majd őket. Ha a lengyel kultúrának engedik át őket, ezzel elszakítják őket a németiségtől és így a németiség maga segítené nevelni

esetleges későbbi elleneseit. Mai állapotukban azonban semmiesetre sem maradhatnak meg. Viszont nem szabad rájuk vallási kényszert gyakorolni, nehogy az az aggodalom támadjon bennük, mintha vallásos meggyőződésüket akarnák megingatni. Épen ebben a tekintetben legérzékenyebb az izraelita és legelőbb válik bizalmatlanná minden művelődési törekvés irányában, ha ősi szokásai, vallási hagyományai árán, szent meggyőződése csorbitásával akarják a műveltséggel megbarátkoztatni. Az iskola óriási eredményeket érhet el, de anélkül, hogy vallásától s annak tudományától fosztaná meg a lengyel zsidót ugyanakkor, mikor a kultúra áldásait kívánja reá is kiterjeszteni. A tórában és talmudban való oktatás rovására nem lehet ott műveltséget terjeszteni.

A hadvezetőség méltányolja is a régi zsidó iskolák, főleg a talmudiskolák érdemeit és mindenütt újra megnyitja, esetleg átszervezi őket. Wiliampol-Kownóban maga a vezénylő ezredes, akinek sürgetésére és segítségével adták át újra rendelkezésének a nagy talmudiskolát, tartotta a megnyitó beszédet. «Lássanak különös bizalmat abban, hogy a német kormány önöknek megengedi, hogy híres és régi iskolájukat akadálytalanul újra megnyissák. Átadom önnek tisztelt rabbi úr... képezze ki benne a fiatal diákokat, hogy vallásuk erős harcosaivá legyenek, hű szolgálai államuknak, kik polgári erényeik gyakorlásában mindenki mást felülmulnak.» Lublinban a mi hadvezetőségünk zsidó gimnáziumot állított fel, néhány városban zsidó kultúregyletek még leánygimnáziumot is létesítettek. (Lengyelországban már megnyílt volna

a pesti zsidó gimnázium is.) A varsói egyetemen, hol azelőtt néhány százalék arányában vettek fel zsidókat, ez évben már 521 (46%) volt számuk.

Az elemi-, közép- és leányiskolák száma mindenütt megkétszereződik. Lodzban, pl. még 1914-ben csak 18 zsidó iskola volt, 58 osztállyal, 2980 tanulóval, most 32 iskola 144 osztállyal oktat 7400 izraelita gyermeket. A tanítási nyelv az új iskolarendelet értelmében a német, bár a lengyel tanítóság a lengyel, a zsidó munkásszövetség a jiddis érdekében folyamodott. A Lengyelország számára kibocsátott iskolai rendelet az izraelita hittanról külön emlékezik meg: «Keltse fel a vallásos érzést, tartsa ébren a zsidó hagyományt, oltsa be a zsidó mult iránti szeretetet. A zsidó jellegzetesség és a zsidóság eddigi fejlődése tekintetbe veendő. A zsidó vallás alapigazságai, a legfontosabb vallási források, a zsidó történelem és a szokások áttekintendők. Héber nyelvtan, biblia, későbbi történet és kötelességtan tanítandó.» A zsidó vallási és iskolai ügyek referensévé a német kormány a varsói kormányzósághoz zsidó vallású birodalmi képviselőt nevezett ki.

A hadvezetőség is figyelembe veszi a zsidók jogos kívánságait. Tekintettel van, pl. a szombatra és felmenti a szombati munka alól az útépitésnél, szállításoknál, állami árusításnál alkalmazott zsidókat. A kielii császári hajógyárban és a stettini Vulcan gyárban alkalmazott lengyel zsidó munkások megszen-
telhetik a szombatot és hivatalból nyernek rituális ellátást. Beseler, varsói kormányzó rendeletben tiltja,

hogy katonák a zsidó kereskedőket az ünnepek megszegésére kényszerítsék.

Az elmenekült zsidók kezdenek visszaköltözni régi lakhelyeikre. Hatszázezer zsidó családi tűzhelyet dúlt fel a háború Lengyelországban és nyugati Oroszországban. A nyugalmasabb tájakon újra megtelepednek. Varsóba a százezer menekült közül 80 ezer ismét visszatért. A zsidók száma az egyes kormányzóságokban újra igen tekintélyes. Lublin kormányzóságában 206 ezer, Radomban 154 ezer, Kielcében 106 ezer, Pietrkowban 300 ezer.

A lengyelek viselkedése a zsidókkal szemben egyre élesedik. Az ellenük irányuló bojkott háború alatt is tovább tart és nemcsak anyagi kárt okoz az amúgy is sujtott zsidó kisembereknek, hanem szítja a gyűlöletet és csorbítani igyekszik alig szerzett jogaikat. A varsói városi szabályzatot az ottani polgári bizottság úgy tervezte, hogy csak lengyelül írni s olvasni tudók nyerhetnek szavazati jogot. A német kormányzó azonban úgy változtatta meg a szabályzatot, hogy bármely nyelven — tehát zsargonban is — író s olvasó polgár lehet választó. A városi tanácsban minden felekezettnek, illetőleg nemzetiségnek lélekszáma arányában jutna hely. A zsidók a választásnál a lengyelek kérelmére s a béke kedvéért a maguk részéről megelégedtek 19 tagsági hellyel, holott több illetve volna meg őket s a hatás mégis az volt, hogy az összeülő tanács máris sérelmeket követ el a zsidók ellen és jogaikat meg akarja nyirbálni. A varsói segítő-bizottság is, mely 11 millió rubelt gyűjtött, — csak zsidóktól $2\frac{1}{2}$ milliót — a zsidókat kirekesztette és összesen 15 ezer

rubelt osztott ki zsidók közt, bár 15% a számuk. Ez általános megütközést keltett.

A lengyel zsidóság vezetői úgy szeretnék megakadályozni az ellenségeskedés növekedését, hogy hitfeleiket a kereskedői és ipari pályákról a földművelés felé igyekeznek terelni. Ez a foglalkozás, a romlatlan természettel való szorosabb kapcsolat, lelkükről is sok kinövést nyesne le és megtisztítaná évszázados üldözés és egyoldalú foglalkozás folytán ráarakódott mindenféle elégtelenítő folttól. A földművelés inkább is biztosítaná megélhetésüket azon a gazdag földön és az elképzelhetetlen nyomoron is enyhítené. Más módokon is gondolkodnak. Kownóban Ludendorff tábornok elnöklete alatt bizottság foglalkozott a kivándorlás kérdésével s bizonyos szabályok betartása mellett megengedte a kivándorlást azoknak, akiknek rokonaik hajójegyeket küldenek. Ez a bizottság is hangsúlyozza azonban, hogy nem a kivándorlás segít majd, csak a földműveléshez való szoktatásnak lesz átalakító hatása.

A nyomor enyhítésére mérhetetlen pénz szükséges. A külföldi segítő-bizottságok hatalmas összegeket bocsátanak rendelkezésre és küldötteik személyesen gyűjtenek a helyszínen tapasztalatokat, hogy a segélyezés módjait megállapítsák. A berlini bizottság havi félmillió márkát küld Lengyelországba, a bécsi Allianz 250 községnek egy millió koronánál többet osztott, tonnaszámra küldik a ruhát és az élelmiszert. De mi ez mind milliók szükségletéhez képest! Csak Varsóban 50 ezer munkanélküli van. — A rabbik és hitközségi alkalmazottak sorsa is kétségbeejtő. Községeik szerte-széledtek, hiveik elszegényedtek, intéző fórum nincs. —

A sok katonai aggály dacára, melyet előbb el kellett osztatni, most már mégis sikerült a segélyügyet úgy megszervezni, hogy a legnehezebben hozzáférhető, vasúttól távolfekvő tájakig is elér a segítség.

Külföldi pénzek segítségével mindenütt napközi otthonok, népkonyhák keletkeztek — a varsói Ezra-egyesület naponta 25 ezer ebédet, Lodzban a zsidó népkonyha 30 ezer adag ételt oszt. Társulatok alakulnak munkaközvetítésre, szakiskolákat nyitnak iparosok számára. Zsidó munkások termelő-szövetkezetei, önszegélyező s hitelegyletek könnyítenek a súlyos állapotokon. Felnöttek iskolái a műveletlenség ellen küzdenek. Zsidó legény- és sportegyletek, héber vagy zsargon vezénnyelvvel, ápolják az összetartást. Ezek egyúttal a cionista propagandát is szolgálják sok helyen.

A *cionizmus*nak, mely az egész világon sajtó és élőszó segítségével élénk tevékenységet fejt ki és rendkívüli mozgékonytágot árul el, Lengyelországban különösen hálás tere van. A cionizmus Herzl óta nagyot módosított eredeti tervén, hogy önálló, semleges zsidóországot teremtsen Palesztinában, — főleg a régebben közönyös török kormány féltékenysége miatt. Nordau Miksa, a cionista gondolat másik harcosa, most új alapelveket állít fel, melyek némi tekintetben kibékülést jelentenek a cionizmust ellenző zsidóság elveivel és a kettő közt középutat keresnek. Elveit három pontban foglalja össze: 1. Ahol kis számmal élnek zsidók, törekedjenek teljes egyenjogosításra; ha papiron meglesz, a társadalom előbb-utóbb szintén megvalósítja. — 2. Ahol jelentős szervezett elemet alkotnak, ismerjék el őket külön nemzetiségnek; ezen elismerés járjon

minden politikai és művelődési joggal s következménnyel, mely más, az államban élő öntudatos, megkülönböztetett nemzetiséget megillet. — 3. Mindazoknak, akik *csak zsidók* akarnak lenni, jusson a Palesztinába való korlátlan bevándorlás joga; önuralommal, a felvétel és letelepítés jogával rendelkező zsidóország alakuljon azon kormány fennhatósága alatt, melynek birtoka az ország.

A cionista zsidó nemzeti alap a háború első évében félmillió márkával gyarapodott. Ujabban hadi földadó gyűjtésére szólít fel a cionista szervezet, hogy Palesztinában örökbérlet útján földet szerezzen Kelet-Európa háborús zsidó áldozatainak. Cionista kongresszusokat tartottak széles a világon s amely országról máskülönben azt sem tudnók: van-e zsidó lakossága s ha igen, törődik e felekezetével, a cionista buzgalom összetoborozza és öntudatra serkenti őket. Európa és Amerika minden tájáról, de más világrészekből is érkezik hír cionista tanácskozásokról. Johannesburgban pl., Dél-Afrikában 100 kiküldött angol és jiddis nyelven tárgyal. Bombayban, Indiában hasonlóképen. A «Póálé Ción», cionista munkások szövetsége Kánadában is agitál. A zsidó nemzeti alap virágnapot rendez Amerikában és Hollandiában — utóbbi helyen «A tűnő amsterdami ghetto» kiállítással kapcsolatban és száz-ezer frankja gyűl be. Ez a tevékenység önmagában is imponáló, még ha máskülönben a mozgalomnak nem is vagyunk hívei.

Palesztinát mi sem feledjük el, virágzását hön óhajtja a mi szívünk is, ha nem is lelkesedünk a zsidóbirodalom eszméjéért. Hiszen a zsidóságnak

annyi szent emléke, annyi régi dicsősége fűződik a Szentföldhöz! A palesztinai település eszméjével sokat foglalkoztak az idén, főleg a lengyel kérdéssel kapcsolatban. Német szakértők véleménye szerint a *Szentföld* alig is volna elég a zsidóság egy kis töredékének, talán 300,000 embernek letelepülésére, ha saját munkájukból akarnának ezek megélni. Talaja ugyanis köves mészhegység, csak a Libánon nyugati része rendkívül termékeny. A volt Babilonia területe meg csak akkor jöhetne tekintetbe, ha régi vízműveit újjáépítenék. A település sikere akkor is kétséges volna, mert a forróságot alig szokhatnák meg. Míg Varsóban a nyári középhőmérséklet alig 19 fok, itt 34. A lengyelorsz tömegek számára tehát alkalmatlan hely. A müncheni *Europäische Staats- und Wirtschaftszeitung* szerint viszont 5–6 millió lakót is elbirna kellő művelés mellett és a termésből még felesleg is maradna.

A jövő ábrándjaival szemben a jelen elég szomorú. Mult télen megisméltódott a sáskajárás és a termésbe vetett reményeket meghiusította. Gabonában $\frac{1}{3}$ millió frank kárt okozott, narancsban ötnegyed milliót, mandulában $\frac{1}{5}$ milliót. Összesen vagy két millió volt terményekben a kár. A telepesek szinte emberfeletti erővel fognak hozzá újra meg újra a maguk földjének műveléséhez. Galilea telepei gabonát, a judabeliek szőlőt, narancsot, mandulát termesztenek; ez utóbbiak a kivitelre számítanak rendes körülmények közt, most szükséget szenvednek és olcsón kénytelenek a termést eladni. A telepesek ezért újabban zöldséget s hüvelyes veteményeket termesztenek előszeretettel és így segí-

tenek magukon az élelmiszerdrágaságban. A bevonult férfiak helyett itt is munkásnők foglalatoskodnak.

A nyomor a mult évihez képest még fokozódott. Sok iparos munka nélkül maradt, különösen az építőiparral összefüggő szakokban. A külföldi pénzküldemények tekintélyes része, az entente országaiból való, nem folyik be többé. A palesztinai segélyosztó-bizottságnak csak 13 ezer frank állt havonként rendelkezésére, holott 70 ezerre lett volna szüksége. A mi konzulunk az elsők egyike volt, aki a rettentő nyomorra, az éhínségre a figyelmet felhívta. Külügyi kormányunk nemcsak erkölcsi támogatást ígért minden segélymozgalomnak, mely a palesztinai zsidók sorsán enyhíteni törekszik, hanem maga is tízezer koronát utalványozott az osztrák-magyar alattvalók számára. A konzul legkevesebb 6000 frank havi segélyösszeget kért számukra jószívű hitrokonoktól. Hazánkban dr. Lederer Sándor indította meg és szervezte a palesztinai segélyakciót, melyhez félév alatt 103 hitközség csatlakozott. A begyűlő pénzen élelmiszereket juttatunk oda; pénzt hiába küldenénk, mert árút nem lehet ott érte kapni. A zsidó nemzeti alap is lisztet előlegezett és élelemmel látta el a városi lakosságot, a piacra hozott olesó áruval szabályozta az árakat, továbbá munkásházak építésével iparosokat keresethez juttatott. Jeruzsálemben a német-holland bizottság 3 új ingyenes népkonyhát állított, hol naponta 3200 ebédet osztanak családoknak és tanulóknak. A német Hilfsverein iskolája 1100 ebédet oszt tanítványainak. Számos népkonyha a készköltség ellenében, mások ingyen látnak el ezer és ezer nyomorgót. Azonban sokan vannak

még így is, akik a mindennapi kenyér nélkül szűkölködnek. — Sajna, az éhínség első következményeképpen mindenféle ragályos és fertőző betegség dühöng és különösen a gyermekhalandóság volt igen nagy. A kórházakat pedig a nagy pénz- és anyagihiány majdnem arra kényszerítette, hogy működésüket beszüntessék. A közegészségügy terén három év óta, főleg a Berlinben 1909-ben alakult «Zsidó orvosok és természettudósok társasága a palesztinai egészségügy érdekében» fejtett ki Jeruzsálemben megbecsülhetetlen munkát. Három osztálya van. Az egyiknek működése a veszettség leküzdésére irányul, mely Palesztinában elég gyakori és kutya, macska, teve, sakál harapásától eredhet. Eddig 900 beteget kezelt ezen osztály felekezeti külömbiség nélkül és fellahok, beduinek, arab nők, katonák keresik fel. Azelőtt Kairóban, Konstantinápolyban kellett a betegnek gyógyulást keresnie és semhogy hosszú útra indult volna, inkább elhanyagolta baját. — A második, fertőző betegségeket gyógyító osztály közel másfélezer esetben nyújtott segítséget. A harmadik, az oltó gyógyosztály, ahol sok ezer beoltást végeztek s melynek most már saját oltóanyagkészítő vegyműhelye is van. A katonai hatóság is támogatja megrendeléseivel. Most állatdögvész ellen is szándékozik ez az intézet működését megkezdeni. Azonkívül népszerű iratokat tesz közzé héber, német és arab nyelven; ujság útján pl. a «Háchéruth» (Szabadság) hasábjain hívta fel a népet és figyelmeztette: oltassa be magát. A «Lemáán Cion» egyesület szemklinikáján egy nap néha 800 beteg jelentkezik.

A török kormány is hozzálátott kulturmunkájának

előbbreviteléhez. Jaffa, Hebron és Gáza városok nyilvános kórházakat kaptak, felekezeti kórházakba a kormány is rendelt ki orvosokat a maga költségére. — Sok régen tervezett reform is csak most valósul meg a háború alatt. Jeruzsálemben, Hebronban, Jaffában s más vidéki községekben a kormány vagy 25 állami elemi iskolát állított, Jeruzsálemben állami tanítóképző intézetet nyitott, ahol a különböző felekezetűek együtt tanulnak. Vetőmagállomásokat is létesített és mivel európai gazdasági iskolákba most nem igen küldhet tanulót, a Mikvé Izrael zsidó gazdasági intézet tíz mohammedán növendéket vett fel tandíjmentesen. Jeruzsálemben az eddigi zsidó és keresztény árvaházak mellett városi árvaház is megnyílt. A hatóság a koldulást a fővárosban eltiltotta, a szegényügy rendezéséhez fog, az élelmiszerekkel való ellátást szervezi, a pénzváltást egységessé teszi és maximálás árakat szab. A nagyvárosok között új utakat készített a kormány s a régieket járhatóvá teszi. Jeruzsálem—Hebron és Jeruzsálem—Nablusz közt, Gáza és Atron közt nagyszerű utak létesültek. A jaffai, damaszkusi és jeruzsálemi műutakat is megépítették, még pedig zsidó mérnökök segítségével. Amint egyáltalában zsidó szakemberek számára nagy működési tér nyílik itt.

Nagyszabású terv megvalósítására is készülnek. Néhány nagyobb vizesést, melyek 9000 lóerőt szolgáltathatnak, több Damaszkusz és Jeruzsálem felé vivő vasút hajtására, továbbá Daraa, Tibériás, Názareth, Haifa, Jaffa, Jeruzsálem villamos világítása céljaira szándékoznak kihasználni. Ezenkívül vízvezetékot terveznek Daraába, az ottani kertek és mezők öntözésére. A tibé-

riási tó vizét is gazdasági célokra fogják hasznosítani. A Szentföldre tehát új kor virrad és szebb jövő vár.

Gyanus forrásból származó hírek és tervek is kerültek azonban forgalomba. A Times terjesztette azt a hírt, hogy Henry Morgenthau amerikai nagykövet közbenjárására a kormány hajlandó a háború után a Szentföldet a cionistáknak pénzért átengedni, hogy ott zsidó köztársaságot alapítsanak. A hatóságok már most adnának engedélyt kikötők és szállodák építésére, melyek annak idején az idegenforgalmat lebonyolítanák. Ez célzatos koholmány volt, hogy a cionistákat, mint hazafiatlanokat a törökök előtt befeketítse, aminek hatása a cionisták elnyomatásában meg is nyilvánult. Ezen híresztelésekkel szemben jelentette ki ünnepélyesen a jeruzsálemi nagyrabbi, hogy a zsidók közt nyoma sincs az ilyen hazájuk területi épsége ellen irányuló mozgalomnak. A kormány végül szintén megcáfolta ezeket a híreszteléseket. Német katonák ellen irányuló, a szent helyek profanizálására vonatkozó hamis híreket hivatalosan megcáfolt a német követség.

A zsidók maguktól, hazafias lelkesedésből iskola-épületeiket kórházi célokra ajánlották fel, hálából azért, hogy teljes polgári egyenjogóságban van részük. Az idén már 20 ezerre szaporodott ama orosz zsidók száma, akiket a kormány minden alakiség mellőzésével s a díjak elengedésével török alattvalóknak fogadott.

Az iskolák a sanyarú helyzet ellenére ernyedetlenül tovább folytatták működésüket, sőt a jaffai héber gimnázium kénytelen volt párhuzamos felső osztályokat

nyitni, jóllehet tekintélyes számú tanulója katonai szolgálatra vonult be. 27 tanár tanít az intézetben heti 436 órában. Szombatonként nyilvános, népszerű előadásokat is tartanak a tanárok. Jeruzsálemben új héber könyvkiadóvállalat alakult, mely népies, tudományos és ifjúsági könyveket ad ki. A német zsidó segélyegyesület kölcsönkönyvtárait több mint 25 ezer ember kereste fel, aki 22 ezer könyvet olvasott.

A hatóságok elismerik a zsidók kultúrmunkáját, példás buzgóságát és hazafiságát. Dsemál pasa, a palesztinai és szír sereg parancsnoka, aki különben a híres nyugati falrom látogatását közegészségügyi okokból betiltotta, meglátogatta a zsidó telepeket, iskoláikat, templomaikat és örömet fejezte ki a hatalmas munka felett, melyet a zsidók mindenütt végeztek.

Nemcsak itt, hanem az egész török birodalomban mint értékes elemet becsülik meg a zsidóságot. A most megnyílt konstantinápolyi egyetemen négy zsidó tanár működik. A kereskedelmi minisztérium 2. államtitkára, Sasson effendi hitfelünk.

A jaffai héber gimnázium és a jeruzsálemi tanítóképző bevonult növendékeit a konstantinápolyi tisztképzőbe vezényelték. Magasrangú tisztok dicsérik a zsidók katonai erényeit. «Kötelességüket a legnagyobb lelkiismeretességgel és pontossággal végzik. Minden igaz muzulmán szeretetet és barátságot érez zsidó testvérei iránt és nagyrabecsüli hazaszeretetüket.» Érdekes intézkedést tartalmaz az új iskolaszabályzat, melynek 37. §-a különösen a béke idején itt működő francia iskolák térítési kísérlete ellen irányul: «Tilos a tanulókat arra buzdítani, hogy idegen felekezet hit-

oktatásán vagy vallásos gyakorlatain résztvegyenek. Nem szabad a tanulókat bizonyos tanfolyamoktól eltiltani azért, mert vallási szertartásokon nem vesznek részt. A tanulók még saját jószántukból sem jelenhetnek meg más istentiszteletnél, mint a sajátjukon.» — Mikor a német-zsidó Vörösfélhold bizottsága lent járt Konstantinápolyban, a kormány engedélyével és előkelő török zsidók bevonásával Ozmán-izraelita Uniót alapított. Célja egyrészt a többi országban élő zsidókkal érintkezést keresni; másrészt a török zsidókat tömöríteni s a többi lakóssággal való jóviszonyt fejleszteni. A kormány ezen Uniónak a bevándorlás szabályozására vonatkozó fontos jogokat biztosított. Az elnökségben az «Egység és Haladás» ifjútörök-bizottság állandó képviselőkkel szerepel. A keleti zsidók helyzetének javítása is foglalkoztatja majd háború után az Uniót.

A török kormány 750 algiri és marokkói zsidót, aki a szentföldön lakott s a török állampolgárságot nem vette fel, kiutasított. Ezeket amerikai hajók Kréta szigetére vitték, ahol meg a görög kormány politikai okokból nem tűrte meg őket, míg hosszú bolyongás után az Alliance Ajaccióban, Korzika szigetén megtelepítette őket. Viszont izraelita vallású török alattvalók, akik Mexikóban élnek, sokat szenvedtek az ottani zavargásoktól és az amerikai segítő-bizottság a washingtoni kormányt kéri: pártfogolja ezeket. Az Egyesült-Államok most már harmadszor neveztek ki zsidót Konstantinápolyba nagykövetnek. Strausz és Morgenthau után Elkus J. Ábrahám, egy szociális téren és mint törvényalkotó is kiváló férfiú, képviseli

Amerikát. Ez sem volna Európa minden államában lehetséges.

A középhatalmakkal szövetséges másik államban, *Bulgáriában* szintén a legteljesebb vallási és polgári egyenjogot élvezik hittestvéreink. Gyűlölség nincs. Majdnem minden városnak zsidó tanácstagja is van. Van zsidó képviselő és 4 zsidó konzul. Egész Bulgáriában csak 5000 áskenáz zsidó van, még pedig magyar és osztrák, a túlnyomó rész spanyol származású, szejfárd. Szófiában 18 ezer a lélekszámuk. Sok segítő egyesületük működik, minden községben felekezeti iskolát tartanak fenn; ezek valamikor az Alliance iskolái voltak. Csak az új nemzedék beszél bolgárul, a legtöbbször érintkezési nyelve még a spanyol. Vallásosságuk, sajnos, apadóban van. A balkánháborúban 6000 zsidó katona küzdött hazájáért, köztük sok tiszt, veszteségük 500 ember volt. Most még többen vesznek részt a háborúban, néhányan kapitányi, sőt ezredesi rangban. Szófiába is zsidó követet küldött Amerika, Einsteint.

A központi hatalmak zsidósága a háború második évében is megállotta helyét. Abban az irigylendő helyzetben volt, hogy olyan zászlók alatt küzdött, melyek győzelmesen hatoltak előre diadalról-diadalra. A központi hatalmak népei szinte hihetetlen megmozdulással és az erőnek nem is sejtett lendületével szegezték szembe vasakarutakat az ellenség millióinak és ha volt is néha visszaesés, ha időre-órára az ellenség nagy tömege győzedelmeskedni, sikert érni is látszott — «nem nyugodhat gonoszság vesszeje az igazak osztályrészén!» A rég ellenünk szító apró országokat hősi

küzdelmek árán letörtük, a csalfa Itália régi kultúrájú tájaira benyomultunk s ha a túloldalon nem mozdul meg újra a már tehetetlennek vélt ellenség, bizonyára a klasszikus föld sok régi műkincsével ismerkedik meg a magyar baka. A hitszegőnek dicsőségét azonban megirigyelte egy másik kétes barát. Nyár derekán orvul tör hazánkra és kincses Erdély egy részét megszállja. Mire zsidó újév napja itt volt, Románia számára is közeledett az ítélet ideje.

A sok viszontagság és balszerencse ellenére veszély idején is bizakodóbb és nyugodtabb volt a hangulat, mint a háború első idejében. Valami reményteljes meggyőződés hatotta át a nemzetet, hogy az igazságos ügynek győznie kell. Az izgalom, a nem várt események okozta megdöbbenés már nem áradt túl bizonyos határokon, mint az első időben, hanem szinte rendes mederben tartotta magát. Az események is mintha csak a már ismert rendes mederben folytak volna le. A társadalmi munkának útjai is meg voltak már szabva, a sok tapasztalaton okult segélymozgalmak ügyesebben kapcsolódtak be az események láncolatába, mint a háború elején. Sőt már arra is ráérték az emberek s megvolt lelki nyugalomuk hozzá, hogy ama bizonyos nemtelen indulatokat, melyek a háború első izgalmaiban elhamvadni látszottak, újra élesszék és lángra lobbantsák. A magyar zsidóság híven eljárt minden kötelességében, úgy a haza védelmében, mint a társadalom munkaköreiben. Elhozta áldozatait a haza oltárára, fiainak vérét a hazának szentelte és vagyonának tekintélyes részét a jótékonyág szolgálatába állította. A haza segítségére sietett anyagi és lelki javai-

val, nagy buzgalommal látott hozzá maga is a társadalmi feladatok megoldásához. Hazafias kötelességet teljesített, elismerést sohasem várt, mégis, mintha néha hamis megítélésben lenne része. Bizonyos foglalkozási ágakkal inkább velejáró hibákat és gyengeségeket a felekezet rovására szeretnek írni, holott ép úgy kár a közvetítő kereskedő vallását hangoztatni, mint az őstermelőét. Amint ezt pl. a szegedi hitközség évi jelentése kiemeli, hogy míg fiaink a harctéren küzdenek, otthon sok nemkatona igaztalanul szenved elfogultság és nyílt rosszakarát miatt. — Sándor Pál a képviselőházban, Ullmann Adolf a főrendiházban megmagyarázta, hogy sem egy felekezet, sem egy foglalkozási ág rovására nem írható az általános drágulás. Egy volt miniszterünk pedig kifejtette, hogy a gazda is kitűnő kereskedőnek bizonyult. Azzal a különbséggel persze, hogy nekünk mégis nagyobb kultúr-igényeink vannak. Nem rejtjük szerzeményünket tulipántos ládák mélyére, hanem tudomány, irodalom, művészet nemes céljait bő kézzel támogatjuk és a hadi és más jótékonyág minden ágát nagyarányú adakozással istápoljuk. Nem büszkélkedünk vele, csak hazafias és emberi kötelességet teljesítünk, de hivatkozhatunk rá védelmül és a csupán sötét foltokat látó rosszakaratot ezekre a színes vonásokra figyelmeztetni természetes jogunk.

Az ellenség golyója bizony nem ismer felekezeti és foglalkozási különbségeket, A háborúban mindenkévére egybefolyt és az egyik a haza védelmében épen olyan bátorsággal forgatta fegyverét, egyik a haza védelmében épen olyan bátorsággal forgatta fegyverét,

mint a másik, épen úgy érezte, hogy szülőföldjének szabadsága, biztonsága forog kockán, mint a másik. Makkabeusi hősiességgel, vagy ha tetszik, az idén dívó tigrisbátorsággal küzdöttek a mieink is. Különösen a sok sorainkból kikerülő tartalékos tiszt tett szintén kiváló szolgálatokat.

Katonai részről tudatában is vannak a zsidók harctéren tanusított vitézségének. Tarczali dell' Adami Géza ellentengernagy egy gyűjtemény kiadását javasolja ezen a címen: Ausztria-Magyarország zsidói a mostani világháborúban. «Ez nemcsak történeti emlék volna és a következő nemzedékeket sarkalná hasonló cselekedetekre, hanem nagy hordereje lenne a monarchia összzsidóságának állására és tekintélyére.»

A bevonult zsidó katonák nagy számát mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy akárhány község teljesen elnéptelenedett és kénytelen kiadásait leszállítani vagy alkalmazottait elbocsátani, továbbá, hogy sok kisebb hitközség a mindennapi istentisztelethez szükséges tíz embert, a minjant, sem képes már egybegyűjteni.

A magyar zsidóság ez évben jubileumot ült. Húsz éve múlt, hogy az izraelita vallást egyenjogosították. Az 1895: XLII. törvénycikk azonban eddig csak erkölcsi vívmány maradt, mert tényleg az egyenjogosítás nincsen minden következményeiben keresztülvéve. A felekezet még mindig nem rendelkezik önkormányzattal, a zsidó ügyeknek még zsidó referense sincs. A főrendiházban a vallásfelekezetnek hivatalos képviselője nincs. A recepció még tulajdon recipiálására vár. A zsidó önkormányzattól bizony nagyon távol

állunk. Orthodox testvéreink még mindig csak legfeljebb jótékonyági bizottságokban hajlandók együttműködni a hazai zsidóság másik árnyalatával.

A jótékonyág közös gyakorlására ez az év folytatólagosan is, újból is elég alkalmat szolgáltatott. Sőt az intéző köröknél való együttes közbelépésre is. Az itt-rekedt galíciai menekülteket ugyanis egészen különös körülmények közt tömeglakásaikból a toloncház útba ejtésével idegenbe vagy hazájukba távolították el. Sok hírneves tudós is akadt közöttük, de ezeket is a rend megbontóinak és a drágaság okozóinak tartották. Csak vezető férfaink utánjárására sikerült néhánynak itt-tartózkodási engedélyét meghosszabbítani. Szegény száműzöttek szívesen térnének haza a maguk jószántából, ha otthon a veszély elmúlt és megélhetésük biztosítva volna. A tavaszi orosz támadás elől menekülőkkel már kíméletesebben vagy óvatosabban bántak el, amennyiben a menekültszállító-vonatokról leszállniok sem volt szabad, hanem csak az ausztriai nagy táborok felé folytathatták hazánkon át útjukat.

Saját honfitársaink bujdosását, magyar zsidó testvéreink menekülését is láthattuk az idén. Megvallhatjuk: hangosabban dobbant meg szívünk, még bensőbb s melegebb volt a részvét, melyet nyelvükben s érzésükben magyar testvéreink szomorú száműzetése és oly váratlan megjelenése körünkben okozott, a jótékonyág még hatalmasabb erővel nyilatkozott meg irántuk, mint idegen ajkú s viseletű hittestvéreink iránt.

Az erdélyi menekültek közt számos prozelita szombatos zsidó is akadt, amit csak abból a megszorító

tényből tudtunk meg, hogy nem egy helységünkben ellenszenvvel és szűkkeblűen fogadták, illetőleg utasították el a portáról ezeket a szombatot megszentelő magyar parasztokat, akik 1867-ben túlnyomórészt átérttek az izraelita vallásra. A magyar zsidóság részéről is mindenesetre nagyobb érdeklődésre és pártfogásra tarthatnának számot. A nyolcvanas évek óta, mikor ezen évkönyv nagyrabecsült szerkesztője országos gyűjtést indított érdekükben, szinte egészen elhanyagoljuk őket.

Sok helyen viszont a menekülők a legszebb megértésre, szenvedéseik igaz emberszeretetre találtak, akár galíciai, akár magyar zsidók voltak. Főispánok, hatóságok érintkezésbe léptek a menekülők útvonalán fekvő hitközségekkel, hogy őket megfelelő élelemmel lássák el s erre a célra pénzt és élő állatokat bocsátottak rendelkezésükre. Hitközségek, izraelita egyesületek és testületek rendkívüli buzgalmat fejtettek ki, külön segítő-bizottságok alakultak mindenfelé; a hitközségek menekült tanítókkal töltötték be a gazdátlan állásokat s menekült rabbikat hívtak meg ünnepi szónokoknak. Körülbelül 35 ezerre tehető ama megyék zsidó lakossága, melyeket a veszély közletről érintett.

Pedig a régi szenvedéseket sem hevertük még ki! Az orosz dúlás nyomait, a kárpáti falvak romjait sem takarítottuk még el! Ennek a feladatnak megoldásával országos bizottság foglalkozott, de eleinte arra a kissé rideg álláspontra helyezkedett, hogy csak magyar honos kárvallottnak házát építi fel. Utóbb Ghillány miniszter mégis enyhített felfogásán és méltánylandó esetekben kivételes elbánást ígért. — Az Országos Izr.

Közalap és az Orsz. Izr. Tanítóegyesület felhívást intézett a magyar zsidósághoz a lerombolt kárpáti zsidó iskolák érdekében, melyek a magyarosodás előmozdítói a nemzetiségi vidéken és áldásos munkát végeznek a közművelődés terén. Rövid időn belül 60 ezer koronán felül gyűlt egybe, ami a célt tekintve aránylag kevés.

Igaz, hogy sok mindenféle szent cél veszi igénybe a magyar zsidóság adakozó hajlamát. Maga az «Egyenlőség» háború kezdete óta több mint százezer koronát gyűjtött felekezeti jótékony célokra. A napilapok hasábjain is állandóan találkozunk adakozó hittestvéreink nevével. Hatalmas arányú emberbaráti működésre adják meg a módot a felekezeten belül is ezeknek adományai és számos intézményünk bátran sorakozik a gazdagabb külföld hasonló intézményei mellé. A Pesti Izr. Nőegylet egymaga 117 ezer koronát osztott ki segélyképen. Az Omike és a Diákmensa 9 hadijóléti intézményt tart fenn, hol naponta 1000 ember nyer ellátást vagy segélyt. A Zsidó Patronázs már több mint 2000 árvagyermeket gondoz. Katonák ünnepi ételmezése, sebesülteknek rituális étellemmel való ellátása tizezreket emészt fel.

Közművelődési tekintetben említésre méltó, hogy a vágújhelyi hitközség felekezeti alreáliskoláját most már teljes főreáliskolává fejlesztette.

Az egész magyar zsidóság kegyelettel gyászolta egy másvallású bátor küzdőjének, Eötvös Károlynak, a tiszzaeszlári pörben hőslelkű védőnknek halálát.

A monarkia másik államának, *Ausztriának* zsidóságát a galíciai menekülés ismét súlyos feladatok elé

állította. A már visszatértek nagy tömegei, köztük vagy százezer zsidó, kénytelen volt másodszor is lakhelyétől megválni s az erélyes intézkedések folytán már nem is bizonytalan száműzetésbe menni. — Csak az idén lehetett felbecsülni egész teljességükben azokat a rengeteg pusztításokat és károkat, melyeket az orosz Galiciában a háború elején okozott. 50 ezer zsidó ház esett romboló és égető kedvük áldozatául. 840 ezer hittestvérünk $\frac{9}{10}$ -ed részben anyagilag egészen tönkrement, fele elmenekült, 20 ezret elhurcoltak Oroszországba. 15 ezer zsidó árva maradt védtelenül. A háború vérengzéseit közt elkérgesedett szív is érzi a fájdalom éles nyilalását ilyen kimutatás olvastakor. Zsidó segítő-bizottságok s főleg a bécsi Izr. Allianz fényes működést fejtettek ki, ez utóbbi amerikai segítséggel több milliót osztott ki. A galíciai helytartó is utalványozott tekintélyes összegeket és a zsidó segítő-bizottságot önálló hatáskörrel ruházta fel a hadiárva ügyében. Ezen zsidók állampolgári érdekeinek megóvására Rothschild Lajos báró kezdeményezésére szintén-bizottság alakult. Nemzeti jogok kivívására, sőt a keleteurópai zsidók érdekében is keletkezett egyesület.

A különböző bizottságok állandó foglalkozáshoz szeretnék juttatni pártfogoltjaikat. A galíciai segítőegylet már 1901 óta házi foglalkozásokat és iparokat kíván meghonosítani. Most a földművelésügyi minisztertől azt kérte: rendezzen a Bécsben tartózkodó menekültek számára tanfolyamokat a baromfitenyésztés észszerű üzésére, hogy ezzel jusson majd sok hazatérőnek új és tartós kenyérkereset. A miniszter teljesítette a kérést.

A cernowitzi és lemergi zsidó polgármesterek két évi orosz fogság után cserefogolyként hazakerültek, az előbbi, dr. Weisselberger hős viselkedéséért nemesi rangot kapott elismerésül.

A déli harctér eseményei a görzi zsidókat érintették keményen. Itt már ezer év óta laknak hitfeleink, nagyobb részük olasz származású. Számuk apadóban volt, 30 ezer lakos közül már csak 300.

Életbevágó terv megvalósítására készül a kormány: az összes osztrák zsidókat egy szervezetbe akarja tömöríteni. $\frac{3}{4}$ -ed millió galíciai és ugyanannyi modern zsidó ezen terv szerint békésen megférne egy szervezetben, holott az ellentétek a vallási felfogásban jóval rikitóbbak a két árnyalat között, mint nálunk. Ha az elkészült szabályzat életbelép, új lélek költözik majd az osztrák zsidóságba. Eddig bizony a hanyatlásnak jelei voltak észrevehetők. Csehország pl., mely valamikor a zsidó tudomány egyik kimagasló vára volt s imarendje után igazodtak más országokban, annyira visszafejlődött, hogy 200 hitközsége közül 60 nem talál hitoktatót. Az iskolaegyesület most elemi héber ismeretekkel rendelkező s tanításra vállalkozó férfiakat rövid előkészítő-tanfolyam elvégzése után tanítóknak küld ki.

Némely jel arra mutat, hogy a felekezeti jelszavakkal dolgozó pártok ereje gyengül. Az uralmon levő párt most már megengedi, hogy zsidó jusson a szűkebb községi választmányba. Más részről elszomorító, hogy Bárány Róbert doktort, az idei Nobel-díj egyik nyertesét, aki Przemyslben orosz fogságba jutott és mint cserefogoly került ismét haza — még pedig Stockholm-

tól fogva diadalúton — a bécsi egyetem nem akarta rendes tanárnak felterjeszteni, mert izraelitának vallja magát. Történetesen a kémiai díj nyertese is zsidó, a müncheni Willstätter Richárd.

Erős szövetségesünknek, *Németországnak* zsidói a harctéren és otthon egyaránt folytatják a küzdelmet egyenjoguknak teljes elismeréséért. A harctéren vakmerő elszántságot tanusítanak s a többi német katona szemelättára oszlatják el a gyengébb voltukról szóló mesét. Háború alatt már 1500 zsidó lett tiszt, több mint 8500 kapta a II. osztályú vaskeresztet, 80 az elsőt. Tízezernél jóval több a megsebesült s hősi halált halt hittestvérünk száma. — Az izraelita katonai lelkesek működését rendkívüli módon méltányolja a hadvezetőség és a parlamenti bizottságokban is dicsérettel illetik őket. A tengerészetnél is működik táborigabbi.

A zsidó közkatona is becsülésben áll és méltatlan sérelmekről megvédik őt. Chemnitzben pl. megtörtént az a háború előtt hallatlan eset, hogy egy vendéglői bezártak «zsidó vallású német katonák» megsértése miatt. — A hadvezetőség rendeletére a sebesült katonákat kívánságukra rituális ételmelet nyújtó katonai kórházakba kell átszállítani.

Német tudósok figyelme a háború óta újra a zsidóságra, mint kulturproblemára terelődött. Mind élénkebb érdeklődést tanusítanak csodálatos fennmaradása, fejlődése, története, szelleme iránt. «A béke egyik nagy feladata lesz a zsidósággal tisztára tudományosan foglalkozni, minden politikai, vallási, támadó vagy védő célzat nélkül.» Több kiváló tudós és egyetemi tanár

pedig a porosz közoktatási minisztertől a zsidó tudomány számára tanszék állítását kerelmezi (boldogult Kaufmann Dávid tanár kedvenc eszméje!) s a majna-frankfurti egyetemet tartja erre legalkalmasabbnak. Staerk, jenai egyetemi tanár írja e javaslattal kapcsolatban: E tanszék feladata lenne a 11. diplom utáni zsidóság tárgyalása és kutatása, irodalmi alkotásainak bőségével, eredeti szellemi irányával és a világ művelődéséhez fűződő ezer vonatkozásával. Nyelvi-irodalmi, művelődéstörténeti és vallásbölcseleti köre lenne. A fontos kérdések egész sorát eddig még egyáltalán nem művelték. —

A zsidók teljes egyenjogosítása érdekében mind többen és többen szólalnak fel nemzsidó részről. A hírneves Friedrich Naumann, Mitteleuropa című könyvében, mely a jövő alakulásokkal foglalkozik, azt írja: «Állampolgárságukat, mint mindenki más, sok esetben halálukkal erősítették meg. Háború után véget kell vetni minden egymás ellen irányuló izgatásnak, mert a háttérben a közös lövészárók terül el. Politikailag ez ugyanannyit ér, mint a keresztvíz.» Nem egy hajdan másképp gondolkozó német elméből váltott ki a háború hasonló eszméket. Sok helyen a való életben is helyet adnak már kisebb-nagyobb dolgokban a zsidókat méltányló felfogásnak. Több város pl. a zsidók kedvéért a hústalan napokat péntekről csütörtökre helyezte át.

A sok józan és megfontolt hang mellett nem némult el azonban a gyűlölködés szava sem. Az eltiltott Staatsbürgerzeitung pl. sértő tartalmú körlevélben fordult régi olvasóihoz. A zsidóhitű német állam-

polgárok központi szövetségének tiltakozására elítélték ugyan, de már a «Hammer» szabadon garázdálkodik s vele mások is. Országos egyesületek békéjét is igyekeztek megbontani felekezetieskedéssel. A «Wandervogel» nevű nagy turista-egyesületben felmerült a felekezeti kérdés. A többség ellene foglalt állást azzal, hogy német érzés a kedélyben s nem a vérben keresendő: im Gemüt, nicht im Geblüt. — Az Alldeutscher Verband, továbbá a gazdasági egyesületek feliratot intéztek a kancellárhoz, melyben előre is kéri a határok elzárását a keleti zsidók bevándorlásának meggátolására. A jövőre nézve azonban legkevésbé sem biztató az a hivatalos rendelkezés, mely szerint zsidó tanerők csakis a háború idejére rendelhetők ki keresztények helyettesítésére, egyébként nem. Bár ne maradna a német zsidóság buzgósága és öntudatos fellépése hatás nélkül sorsának jövőndő alakulására.

A *balkán* államokról kevés adat áll az idén rendelkezésünkre *Szerbia* elfoglalásakor, csapataink átkelésénél, a belgrádi vár alján elterülő zsidónegyed teljesen áldozatául esett az ágyútűznek, számos ottlakó is életét vesztette. Mikor a szerbek Monasztirból kivonultak, a zsinagógát felgyújtották, sok tórapéldány és értékes templomi szer is elpusztult. Háború előtt e városban 7000 hittestvérünk élt, 2000 jómódú azóta elköltözött. A monasztiri hitközség felsegítése érdekében a pesti rabbiság felszólítást intézett a magyar zsidókhoz. *Görögország* zsidósága az entente foglalása és nyomása alatt sokat szenvedett, főleg a megszállt Szaloniki, melynek százezer lakosa közül 60 ezer volt a zsidó. Kereskedelem, ipar, üzleti élet, közle-

kedés az ő kezükben összpontosult. Az egész város szinte egyetlen zsidónegyed. 30 zsinagógájuk van, más felekezetüknek csak 12 temploma. Sabbataj Cevinek, a XVII. század messiásjelöltjének mohammedán vallásra tért követői, a dönmék közül is lakik itt vagy kétezer. A spanyol származású zsidók, a szefárdok «a balkán amerikaijai». Szaloniki a zsidó patriciusok révén a keleti kereskedelem számára, a Dunától délre Egyiptomig azzá vált, ami Hamburg az északi és keleti tengeren. A mi kivitelünkre nézve is fontos — írja egy német megfigyelő — hogy a soknyelvű lakosságban van egy elem, mely természetes törekvései és rendkívüli tehetsége folytán hidat képezhet nyugat és kelet közt. Vezető-szerepet visznek és szívesen utánozzák őket. Az új szerszám, szőnyeg, bútor, hangszer, melyet akár használatukban, akár üzletükben látnak, hamar talál tetszésre a többi lakosnál, mely siet hasonlót szerezni. Könnyen tanulnak idegen nyelveket, jó iskoláik vannak, élénk és mozgékony a szellemük. Igen jellemes emberek. Politikai és művelődési tekintetben a németek felé vonzódnak. — A párisi Rothschild báró az entente-nak akarta őket megnyerni. Ezért odautazott, yachtját sebesültek rendelkezésére bocsátotta és zsidó célokra 30 ezer frankot adományozott. Jakob Méir nagyrabbi azonban a zsinagógában nagygyülekezeten kijelentette neki, hogy amíg Franciaország Oroszország szövetségese, addig ők Franciaországgal nem rokonszenvezhetnek. A rokonszenv keltéséhez nem járultak hozzá Sarraïl intézkedései, aki számos görögpartii zsidót elfogatott, a menekülőket meg erőszakkal visszahozatta. A zsidók

egész *Görögországban* a kormánypártra szavaztak. 5 Gunaris-párti zsidó képviselő is bekerült a parlamentbe. Az újjörög tartományokban hitrokonaink megkapták az egyenjogot, ezentúl tehát katonai szolgálatot is fognak teljesíteni. — Görög nyelvű cionista ujság indult meg az idén.

A semleges országok zsidóságának tevékenysége főleg elnyomott külföldi testvéreik anyagi és erkölcsi támogatására irányul. *Hollandiába* 20 ezer antwerpeni zsidó menekült, akiket mintaszerűen segítettek. — A *Dániába* menekülteknek lehetővé tették, hogy Amerikába keljenek át. — *Svájcban* számos nagygyűlést tartottak. *Pro causa judaica* címen az egész világ zsidóságát védő és jogáért harcoló egyesület keletkezett. Lausanne-ban az elnyomott nemzetek kongresszusán Aberson szólt a zsidó csoport nevében és viharos tiltakozásra ragadta a hallgatóságot az orosz és lengyel kegyetlenségek vázolásával. A genfi egyetem tanácsa a zsidó hallgatókhoz leiratot intézett, melyben rokonszenvét fejezi ki és elégtételt ad az egyik tanár gyűlöletes nyilatkozata ellenében. — A zürichi kanton tanácsa, ösidők óta először, zsidót nevezett ki a legfelsőbb bíróság tagjává.

Az *Egyesült-Államok* kormánya nemcsak az entente irányában tanusított jóakarátú semlegességet, hanem a zsidókkal szemben is. Természetesen módosított értelemben, mert jóakaratot mutatott és — semleges maradt. Ez évben különben minden az elnökválasztás jegyében történt. Hughes kijelenti félmillió zsidó választó kérdésére, hogy Oroszországra nyomást fog gyakorolni. Wilson a Bnéi Brisz páholyok alapítási

ünnepekor levelet intéz hozzájuk s a békekötés órájára igéri közbenjárását. Lansing államtitkár örömmel tesz meg mindent, ami hatalmában áll — igéri. Rooseveltet bántja: hogy semmi sem történt eddig, hogy az embert csak embernek tekintsék. Az egyik presbyteriánus egyház is a zsidók segítése érdekében ír fel az elnökhöz. Wilson külön engedélyével New-Yorkban óriási emberbábráti gyűlést, zsidó segítő napot rendeztek, melynek több másvallású szónoka is volt. Egy püspök beszél «a kereszténységnek régi tartozásáról a zsidók iránt». «Művelődés és emberiesség is adósai a zsidóságnak. Az egész amerikai nép emberségére hivatkozom, hogy ezt a tartozást a zsidó népnek szenvedése ezen keserű órájában fizesse vissza.» Amerikai fogalmak szerint is óriási összeg gyűlt egybe: 5 millió dollár, amiből Schiff Jakab egy milliót, Strausz Nátán és Jakab fél-félmilliót adtak. Ezek és más nagy bankárok kereken megtagadták közreműködésüket egy Oroszországnak nyújtandó kölcsön dolgában. Schiff nyílt levélben kijelenti: ilyet szabad amerikai polgárról feltételezni sem lehet.

Az amerikai zsidó-bizottság Európa, Dél-Amerika és Ausztrália szervezeteihez fordul tanácsért: a zsidó problémát zsidó részről miképen vélik megoldhatónak? Ugyanaz 40 ezer szavas jelentést adott ki az orosz kegyetlenkedésekről, hogy a művelt világ figyelmét felkeltse, sőt a pápához is fordul segítségért, de — sajnos — szintén semleges választ kap.

Az 1917-re tervezett nagy amerikai zsidókongresszus előmunkálatai hónapok óta folynak s már sejtetik annak a napnak jelentőségét, mikor amerikai hit-

rokonaink összesége nevében ünnepélyesen jogokat követelnek majd a világ minden elnyomott zsidói számára. A felekezeti lapok — köztük 55 jiddis nyelvű ujság 1½ millió példányban — mind hangoztatják, hogy az amerikai zsidóságra történeti hivatás vár törekvéseink megvalósítása s keleti testvéreink megmentése körül.

Rendkívül fontos dolog, hogy a kivándorlási bizottság, mely törvényjavaslatában a bevándorlók számára kötelező műveltségi vizsgát ír elő, Siegel izraelita kongresszusi tag buzgólkodására ily értelmű pontot iktatott bele: mégha a bevándorló a vizsgát nem is teszi le, de bizonyítja, hogy akár kivételes törvények miatt, akár vallása vagy származása ellen irányuló rendszabályok miatt hagyta el hazáját, mégis felveendő.

A bevándorlás most is egyre tart. Az utolsó évben 28 ezer zsidó ment át Amerikába.

Bár nagy szerepet játszanak hitfeleink Amerikában — a békésebb németbarát hangulatot pl. szintén ők segítik megteremteni — még ebben a szabad államban is apróbb sérelmek miatt panaszkodnak. Katonai szervezetek előítéletei miatt nehezen jutnak a hadseregbe, a new-yorki nemzeti gárda vonakodik zsidó ujoncokat befogadni, s így külön önkéntes csapatot szerveztek. Pedig a harctéren itt is kitűnnek és a Mexiko ellen vonuló csapatok első elesett vitéze zsidó volt. A kormányzó előtt emelt panaszra vizsgálat indult, a katonai hatóság tiltakozott a zsidók mellőzésének vádjá ellen és szigorú megtorlást ígér, ha a vád való. Kijelenti: «Néhány legtehetségesebb tisztünk zsidó.»

Áttekintettük az egész világ zsidóságának ez évben lejátszódott történetét. Képet adtunk sorsáról. Nem nyugodt és derűs kép, sőt épen viharos és izgató. Az egész világ forrong, a zsidóság is forrongásban van. Tudja: nagy feladatai vannak, küldetését nem fejezte be. Távol áll még a messiási időktől, az örök békétől, az eszménytől, igazság és szeretet uralmától, mely felé neki is, az emberiségnek is fejlődnie, tökéletesednie kell. De már eszmél önmagára, öntudatra ébred, maga segítségére gondol. Nem görnyedten kíván tengődni, érzi, joga van élni, a napfénynek örülni. Dolgozik már a jövő előkészítésén, őrzi erkölcsi javait, vallása igazságait, fejleszti az összetartozandóságnak s az irgalomnak erényeit és epedve várja ama kornak elkövetkezését, amikor «nem ártanak és nem rontanak egész szent hegyemen, mert megtelt a föld az Örökkévaló megismerésével, mint ahogy a tengert elborítja a víz».

Izrael számára is megvirrad még valaha! Adja Isten, hogy a következő évben «a hegyek békét teremjenek a népnek és a halmok igazságot» s az évi áttekintés ne háború keserveiről, hanem béke boldogságáról, az egész emberiségnek nemes versengéséről, a világ zsidóságának derűs sorsáról és eszményi harcáról szólhasson.

Budapest.

Dr. Edelstein Bertalan.

ARANY JÁNOS.

Arany János géniuszához nagyszabású zarándokút indult ebben a jubiláris esztendőben. Az ünneplés külső fényét talán meghomályosították a mostoha viszonyok: a háború rettentő zajában és félelem s remény közt hányódó indulataiban nem maradt elég nyugalomunk és figyelmünk a legnagyobb magyar szellem objektív és részletező szemléletére, sem elég kedvünk pompázatos, messze eldiszlő ünneplésre. De tudományos és szépirodalmi társulataink, iskoláink, kultúrintézményeink, színházaink sokat foglalkoztak Arany Jánossal; szorgos és ügyes kiadóink piaera bocsátottak egy anthológiát műveiből, anélkül hogy végleges népszerű kiadásával mind a mai napig elkészültek volna; a napi és időszakai sajtó bőséges tudomást vett és adott az országos ünnepről és hősről magáról is. Igaz, hogy a zarándokút még így sem volt teljes sikerű. És hogy most kritikai szemmel visszatekintünk rá, szinte fájdalmasan esik megállapítanunk: a szentek szentjébe alig egy jutott el ama nagynevű írók, esztétikusok és literary gentleman-ek közül, akik állásuk díszénél vagy tudós rangjuknál fogva elhivattak arra, hogy a magyar nemzet nyilvánossága előtt Arany Jánosról beszéljenek. Az ő magasságáig csak igen kevesen emelkedtek föl. Az ő mélységeibe még kevesebben szállottak alá. Az igazi Arany-méltatóra még mindig várunk, arra a nagystilű esztétikusra, aki megérti és megérteti az egész Arany-misztériumot, fölfedi e lángelme alkotásának

titkos módszereit, belévilágít vergődő lelkének rejtelseibe, az ifjú forrongásának, nyugtalanságának, önkeresésének lázaiba, a férfi keservébe hona bukásán, tulajdon pályatévesztésén, az öregedő költő kínjaiba, testi nyomorúságának és szelleme üdeségének paradox viszonyába.

De minek sorolnók föl a problémákat, amelyek megoldására sem itt, sem másutt nem mernénk vállalkozni? Föladatunk egyébként is e helyen éppen úgy ki van jelölve, miképen kimérve a tér elmélkedéseink részére. Tarlózni ott, ahol mások már arattak — akár dús volt a termés, akár szegényes — nem a mi dolgunk. Az Arany-ünneplésre visszaemlékezvén mi ma a magunk speciális irodalmi nézőpontja részére keresünk anyagot a költőben és a költőnek újjáéledt kultuszában. Éppen egy ilyen írói egyéniségnek és a vele való foglalkozásnak ez a különleges vizsgálata lehet próbája, vagy bizonyítéka vagy cáfolata törekvéseink jogosságának. Van-e valami külön mondani valónk Aranyról? A válasz erre a kérdésre alighanem egyúttal arra is felelet: tudunk-e új szempontokkal hozzájárulni a magyar irodalom műveléséhez? Van-e általában értelme és létjoga annak, hogy lettünk és vagyunk? Tudomány-e az, amit társaink ebből a mi külön szempontunkból indulva megállapítanak?

Természetesen eleve tisztában vagyunk azzal, hogy nincs külön zsidó irodalomtörténeti tudomány, mint ahogy nincs és ne is legyen külön zsidó esztétika. Arany Jánost nem fogjuk kisajátítani. Rendületlen és hívő kereszténységét tetszetős szofizmákkal vagy

ügyeskedő szócsavarással nem fogjuk elhomályosítani. De úgy tetszik, érdemes munkát végzünk, ha megvizsgáljuk: milyen volt a költő kapcsolata egy ősrégi, a világot általható és örök életre szánt kultúrával; mit kapott azokból az irodalmi kincsekből, amelyek szerzői és gyűjtői a mi megszentelt emlékü őseink, azokból a kincsekből, amelyek ránk nézve többet, sokkal többet jelentenek pusztá irodalomnál: válásunk tételes törvényeit, dicsőséges és szomorúságos multunkat, élő tradícionkat, az egymásra következő nemzedékek összetartozandóságának megszakítatlan láncolatát, egy egész drága, halhatatlan, tőlünk el nem választható, el nem idegeníthető világot.

Aranynak a Szentírással való viszonyát értjük azon, amit itt mondtunk. Nincs költőnk, aki annyit köszönne a Szentírásnak, mint Arany. És a világ-irodalomban is alig van költő, az angolokat, különösen a puritanizmusból, kivéve, aki érzésben, gondolkodásban, az érzés és gondolat kifejezésében annyira benne élt volna a Biblia ideológiájában, mint Arany. Ennek a kapcsolatnak minden részletét, minden oldalról megvilágított jelentőségét két igen jeles tanulmány tárja föl, az egyiket Bánóczi József írta ez Évkönyv 1895-iki kötetébe *Toldi és a Biblia* címmel; a másikat dr. Pollák Miksa soproni rabbi *Arany János és a Biblia* címmel (megjelent a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti bizottságának kiadványaképen 1905-ben). Bánóczi módszeres fejtegetésben kimutatta a Biblia hatását Arany Toldijának nyelvére, megalkotására és jellemző módjára. Pollák amplifikálja Bánóczi módszerét Arany egész

költészetére, mindenütt a Biblia belső és külső hatását keresvén Arany önálló írói egyéniségére. Megeshetik, hogy a kutatót helyenkint tovább ragadja buzgalma a kívánatos célnál és egyezést láttat vele ott is, ahol már a hasonlóság is nagyon elhalványodott. Mindenesetre azonban Pollák műve methodikus tanulmány, amelynek eredményeit elfogadjuk, szempontjait igazoltnak látjuk és ítéleteiben megnyugodhatunk.

És ezzel már elintézettnek is tartjuk az első kérdést: mit köszönhet Arany János a zsidó génusz legfenségesebb alkotásának, a Bibliának? Nincs miért revízió alá vennünk akár Bánóczi, akár Pollák értékítéleteit. Arany gyermekora óta szorgalmas olvasója volt a Bibliának; «az ének és szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngé lelkemnek», írja önmagáról; amint korban, tudásban, tapasztalatban növekedett, ismeretérzete csak még szorosabb és meghittebb lett a Bibliával; tudományos gondolkodáshoz szokott feje nem tudott beletörődni abba, hogy ezt a páratlan kincset csak második forrásból ismerje és éppen ezért igyekezett eljutni az első, közvetlen megismerés forrásáig, de sokoldalú elfoglaltsága, majd testi törődöttsége elállotta útját; élete végéig nem szűnt meg gyermekkori szerelme a Biblia egyszerű szépségei, naiv fordulatai, gyökeres igazsága, megrendítő tragikai ereje, nyelvének hatalmas zengzete iránt.

A Biblia az a közvetítő tényező, amelyen keresztül mi legközelebb férhetünk költészeté szívéhez. Nekünk ő azon a nyelven szól, amelyet nyomban megértünk, csak figyeljünk vissza gyermekkorunk rég elnémult szózataira. Mózes lángoló intelmeire, a zsoltárok

ihletett zsolozsmáira, a próféták zordon, szívekbe markoló prédikálására.

És itt vetődik fel a második kérdés, amelyre nem egykönnyen kapjuk meg a feleletet: mit adhat Arany János géniusza külön ajándékol a magyar zsidóságnak? Nekünk ő, ismétlem, azon anyelven szól, amelyet nyomban megértünk, csak figyeljünk vissza gyermekkorunk rég elnémult szózataira. De megértjük-e magukat e szózatokat? Nem idegenek-e fülünknek és szívünknek a Szentírás igéi? még csak néhány évtizeddel, talán még csak néhány évvel ezelőtt eredetiben olvastuk ezeket az igéket; gyermeki öntudatlanságunk ösztönösen gyönyörködött exotikus szépségükben; s amint föleszméltünk s megnyilt szemünk a világi jelenségek nagyszerű analógiái számára: elbámultunk egy-egy velős mondáson, költői fordulaton, meglepő kifejezésen, amelyek mását már ismertük magyar poéták vagy szépprózairók műveiből.

Olyan okokból, amelyek kifejezése felette messze esnék e néhány ünneplő sor tárgyától: fiaink foglalkozása a Bibliái eredetijével az utóbbi időkben nagyon elernyed, elerőtlenedett, hatástalanná is lett. *Nekik* nem zengenek azok a szózatok, amelyek *nekünk* még ma is olykor megrázzák megriadt lelkiismeretünket. Milyen kincs vész el ez uton rájuk nézve, alig merjük fölgondolni. De ime itt a példa.

Arany János teljes és tökéletes megértéséhez kulcsot adott a Biblia. Csak az élvezheti tudatosan minden szépségeit, a ki tudja, milyen televényből kerültek az ő földjébe csodás színű és illatú virágai. Ne értsük félre egymást: ehhez nem kell filológusoknak

lennünk. Szomorú volna, ha a költőket csak a filológusok értenék meg. Petőfi nem a tankönyv-szerkesztőket látta lelki szeme előtt, mikor a *Szeptember végén*-t írta, vagy amikor elbeszéli, hogyan választott csillagot Erzsikével együtt az ökrös szekéren. De, — a *Szeptember végén* minden szépsége csak annak táruul föl egész bűbájos varázslatával, szokatlan mélabujával, vést megérző jós erejével, aki ismeri Petőfi élettörténetét. És Arany mivoltát, kezdeteit, fejlődését, jellemalkotó művészetét, mindenek fölött pedig azt, a miben legnagyobb volt: nyelvét, csak az érti meg, aki jól ismeri a Bibliát.

A Biblián keresztül igyekezzünk közel férni ehhez az alapjában zárkózott, szemérmes, szügies lélekhez, és akkor talán felfedjük a nagy titkot is, a legérdekesebbet és legizgatóbbat a bonyolult és sokágu Arany-problémában, Arany lírájának titkát. Legyünk igazságosak: ezt a titkot egészében senki sem fejtette meg. Gyarló kísérletek próbálkoztak rejtelmes zárával: a misztikus kapu nem nyílt meg előttük. Ügyes dialektikusok igyekeztek szavakra széjjel fejteni azt, ami muzsika és érzés, tehát szavakkal ki nem fejezhető, csak egyedül Arany szavaival: erőlködésük meddő volt. Akadt dilettáns, akinek szemébe tünt, hogy Aranynak nincs szerelmi lírája és nagyon megörült annak a fölfedezésnek, hogy a költő férfias, büszke lelke irtózott attól, hogy «érzelmeit piacra vigye». Hogy ez elhamarkodott szó halálítélet minden szerelmi lírikus férfiaságára, egy Vörösmartyéra, Petőfiére is, azt vakbuzgóságában észre sem vette.

Arany lírája, minden tartózkodása, sok elfojtott

sóhajtása, allegorikus homálykeresése, halk fél-szava ellenére a költő lelkének legigazabb mása. Ami a költőben jó volt és rossz, a hit és a kétség, az önbizodalom és a reménytelenség, a hűséges, csöndes, odaadó szeretet és a sötét, vigasztalan, önmagától fázó gyűlölet mind benne van e csengő dalokban, bús elégiákban, szárnyaló himnuszokban. Itt már nem a szókat, hanem a lelket magát érezzük velünk rokonnak. A *Fiamnak* könnytől reszkető imádságából kiesendül a sóhajtás: «Ó ha bennem is, mint egykor, épen élne a hit vigaszul nekem!» Ez a megtépett szív fölajdulása, amely oly gyakran látta, hogy megtiporták az erényt, az észet s hogy a butának sorsa földi éden. A *Kertben* költője hidegen, csaknem fásult közömbösséggel néz bele a halál szemébe s az ifjan elhalt asszony urának, gyerekének, fizetett síratóinak sorsával példázza az élet véres tragikomédiáját. Ő nem volt mindig ilyen; ő sem nézte mindig ily szemmel a világot, e zsúfolt tánctermet. A *Domokosnapra* komoly és szívbe ható intelmei egy mélységesen vallásos lélek legmélyéről szivárognak föl. Aki e biztos járásu, kiegyensúlyozott bölcseségű sorokat írta, az sokat és nem haszon nélkül elmélkedett az embernek emberhez és az embernek Istenhez való viszonyáról.

Miért nem végződik a *Visszatekintés* az eltompult kétségbeesés diszkantjával? Mert a költő, aki annyit csalódott, szenvedett, vágyott a függetlenségre és féltékenységéből megtartotta láncait, lemondott álmairól és szélnek bocsátotta ábrándjait; a költő mégis meg-

tartott egy kincset: «Szerelemnek, szeretetnek holdsugára, te vagy az!»

Nem, itt a költő mégis csalódott. A szeretet nem hideg, kölcsönzött fényű holdsugár, hanem meleg, érlelő és éltető napsugár. A mit Szent Pál mond el a szeretet csodatételeiről a Korinthusbeliekhez írott levelében; amit Empedokles és társai hirdettek a *philia* világokat teremtő és összetartó erejéről; amit az isteni *Symposion* beszélő hősei a bor és a szerelem mámorában egymással versengve énekelnek az *Eros*-ról: mindaz él és hal és igaz a mai zürzavaros, vértől fertőzött világban is.

A költő hirdette szeretet él bennünk a költő iránt, a kinek annyi javával éltünk, a kinek a lelki megtisztulásunk és fölemelkedésnek oly sok szép óráját köszönjük. És senki nem fogja részünkről illetlen tolakodásnak nézni, ha mi különösen szeretjük, tiszteljük s a magunkénak valljuk. A mi szent írásainkon nevelkedett s épült. És ez ő tartozása fajunk géniuszának. És mi rajta nevelkedtünk s általa lettünk jó részben, amik vagyunk. Ez a mi tartozásunk az ő halhatatlan géniuszának.

Budapest.

Dr. Sebestyén Károly.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Dr. Bánóczi József titkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Első szavam a gyászé és kegyeleté. Öreg királyunk halhatatlan élete után beköltözött az örökkévalóságba, itt hagyván nekünk munkássága és tettei enyészhetetlen példáját. Sohse feledhetjük, hogy a zsidóság erőinek felszabadítása, a benne rejlő tehetségeknek nemzetünk és felekezetünk javára való értékesítése az Ő nevéhez fűződik. Ő alatta lett a zsidó e honnak vallása szerint is teljesjogu polgára, miután már régtől fogva hűséges és áldozatra kész fia volt. Társulatunk így szent kötelességet teljesített, midőn elhatározta, hogy könyvet irat Ferencz József királyról és koráról tekintettel a magyar zsidóság történetére és fejlődésére. Megírására pedig az vállalkozott, aki régtől fogva a nemzet egyik hivatott historiografusa, Marczali Henrik egyetemi tanár. Kiadványaink sorozata így értékes gazdagodásra számíthat.

1917-iki Évkönyvünk legközelebb kikerül sajtó alól — később mint rendesen, amit a súlyos közviszonyok magyaráznak és mentenek. A jövő évben sem fogunk egyebet adhatni Évkönyvünkénél és — mély sajnálattal kell jelentenem — felolvasásainkat is kénytelenek vagyunk szüneteltetni. Várva-várjuk a dicsőséges békét, hogy tagjaink nagyobb számával szabadabb lendületet nyerjen működésünk és ezzel is nyilvánvaló legyen Társulatunk hivatása, mely

szerint a hazai zsidóságnak egyik nélkülözhetetlen szellemi kohója és központja. Anyagi erő hiányában ez a hivatásunk sokkal lassabban érlelődik köztudattá, mint ahogy az arra elhivottak munkássága egymagában megérdemelné. Utolsó jelentésemben egész sorára mutattam rá a munkáknak, melyek kiadásra várnak: az Ifjusági Biblia, dr. Venetianer Lajos pályanyertes műve, Palesztina története, Péchy Simon kiadatlan rabbinikus munkái, a Magyar-Zsidó Oklevéltár 2. kötete. Minthogy pedig az író a közönségnek dolgozik, kétségtelen, hogy a nyilvánosságtól való kényszerű elrekesztés hem hathat buzdítólag a meglevő erők kifejtésére.

Annál nagyobb hálával emlékszem meg azokról, akik csekély vagyonunk gyarapításához járultak: báró *Drisztay Béla*, budapesti választmányi tagunkról, ki 1000 koronával alapítóink és *Weiner Károly* szombathelyi választmányi tagunkról, ki 200 koronával pártolóink sorába lépett. Vajha tehetős hitsorsosaink minél nagyobb számban követnék példájukat! A közjótékonyág minden terén ott látjuk őket, a szeretettel és bőséggel adakozókat s áldjuk nemes és hazafias fölbuzdulásukat. De a közműveltség intézményei is rászorúlnak a hathatós és foganatos támogatásra s elfelejtheti-e az Írás népe, mivel tartozik irodalmának, tudományának?

Pályakérdéseink igen alkalmasak arra, hogy munkára kész erőnket ösztönözzék és irányítsák. Két ideai pályatételünk díjait nagylelkű adakozóknak köszönjük: az *Országos iroda elnökségének* és *Halmos Izor* úrnak. Az igazgatóság határozatából most a Társulat is készül állandósítani egy szépirodalmi pályatételt, melyhez való hozzájárulásukat ezennel kérjük.

Méltóztatnak emlékezni, hogy mult közgyűlésünkön *dr. Mezey Ferenc* igazgatósági tag indítványt tett, mely szerint abból az alkalomból, hogy *Ágai Adolf* 80. élet-

évet betölti, Társulatunk az ő nevére 5000 koronás alapítványt létesítsen, melynek rendeltetését maga az ünnepekt fogja meghatározni. A közgyűlés a javaslatot elfogadta *dr. Berényi Sándor* tagtársunk azon indítványával együtt, hogy az összeg gyűjtés útján szereztessék be. De a közgyűlés határozatának végrehajtását meggátolta Ágai Adolf betegsége, majd halála, amidőn a kitűnő írónak tisztelői *Székely Ferenc* elnöksége alatt síremlék állítására indítottak gyűjtést. Mi örömmel láttuk e mozgalmat, mert Ágai irodalmi nagy érdemeinek lebecsülése volna, ha őt kizárólag felekezetünknek akarnók lefoglalni. Igaz ugyan, hogy a kitűnő író értékes munkásságával nemcsak magának, hanem nekünk is dicsőséget szerzett. De irodalmi jelentősége túlemelkedik a felekezet korlátain. Ám midőn ezt örömmel valljuk, rá kell mutatnunk arra, hogy azzal, hogy Ágai méltó képviselője a magyar szellemnek és észjárásnak, művészi kezelője a magyar nyelvnek, mesteri megfigyelője és leírója a magyar nép erényeinek és fogyatkozásainak — mindezzel egyben megcáfolhatatlan tanubizonyságot szolgáltatott amellet, mennyire megmagyarosodott, mennyire meggyökeresedett itt a zsidóság. Ez Ágai Adolf jelentősége felekezetünk szempontjából. Az a teljes, az az ideális egység, melybe ő magyarságát és zsidóságát — mondhatni szinte: már két emberöltővel ezelőtt — egybefoglalni tudta, nekünk pajzsunk és példaképünk lesz.

Ez okon ahhozvaló hozzájárulását kérjük a t. Közgyűlésnek, hogy Ágai Adolf nevére minden második évben kiírandó és 500 koronával díjazandó pályatételt létesítsünk szépirodalmi dolgozatra, mely a hazai zsidóság társadalmából vagy történetéből meríti tárgyát.

Egy másik állandó pályatételünket egy nemes hölgy adományának köszönjük: *dr. Bacher Vilmosné* néhai nagynevű férje emlékére 6000 koronás alapítványt tett a

Szentírás tanulmányozását elősegítő pályakérdés jutalmazására. Dr. Bacher Vilmos neve, páratlan érdemei és munkássága révén, ép oly elválaszthatatlan Társulatunktól, melynek egyik alapítója és irányító elméje, mint tudományától, melynek egyik nagyja és büszkesége volt. Meleg hálával vesszük özvegyének alapítványát, mely állandó és fénylő tanujele marad hitvesi kegyeletének és előkelő gondolkodásának.

Mély sajnálattal kell a t. Közgyűlésnek *Steiner József* keresk. tanácsosnak a propaganda-bizottság elnökségéről való lemondását bejelentenem. Társulatunk körül szerzett érdemei elévülhetetlenek. Neki az sikerült, ami ő előtte senki másnak: megmozgatta a nagyközönséget, felénk terelte figyelmét és érdeklődését. Évi jövedelmünket körülbelül megkétszerezte. Nemcsak elnöke volt ő a bizottságnak, hanem igazában ő volt az egész bizottság: a propagandának irányítója és dolgozó munkása, keze és feje, a terveket szőtte és végre is hajtotta. Az a leleményesség, az a szeretet, amellyel az önként vállalt ügyet gondozta, szinte utólérhetetlen. Hálával gondolunk arra, amit érettünk tett s most, midőn sok évi eredményes munkáját megingott egészsége okából félbeszakítani kénytelen, nem marad egyéb hátra, mint tisztelettel meghajolunk elhatározása előtt. A tisztelt Közgyűlés bizonyára készséggel hozzájárul az igazgatóság azon határozatához, hogy *Steiner József* nagy érdemei mai közgyűlésünk jegyzőkönyvébe vétessenek és ő levélben értesíttessék Társulatunk hálájáról azzal az óhajtásunkkal, hogy még soká kísérhesse érdeklődésével az Izr. Magyar Irodalmi Társulat működését.

Egyéb veszteségek is érték a lefolyt évben Társulatunkat. Elhunyt *dr. Singer Bernát* szabadkai rabbi, választmányi tagunk, aki hódító egyéniségével és lelkes munkájával mindenütt tiszteletet szerzett magának és felekeze-

tének. Elköltözött *Deutsch Sámuel* pártfogó és pártoló tagunk, Társulatunknak fennállása óta számvizsgáló bizottsági tagja, a fővárosi zsidóságnak soká egyik megbecsült vezérlő férfia. És elvesztettük *dr. Kelemen Adolf* fogarasmegyei rabbit, választmányi tagunkat, akit hazafias érzése a harctérre vitt, hol mint táborigazgató szolgált a szent ügyet, melynek mártirjaként hősi halált halt. Tisztelettel fogjuk megőrizni mindhármuk emlékét.

A súlyos veszteségekkel szemben azonban hadd mutassak rá Társulatunk nagy nyereségére is, melyet a múlt évben megejtett új választások igazgatóságunknak és választmányunknak — céljainknak és munkánknak hoztak. Bízó hittel számítunk készségükre, támogatásukra, közreműködésükre. A cél méltó a leglelkesebb odaadásra, mert felekezettünket erősítvén, gyarapítjuk nemzetünket, melyel egyek vagyunk gyászban és dicsőségben.

II.

Pályakérdések.

1.

Ágai Adolf pályadíj.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Ágai Adolf nevére pályadíjat hirdet e címen: Ágai Adolf mint tárcaíró.

Terjedelme legfölebb 4 nyomtatott ív lehet.

Határidő 1918 október 31.

A pályadíj 500 korona. A nyertes mű a Társulaté, mely ezt vagy az Évkönyvben vagy többi kiadványai sorában teszi közzé.

A jelígyes levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a Társulat titkárához, VIII., József-u. 53. sz. küldendő.

2.

Bacher Vilmos pályadíj.

A béke eszméje a bibliában történeti és nyelvtudományi alapon.

Pályázhat a Ferencz József országos rabbiképző-intézet minden jelenlegi vagy itt végzett hallgatója.

Terjedelme legfőlebb 4 nyomtatott ív lehet.

Határidő 1918 október 31.

A pályadíj a Dr. Bacher Vilmos alapítványból 700 korona. A nyertes mű a Társulaté, mely ezt vagy az Évkönyvben vagy többi kiadványai sorában teszi közzé.

A jeligés levéllel ellátott idegen kézzel írott pályamű a Társulat titkárához, VIII., József-u. 53. sz. küldendő.

3.

Az Országos Iroda pályadíja.

(Másodszor.)

Kívántatik zsidó közigazgatási kézikönyv.

Határidő 1918 október 31.

Pályadíj az Országos Iroda ajándékából 1600 korona.

Megkívántatik, hogy az izraelita felekezet alkalmazásában állóknak és egyáltalán a jogkereső közönségnek forrásul és tanácsadóul szolgáló eme kézikönyv: *a)* a magyar izraelita vallásfelekezet közjogi állását és egyáltalán az államhoz való jogviszonyát ismertesse; *b)* hogy az izr. hitfelekezet összes testületeire és intézményeikre vonatkozó ezidőszerint érvényben levő jogszabályokat és az ezek alapján kifejlődött gyakorlatot feltüntesse; *c)* hogy tartalmazza mindama törvényeket és rendeleteket, melyek az izr. hitfelekezet és testületei adminisztrációjával bármely

tekintetben összefüggnek; d) hogy magában foglalja a fennálló hitközségek területköreinek, közérdekű intézményeik és szervezeteik jegyzékét. A kellő beosztású és könnyen áttekinthető mű 25 ívre terjedhet.

A pályadíjat nyert munka a Társulat tulajdona. Az esetre ha a Társulat a munkát változatlanul kiadná, minden kiadás után a tiszta haszonnak egyharmada, ha pedig átdolgozva adja ki, a tiszta haszonnak egynegyede a szerzőt illeti meg.

A jeligés levéllel ellátott gépirásos pályamű a Társulat titkárához, VIII., József-u. 53. sz. küldendő.

4.

Halmos pályadíj.

(Másodszor.)

Kívántatik zsidó tárgyú elbeszélés akár prózában, akár versben, mely a történetből vagy a társadalmi életből meríti tárgyát.

Terjedelme legfőlebb 4 nyomtatott ív lehet.

Határidő 1918 október 31.

A pályadíj Halmos Izor úr ajándékából 500 korona. A nyertes mű a Társulaté, mely azt vagy az Évkönyvben vagy többi kiadványai sorában teszi közzé.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a Társulat titkárához, VIII., József-u. 53. sz. küldendő.

III.

Jelentés a Halmos-féle pályadíjról.

A Halmos Izor-féle pályakérdésre *egy* pályamű érkezett be *Az örök számüzött* címen «Ex tenebris» jelige alatt, melyről az aláírt bírálók a következőkép ítélték:

E költemény szerzője érdekes tárgyat választott: Manu-ello zsidó költőnek Dantéval való találkozását és rövid együttlétét. Hozzáköttette azt a mesét, hogy Dante szinte beleszeret Manuello feleségébe, Ráhelbe s hogy aztán mikor elszakad tőle, a Paradicsom XXXII. énekében *ezt* a Ráhelt helyezi az égbe. Szerencsétlen invenció, mert hisz aki ismeri az Isteni Színjátékokat, tudja, hogy a «menyei rózsa» illető helyén egyszerűen az ószövetség *szent* női vannak együtt: Éva, Sára, Rebeka, Judith, Ruth, és Éva és Sára közt Ráhel. Dante egész lelkiületével ellenkezik a föltevés, hogy éppen Ráhelben egy Beatriceével szinte versenyző zsidó asszonyt akart volna fölmagasztosítani. Valaminthogy merőben dantéiatlan az a beszéd is, melyet a szerző a katholicizmus legnagyobb költőjének szájába ad, ilyeneket mondatván vele: «Isten káromló hazugság, Hogy megváltó született!»

De még ha e súlyos hibát ki is javítaná a szerző, nem bírnánk fölmelegedni a verseért. Rosszul megkomponált, bőbeszédű, erőtlen előadású történet. Nyelve jobbára szabatos ugyan, de e részben is akad gáncsolni való, pl. ilyen mondat: «Meztelenre vetköztette A felsőbbek zsarnok *bószét*». Verselése is gyöngye, mindamellettt hogy a lehető legkönnyebb formát választotta: 4 és 3^{1/2}-es rímnélküli trocheusokat, melyek többnyire úgy szövődnek négysoros strófába, hogy az első három sor 4 lábú, a negyedik pedig 3^{1/2}-es. De még ez a kis szabályosság is több helyütt megbomlik s a negyedik sor is 4 lábú lesz, vagy a második is 3^{1/2}-es. Amellettt négyes trocheusnak kell elfogadnunk az ilyen verset: «Minden tudóst, tollforgatót», «Torz, mogorva bagoly vagyok», stb.

Legnagyobb baj azonban, hogy a vers dikciója sok helyen annyira távol van minden költői lendülettől, hogy szinte lapos prózának hangzik. Csak pár ilyen helyet idézünk: «Világért se merte volna Sajat művét bemutatni.» —

«Üdvözölte jó Bosónit, Aki tudta, akkor jó csak, Ha főbenjáró az ügy.» — «Az ő lelke is nagyboldog, Hogy ily ritka párt megmenthet, S hogy híve kezére járhat Kegyeletes szándékában. De főgondolatja az volt, Hogy ily szószólója támadt: A költő nagy tudománya Pártfogolja majd az Urnál! Amit eddig elmulasztott, — Bár zsidónak szent kötelme! — Talmud-Tóramagyarázat — Ő elvégzi most helyette.» Ez az utóbbi idézet három egymásután következő versszakot mutat be, annak bizonyosságául, hogy a szerző nemcsak helylyel-közzel, nemcsak itt-ott elvéteve, hanem hosszabb részletekben is megfelelkezik arról, hogy még a verslábakra való osztás nem teszi a beszédet költeménnyé.

Igy sem tartalom, sem forma nem szolgálhat alapul arra, hogy e mű jutalmat nyerjen.

Radó Antal

Alexander Bernát

Bánóczi József.

IV.

Jelentés a Magyar-Zsidó-Múzeum 1916. évi állapotáról.

A Magyar-Zsidó-Múzeum 1916 januárjában megnyilván kétszer hetenkint — vasárnap és csütörtökön — egész esztendőn át megszakítás nélkül nyitva volt; a látogatás — kivéve a román betörésnek idejét és 1917 februárjait, amidőn súlyos közlekedési nehézségek voltak — még nyáron is meglehetősen volt; körülbelül 1000 látogató jutott egy esztendőre; átlag tíz látogató egy délelőttre; a vasárnapok látogatottabbak a csütörtöknél. A látogatók mind érdeklődnek és az iskolák ifjúsága is — egész osztályok — tanáraik vezetése és magyarázata mellett buzgóan érdeklődik.

A Múzeum az elmúlt évben is gyarapodott mintegy másfélszáz számmal; tételszáma (1063) már a második ezerbe ment bele. A gyarapodás anyaga a legváltozatosabb. Van benne különféle műtárgy ezüst, bronz, szövet és okmány, kép, metszet, könyv stb. A háborús emlékek is — sokszor gyászos büszkeségeink — szépen szaporodnak. Mert bár a múzeum nevéhez és céljához képest elsősorban a magyar-zsidó vonatkozású emlékeket gyűjti, mindamellett érdeklik az általános zsidó vonatkozásúak is. A magyar vonatkozású judaicumok terén hivatásához képest úttörő munkát végez mind a felkutatással, mind a gyűjtéssel és megszerzéssel, amelynek lehetővé tételére irányul *dr. Mezey Ferenc* alelnöknek folytonos figyelme. Másrésről mind a főtisztelendő rabbi urak, hitközségi elnökök, mind a magánemberek közt már akadnak buzgó érdeklődők és pártolók, akik Múzeumunkat adományaikkal állandóan gyarapítják. Így pl. *Oser Albert* úr, a pesti török (szefard) hitközség elnöke két igen régi finom művű vörösréz-tóradísz (rimonim) és két remekszép régi brokát frigyládafüggönnyt ajándékozott a Múzeumnak, egyebeket közeli kilátásba helyezett. A mátyászalkai hitközség *Weisz Miklós* úr elnöke útján egy kiválón értékes régi chupát; *Hollós Oszkár* kir. tanácsos, vasútigazgató pedig gyűjtéséből minden zsidó vonatkozású becses és ritka dolgot a Múzeumnak ad. Példájukat mások is követik. A felekezeti két folyóirat is («Egyenlőség» és «Múlt és Jövő») egyaránt köszönetet érdemel, amiért a tárgyakat a Múzeumnak gyűjteni segítik és az érdeklődést publicitásukkal ébren tartják; igaz, hogy a Múzeum is érdekes anyagát készséggel bocsátja mindig közönségük elé; hisz az egyúttal a Múzeum közönsége is. Külföldi kutatók és tudósok is látogatták a múzeumot, köztük *dr. Frankfurter*, a bécsi egy. könyvtár aligazgatója.

Az elmúlt esztendő azért is nevezetes, mert a nagyobb-

szabású taggyűjtés is megindult; még pedig vagy egyszers mindenkorra való tőkeösszeggel — alapító és pártoló tagokként, vagy pedig évdíjas tagokul léptek be híveink.

Kiemelendő különösen tudós bibliografusunknak, *dr. Weisz Miksa* úrnak tette, aki egy *Wolf Sándor* kismartoni nagykereskedő által neki tudományos munkálkodásért felajánlott tiszteletdíjat: ötszáz koronát a felajánló által a Magyar-Zsidó-Múzeumnak juttatott. A Múzeum a nemes adományt mindkettőjüknek hálásan köszöni, valamint *Keller Zsigmond* úrnak (Bpest) a tagok gyűjtése körül kifejtett fáradhatatlan buzgóságot.

A Múzeum örénél a következők léptek be:

Pártoló (ill. alapító tagok) 200 koronával, mint tőkeösszeggel:

Boné gyártelep, Budapest. Nyirbátor.

Mandel Dezső vezérigazgató, Budapest.

Nagel Marcell gyáros, Budapest.

Kaszab Aladár udv. tanácsos, gyáros, Budapest.

Tisch Emánuel gyáros, Budapest.

Breitner L. Zsigmond udv. tanácsos, Budapest.

Pártoló tag 100 koronával:

Wix Dávid, Budapest.

Rendes tag évi 50 korona tagdíjjal:

Urbán L. S. szénnagykereskedő, Budapest.

Rendes tagok évi 20 korona tagdíjjal:

Szalkai gyártelep és mezőgazdasági részvénytársaság,
Mátészalka.

Mátészalkai takarékpénztár.

Rácz Emil igazgató, Mátészalka.

Gesztli György gyárképviselő, Budapest.

Dr. Mahler Lénárt, Budapest.

Hay Mór földbirtokos, Abony.

Neumann Soma gabonakereskedő, Budapest.

Berger Izidor háztulajdonos, Budapest.

Dr. Berger Miksa ügyvéd és háztulajdonos, Budapest.

Dr. Löwinger Vilmos kir. tanácsos, Pozsony.

Leopold Lajos nagybérlő, Szilfamacsor.

Urbán Zsigmond bizományos, Budapest.

Rendes tagok évi 10 koronával:

Keller Zsigmond, Budapest.

Sonnenfeld Károly, Berlin.

Dr. Kemény Aladár, Budapest.

Steuer Hugó, Pestszentlőrinc.

Kaufmann Ignác, Budapest.

Serényi Samu igazgató, Budapest.

Politzer Géza, Budapest.

Freud Izsó, Budapest.

Engel Nándor, Budapest.

Erdély Zsigmond, Budapest.

Weisz Emil, Budapest-Budafok.

Salczer Joachim, Budapest.

Weinfeld Jenő, Budapest.

Löwenstein Ignác, Zalaegerszeg.

Dr. Málnai Mihály, tanintézettulajdonos, Budapest.

Rózsa Farkas, Budapest.

Wessel László, Budapest.

Deutsch Jakab, Budapest.

Kohn Mihály, Bonyhád.

Tkatsch Izrael, Budapest.

Jungreis Márton, Apcz.

Rendes tag évi 15 koronával:

Steiner Ármin, Budapest.

Adományok készpénzben:

Freund József, Óbecse, 500 koronát.

Wolf Sándor, Kismarton, 500 koronát.

Deutsch Gyula, Budapest, 400 koronát.

Hay Dezső földbirtokos, Abony, egy fölgyógyulás alkal-
mából 100 koronát.

Russó Illés vezérigazgató, Budapest, 50 koronát.

Breitner Tódor, Budapest, 50 koronát.

Keller Zsigmond Budapest, egy választott bírói tiszteletdíj felét, 25 koronát.

A Magyar Zsidó Múzeum 1916. évi zárszámadása.

Tartozik.

Adományok és tagdíjak

Russó Illés	K	50.—	
Freund József	"	500.—	
Dr. Löwinger Vilmos	"	20.—	
Keller Zsigmond	"	25.—	
Holitscher Róbert	"	40.—	
Rácz Emil	"	20.—	
Szalkai gyártelep r.-t.	"	20.—	
Mátészalkai takpénztár	"	20.—	
Deutsch Gyula	"	400.—	
Stquo izr. hitközség, Nyiregyháza	"	10.—	
Wolf Sándor	"	500.—	
Dr. Mahler Lénárt	"	20.—	
Gesztai György	"	20.—	
Kaufmann Ignác	"	10.—	
Serényi Samu	"	10.—	
Freud Izsó	"	10.—	
Engel Nándor	"	10.—	
Urbán Zsigmond	"	20.—	
Hay Mór	"	20.—	
Rózsa Farkas	"	10.—	
Kohn Mihály	"	10.—	
Breitner Tódor	"	50.—	K 1795.—
Orsz. izr. iroda subventiója	"		" 1000.—
Az izr. m. közalap subventiója	"		" 1200.—
Kamatjövedelem	"		" 132.—
Egyenleg	"		" 1693.11
			K 5820.11

Követel.

Egyenleg	K	1992.39	
Vásárolt tárgyak	"	730.62	
Házbér és biztosítás	"	1806.—	
Költség	"	291.10	
Dr. Fabó Bertalan illetménye	"	1000.—	K 5820.11
Egyenleg	"		K 1693.11

Budapest, 1916 december 31.

V.

Zárszámadás és költségvetés.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat zárszámadása.

Bevételek:

1. 1916. évi tagdíjak	K	9284.—
2. 1915. évi tagdíjak	«	211.40
3. Pártoló tagsági díj	«	200.—
4. Társulati kiadványok	«	442.38
5. Izr.-Magyar Közalap subventiója	«	1000.—
6. Pesti Izr. Hitközség subventiója	«	1000.—
7. Folyószámla kamát	«	1231.98
8. Értékpapir kamát	«	2396.—
	K	15765.76

Kiadások:

1. Titkári tiszteletdíj	K	2000.—
2. Kezelés és postaköltség	«	1849.77
3. Írói díjak	«	3582.50
4. Oklevéltár szerkesztése	«	500.—
5. Orsz. rabbi-egyesület subventiója	«	300.—
6. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	«	800.—
7. Nyomdai kiadás	«	4934.08
8. Egyenleg	«	1799.41
	K	15765.76

Budapest, 1916 december 31-én.

Beck Dénes s. k.
ellenőr.Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Breitner L. Zsigmond s. k. Adler Lajos s. k. Szirmai Oszkár s. k.
Wilhelm Arthur s. k.
számvizsgálók.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat vagyonkimutatása.

Vagyon:

Folyószámlabetét:

Belvárosi Takarékpénztár r.-t.-nál	---	---	---	---	---	K 20145.—
Értékpapír-állomány	---	---	---	---	---	« 41682.—

Betétkönyvek:

A Belvárosi takarékpénztár r.-t. betétkönyve (Kunewalder-alapítv.)	---	---	---	---	---	K 4541.20
A Budapesti takarékpénztár r.-t. betétkönyve (Tencer-díj)	---	---	---	---	---	« 4772.84 « 9314.04

Alapítványhátralékok:

Nagyvárad i. hitközség	---	---	---	---	---	K 200.—
Szabadkai i. hitközség	---	---	---	---	---	« 300.— « 500.—
Hátralékos tagdíjak	---	---	---	---	---	« 300.—
						<u>K 71941.04</u>

Teher:

Törzsvagyon	---	---	---	---	---	K 16151.05
Franklin-Társulat követelése	---	---	---	---	---	« 14848.91

Alapítványok:

Dr. Freund István alapítványa	---	---	---	---	---	« 20000.—
Kunewalder M. Fülöp-féle hagyaték	---	---	---	---	---	« 8000.—
Eötvös Károly-alap	---	---	---	---	---	« 3750.—
Herzmann Bertalan és neje alapítvány	---	---	---	---	---	« 1600.—
Deutsch Zsigmond és neje alapítvány	---	---	---	---	---	« 1000.—
Halmos Izor pályadíja	---	---	---	---	---	« 500.—
Orsz. izraelita iroda pályadíja	---	---	---	---	---	« 1600.—
Magyar-Zsidó Múzeum követelése	---	---	---	---	---	« 2691.67
Egyenleg	---	---	---	---	---	« 1799.41
						<u>K 71941.04</u>

Budapest, 1916 december 31-én.

Beck Dénes s. k.
ellenőr.Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Breitner L. Zsigmond s. k. Adler Lajos s. k. Szirmai Oszkár s. k.

Wilhelm Arthur s. k.
számvizsgálók.

Az Izr. magy. irodalmi társulat 1917. évi költségvetése.

Szükséglet:

1. Titkári tiszteletdíj	---	---	---	---	---	---	K	2000.—
2. Kezelés és postaköltség	---	---	---	---	---	---	„	2500.—
3. Írói díjak	---	---	---	---	---	---	„	3400.—
4. Nyomdai kiadások	---	---	---	---	---	---	„	4000.—
5. Halmos Izor pályadíja	---	---	---	---	---	---	„	500.—
6. Országos iroda pályadíja	---	---	---	---	---	---	„	1600.—
7. Magyar-Zsidó Múzeum 1916. és 1917. évi subv.	---	---	---	---	---	---	„	2000.—
8. Orsz. Rabbi-egyesület subventiója	---	---	---	---	---	---	„	300.—
9. Magyar-Zsidó Szemle	---	---	---	---	---	---	„	800.—
							K	21600.—

Fedezet:

1. 1917. évi tagdíjak	---	---	---	---	---	---	K	9500.—
2. Hátralékos tagdíjak	---	---	---	---	---	---	„	200.—
3. Társulati kiadványok	---	---	---	---	---	---	„	400.—
4. Értékpapír és folyószámla kamat	---	---	---	---	---	---	„	2900.—
5. Halmos-féle pályadíj céljaira	---	---	---	---	---	---	„	500.—
6. Orsz. iroda pályadíja	---	---	---	---	---	---	„	1600.—
7. Izr. Magyar közalap subventiója	---	---	---	---	---	---	„	1000.—
8. Pesti izr. hitközség subventiója	---	---	---	---	---	---	„	1000.—
							K	21600.—

Budapesten, 1916 december hó 31-én.

Székelly Ferenc s. k.
pénztáros.

VI.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita-Magyar Irodalmi Társulat céljai:

- a) a szentírás magyar fordításának kiadása és terjesztése;
 b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás- és erkölcstannak ismeretetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;
 c) a szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára

valamint a zsidóság jelen életére vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban és a vidéken ;

d) ugyancsak e körbe tartozó tudományos és népszerű munkák kiadása és terjesztése ;

e) a társulat céljaival összefüggő pályakérdések kitűzése és jutalmazása ;

f) a zsidóság történetére, szellemi életére, vallási kultuszára tartozó, különösen magyar vonatkozású műemlékek, könyvek, okiratok, képek és egyéb tárgyak gyűjtése, egy erre szolgáló múzeum alapítása és fentartása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona évi tagdíj fizetésére kötelezik magukat ; 5. a 1. §. f) pontja szerint létesítendő zsidó múzeum alapja külön alapítványokkal, adományokkal és évi járulékokkal növelhető. Az erre vonatkozó módokat a múzeumi bizottság az igazgatóság jóváhagyása alá tartozó ügyrendjében határozza meg.

41. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

A rendes tagság megszűnik halál esetén, továbbá kilépés által, a mely úgy válik érvényessé, ha a kilépni kívánó tag ebbeli szándékát legkésőbb a hatodik év első

felében a titkárral írásban közli; ha ezt elmulasztaná, tagsági kötelezettsége újabb hat évre érvényben marad.

Az alapító tagok a 14. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VII.

A Társulat képviselete.

Az évszám a megválasztás évét mutatja.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők:

- Elnök: Dr. VADÁSZ LIPÓT, ny. államtitkár. 1914.
 Társelnök: Dr. FISCHER GYULA, rabbi. 1914.
 Titkár: Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Pénztáros: SZÉKELY FERENC, bankigazgató.
 Ellenőr: BECK DÉNES, bankigazgató,
 Ügyész: Dr. FELEKI BÉLA, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai:

- Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár.
 Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői igazgató.
 Dr. BÁRÓ KOHNER ADOLF, nagybirtokos.
 10 Dr. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.
 Dr. MEZEY FERENC, az orsz. iroda alelnöke.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.

2 VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok:

- Dr. ADLER ILLÉS, rabbi. 1915.
 Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár. 1915.
 Dr. BAKONYI SAMU, országgy. képviselő. 1915.
 Dr. BALASSA JÓZSEF, gimn. tanár. 1915.
 5 Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató. 1915.
 BECK DÉNES, bankigazgató. 1915.
 Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár. 1912.
 Dr. DEZSŐ SÁMUEL, ügyvéd. 1912.
 BÁRÓ DIRSZTAY BÉLA, földbirtokos. 1915.
 10 Dr. EDELSTEIN BERTALAN, rabbi. 1915.
 Dr. FELEKI BÉLA, ügyvéd. 1915.
 Dr. FELEKI SÁNDOR, tiszti orvos. 1915.
 FLEISCHL SÁNDOR, főkonzul. 1915.
 Dr. FRISCH ÁRMIN, hittanár. 1915.
 15 GOLDSCHMIDT LIPÓT, kereskedő. 1915.
 Dr. GRAUER VILMOS, gyáros. 1912.
 Dr. GUTTMANN MIHÁLY, rabbiképzői tanár. 1912.
 Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd. 1915.
 Dr. HAJDU MIKLÓS, szerkesztő. 1915.
 20 Dr. HELLER BERNÁT, reálisk. tanár. 1915.
 Dr. HEVESI SIMON, rabbi. 1912.
 Dr. KISS ARNOLD, rabbi. 1912.
 KISS JÓZSEF, író. 1915.
 Dr. KOHLBACH BERTALAN, tanár. 1915.
 25 Dr. BÁRÓ KOHNER ADOLF, nagybirtokos. 1915.
 Dr. KUNOSS IGNÁC, keleti akad. igazgató. 1912.
 LAJTA BÉLA, műépítész. 1915.
 Dr. LASZ SAMU, gimn. tanár. 1915.
 LENKEI HENRIK, reálisk. tanár. 1912.
 30 Dr. MAHLER EDE, egyetemi tanár. 1915.

- Dr. MÁLNAI MIHÁLY, tanítóképzői tanár. 1915.
 MANDL BERNÁT, tanár. 1912.
 Dr. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár. 1915.
 Dr. MEZEY FERENC, az orsz. iroda alelnöke. 1915.
 85 Dr. MEZEI MÓR, ügyvéd. 1912.
 Dr. MEZEY SÁNDOR, ügyvéd. 1915.
 MOLNÁR FERENCZ, író. 1915.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő. 1912.
 Dr. PAP DÁVID, ügyvéd. 1915.
 40 Dr. PATAI JÓZSEF, tanár, szerkesztő. 1915.
 Dr. RADÓ ANTAL, író. 1915.
 RADÓ VILMOS, tanítóképzői igazgató. 1912.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár. 1915.
 SÁNDOR PÁL, országgy. képviselő. 1912.
 45 Dr. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár. 1915.
 Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő. 1915.
 Dr. SCHWARZ VILMOS, ügyvéd. 1915.
 Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, színműv. akad. tanár. 1912.
 Dr. STAMBERGER FERENC, kir. közjegyző. 1912.
 50 STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos. 1915.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató. 1915.
 Dr. STILLER BERTALAN, egyetemi tanár. 1915.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd. 1915.
 Dr. SZABOLCSI LAJOS, szerkesztő. 1915.
 55 VÉSZI JÓZSEF, főszerkesztő. 1915.
 Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gimn. tanár. 1912.
 Csepeli WEISZ MANFRÉD, gyáros. 1912.
 Dr. WEISZ MIKSA, hittanár. 1915.
 Dr. WEISZBURG GYULA, hitk. főtitkár. 1912.

B) *Vidéki tagok:*

- ADLER EMIL, cégvezető, Nagykikinda. 1912.
 Dr. BALKÁNYI MIKLÓS, ügyvéd, Debrecen. 1915.
 Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Nyiregyháza. 1915.

- Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely. 1912.
- 5 BÜCHLER P., rabbi, Mór. 1915.
 DEUTSCH ÁRMIN, bankfőnök, Brassó 1915.
 Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár. 1915.
 JÁNOSI ENGEL JÓZSEF, földbirtokos, Pécs. 1912.
 Dr. JÁNOSI ENGEL RÓBERT, ügyvéd, Pécs. 1915.
- 10 Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor. 1915.
 Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács. 1915.
 FREUND JÓZSEF, földbirtokos, Óbecse. 1912.
 Dr. FÜHRER SIMON, ügyvéd, Ujpest. 1915.
 Dr. FÜRST ALADÁR, reálisk. tanár, Székesfehérvár. 1915.
- 15 GOLDSCHMIED JÓZSEF, gyári főhivatalnok, Sárvár. 1912.
 Dr. GUTH JENŐ, városi ügyvéd, Érsekújvár. 1915.
 Dr. HELLER JAKAB, orvos, M.-Sziget. 1915.
 Dr. HERZOG MANÓ, rabbi, Kaposvár. 1912.
 Dr. HEVES KORNÉL, rabbi, Szolnok. 1912.
- 20 Dr. HOROVITZ JÓZSEF, rabbi, Szombathely. 1915.
 Dr. JUSZTH ÁRMIN, ügyvéd, Nagyszombat. 1915.
 Dr. KATZ SÁNDOR, ügyvéd, Munkács. 1915.
 Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN, rabbi, Makó. 1912.
 Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad. 1915.
- 25 Dr. KERTÉSZ EDE, tszki bíró, Beregszász. 1915.
 KLAUBER FRIGYES, tanár, Eger. 1915.
 KLEIN VILMOS, takarékpénztári igazgató, Szatmár 1915.
 KOHLBACH SIMON, őrnagy, Dés. 1912.
 KÚN LAJOS, tanár, Baja. 1912.
- 30 LÁSZLÓ ADOLF, könyvkereskedő, Miskolc. 1915.
 LEOPOLD KORNÉL, földbirtokos, Szekszárd. 1915.
 LIPPE VILMOS, kir. táblai bíró, Szolnok. 1915.
 Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged. 1915.
 Dr. LÖVY FERENC, rabbi, Marosvásárhely. 1912.
- 35 LÖVY MÓR, iskolaigazgató, Igló. 1915.
 MESTITZ MÓR, kereskedő, Marosvásárhely. 1912.
 Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa. 1915.

- PINTÉR GYULA, földbirtokos, Abony. 1912.
 Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron. 1915.
- 40 Dr. PROPPER JÓZSEF, Eperjes. 1912.
 REISNER EDE, kereskedő, Gyula. 1912.
 Várhelyi Dr. RÓSA IZSÓ, országgy. képvis., Szeged. 1915.
 SCHREIBER IGNÁC, magánzó, (Győr) Bécs. 1915.
 Dr. SCHWARZ MÓR, rabbi, Győr. 1915.
- 45 SELTMANN LAJOS, rabbi, Hódmezővásárhely. 1912.
 Dr. SINGER JAKAB, rabbi, Temesvár-Gyárvaros. 1915.
 SINGER LAJOS, földbirtokos, Poroszka. 1915.
 Dr. STEINHERZ J., rabbi, Székesfehérvár. 1915.
 NAGYPÉLI STERNTHAL S. földbirtokos, Temesvár. 1915.
- 50 Dr. SZÉKELY ALBERT, ügyvéd, Sátoraljaújhely. 1912.
 SZÉLL MIHÁLY, földbirtokos, Kisvárda. 1915.
 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losonc. 1912.
 Dr. VÁMOS GYULA, ügyvéd, Szolnok. 1915.
 Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest. 1915.
- 55 WEINER KÁROLY, kereskedő, Szombathely. 1915.
 Dr. WEISZ KÁROLY, orvos, Szatmár. 1912.
 ENYINGI WERTHEIM ÁRMIN, földbirtokos, Székes-
 fehérvár. 1912.
 MUCSINYI WOHL-RUMI ADOLF, magánzó, Losonc. 1912.

C) *Tagok alapító tagsági jogon:*

- Báró DIRSZTAY BÉLA.
 DEUTSCH ZSIGMOND.
 Dr. FREUND ISTVÁN.
 Báró GUTMANN VILMOS, Nagykanizsa.
- 6 Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője.
 Néhai Báró HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF alap. képviselője.
 Báró HATVANY-DEUTSCH JÓZSEFNÉ.
 Néhai HERZMAN BERTALAN alapítvány képviselője.
 Néhai KOHNER ZSIGMOND alapítvány képviselője.

- Néhai MEGYERI KRAUSZ LAJOS alap. képviselője.
 10 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előlj. tag.
 PESTI CHEVRA-KADISA képviselője.
 Néhai SCHWEIGER MÁRTON alapítv. képviselője.
 15 Néhai SVÁB KÁROLY alapítvány képviselője.
 Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 SZÉKELY FERENC, bankigazgató.
 Néhai TAUB SALAMON alap. képviselője.
 20 Néhai Dr. WEINMANN FÜLÖP alap. képviselője.
 WINTERBERG GYULA.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

ADLER LAJOS, nagykereskedő.
 BREITNER ZSIGMOND L., nagykereskedő.
 NAGYSÁROSI SZIRMAI OSZKÁR, bankigazgató.
 WILLHEIM ARTHUR, cégvezető.

VIII.

Állandó bizottságok.

1. Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Blau Lajos. *Előadó:* Dr. Klein Miksa.

Tag: Dr. Bánóczy József.

2. Oklevél-bizottság:

Elnök: Dr. Marczali Henrik. *Előadó:* Frisch Ármin.

Tagok:

Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza.	Dr. Pollák M., Sopron. Stern Ábrahám.
Dr. Büchler S., Keszthely. 10	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Dr. Gábor Gyula.	Vajda György.
Dr. Málnai Mihály.	Dr. Venetianer Lajos.
Mandl Bernát.	Dr. Weisz Mór.

3. Felolvasó-bizottság:

Elnök: —

Előadó: Lenkei Henrik.

Tagok:

Dr. Adler Illés.	15 Komáromi Sándor.
Dr. Alexander Bernát.	Dr. Mezey Ferenc
5 Dr. Balassa József.	Dr. Mezey Sándor.
Balla Ignác.	Palágyi Lajos.
Dr. Blau Lajos.	Dr. Patai József.
Dr. Edelstein Bertalan.	20 Radó Vilmos.
Dr. Fabó Bertalan.	Dr. Sebestyén Károly.
10 Dr. Feleki Sándor.	Dr. Szabolcsi Lajos.
Gábor Ignác.	Szilágyi Géza.
Gerő Ödön.	Ujvári Péter.
Dr. Hevesi Simon.	25 Dr. Venetianer Lajos.
Dr. Kiss Arnold.	Dr. Waldapfel János.

4. Propaganda-bizottság:

Elnök: —

Előadó: —

Tagok:

Barber I. Zsigmond.	5 Dr. Frisch Armin.
Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza.	id. Dr. Glasz Izor. Goldmann Emil.

	Dr. Neumann Ede, Nagy- kanizsa.
10 Dr. Grauer Vilmos.	20 Dr. Schwartz Vilmos.
Dr. Gyulai Noé Hugó.	Schweiger Imre.
Hegyei László.	Sternné Mauskopf Teréz.
Dr. Heller Bernát.	Beregszász.
Dr. Heves Kornél, Szolnok.	Dr. Szabolcsi Izidor.
Klauber Frigyes, Eger.	Dr. Szabolcsi Lajos.
15 Kohlbach Simon, Brassó.	25 Dr. Vajda Béla, Losonc.
Kun Lajos, Baja.	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
László Adolf, Miskolc.	Dr. Weiszbürg Gyula.
Löwy Mór, Igló.	

5. Múzeumi bizottság:

<i>Elnök</i> : Székely Ferenc.	<i>Társelnök</i> : Dr. Mezey Ferenc.
<i>Jegyző</i> : Dr. Mezey Sándor.	<i>Előadó</i> : Lajta Béla.
<i>Múzeum-őr</i> : Dr. Fabó Bertalan.	

Tagok :

Dr. Alexander Bernát.	Mandl Bernát.
Dr. Bánóczy József.	15 Dr. Marczali Henrik.
Dr. Blau Lajos.	Spitzer Mór.
Fényes Adolf.	Dr. Stiller Mór.
10 Keszler József.	Surányi Béla.
Dr. Báró Kohner Adolf.	Telecs Ede.
Dr. Kohlbach Bertalan.	20 Dr. Venetianer Lajos.
Dr. Mahler Ede.	Dr. Weisz Miksa.

IX.

A társulat kiadványai.

Ahol a könyv ára nincs kitéve, azt tagoknak a postaköltséget bele nem értve, 2 K-ért szállítjuk. Tíz koronás megrendelés esetén a postaköltséget is a Társulat viseli.

1. Évkönyv. Szerkesztik Dr. BACHER VILMOS és Dr. MEZEY FERENC. 1895. (Elfogyott.)

2. Évkönyv. Szerkesztik Dr. BACHER VILMOS és Dr. MEZEY FERENC. 1896. (Elfogyott.)

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896. (Elfogyott.)

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896. (Elfogyott.)

5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897. (Elfogyott.)

6. A zsidók története Sopronban a legrégebb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: Dr. POLLÁK MISKA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898. (Csak pár kötött példány van még.)

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898. (Elfogyott.)

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899. (Elfogyott.)

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899. (Elfogyott). — 3 K.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták. 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.
14. A zsidók története Budapesten. A legrégibb idők-től 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901. — 4 K.
15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1902. (Elfogyott.)
16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. VENETIANER LAJOS 1902. — 4 K.
17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1903.
18. Szentírás. Harmadik kötet. — Az utolsó próféták 1903.
19. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1904.
20. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1905.
21. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1906.
22. Rasi élete és működése. Irta Dr. WELLESZ GYULA. 1906. — 1.50 K.
23. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1907.
24. Szentírás. Negyedik kötet. — A szent iratok. 1907.
25. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1908.
26. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. I, k 1908. — 3 K.
27. Magyar Zsidó Oklevéltár. I. k. 1092—1539. Dr. WEISZ MÓR közreműködésével szerkesztette Dr. FRISCH ÁRMIN. I. k. 1903. — 10 K.
28. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1909.
29. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. II. k. 1909. — 3 K.
30. A négy fiú. Elbeszélés serdültebb zsidó ifjúság számára. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat által jutalmazott pályamű. Irta MÉSZÁROS ZSIGMOND tanító. Előszóval ÁGAI ADOLF-tól. 1909. (1911.)
31. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1910.
32. PATAI JÓZSEF. Héber költők. I. k. 1910. — 3 K.

33. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1911.
 34. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1912.
 35. PATAI JÓZSEF. Héber költők. II. k. 1912. — 3 K.
 36. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1913.
 37. Tompa és a Biblia. Irta POLLÁK MIKSA. 1913.
 38. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1914.
 39. Péchi Simon Szombatos imádságos könyve. Közzéteszik dr. GUTTMANN MIHÁLY és dr. HARMOS SÁNDOR. Néhai báró HATVANY JÓZSEF és neje báró HATVANY JÓZSEFNÉ VÁGUJHELYI LATZKÓ FANNY adományából kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. 1914. — 3 K.
 40. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1915.
 41. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1916.
 42. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1917.

X.

A társulat alapító, pártfogó és pártoló tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Báró Dirsztay Béla.	10	Néh. Megyeri Krausz Lajos
Deutsch Zsigmond és neje Stauber Borbála.		Néh. Machlup Adolf. Nagykanizsai izr. hitközség.
Néh. özv. Hatvani Deutsch Bernátné.		Nagyváradizr. hitközség. Pesti chevra kadisa.
Néhai Vágújhelyi Latzkó Antalné nevére Báró Hatvany-Deutsch Jó- zsefné.	15	Pesti izr. hitközség. Néhai Schweiger Márton. Néhai Gavosdiai Sváb Károly.
5 Néhai Báró Hatvany- Deutsch József.		Néhai Sváb Sándor. Szabadkai izr. hitközség.
Dr. Freund István.	20	Székely Ferenc.
Báró Gutmann Vilmos, Nagykanizsa.		Néhai Taub Salamon. Néhai Dr. Weinmann Fülöp.
Néhai Herzman Bertalan.		Winterberg Gyula.
Néhai Kohner Zsigmond.		

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Néhai Bródy Zsigmond.	Néhai Steinfeld Antal,
Dr. Chorin Ferenc.	Debrecen.
Néhai Deutsch Sámuel és neje.	Néhai Steinfeld Mihály,
Néhai Löwy Mór.	Debrecen.
8 Néhai Báró Schossberger Henrik.	Néh. Sternthal Adolf.
Schreiber Ignác, Bécs (Győr).	10 Sternthal Sal., Temesvár. Dr. Stiller Bertalan. Schwarz Ferenc. Néhai Weiss Berthold.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos.	20 Guttman Vilmos,
Aradi izraelita hitközség.	Torontálvásárhely.
Bacher Emil.	Horváth Zsigmond.
Dr. Basch Gyula.	Kecskeméti izr. hitközség.
5 Beck Dénes.	ifj. Katser Henrik,
Néh. Boschan Jakab.	Trencsén.
Beregszászi izr. nőegylet.	Klein József.
Néhai Braun W. Arnold,	25 Kohner Ágost.
Meran.	Néh. B. Kornfeld Zsigm.
Breitner Zsigm. L.	Megyeri Dr. Megyery I.
10 Budai izr. hitközség.	Néhai Leopold Sándor,
Néhai Deutsch Sámuel.	Szekszárd.
Elek Lipót, Nagykanizsa.	Néhai Lindenbaum Mór.
Néhai Ehrlich Mózes.	30 Linzer Béla.
Néh. Frank Antal.	Losonci izr. hitközség.
15 Tószegi Freund Ferenc.	Marcali izr. hitközség.
Tószegi Freund Salamon.	Néhai Markbreit Adolf.
Tószegi Freund Vilmos.	Dr. Misner Ignác.
Maróthi Fürst László.	35 Nemesvidi izr. fiók-hit-
Néh. Garai Károly.	község.

- Ifj. Neumann Adolf, Arad.
 Beocsini Bárá Ohrenstein
 Henrik.
 Ókanizsai izr. hitközség.
 Pécsi izr. hitközség.
- 40 Néhai Dr. Pillitz Benő,
 Veszprém.
 Dr. Pillitz Pál, Veszprém.
 Popper István.
 Néhai Reich Márton,
 Kalocsa.
 Néh. Dr. Rosenberg Gyula.
- 45 Dr. Ság Manó.
 Néhai Dr. Simon József.
 Néhai Steiner Farkas.
 Steiner József.
 Bárá Tornyai Schossberger Lajos.
- 50 Dr. Schuschny Henrik.
- Néhai Schweiger Adolf.
 Néhai Stern Ignác.
 Dr. Stiller Mór.
 Szekszárdi izr. hitközség.
- 55 Temesvár-belvárosi izrael.
 hitközség.
 Tolnatamási izraelita hit-
 község.
 Néhai lovag Wechselmann
 Ignác.
 Weiner Károly, Szom-
 bathely
 Néhai Dr. Weinmann
 Fülöp.
- 60 Csepeli Weisz Manfréd.
 Néhai Weisz Manó J.
 Wellisch Sándor és Gyula.
 Mucsinyi Wohl-Rumi
 Adolf, Losonc.
-

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1917. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 4. Tébéth 10. böjtje.
- 6. Sz. Vájchi.
- 13. Sz. Semóth.
- 20. Sz. Váérá Újhold kihird.
- 24. **Sebát** újholdja
- 27. Sz. Bó

Február.

- 3. Sz. Besallách.
- 7. Sebát 15.
- 10. Sz. Jithró
- 17. Sz. Mispátim. Újhold kihirdetése. Sekálim
- 22. **Adár** újholdja
- 23. Újhold 2. napja
- 24. Sz. Terúma.

Március.

- 1. Adár 7. napja
- 3. Sz. Tecavvé. Zákhór
- 7. Eszter böjtje
- 8. Purim
- 9. Súsán Púrim
- 10. Sz. Ki-thisszá.
- 17. Sz. Vajjakhél-Sz. Pekúdé. Újhold kihirdetése. Pára
- 24. Sz. Vajjikrá. **Niszán** újholdja
- 31. Sz. Cáv. Sabbath - Hagádól

Április.

- 6. Pészach előestéje
- 7. **Pészach** 1. napja
- 8. **Pészach** 2. napja
- 13. **Pészach** 7. napja
- 14. **Pészach** 8. napja. Mázkir
- 21. Sz. Semini. Újhold kihird.
- 22. **Ijjár** újholdja
- 23. Újhold 2. napja
- 28. Sz. Tazriá-Mecóra

Május.

- 5. Sz. Ácharé-mót-Kedósim
- 10. Ómer 33. napja
- 12. Sz. Emór
- 19. Sz. Behár-Bechukkótháj. Újhold kihirdetése
- 22. **Sziván** újholdja
- 26. Sz. Bemidbár-Sábuóth előestéje
- 27. **Sábuóth** 1. napja
- 28. **Sábuóth** 2. napja. Mázkir

Junius.

- 2. Sz. Nászó
- 9. Sz. Behaalóteká
- 16. Sz. Selách. Újhold kihird.
- 20. **Tammúz** újholdja.
- 21. Újhold 2. napja
- 23. Sz. Kórach.
- 30. Sz. Chukkath.

Julius.

- 7. Sz. Bálák
- 8. Tammúz 17. böjtje
- 14. Sz. Pinechász. Újhold kihird.
- 20. Áb újholdja.
- 21. Sz. Mattóth-Maszeé.
- 28. Sz. Debárim. Cházón
- 29. Áb 9. böjtje

Augusztus.

- 3. Áb 15.
- 4. Sz. Váethchánnan
- 11. Sz. Ékeb. Újhold kihirdetése.
- 18. Sz. Reé. Elúl újholdja
- 19. Újhold 2. napja.
- 25. Sz. Sófetim

Szeptember.

- 1. Sz. Kí-thécé
- 8. Sz. Kí-thábó
- 9. Szelíchóth 1. napja
- 15. Sz. Niccábim
- 16. Rós-Hassána előestéje
- 17. **Rós-Hassána** 1. napja
5678 Tisri 1.
- 18. **Rós-Hassána** 2. napja
- 19. Gedalja böjtje
- 22. Sz. Vajjélekh. Súbá
- 25. Jóm Kippúr előestéje
- 26. **Jóm Kippúr.** Mázkir.
- 29. Sz. Háazinu
- 30. Szukkót előestéje

Október.

- 1. **Szukkóth** 1. napja
- 2. **Szukkóth** 2. napja
- 6. Sz. Chól-Hammóéd
- 7. Hósána Rabba
- 8. **Seminí acéreth.** Mázkir
- 9. **Szimchath tóra**
- 13. Sz. Berésith. Újhold kihirdetése.
- 16. **Marchesván** újholdja.
- 17. Újhold 2. napja.
- 20. Sz. Nóach
- 27. Sz. Lek-leká

November.

- 3. Sz. Vajjérá
- 10. Sz. Chajjé-Szára. Újhold kihirdetése
- 15. **Kiszlév** újholdja.
- 16. Újhold 2. napja
- 17. Sz. Tóledóth
- 24. Sz. Vajjécé.

December.

- 1. Sz. Vajjislách.
- 8. Sz. Vajjéseb Újhold kihd.
- 10. *Chanukka* 1. napja.
- 15. Sz. Mikkéc. **Tébéth** újholdja.
- 16. Újhold 2. napja.
- 17. *Chanukka* 8. napja.
- 22. Sz. Vajjigás.
- 26. Tébéth 10 böjtje.
- 29. Sz. Vájchi.

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Dr. Kecskeméti Ármin, Ferencz József és a magyar zsidóság</i> ~ ~ ~ ~ ~	7
<i>Dr. Kecskeméti Lipót, Hósea élete</i> ~ ~ ~ ~ ~	27
<i>Kiss Arnold, Az énekek éneke</i> ~ ~ ~ ~ ~	56
<i>Dr. Weisz Miksa, Luxus a gheztóban</i> ~ ~ ~ ~ ~	77
<i>Feleki Sándor, Versek</i> ~ ~ ~ ~ ~	107
<i>Dr. Vajda Béla, Az istenismeret fejlődése</i> ~ ~ ~ ~ ~	109
<i>Szabolcsi Lajos, Apám</i> ~ ~ ~ ~ ~	120
<i>Dr. Frisch Ármin, Vallásoktatás a középiskolákban</i> ~ ~ ~	122
<i>Lenkei Henrik, Minden jóra fordul</i> ~ ~ ~ ~ ~	149
<i>Dr. Hajdu Miklós, Az én templomom</i> ~ ~ ~ ~ ~	151
<i>Dr. Mezey Ferenc, Két rajz</i> ~ ~ ~ ~ ~	166
<i>Putai József, Bús szürkületek óráiból</i> ~ ~ ~ ~ ~	185
<i>Dr. Kohlbach Bertalan, Az égő csipkebokor</i> ~ ~ ~ ~ ~	188
<i>Dr. Farkas József, Humor és elmésség a talmudban és a midrásban</i> ~ ~ ~ ~ ~	194
<i>Heller Bernát, Messianikus mozgalom a régi Arábiában</i>	229
<i>Pap Izsák, A bét-hámidrásban</i> ~ ~ ~ ~ ~	251
<i>Somlyó Zoltán, Elveszőben</i> ~ ~ ~ ~ ~	258
<i>D. Mezey Sándor, Eötvös Károly</i> ~ ~ ~ ~ ~	260
<i>Dr. Goldberger Izidor, Hegyaljai zsidók szövetkezése másfél évszázaddal ezelőtt 1764-ben</i> ~ ~ ~ ~ ~	266
<i>Neményi Endre, Akiba szerelme</i> ~ ~ ~ ~ ~	279
<i>Dr. Guttmann Mihály, A koronázás szertartása</i> ~ ~ ~ ~ ~	284
<i>Dr. Edelstein Bertalan, Az 5676. év</i> ~ ~ ~ ~ ~	303
<i>Dr. Sebestyén Károly, Arany János</i> ~ ~ ~ ~ ~	355

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

	<i>Lap</i>
I. Dr. Bánóczy József titkári jelentése	365
II. Pályakérdések	369
III. Jelentés a Halmos-féle pályadíjról	371
IV. Jelentés a Magyar-Zsidó Múzeumról	373
V. Zárszámadás és költségvetés	378
VI. A Társulat alapszabályaiból	380
VII. A Társulat képvisellete	382
VIII. Állandó bizottságok	387
IX. A Társulat kiadványai	390
X. A Társulat alapító, pártfogó és pártoló tagjai	392
Izraelita naptár az 1917. polgári év számára	395

